

2 / 2013

český
časopis
historický

ROČNÍK
111/2013
ZALOŽEN
1895

THE
CZECH
HISTORICAL
REVIEW

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka / Managing Editor:

Magdaléna Pokorná

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Tomáš Knoz, Robert Kvaček,
Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Svatava Raková, Eva Semotanová,
Petr Sommer, Petr Svobodný, Petr Vorel, Jiří Vykoukal, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,
Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),
Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),
Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava),
Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz),
Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague
Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A; International-1)

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

OBSAH / CONTENTS

STUDIE A MATERIÁLY / STUDIES AND ARTICLES

KVAČEK Robert, Atentát na Reinharda Heydricha v souvislostech s. 269–275
(*The Assassination of Reinhard Heydrich and its Connections*)

HRBEK Jiří, Stavovství, absolutismus a osvícenství v díle Rudolfa Vierhause.
Význam německého historika nejen pro dějiny raného novověku s. 276–299
(*The Estates, the Age of Absolutism and the Enlightenment in the Work of Rudolf Vierhaus.*
*The significance of this German historian yet not merely for the history of the Early
Modern Age*)

CERMAN Ivo, Lidská práva v rakouském osvícenství.
Wolff, Martini a Windischgrätz s. 300–354
(*Human rights in the Austrian Enlightenment. Wolff, Martini and Windischgrätz*)

EMLER David, Využívání paměti v projevech francouzských prezidentů
Chiraka a Sarkozyho s. 335–354
(*Uses of Memory in the Political Statements of the French Presidents Chirac and Sarkozy*)

DISKUSE / DISCUSSION

KREUZ Petr, Polemika ad: David Zbírál, Současné bádání o středověké inkvizici.
Stav, směřování, perspektivy. Český časopis historický 110, 2012, s. 1–18 s. 355–377

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Přehledy bádání a historiografických studií

GRULICH Josef, Migrační teorie, integrační procesy a evropské dějiny migrací s. 378–406
(*Migration theories, integration processes and migrations in European history*)

Recenze

HENGERER Mark, *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657)*.

Eine Biographie (Václav Bůžek) s. 407–410

BOK Václav – KUBÍKOVÁ Anna (Hg.), *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition* (Jiří Kubeš) ... s. 410–414

ALBAREDA SALVADÓ Joaquim, *La Guerra de Sucesión de España (1700–1714)* (Bohumil Baďura) s. 414–420

KRAUB Jirko, *Ländlicher Alltag und Konflikt in der späten Frühen Neuzeit. Lebenswelt erzgebirgischer Rittergutsdörfer im Spiegel der kursächsischen Bauernunruhen 1790* (Josef Grulich – Markéta Skořepová) s. 420–422

HRONSKÝ Marián – PEKNÍK Miroslav, *Martinská deklarácia: cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska* (Tomáš Bandžuch) s. 425–425

PETRÁŇ Josef ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic* (Jiří Pešek) s. 425–427

Zprávy s. 428–452

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

Nekrology

Jaroslav Kolár (18. 9. 1929 – 12. 2. 2015) s. 453–454
(Jan Horský)

Miloslav Petrušek (15. 10. 1956 – 19. 8. 2012) s. 455–457
(Jan Balon)

PETRUSEK Miloslav, Konec dějin nebo konec dějepiscevtví? s. 458–465

Knihy došlé redakci s. 466

Výtahy z českých časopisů a sborníků s. 467

Český časopis historický. Vydává čtvrtletně (4x do roka) **Historický ústav AV ČR, v. v. i.**, Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele **Česká pošta, s. p.**

Přijímání objednávek:

telefonicky na bezplatné lince zpracovatele: 800 300 302, na WWW.periodik.cz

písemně na adrese: Postservis, oddělení předplatného

Poděbradská 39
190 00 Praha 9

email: postabo.prstc@post.cz

Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) a nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, j.kozohorska@hiu.cas.cz; či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 150,00. – Tiskne **SERIFA**® se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v červnu 2013. Distribution rights in all remainig areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80528 München, Germany, Fax: 089/54218218.

STUDIE A MATERIÁLY

Atentát na Reinharda Heydricha v souvislostech*

ROBERT KVAČEK

Každodenním plebiscitem nazvali koncem 19. století národ ti, kteří přemýšleli o jeho smyslu a ceně. Už jim nebyl hodnotou sám o sobě, jako těm, kdo v obrozeneckém čase vyvolávali český národ v život. Jeho určení a vyhranění se buditelům jevilo historickým činem. Pak už pouhé svébytné bytí nemohlo dostačovat. Zdálo se být nepochybnou jistotou, která nepotřebuje utvrzovat. Snahou teď bylo včlenit národ dělně a vlastním vkladem do evropského vývoje, do pohybu světa. Národní společenství se měřilo tvorbou, dovedností, vzděláním, hodnotou myšlenek, velikostí díla. Zápas o jeho pouhou existenci jako by patřil – v podobě hrdé vzpomínky – jen do školních lavic.

Toto sebevědomí zasáhla světová válka. Všeněmecká „střední Evropa“ jako válečný cíl Německé říše hrozila zastavit rozvoj českého národa, ba problematizovala jeho budoucnost. Především by ukončila jeho státoprávní úsilí a pak, po svém, přetvořila jeho prostor. Zůstalo jen u nebezpečí, které zmizelo s válečnou porážkou německého císařství. Ta spolu s pádem habsburské

ROBERT KVAČEK: The Assassination of Reinhard Heydrich and its Connections

This address, The Heydrich Era and Czech Society, was presented to the XVIIIth General Assembly of the Learned Society of the Czech Republic in the Carolinum, the Great Hall of Charles University, on the 14th May 2012. It encapsulated a brief synopsis of the author's life-long research into the issues of Czech society during the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Key words: Czech nation, Protectorate of Bohemia and Moravia, Reinhard Heydrich, World War II

monarchie představovala nezbytnou podmínku pro vznik československého státu. Mírový čas se zase vracel k úvahám o tvořivém smyslu existence národa, o potřebě jej zevnitř přetvářet a dát mu novou sociální skladbu, o nutnosti formulovat a nalézat nový vztah k jiným národům a národnostem. Myšlenky a činy se sice rozrůžňovaly, spojovalo je však to, že národní bytí měly za jisté. A pak byla tato existence najednou ohrožena smrtelně, k samým základům. Nacismus chtěl český národ vyhladit z dějin i ze života.

Nemohl to provést hned po březnu 1939, kdy se zmocnil českých zemí. Po vítězném válečném tažení by však nezaváhal. „Čechům předložíme směnku po válce!“, ujistil Hitler svého hlavního muže v okupované Praze K. H. Franka. I v protektorátem spoutaných českých zemích museli ale nacisté brát nejdříve ohled na potřeby války a na to, že společnost určená k podrobení a k zániku byla vyspělá, ve všech oblastech rozsáhle rozvinutá. Chtěli načas využít její výkonnosti.

Aspoň navenek měl mít život v protektorátu zdání normálnosti. Plány na zničení národa se chystaly v přísném utajení. Ale pracovalo se na nich. Črtaly se jejich různé varianty vystávající však ze stejného základu. Takto zněl v tajném spise ze srpna 1940: „Každá úvaha o budoucím uspořádání Čech a Moravy musí vycházet z cíle, který je třeba pro tento prostor z hlediska státní a národnostní politiky stanovit. Z hlediska národnostní politiky zaplnění tohoto prostoru německými lidmi. Z hlediska státní politiky úplné začlenění do Velkoněmecké říše.“

Myšlenka poněmčení a „vyřízení české pakáže“ se zpřítomnila, když se Říše blížila ke svému válečnému vítězství na ruském východě. Už bylo na podzim 1941 nedaleko, pak docela blízko, vojáci z jednoho oddílu dokonce na chvíli zahlédli věže moskevského Kremlu. Zdály se přicházet dny na vrcholu moci. Byl čas spustit naplno holocaust a také se chystat na „konečné“ řešení s Čechy. Jevilo se to o to naléhavější, že v českomoravském protektorátu Říše o sobě dával více vědět odboj, hlavní znesnadňovatel Endlösungu i současného proválečného využívání české společnosti a jejích, byť už jen dočasných zemí. Okupační moc překvapovalo, že odboj je tak činný, ač průběh války mu oporu neposkytoval. Patřilo k jeho zvláštností, že se zatím neřídil úplně válečným chodem. Nepovstal ostatně z přímého válečného boje, jako pak všechny evropské rezistence, utvářel svá první uskupení ještě v mírovém, byť už mírově podivném čase. Česká

* Tento text je stručnou souhrnnou bilancí celoživotního výzkumu prof. R. Kvačka. Byl přednesen na XVIII. valném shromáždění Učené společnosti České republiky v Karolinu dne 14. května 2012. Zde jej publikujeme v upravené verzi.

společnost také neměla zkušenosti s ilegality, oživovala zprvu tradice protestů a demonstrací. Odboj byl vlastně novou podobou společenské činnosti, jíž se její aktéři teprve učili. Protivník – také nový a zprvu zcela neznámý – volil různé podoby boje. Poznával, že se utkává s národní elitou, chtěl od ní většinu společnosti oddělit. Zdání životní normality mělo obyvatelstvu naznačovat, že o svém osudu v Říši rozhodne samo. I proto – ale nejen z toho důvodu – byl do čela protektorátu vybrán Konstantin von Neurath, měl oslovit a získávat české konzervativní kruhy. Odtud v prvních letech jistá shovívavost k české protektorátní reprezentaci a její personální skladbě, i k její politice zadržování, retardace, která se snažila mírnit brutální a zvláště citelné okupační zásahy. Nemohla být obranou proti budoucímu českému údělu, tuto vlastnost získávala až proměnou v odboj spojený s válečnou protiněmeckou koalicí – a pak se s jejími osobnostmi zacházelo nelítostně.

Válka – jak nepřirozené, jak pochopitelné – byla nadějí české společnosti, že říšský protektorát je jen dočasnost, a ta bude ještě nedlouhá. Protektorátní situace pomohla společnosti k jistému sjednocení, v pomnichovském nečase ji rozpoltily z bolesti a hněvu vytrysklé spodní proudy, které jí chtěly dát podivné názorové vyznání a směřovat ji pryč z demokracie a liberálního fundamentu. Naděje může být lék na bolesti a strážně. České naděje spojené s vítěznou protihitlerovskou válkou dostávaly rány, ale nevytrácely se, oživovaly dokonce v údobích krajně nepříznivých. Okupační moc je zaznamenávala zesílením projevů odporu i odboje. Tak tomu bylo i poté, co se novodobý Barbarossa rozjel na ukrajinský, běloruský, ruský východ. Jako by v české neveřejné veřejnosti znovu ožilo vyprchalé rusofilství i novoslovanství, hlavně však zapůsobil vznik britsko-sovětské koalice, která už měla materiální podporu Spojených států. Zanedlouho japonští maršálové Jamamotové vtáhnou Ameriku do války přímo a Hitler je v tom zbrkle podpoří. V Praze – v okruhu kolem státního tajemníka K. H. Franka – a v Berlíně – Hitler, Himmler, Bormann – usoudili, že v protektorátu je třeba dát ostře najevo, kdo v něm vládne a k čemu vlastně je. Neurath nebyl teď shledán dostatečně rozhodným, a proto byl odeslán na ozdravnou penzi na statek v Leinfelderhofu a zaměněn Reinhardem Heydrichem.

Proč právě jím? Literatura si odpověď komplikuje tázáním, zda přesun do Prahy nebyl kariéřním poklesem vyvolaným zápasem o mocenské postavení v Říši. Heydrich naopak povýšil, rozmnožil své funkce a to dokonce o politický úřad a utvrdil také politickou sílu SS. Nekonkuroval jejich vůdci Himmlerovi, nemohl ho přeskočit, ani vyzvat na šermířský souboj, „jen“ si u něho a u Hitlera utvrdil své vysoké hodnocení. Přinesl s sebou na pražský Hrad – tam se na několik měsíců s rodinou ubytoval – plno rozsudků smrti a stanné právo a rozsev strachu. Jen Němci v českých zemích, žilo jich tu

na 300 tisíc, ho, podle zpráv okupačních úřadů, uvítali, „aspoň“, tak se psalo, „se teď proti Čechům co nejostřeji zakročí“.

Téma Češi i budoucí zacházení s nimi se po Heydrichově nástupu v Praze stalo častým námětem porad a rozhovorů ve vysokých nacistických kruzích. Hitler se o Česích několikrát vyjadřoval v „hovorech kolem stolu“, které za pozdních večerů a nocí vedl ve svém rastenburském hlavním stanu. Bývaly to kratší i delší monology samouka, který měl špatného učitele. „Prozřetelnost z nás udělala nepřátele,“ tvrdil Hitler o vztazích mezi Němci a Čechy 23. ledna 1942. „Krátce řečeno, Češi představují cizí těleso uprostřed německého společenství. Pro oba zde není místo. Jeden musí zmizet.“ Už dříve tak hovořil o Benešovi – 26. září 1938 v útočném protičeskoslovenském projevu v berlínském Sportovním paláci. Boj s Československem označil i za zápas proti jeho prezidentovi – už ho vyháněl z Evropy, pro oba tu prý nebylo místo. Z vídeňského mládí si Hitler odnesl obraz Čechů jako zdatných (nenáviděl je za to, sám ztroskotanec), nacionálně založených a nebezpečných, protože pilných. Pokud se ohnou, tak jen na čas – třeba počítat s tím, že se zase napřímí. Ostatně právě to považoval odboj za jeden ze svých úkolů – učil chodit zpříma. Sám Heydrich hned své spolupracovníky a další funkcionáře ujistil, že „tento prostor se jednou musí stát německým“ a že Čech tu vlastně už teď nemá co pohledávat. Dočasně držen tu měl být jen v zájmu německé války; co se po ní stane s „českou pakází“, na to Heydrich myslel už zcela konkrétně a dělal pro to první rozsáhlá opatření. Patřilo mezi ně i zlomení odboje. Stroze řečeno – Heydrich přišel český národ jako národ zabít.

Ve své protektorátní politice uplatňoval prý Heydrich vedle biče, tedy popravčích čet, šibenic a koncentráků, i cukr, tak se aspoň občas píše a ještě rozvětveněji traduje. Cigaretové a tukové námluvy určitých dělnických skupin se sice objevily, ale střízlivá historická analýza cukr nenašla, naopak zjistila další pokles životní úrovně. Ani protiodbojové údery nepřinesly očekávané, aspoň tak to cítil i sám Heydrich: i proto, že také strach má své meze. Chystal se zřejmě zase zesílit bič, Říše připravovala letní ruskou ofenzívu, která měla zahladit hluboké rány ze zimy. Na východě to byla jiná válka než jinde, žádala neobyčejně sil. Protektorát měl k nim přispět více než dosud. Heydrich se o to už nepostaral.

Kdo rozhodl o jeho atentátním odstranění? I podivné odpovědi vyvolával v době zkřivujících ideologických půtek tento otazník. Prý byla ve hře ochrana Heydrichova zpravodajského soka admirála Canarise napojeného na Západ (došlo tu k záměně Canarise za jeho zástupce plk. Oстера působícího na dvě strany), i takový hrůzný výmysl se objevil, že očekávané následky Heydrichova konce měly vyřídít komunistický odboj. Otázka byla

a dosud ještě bývá živena příznačně českými spory, zda Heydrich stál za oběti, které způsobilo německé běsnění po atentátu. Útok na Heydricha byl především součástí války a jako válečný čin by měl být posuzován. Měl zároveň podstatné československé motivy. Rozhodnuto o něm bylo v exilovém Londýně, v souzvuku s odpovědnými britskými místy. Českoslovenští vojáci trestali i kata svých generálských druhů popravovaných hned po Heydrichově pražském nástupu. Zároveň naplňovali mezinárodněpolitickou potřebu odboje, pociťovanou především jeho zahraniční částí. Prezident Beneš se obával, že vševyčerpávající válka může skončit podivným příměřím a ještě podivnějším mírem: *drôle de paix* by mohl ponechat české země v nějakém svazku s Německem. Vytvářely se proto argumenty o průkazné jednoznačnosti živé československé státní ideje. Měla na Západě ještě dost protivníků, a vlivných, zvláště těch, kteří se před lety postarali o mnichovský díl appeasementu a odmítali usvědčení z diplomaticko-politické krátkozrakosti. Už francouzští politikové typu premiéra Daladiera a ministra zahraničí Bonneta nebyli ochotni podepřít vládní reprezentaci československého zahraničního odboje. Svým myšlením a chováním byli i po prohlášení války Německu ještě příliš spojeni s rok starým mnichovským výrokem, který se ukázal být také francouzským debaklem. Vinu za něj chtěli z nemalé části převést na hlavní oběť, Československo, jež bylo donedávna jejich nejpevnějším spojencem. Bylo to nemorální, neprozíravé, ale odpovídalo to politice, která pak vedla k francouzské „décadence“. Na britském ministerstvu zahraničí měli v prvním období války ještě rozhodné slovo úředníci spojení s chamberlainovskými projekty a představami v mezinárodní politice. Československá zahraniční vláda „nebyla v oblibě“, dočkala se na delší dobu jen „prozatímního“ uznání. Její ministr zahraničí Masaryk se ptal se smutným sarkasmem, zda českoslovenští letci padlí v bitvě o Británii jsou také jen „mrtví prozatímně“. O zpravodajské síle domácího českého odboje se samozřejmě širěji nevědělo, zjevný čin se jevil žádoucí. A tak pod koly Heydrichova auta vybuchla 27. května 1942 bomba. Nevelká bomba, ale stačila. Hodil ji voják Kubiš, jeho druhu, vojákovi Gabčíkovi se zasekla zbraň.

Gestapo později zjistilo, že o připravovaném atentátu vědělo něco přes deset osob a pár desítek dalších znalo úkryt parašutistů. Byla to hrstka – i akce to samozřejmě vyžadovala – ale duchem, vírou, odvahou mohutná hrstka. Nacisté se pokoušeli zjistit, proč nikdo z této hrstky „neučinil oznámení“, řečeno s jejich dokumentem. „Zatčení vesměs náležejí k nejvyspělejšímu českým kruhům,“ psalo se v jedné německé zprávě. „Často je slyšet, jak říkají: Jsme hrdi na to, že můžeme takto zemřít pro svůj národ.“

Zemřely jich ještě stovky. Také lidé z Lidic, takoví, z jejichž práce se zachovává lidský rod. Zabité muže museli pohřbívat vězňové z Terezína. Hleděli

jako poslední do tváře mrtvých. Syn se držel křečovitě svého otce. Mnohým zůstal v obličejí vzdorný výraz. Farářovi zrudla bílá hlava krví. Někdo si ve chvíli smrti ponechal brýle. Ležel tu také malý bílý pes. Nedokázali ho zabít u jeho boudy, neodtrhli ho od pána. Zastřelili je spolu.

Za dva týdny umírali lidé z chudých Ležáků, z jejich devíti domků. Při honu na ně jeden muž chyběl, Jan Skalický. Večer po práci našel pobožené stavení. Šel hledat šestnáctiletou dceru Helenku. Byla v pardubickém Záměcku zastřelena jako první.

Provinili se tím, že byli Češi. Heydrich chtěl přece český národ zabít. Národ ho za to zabil.

Výběr z pramenů a literatury

- Boris ČELOVSKÝ, *So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945*, Ostrava 1995.
- Jaroslava ELIÁŠOVÁ – Tomáš PASÁK, *Heydrich do Prahy – Eliáš do vězení*, Praha 2002.
- Adolf HITLER, *Monology ve Vůdcově hlavním stanu*, Praha 1995.
- *Chtěli nás vyhubit*. Edice dokumentů, Praha 1961.
- *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945*. Sv. 2. Měsíční zprávy Josefa Pfitznera. Ed. Vojtěch ŠUSTEK, Praha 2001.
- Henry PICKER, *Hitlerovy rozhovory u kulatého stolu*, Frýdek-Místek 2005.
- *Od Neuratha k Heydrichovi. Na rozhraní okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. Eds. Miroslav KÁRNÝ – Jaroslava MILOTOVÁ, Sborník archivních prací 39, 1989, s. 281–394.
- Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999.
- Michal BURIAN – Aleš KNÍŽEK – Jiří RAJLICH – Eduard STEHLÍK, *Atentát. Operace Antropoid 1941–1942*, Praha 2002.
- Jaroslav ČVANČARA, *Heydrich*, Praha 2004.
- Günther DESCHNER, *Reinhard Heydrich. Architekt totální moci*, Praha 2002.
- Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, Sv. XV.b, 1958–1945, Praha-Litomyšl 2007.
- Hellmut G. HAASIS, *Smrt v Praze. Atentát na Reinharda Heydricha*, Praha 2004.
- Zdeněk JELÍNEK, *Operace Silver A*, Praha 1992.
- Petr NĚMEC, *Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru*, Český časopis historický 88, 1990, s. 535–558.
- Tomáš PASÁK, *Pod ochranou říše*, Praha 1998.
- Eduard STEHLÍK, *Lidice. Příběh české vsi*, Praha 2004.
- Jan Boris UHLÍŘ, *Ve stínu říšské orlice. Protektorát Čechy a Morava, odboj a kolaborace*, Praha 2002.

The Assassination of Reinhard Heydrich and its Connections

ROBERT KVAČEK

Czech society, the main creator of the Czechoslovak state, was threatened in its very existence by the intentions of Nazi Germany to conquer fully the Czech Lands. The Reich prepared their Germanization to which it had laid the foundations through the establishment of a temporary Protectorate of Bohemia and Moravia. It strengthened and expanded them when the Acting Reich Protector Reinhard Heydrich became the Head of the Protectorate. He attempted to suppress the main rival of Germanization – the Czech resistance – through bloody repressions and political interventions. He became its victim when attacked by a resistance section from abroad. The assassination was at the same time a part of the war against the Nazi Reich and it should be viewed accordingly. Its plan was conceived by a Czechoslovak military and political exile group in London, and also with the full co-operation of the relevant British authorities. Several domestic resistance groupings, for whom the primary motivation was their Czech patriotism participated in its realization. The successful assassination directed at the all-powerful Heydrich strengthened the international efforts of Czechoslovak resistance to enforce the post-war restoration of the Czechoslovak state.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

Stavovství, absolutismus a osvícenství v díle Rudolfa Vierhause.

Význam německého historika
nejen pro dějiny raného novověku

JIŘÍ HRBEK

Třináctého listopadu roku 2011 se vědecký svět rozloučil s jedním z nejdůležitějších německých historiků, s dlouholetým ředitelem Historického institutu Maxe Plancka (Max-Planck-Institut für Geschichte) Rudolfem Vierhausem. Při množství nekrologů,¹ které reagovaly na Vierhausův odchod, není úkolem tohoto článku popisovat peripetie jeho profesního vzestupu a životní mety, jichž dosáhl. Spíše bych se chtěl zaměřit na vědecký odkaz velkého historika, na inspiraci, kterou zanechal svým pokračovatelům.

JIŘÍ HRBEK: The Estates, the Age of Absolutism and the Enlightenment in the Work of Rudolf Vierhaus. The significance of this German historian yet not merely for the history of the Early Modern Age

The study is devoted to the work of Rudolf Vierhaus, which may be divided into four fundamental parts reflecting his historiographical interest (Leopold von Ranke); his theoretical-philosophical interest (history of concepts and ideas), thereafter his interest in modern history (the issue of a particular German path to modernity, the questions of Nazism and its roots) and primarily the Enlightenment as a cultural-historical process with its distinctive political and social connotations.

Key words: German historiography, the Age of Absolutism, the Enlightenment, the history of historiography, the Estates, 18th century

Vierhausovo dílo můžeme rozdělit do čtyř skupin: obsahem první, nejstarší vrstvy, je pohled na historiografii 19. století, především pak na Leopolda von Rankeho, jemuž věnoval svou münsterskou disertaci,² a Alexis de Tocquevilla jako jeho metodologického soupeře.³ Druhou oblastí, která organicky navazovala na Vierhausovy rané práce, se stala historie 20. století, především pak nutnost vyrovnat se s obdobím nacismu a s tzv. specifickou německou cestou dějinami. Právě o ní, její (ne)existenci a dopadech na tehdejší (západo)německou společnost diskutoval v šedesátých letech 20. století jako profesor ruhrské univerzity v Bochumi.⁴ Odmítal představa zakladatele filozofické antropologie Helmutha Plessnera, který viděl – stručně řečeno – důvod druhé světové války v opožděném vzniku německého národa, k němuž mělo dojít až v reakci na osvícenský univerzalizmus. Vierhaus nepochyboval o národním rozměru německého osvícenství a místo protikladu k nacionalismu 19. století pozoroval kontinuitu historického vývoje: žádná zvláštní cesta dějinami s katastrofickým koncem (*katastrophischer Sonderweg*) podle něj neexistovala. Hledání příčin katastrofy však zůstává výsadně historickou záležitostí a sama historie tím sleduje významné společenské zadání. Stává se tak nutnou formou sebereflexe, není bádáním pro bádání samotné, ale funguje ve společnosti jako nástroj vnitřní katarze. Vierhaus přitom ke svým analýzám, mezi nimiž vyniká článek o filozofických základech vůdcovského principu z roku 1964,⁵ využil plně své filozofické školení. Výsledkem byly texty, které dodnes patří ke klasickým

-
- 1 Za všechny například Jan KŘEN – Jiří PEŠEK – Miloš ŘEZŇÍK, *Rudolf Vierhaus (29. 10. 1922 – 13. 11. 2011)*, ČČH 110, 2012, s. 165–167; Hans-Kristof KRAUS, *Nekrolog Rudolf Vierhaus*, *Historische Zeitschrift* (dále HZ) 294, 2012, s. 577–584; Patrick BAHNERS, *Im Dienst der Gerechtigkeit. Zum Tod des Historikers Rudolf Vierhaus*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18. November 2011, Nummer 269, s. 35; Bernd FAULENBACH, *Rudolf Vierhaus 1922–2011*, http://www.ruhr-uni-bochum.de/geschichtswissenschaft/Nachruf_Rudolf%20Vierhaus.pdf, stav k 1. 6. 2012. Vierhausův život asi nejpodrobněji vylíčil Hans Erich BÖDEKER, *Laudatio auf Rudolf Vierhaus*, in: Benigna von Krusenstjern (ed.), *Schriftenverzeichnis Rudolf Vierhaus*, Göttingen 1992, s. 9–16.
 - 2 Rudolf VIERHAUS, *Ranke und die soziale Welt*, Münster 1957. Dizertaci obhájil roku 1955.
 - 3 Srov. TÝŽ, *Conservatism*, in: Philip B. Wiener (ed.), *Dictionary of the History of Ideas*, New York 1968. Česky: *Konzervatismus*, *Revue Prostor* 16, červen 1991, s. 175–184.
 - 4 TÝŽ, *Die Ideologie eines deutschen Weges der politischen und sozialen Entwicklung*, in: Rudolf von Thadden (ed.), *Die Krise des Liberalismus zwischen den Weltkriegen*, Göttingen 1978, s. 96–114.
 - 5 TÝŽ, *Faschistisches Führertum. Ein Beitrag zur Phänomenologie des europäischen Faschismus*, HZ 198, 1964, s. 614–639.

v oblasti dějin idejí a politické filozofie.⁶ Kromě teorie vůdcovského principu se však zabýval i dalšími problémy, jejichž společným jmenovatelem byl popis mechanismů, s jejichž pomocí pronikali nacisté do jednotlivých společenských oblastí, např. zničení německé historiografie založené kdysi Rankem.

Dějiny jako součást kritické reflexe sebe sama potom přivedly Vierhause také k tématu vztahu mezi německou a židovskou populací. O tom, jak moc chápal propojení mezi vědou a vyučováním, tedy praktickým naplněním vědeckého poslání, svědčí několik článků právě o didaktice dějepisu⁷ i reformě vysokoškolského studia.⁸ Kontakt mezi vědeckou obcí a širokou veřejností potom považoval za zásadní nejen vzhledem k legitimizaci historie, ale především vzhledem ke zdravému vývoji společnosti. Aktuální politické dění nutilo Vierhause reagovat na stále nové výzvy a on se aktivně účastnil řešení mnohdy velmi obtížných problémů, které byly kladeny před historickou obec, jež měla v souladu s jeho přesvědčením přinést společnosti tolik potřebnou katarzi a zmírnit tenze v současnosti. Pro podobnou „terapeutickou“ činnost historické vědy, jež má za úkol mírnit deformace vztahů mezi jedinci i národy, užíval termín „historizace“, pocházející od Martina Broszata. Tato metoda, která se týkala především nejnovějších dějin,⁹ spočívala v odhalení a vysvětlení kořenů historických nespravedlností, které by mělo vést k pochopení mezi kdysi znesvářenými stranami a k porozumění stanovisku druhého.¹⁰ Schopnost přijmout pozici druhého

6 Kromě výše zmíněného textu také TÝŽ, *Die politische Mitte in der Weimarer Republik*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 15, 1964, s. 133–149.

7 Z množství článků alespoň ty nejzásadnější: *Die Krise des historischen Bewußtseins und die Funktionskrise in der geschichtlichen Wissenschaften*, in: Walter Müller-Seidel (ed.), *Historizität in Sprach- und Literaturwissenschaft*, München 1974, s. 15–29; *Zur Lage der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland*, in: *Jahrbuch der historischen Forschung* 1974, Stuttgart 1974, s. 17–32; *Geschichtsforschung und Didaktik der Geschichte. Didaktische Implikationen der Forschung – Forschungsbezug der Didaktik*, in: Erich Kosthorst (ed.), *Geschichtswissenschaft. Didaktik – Forschung – Theorie*, Göttingen 1977, s. 34–47.

8 Rudolf VIERHAUS, *Gedanken zum Geschichte und Sozialwissenschaft*, in: Peter Böhring (ed.), *Geschichte und Sozialwissenschaft. Ihr Verhältnis im Lehrangebot der Universität und Schule*, Göttingen 1972, s. 41–48.

9 Vierhausovy stati k novějším dějinám byly vydány souhrnně v knize *Vergangenheit als Geschichte. Studien zum 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 2003. Srov. také recenzi na tuto knihu <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2005-4-065>, stav k 1. 6. 2012.

10 Zejména texty „*Historisierung*“ als *Gegenwartsbewältigung. Das deutsch-tschechische Verhältnis 1918–1989*, in: Jörg K. Hoensch – Stanislav Biman – Lubomír Lipták (edd.), *Judenemanzipation – Antisemitismus – Verfolgung in Deutschland, Österreich-Ungarn, den Böhmischen Ländern und in der Slowakei*, Essen 1999, s. 11–19;

chápal Vierhaus jako dlouhodobý a bolestný proces, v němž se musí každý člověk smířit s upozaděním vlastní, mnohdy traumatizující vzpomínky. Také v tomto momentě se Vierhaus vracel k Rankemu jako k vědci, který vždy prosazoval objektivizující charakter dějin.¹¹

Na rozdíl od pozitivismu 19. století však Vierhaus nechápal dějiny jako něco daného, ale jako výzkumný úkol vycházející z otázek, které jim klade tazající se subjekt vědce. Nastoupit cestu vyrovnání se s minulostí tedy znamená zbavit historické aktéry nadpozemské aureoly podobně, jako se snažil Broszat „oddémonizovat“ holokaust. Vierhaus použil podobnou metodu několikrát, nejnověji na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století, kdy se otevřela s plnou naléhavostí problematika vztahů mezi Němci a jejich sousedy. Nejen na teoretické, ale i na praktické rovině navazoval také vědecké a institucionální kontakty s kolegy v Československu, které ještě nedlouho předtím oddělovala železná opona. Jeho působení v československo-německé (popř. v česko- a slovensko-německé) komisi historiků opět odpovídalo jeho celoživotnímu přesvědčení o funkci dějepiscectví ve společnosti.¹² Podobně se angažoval i při integraci západ- a východoněmecké historické vědy, při nalézání společného jazyka po letech nuceného rozdělení.¹³ Aktuální potřeba vzniklá s pádem komunismu tak definovala třetí stěžejní oblast jeho profesionálního zájmu.

vydáno také ve slovenské mutaci jako „*Historizácia ako zvládnutie súčasnosti. Nemecko-český vzťah 1918–1989*“, in: Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku, s. 9–16. Prvním společným sborníkem z konference československo-německé komise historiků, která se konala roku 1991, byl poměrně útlý svazek Hans MOMMSEN – Jiří KOŘÁLKA (edd.), *Ungleiche Nachbarn: Demokratische und nationale Emanzipation bei Deutschen, Tschechen und Slowaken (1815–1914)*, Essen 1993. Rudolf Vierhaus ho opatřil předmluvou spolu s Janem Křenem.

- 11 Zejména Rudolf VIERHAUS, *Rankes Begriff der historischen Objektivität*, in: Reinhard Koselleck – Wolfgang J. Mommsen – Jörn Rüsen (edd.), *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft*, München 1977, s. 63–76; TÝŽ, *Leopold von Ranke. Geschichtsschreibung zwischen Wissenschaft und Kunst*, HZ 244, 1987, s. 285–298.
- 12 Jeden ze základních textů vzešlých z činnosti této komise byl mnohokrát vydaný a sloužil jako důležité východisko také pro politické debaty. Srov. text komise vydaný v češtině jako *Konfliktní společenství – katastrofa – uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století*, *Soudobé dějiny* 3, 1996, s. 392–437. Na genezi tohoto textu vzpomíná Jan Křen v Jan KŘEN – Jiří PEŠEK – Miloš ŘEZŇÍK, *Rudolf Vierhaus*, zde s. 167.
- 13 Srov. Rudolf VIERHAUS, *Die „Deutsche Einheit“ als Problem der deutschen und europäischen Geschichte seit der Französischen Revolution*, in: Karl-Ernst Jeismann (ed.), *Einheit – Freiheit – Selbstbestimmung. Die deutsche Frage im historisch-politischen Bewußtsein*, Bonn 1987, s. 145–154.

Čtvrté a hlavní téma, které provázelo Rudolfa Vierhause celým jeho životem počínaje habilitačním spisem,¹⁴ však byly dějiny raného novověku, přesněji řečeno problematika osvěcenství. Právě to považoval za konstitutivní období evropských a také německých dějin. Při popisu tohoto fenoménu se bránil přesnějším chronologickému vymezení a z řady studií vyplývá, že jeho konec vnímal hluboko v 19. století s jistými přesahy do století následujícího. Vierhausova koncepce se však výrazně liší jak od dlouho autoritativního, konzervativního výkladu osvěcenství, který přinesl Karl Otmar von Aretin,¹⁵ tak i od kritické reflexe Theodora W. Adorna, který vidí v osvěcenství počátek neblahého vývoje lidské společnosti, jenž vyústil v hrůzy 20. století.¹⁶ Vazba mezi osvěcenstvím a pozdějším vývojem není podle Vierhause rozhodně kauzální, jedná se spíše o přelomový čas mezi starou a moderní Evropou, mezi obdobím víry a náboženských bojů na jedné straně a ideologie postavené na konkurenci národních myšlenek na straně druhé.¹⁷ Osvícenská Evropa byla plná kontaktů mezi starým a novým světem, které se objevovaly vedle sebe a veřejně mezi sebou diskutovaly (podobně Koselleckova *Gleichzeitigkeit der Ungleichzeitigen*¹⁸). Vierhaus přitom přiznává, že osvěcenců bylo málo a dokonce nedominovali výrazněji ani ve vrstvě učenců. Historiky často opěvované století rozumu ve své většině stálo na starých a jen pomalu se měnících sociálních strukturách a institucích, přičemž řada výtěžků tradičně připisovaných osvěcenským snahám měla kořeny zcela mimo tento myšlenkový proud (např. školství v pietismu, správní reformy v učení o státním zájmu, proměny armády v nutnosti ubránit se silnějším soupeři).¹⁹

14 TÝŽ, *Deutschland vor der Französischen Revolution – Untersuchungen zur deutschen Sozialgeschichte im Zeitalter der Aufklärung*, I-IV, habilitace na univerzitě v Münsteru 1961. Spis zůstal nevydán.

15 Zejména Karl Otmar von ARETIN, *Das Alte Reich 1648–1806*, I-IV, Stuttgart 1992–2000.

16 Česky Theodor W. ADORNO – Max HORKHEIMER, *Dialektika osvěcenství: filozofické fragmenty*, Praha 2000.

17 Rudolf VIERHAUS, *Einleitung*, in: týž (ed.), *Wissenschaft im Zeitalter der Aufklärung*, Göttingen 1985, s. 7–17.

18 Zejména Reinhart KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 1979.

19 Rudolf VIERHAUS, *Bemerkungen zur politischen Kultur in Deutschland im 18. Jahrhundert*, in: Hans Erich Bödeker – Etienne François (edd.), *Aufklärung/Lumières und Politik. Zur politischen Kultur der deutschen und französischen Aufklärung*, Leipzig 1996, s. 447–454.

Přesto se právě v 18. století vytváří moderní Evropa, je to nový práh (*Schwelienjahrhundert*),²⁰ za nímž se rozprostírá svět industrializace, demokratizace a nacionalizace. Pokud bych měl značně zjednodušeně vyjádřit, co pro Vierhause osvícenství znamenalo, pak to byl určitý způsob myšlení spojující filozofii s každodenním životem a způsob argumentování, jenž dokázal propojit teoretický a praktický rozum.²¹ Není tedy pouhou intelektuální hrou či literárním směrem, ale společenským procesem s jasnými reformními dopady. Řada hodnot, které byly vneseny do evropských dějin prostřednictvím vrcholných výkonů osvěcenské doby (formulace univerzálních lidských práv, vrozená svoboda, občanská společnost, ochrana majetku, rovnost před zákonem apod.), byla sice v následujících staletích diskreditována nebo korumpována, přesto působí osvěcenské výdobytky podle Vierhause dodnes jako úhelné kameny současné evropské civilizace.²² Vierhaus rovněž upozorňuje na weberovský koncept odkouzlení světa, který umožnil vyniknout naplno „destruktivním důsledkům progresivního racionalismu“;²³ jinak řečeno: člověk se přestal bát kritizovat a z kritiky vyvozovat konkrétní, často revoluční závěry.²⁴

Právě v kritice viděl Vierhaus způsob osvěcenské komunikace, kritika byla stěžejní náplní osvěcenského diskurzu. Poznání jejích pravidel potom znamená nahlédnout do myšlení, do zákoutí uvažování jednotlivých osvícenců. Jejím prostřednictvím však nehovořila mezi sebou žádná uzavřená republika vzdělanců, protože pravým účelem kritiky mělo být vzdělávání publika. Na Lessingově příkladu pak Rudolf Vierhaus doložil, že osvícenci předpokládali vzdělatelnou veřejnost i tam, kde existovalo ve skutečnosti jen publikum zvyklé pasivně přijímat „výstupy“ knížecího absolutismu.²⁵

20 TÝŽ, *Vom Nutzen und Nachteil des Begriffs „Frühe Neuzeit“*. *Fragen und Thesen*, in: Týž (ed.), *Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*, Göttingen 1992, s. 13–25.

21 TÝŽ, *Was war Aufklärung*, Göttingen 1995, s. 7.

22 Vierhaus užíval termín *Fernwirkung* pro popis tohoto procesu. *Tamtéž*, s. 22.

23 „Die destruktiven Konsequenzen des progressivistischen Rationalismus“. *Tamtéž*. Nověji také TÝŽ, *Säkularisation als Problem der neueren Geschichte*, in: Irene Crusius (ed.), *Zur Säkularisation geistlicher Institutionen im 16. und im 18./19. Jahrhundert*, Göttingen 1996, s. 13–30.

24 Na zásadní význam kritiky pro pochopení argumentační struktury osvícenců upozornil již ve své disertaci Reinhart KOSELLECK, *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Freiburg-München 1959; nověji také Horst MÖLLER, *Vernunft und Kritik. Deutsche Aufklärung im 17. und 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1986.

25 Srov. Rudolf VIERHAUS, *Kritikbereitschaft und Konsensverlangen bei deutschen Aufklärern*, in: Wolfram Mauser – Günter Saße (edd.), *Streitkultur. Strategien des*

Ve zveřejňování kritických postojů prostřednictvím nejrůznějších periodik se teprve v plné míře rozvinul pedagogický duch osvícenství. Kritika tedy není primárně nástroj destrukce, protože jejím účelem je posunout věci k lepšímu, odhalit automaticky přijímaná tvrzení, jejichž původ je zahalen temnotou, navzdory autoritě, kterou díky své letitosti disponují. Stejně jako Kant i Vierhaus viděl zásadní význam kritiky náboženství spojené s novým biblickým výkladem, jehož účelem nebylo křesťanství zesměšnit nebo zničit, ale posunout, zdokonalit. Co však začalo v oblasti náboženství, mělo záhy pokračovat i v jiných oborech. Ať už s odkazem na Lessinga, nebo na Kanta, jehož dílo Rudolf Vierhaus důkladně znal a v mnohých bodech nově interpretoval, vždy akcentoval osvícenskou úctu k důstojnosti ostatních. Skuteční osvícenci se snažili osvětit nejen nevzdělanou společnost, jež přestávala být s pomocí světla rozumu společností mágů, teosofů a šarlatánů a spojila se do jednoty osvícených občanů, ale také osvětit mysl svého názorového protivníka a v polemice s ním také sebe sama. Osvícenská „kultura sporu“ (*Streitkultur*) sice vytváří společenství konfliktní, ale veskrze produktivní.²⁶

Pro Vierhause je osvícenství podobně jako pro Kanta procesem emancipace pomocí vzdělání.²⁷ Nositeli společenských změn totiž byli v německém prostoru vzdělanci (*die Gebildeten*). Vierhaus věnoval svou vědeckou pozornost nejen jejich jednotlivým osudům, ale také institucionálnímu zázemí, jež vznikalo právě v období 18. století. Velké postavy dějin vzdělanosti od Rankeho přes Leibnize,²⁸ Goetheho,²⁹ Schleiermachera,³⁰ Nico-

Überzeugens im Werk Lessings, Tübingen 1995, s. 78–91, zde s. 81: „Das aufgeklärte kritische Publikum, das Lessing gleichsam ins Gespräch zog, wurde von ihm antizipiert, um es dadurch zu erziehen“.

26 O tom také Wolfram MAUSER, *Streit und Freiheitsfähigkeit. Lessings Beitrag zur Kultur des produktiven Konflikts*, tamtéž, s. 3–14.

27 Rudolf VIERHAUS, *Aufklärung als Lernprozeß*, in: Deutschland im 18. Jahrhundert. Ausgewählte Aufsätze, Göttingen 1987, s. 84–95; TÝŽ, *Aufklärung als Emanzipationsprozeß*, in: týž (ed.), *Aufklärung als Prozeß (= Aufklärung 2,2)*, 1987, s. 9–18; TÝŽ, *Aufklärung als Emanzipation?*, in: Karlfried Gründer – Nathan Rothenstreich (edd.), *Aufklärung und Haskala in jüdischer und nichtjüdischer Sicht*, Heidelberg 1990, s. 161–171.

28 TÝŽ, *Wissenschaft und Politik im Zeitalter des Absolutismus. Leibniz und die Gründung der Berliner Akademie*, in: Hans Poser – Albert Heinekamp (edd.), *Leibniz in Berlin*, Stuttgart 1990, s. 186–201.

29 TÝŽ, *Goethe und die Aufklärung*, in: Dieter Kimpel – Jörg Pompetzki (edd.), *Allerhand Goethe. Seine wissenschaftliche Sendung aus Anlaß des 150. Todestages und des 50. Namenstages der Johann-Wolfgang-Goethe-Universität in Frankfurt am Main*, Frankfurt am Main 1985, s. 11–29. TÝŽ, *Goethe und der Historismus*, in: *Goethe-Jahrbuch*, Göttingen 1995, s. 105–114.

30 TÝŽ, *Schleiermachers Stellung in der deutschen Bildungsgeschichte*, in: Kurt-Victor Selge (ed.), *Internationaler Schleiermacher-Kongreß Berlin*, Berlin 1984, s. 3–19.

laie,⁵¹ Garveho⁵² až k protestantskému teologovi a církevnímu historikovi Adolfu von Harnackovi⁵³ představovaly určitý sociální typ⁵⁴ spojený s osvědčenstvím a zároveň exemplifikovaly obecný vývoj německé vzdělanosti, jež začal v 18. století na univerzitách, mezi nimiž zaujímal ve Vierhausově díle zvláštní postavení ta v Göttingen.⁵⁵ Většinu osobností, kterým věnoval svou pozornost, pak spojoval organizační talent a společenská angažovanost, věda, která byla v jejich podání nejen produktivní, ale také prospěšná. Dějiny vědy proto definuje jako dějiny jejího působení ve společnosti, posuzování nákladů vědeckého pokroku i jeho důsledků. Aby toho byla historiografie schopná, musí se pokusit odpoutat od racionalistických předsudků a podívat se na vědu a její vývoj jaksí zvenčí.⁵⁶

Aby historik porozuměl plně reformaci, měl by být tak trochu teolog nebo se minimálně dobře orientovat v teologických otázkách. Rudolf Vierhaus pak

51 TÝŽ, *Friedrich Nicolai und die Berliner Gesellschaft*, in: Deutschland im 18. Jahrhundert. Ausgewählte Aufsätze, Göttingen 1987, s. 157–166.

52 TÝŽ, *Christian Garves Theorie des Umgangs*, in: Peter Albrecht (ed.), Formen der Geselligkeit in Nordwestdeutschland 1750–1820, Tübingen 2005, s. 541–548.

53 TÝŽ, *Adolf von Harnack als Wissenschaftsorganisator*, in: Jahrbuch der Max-Planck-Gesellschaft 1980, s. 98–108; TÝŽ, *Bemerkungen zum sogenannten Harnack-Prinzip. Mythos und Realität*, in: Peter Hans Hofschneider – Karl Ulrich Mayer (edd.), Generationsdynamik und Innovation in der Grundlagenforschung, München 1990, s. 182–194. Nověji TÝŽ, *Im Großbetrieb der Wissenschaft. Adolf von Harnack als Wissenschaftsorganisator und Wissenschaftspolitiker*, in: Kurt Nowak (ed.), Adolf von Harnack, Göttingen 2001, s. 419–440.

54 TÝŽ, *Umriss einer Sozialgeschichte der Gebildeten in Deutschland*, in: Deutschland im 18. Jahrhundert. Ausgewählte Aufsätze, Göttingen 1987, s. 167–182; TÝŽ, *Der aufgeklärte Schriftsteller. Zur sozialen Charakteristik einer selbsternannten Elite*, in: Hans Erich Bödeker – Ulrich Herrmann (edd.), Über den Prozeß der Aufklärung in Deutschland im 18. Jahrhundert. Personen, Institutionen und Medien, Göttingen 1987, s. 53–65. Také TÝŽ, *Der politische Gelehrte im 19. Jahrhundert*, in: Christian Jansen (ed.), Von der Aufgabe der Freiheit. Politische Verantwortung und bürgerliche Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert, Berlin 1995, s. 17–28.

55 TÝŽ, *Die Universität Göttingen und die Anfänge der modernen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert*, in: Hartmut Boockmann – Hermann Wellenreuther (edd.), Geschichtswissenschaft in Göttingen, Göttingen 1987, s. 9–29. TÝŽ, *Akademie und Universität. Zur gemeinsamen Geschichte zweier wissenschaftlicher Institutionen in Göttingen*, in: Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Göttingen 1989, s. 90–101; TÝŽ, *Etappen der Göttinger Akademiegeschichte*, in: Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen 2003, s. 49–57.

56 „Die Wissenschaftshistorie [wird] sich künftig mehr als bisher mit Entwicklungen beschäftigen müssen, die nicht dem main-stream der abendländisch-europäischen, rationalen Wissenschaft angehörten.“ TÝŽ, *Probleme und Methoden der Wissenschaftsgeschichte*, in: Hans Erich Bödeker – Ernst Hinrichs (edd.), Alteuropa – Ancien Régime – Frühe Neuzeit, Probleme und Methoden der Forschung, Stuttgart–Bad Cannstatt 1991, s. 201–214, zde s. 213.

ve svém díle ukazoval, že ten, kdo se chce do hloubky zabývat osvícenstvím, potřebuje filozofické školení. Jeho texty jsou prostoupeny úvahami, v nichž zdůrazňuje kvalitativní odlišnost osvícenské mentality od předchozího období. Zajímal ho především sociální dosah filozofických myšlenek, jejich pronikání do nového prostoru, jejich recepce či odmítání. Příkladem takového postupu byla i jedna z jeho prvních studií vůbec, v níž se zabýval pronikáním Montesquieovy filozofie do německého prostoru. Nikoli náhodou ji věnoval jednomu z nejdůležitějších učitelů, kteří jej ovlivnili právě v tomto směru sledování „sociálních dějin“ filozofických myšlenek, profesoru Joachimovi Ritterovi.³⁷ Upozornil tím na fakt, že praktická politika vycházela – a pro 18. století to platilo více než kdy jindy – z teoretických koncepcí. Zároveň však na začátku své studie o Montesquieuovi varoval před nástrahami „dějin působení“ (*Wirkungsgeschichte*) určitého jevu nebo myšlenek v daném čase a prostoru: přejímání nových myšlenek či pojmů ještě nutně neznamenalo identifikaci s celým systémem, jejich filiace nemusela být zrovna přímočará, někdy se jednalo o přejímání vědomé, jindy nevědomé, odlišně se přejímaly myšlenky dominantní a marginální, vnucené či dobrovolně akceptované. Neméně důležitou otázkou pro Vierhause zůstává, zda se jednalo o recepci kolektivní nebo zda se daných myšlenek chopili výrazní jednotlivci, kteří přijímaný systém značně upravovali a až poté předávali dál. Uvedené otázky, které nacházíme hned v úvodu článku, poodhalují systém historikova uvažování: každé téma, kterému se Rudolf Vierhaus věnoval, pro něj bylo širší metodologickou otázkou, při jejímž zpracování prokazoval obdivuhodný teoretický talent.

Postava Charlese-Louise de Montesquieu však byla pro Rudolfa Vierhause významná ještě z jednoho důvodu, a tím je jeho filozofie samotná. Ta měla po druhé světové válce sloužit jako vodítko pro německou historiografii raného novověku. Stará, pruská koncepce dějin státu jako progresivní linie posilování centrální moci s důrazem na správní a politická opatření, která k upevnění jednotné vlády přispívala, se ukázala z pochopitelných důvodů po selhání moderního státu ve druhé světové válce jako neudržitelná. Obrat k sociálním dějinám se projevil také v oblasti zkoumání šlechty a jejího vztahu k raně novověkému státu. Zejména zásluhou Otto Brunnera byla postupně přehodnocována úloha monarchie jako státního principu převlá-

37 TÝŽ, *Montesquieu in Deutschland. Zur Geschichte seiner Wirkung als politischer Schriftsteller im 18. Jahrhundert*, in: Collegium Philosophicum. Studien. Joachim Ritter zum 60. Geburtstag, Basel-Stuttgart 1965, s. 403–437. Není třeba zdůrazňovat, že by podobná studie měla být provedena také pro území habsburské monarchie. Pro české prostředí zatím jen náznakově Milan MACHOVEC, *Montesquieu a Čechy XVIII. století*, Filosofický časopis 3, 1955, s. 378–380.

dajícího v předmoderní Evropě³⁸ a také role stavů, přičemž začaly být chápány spíše jako partneři pro panovníka. Na základě Brunnerových prací se začal měnit obraz absolutismu jako politického systému. Také další významný německý historik a Brunnerův pokračovatel Gerhard Oestreich si vytyčil jako cíl hledání neabsolutistického v absolutismu a přímo odkázal na Montesquieovu myšlenku „zprostředkujících sil“ (*pouvoirs intermédiaires*).³⁹ V tomto duchu chápal problematiku absolutismu také Rudolf Vierhaus, který jde ve své koncepci ještě dále. Zdá se, že ho provázeli po celý život jeho dva učitelé: historik idejí Kurt von Raumer a historik sociálních dějin Werner Conze. Možná proto chápal Vierhaus politické dějiny v neustálém napětí mezi jejich ideovým základem a sociální strukturou. Tím byl vytvořen rámec pro syntézu německých dějin 17. a 18. století, kterou prezentoval ve dvou svých stěžejních dílech „Deutschland im Zeitalter des Absolutismus“⁴⁰ a „Stände und Staaten“.⁴¹ V obojím případě se jedná o pečlivou a především metodologicky bravurně zvládnutou syntézu. Její inspirační potenciál je o to větší, že je jejím předmětem tak složitý a mnohvrstevnatý útvar, jakým byla Svatá říše římská po vestfálském míru.⁴² Všechny vrstvy Vierhausových syntéz jsou přesto propojeny do jednoho celku, a tak dostává čtenář obraz jak mezinárodní politiky, tak i jednotlivých knížecích států a regionů či dokonce měst. Vierhausův přístup k historii totiž byl vždy syntetický: dával přednost společným rysům – univerzáliím před jednotlivinami. Nad faktografickými výčty vždy vítězily obecné trendy vývoje a chronologický sled zaujímá až druhořadé místo, protože přednost dostává „profil a charakter epochy“ definovaný spíše hospodářsky, společensky či kulturně.⁴³

38 Otto BRUNNER, *Vom Gottesgnadentum zum monarchischen Prinzip*, in: týž, *Neue Wege zur Verfassungs- und Sozialgeschichte*, Göttingen 1968, s. 160–186.

39 Srov. Gerhard OESTREICH, *Strukturprobleme des europäischen Absolutismus*, *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 55, 1968, s. 329–347; přetištěno v Gerhard OESTREICH, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates*, Berlin 1969, s. 179–197.

40 Rudolf VIERHAUS, *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)*, Göttingen 1978, 1984. Také přeloženo do angličtiny jako *Germany in the Age of Absolutism*, Cambridge-New York 1988.

41 TÝŽ, *Stände und Staaten. Vom Westfälischen bis zum Hubertusburger Frieden 1648 bis 1763* (= *Propyläen Geschichte Deutschlands* 5), Berlin 1984, 1990.

42 „Keine Epoche der neuzeitlichen deutschen Geschichte entbehrt so sehr des einheitlichen Charakters und ist deshalb im Zusammenhang „deutscher Geschichte“ so schwer darstellbar wie [dieses] Jahrhundert...“. *Tamtéž*, s. 9.

43 *Tamtéž*, s. 15–48. Také dílo *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus* začíná „nepolitickými“ kapitolami.

Vierhaus používal pojem „absolutismus“ nejen jako označení pro danou epochu, i když „konkurenčních termínů“ se naskýtal hned několik, například *Alteuropa/Ancien Régime*,⁴⁴ *Barockzeit*⁴⁵ nebo obecné označení *Frühe Neuzeit*.⁴⁶ Vedle debat o pojmenování epochy (*Epochenbezeichnung*) se aktivně věnoval i zpřesňování a vymezení pojmu „absolutismus“,⁴⁷ který měl za sebou již dlouhou a často velmi pohnutou historii. Vierhaus nebyl první, kdo reflektoval dějiny tohoto pojmu, který dále obohatil spojením s jeho kulturní dimenzí. Politický systém v období absolutismu chápal jako úzce propojený s reprezentací panovníka především prostřednictvím kultury, jež v širokém pojetí zahrnovala nejen umění, ale i způsob jednání určený pravidly dvorského ceremonálu.⁴⁸ Zároveň nezapomínal při popisování vývoje termínu „absolutismus“ začlenit východoevropské marxistické koncepty a jejich návaznost na celkovou marxistickou a později leninskou filozofii dějin, čímž jasně deklaroval, že marxistické bádání nepovažuje za méně hodnotné než hlavní proud západoevropské historiografie. Koncepty vzniklé a často bez hlubší reflexe tradované v nemarxistické literatuře tak dostaly svou důstojnou protiváhu spočívající mimo jiné v důsledném sledování sociálních změn uvnitř absolutistického státu.

Pro Vierhause samotného byl absolutismus otázkou, u níž je nezbytné zkoumat vztah mezi teorií, nárokem a reprezentací moci na jedné straně

44 Srov. Dietrich GERHARD, *The Old Europe, 1000–1800. A Study of Continuity*, New York 1981.

45 Srov. Walther HUBATSCH, „*Barock als Epochenbezeichnung? Zu neuerem geschichtswissenschaftlichen Schrifttum über das 17. und 18. Jahrhundert*“, *Archiv für Kulturgeschichte* 40, 1958, s. 122–137.

46 Srov. Rudolf VIERHAUS, *Vom Nutzen und Nachteil des Begriffs „Frühe Neuzeit“*. *Fragen und Thesen*, in: Týž (ed.), *Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*, Göttingen 1992, s. 13–25. K tomuto termínu v německém prostředí také Johannes KUNISCH, *Über den Epochencharakter der frühen Neuzeit*, in: Eberhard Jäckel – Ernst Weimar (edd.), *Die Funktionen der Geschichte in unserer Zeit*, Stuttgart 1975; Johannes BURCKHARDT, *Frühe Neuzeit*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Fischer Lexikon „Geschichte“*, Frankfurt am Main 1990, s. 364–385; Hans Erich BÖDEKER – Ernst HINRICHS, *Alteuropa – Frühe Neuzeit – Moderne Welt? Perspektiven der Forschung*, in: Týž (edd.), *Alteuropa – Ancien Régime – Frühe Neuzeit. Probleme und Methoden der Forschung*, Stuttgart 1991, s. 11–50.

47 Rudolf VIERHAUS, *Absolutismus*, in: *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie*, I, Freiburg–Basel–Wien 1966, s. 17–38 (přetištěno v Ernst Hinrichs (ed.), *Absolutismus*, Frankfurt am Main 1986, s. 35–62; *Deutschland im 18. Jahrhundert. Ausgewählte Aufsätze*, Göttingen 1987, s. 63–83). Také Týž, *Wesen und Stil absolutistischer Herrschaft*, *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 60, 1988, s. 1–15.

48 Týž, *Barock und Absolutismus*, in: Klaus Garber (ed.), *Europäische Barock-Rezeption*, I, Wiesbaden 1991, s. 45–61. V naší historiografii asi nejlépe Josef VÁLKA, *Morava reformace, renesance a baroka*, *Vlastivěda moravská* II, Brno 1996, s. 115–244.

a historickou skutečností na straně druhé. Došel k závěru, že absolutismus nezrušil stavovské instituce a nepotlačil jejich práva, jen je uvedl pod svou kontrolu a postavil je do svých služeb, za což zaplatil nemalými ústupky – například tím, že stavům ponechal moc nad poddanými či jejich ekonomické výhody.⁴⁹ Není nutné souhlasit se všemi Vierhausovými závěry – zejména tam, kde preferuje při vytváření absolutistického systému sociální a mezinárodní kontext před osobním vkladem panovníka – na druhou stranu dokázal uvést fenomén absolutismu do souvislosti s dalšími historickými jevy. Dosud naprosto dominantní interpretaci tradiční německé historiografie 19. století nejdříve vyzdvihující a později rázně odmítající absolutismus jako předpoklad moderního státu doplnil o vztah absolutismu k fenoménu baroka (ať už jako kulturně-uměleckého nebo mentálního stavu evropského lidstva 17. století). Podobným způsobem se pokusil nalézt spojnicí absolutismu s krizovými jevy 17. století v kontextu debaty, kterou zahájil v padesátých letech 20. století britský historik Eric Hobsbawm.⁵⁰ Na území dnešního Německa se v některých oblastech absolutismus vyskytoval, pokud ovšem pod tímto pojmem nerozumíme totální a ničím neomezenou vládu jediné osoby, ale „systém panování, v němž zeměpán jako nejvyšší zákonodárce i soudce a jako držitel nejvyšší vojenské a správní moci nevyklučuje z rozhodování ostatní, ale spíše je překonává; jedná bez souhlasu jiných institucí a skupin, ale přitom dbá na práva svých poddaných.“⁵¹ Přitom k posilování centrální moci nedocházelo všude stejným tempem a někde se s ním nesetkáváme vůbec, záleželo na místní tradici, na velikosti státu, na formě legitimizace (weberovskými termíny patriarchy kontra byrokratické panství), momentální zahraničně-politické situaci, hospodářské síle panovníka a v neposlední řadě také na síle a jednotě stavovské opozice.

Rudolf Vierhaus vnímal politické dějiny vždy v sociálním kontextu a nebylo tomu jinak ani během uvažování o absolutistické monarchii. Proto také

49 [Absolutismus war] eine landesherrliche Suprastruktur im einzelnen, sehr unterschiedlicher Dichte und Funktionsfähigkeit innerhalb des Gefüges der feudal-ständischen Gesellschaft. Rudolf VIERHAUS, *Barock und Absolutismus*, s. 54.

50 Eric HOBSBAWM, *The General Crisis of the European Economy in the 17th Century*, Past and Present 5, 1954, s. 33–55.

51 Rudolf VIERHAUS, *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus*, s. 118: „Versteht man unter ‚Absolutismus‘ hingegen ein Herrschaftssystem, in dem der Landesherr als Gesetzgeber und oberster Gerichtsherr, als Inhaber der militärischen und obersten administrativen Gewalt ohne Anfechtung anderer Herrschaft in seinem Lande nicht ausschließt, aber übergreift, zwar ohne Zustimmung anderer Institutionen und Gruppen handelt, aber dabei die Rechte der Untertanen achtet, dann hat es in Deutschland ausgeprägte Formen des Absolutismus gegeben.“

přitáhla jeho pozornost problematika panovnického dvora.⁵² Ke spojení politické a sociální sféry docházelo u dvora podle Vierhause prostřednictvím kultury, která obsahovala nejen umění, ale i určitý druh chování, styl a způsob sebe prezentace. Ze sociologického hlediska chápe dvůr jako „společenství lidí různého postavení a funkcí, vyskytujících se v blízkosti panovníka, spojených s ním prostřednictvím rodinných vazeb, úřadů a náklonnosti“.⁵³ Z hlediska kulturního se dvůr stává „bezkonkurenčním centrem luxusu a umění, místem neustálé a viditelné reprezentace panovnické moci a jejích nároků“,⁵⁴ k čemuž používá okázalého konzumu, veřejné prezentace, ceremoniálu a zvláštní teatrality. Vierhaus však nezapomíná ani na druhou stranu mince a připomíná, že dvůr nesloužil jen jako instrument panovnické vlády, ale že také šlechta jeho prostřednictvím uspokojovala vlastní ctižádost. Opatrně tak zazněla teze, kterou o několik let později proslavil Aloys Winterling ve svém díle o dvorské společnosti kolínských arcibiskupů – totiž že dvůr, jeho organizace i obraz ve společnosti sloužil nejen panovníkovi, ale že neméně podporoval sebevědomí a ve svém důsledku i moc všech, kteří se u tohoto prestižního sociálního tělesa pohybovali.⁵⁵ Vierhaus však připomíná rozdíly mezi fungováním různých německých dvorů a jejich proměnlivost v čase. Podobně jako u ostatních témat, jimž se během své dlouhé kariéry věnoval, i problematiku panovnického dvora zkoumá v napětí mezi realitou a soudobou teoretickou reflexí. Počínaje Veitem Ludwigem von Seckendorff (1655) až po Christiana Garveho (1790) zkoumá teoretické koncepte dvora tak, jak je viděli političtí myslitelé raného novověku. V těchto otázkách však dosud nenalezl Rudolf Vierhaus důstojného pokračovatele, který by reflektoval dvůr jako součást právně-filozofických koncepcí raného novověku.

Pro pochopení raně novověkého státu je tedy třeba popsat celou dialektiku monarchického a aristokratického principu. Rudolf Vierhaus společně s Dietrichem Gerhardem, který po návratu z exilu ze Spojených států

52 Zejména Týž, *Höfe und höfische Gesellschaft in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Klaus Bohnen – Sven Aage Jørgensen – Friedrich Schmöe (edd.), *Kultur und Gesellschaft in Deutschland von der Reformation bis zur Gegenwart*, Kopenhagen–München 1981, s. 36–56.

53 *Tamtéž*, s. 38: „Ansammlung von Menschen mit unterschiedlicher Stellung und Funktion am Wohnort des Herrschers, mit dem sie durch Familienbande, Amt und Gunst verbunden sind.“

54 *Tamtéž*, s. 45: „[Die Höfe] wurden fast konkurrenzlos zu Zentren des Luxus und der Kunst, zu Orten der permanenten und sichtbaren Repräsentation monarchischer Gewalt und ihrer Ansprüche.“

55 Srov. Aloys WINTERLING, *Der Hof der Kurfürsten von Köln 1688–1794. Eine Fallstudie zur Bedeutung „absolutistischer“ Hofhaltung*, Bonn 1986.

disponoval zkušenostmi s výzkumem moderního parlamentarismu, vytvořil velmi produktivní skupinu, která svou činností významně přispěla k novému pojetí stavovství. Mezi stavy a panovníkem zdůrazňuje spíše spolupráci, k soupeření mělo docházet pouze v důsledku širší krize, jež vychýlila situaci z normálních kolejí. Zároveň však Vierhaus upozorňuje na další rozměry stavovství, které nepůsobilo pouze na nejvyšší politické úrovni, ale také v lokální rovině, protože zemské sněmy představovaly jen špičku ledovce stavovské politiky, jež se vytvářela „zdola“, kde vznikaly primární vazby mezi příslušníky jednotlivých stavů.⁵⁶ Pozornost Gerharda a Vierhause se přitom soustředila na Svatou říši římskou, jež je jedinečná svou dvouvrstevnatostí stavovských vztahů (císař–knížata, knížata–zemské stavy) a která je pro ně spíše než geografickým pojmem souborem právních vazeb. Nové dimenze zkoumání raně novověkého stavovství se projevily především v uspořádání tří sborníků, z nichž každý se soustředí na jeden aspekt vymezeného fenoménu: na zastupitelská tělesa a jejich fungování v různých částech Říše,⁵⁷ na majetkové zakotvení stavů⁵⁸ a na vztah mezi panovníkem a stavy, tedy na problematiku panovnických/knížecích kapitulací.⁵⁹ Do všech tří sborníků přispěl Vierhaus zásadními studiemi, v nichž zpravidla polemizuje se starším názorem, jež vyvrací v rovině obecné i konkrétní – ať už jde o proměnu kapitulací duchovních knížat směrem k vlastní kapitule v průběhu 17. a 18. století,⁶⁰ právní boj o zachování majetku říšských rytířů v období napoleonských válek a tzv. mediatizace⁶¹ nebo o stavovské systémy v knížectvích severozápadního Německa (zejména

56 Vytyčení nových principů pro studium stavovství zejména v úvodu článku Rudolf VIERHAUS, *Land, Staat und Reich in der politischen Vorstellungswelt deutscher Landstände im 18. Jahrhundert*, HZ 225, 1976, s. 40–60, zde s. 40–45.

57 Dietrich GERHARD (ed.), *Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*, Göttingen 1969.

58 Rudolf VIERHAUS (ed.), *Eigentum und Verfassung. Zur Eigentumsdiskussion im ausgehenden 18. Jahrhundert*, Göttingen 1972.

59 TÝŽ (ed.), *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*, Göttingen 1977.

60 TÝŽ, *Wahlkapitulationen in den geistlichen Staaten des Reiches im 18. Jahrhundert*, in: týž (ed.), *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*, s. 205–219. Zde zastává názor, že postupný úpadek tohoto právního nástroje nebyl důsledkem přechodu od stavovství k absolutismu v 18. století nebo dokonce zpřísnujícího se císařského či papežského dohledu po würzburgském sporu roku 1695, ale důsledkem toho, že volební kapitulace přestávaly v době kritického posuzování starých politických institucí plnit některé ze svých funkcí.

61 TÝŽ, *Eigentumsrecht und Mediatisierung. Der Kampf um die Rechte der Reichsritterschaft 1803–1815*, in: týž (ed.), *Eigentum und Verfassung*, s. 229–257.

Hannoversko, Kleve-Mark a Münster).⁶² V posledním z uvedených článků Rudolf Vierhaus nastínil velmi důležitý problém, jenž se snaží popsat současná historiografie, a tím je formální i neformální spojení osob tvořících opory absolutistického principu a jedinců reprezentujících princip stavovský. Ať už mluvíme o asimilaci královských intendantů ve Francii místními elitami⁶³ nebo podobně jako Vierhaus o „schizofrenii“ učených právníků (např. Justus Möser)⁶⁴ sloužících zároveň dvěma pánům s odlišnými zájmy, vždy se jednalo o výraznou překážku absolutistické moci. Z opačného úhlu pohledu však můžeme sledovat učence ve službách osvěcenského absolutismu, jenž je do jisté míry korumpoval. Používal je často jako nástroje, s jejichž pomocí obhajoval vlastní politiku a především v Prusku se snažil téměř ihned, jakmile našel osvěcenský stát se svými poddanými společnou řeč, získat poddané, především pak měšťany a vzdělance, na svou stranu. Fridrich II. osobně stál u zrodu některých společností, jejichž úkolem bylo vysvětlovat reformy a starat se o jeho obraz mezi vzdělanou měšťanskou vrstvou, tedy rozměr reprezentace, který například Josef II. trestuhodně zanedbával. Představa vzdělance angažovaného ve službách obecného blaha nebyla odsuzována – naopak souzněla jak s Kantovým pojetím republikanismu, tak zejména se soudobou představou německého patriota, člověka pracujícího pro blahobyť celku.⁶⁵

Od chvíle, kdy Rudolf Vierhaus vytvořil bohužel nikdy nevydanou habilitaci,⁶⁶ pro něj bylo přitažlivé především období druhé poloviny 18. století těsně před vypuknutím francouzské revoluce, kdy v důsledku vnitřních podnětů (sedmiletá válka, odpor stavů proti knížecí politice ve Württembersku) i vnějších příčin (pronikání osvěcenských myšlenek) dochází k reflektování politické situace, jež byla do té doby přijímána automaticky. Podobným způsobem oceňuje Vierhaus také stimulační efekt francouzské revoluce, po jejímž vypuknutí se začaly dostávat na povrch dosud nezřetelné vztahy mezi jednotlivými politickými aktéry.⁶⁷ Vznik francouzské revoluce tak dává

62 TÝŽ, *Die Landstände in Nordwestdeutschland im späteren 18. Jahrhundert*, in: Dietrich Gerhard (ed.), *Ständische Vertretungen*, s. 71–93.

63 Například Anette SMEDLEY-WEILL, *Les intendants de Louis XIV.*, Paris 1995. Radikálněji William BEIK, *The Absolutism of Louis XIV. as social collaboration*, *Past and Present* 188, 2005, s. 195–224.

64 Rudolf VIERHAUS, *Die Landstände in Nordwestdeutschland*, s. 91.

65 TÝŽ, „Patriotismus“ – *Begriff und Realität einer moralisch-politischen Haltung*, in: týž (ed.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften*, München 1980, s. 9–29.

66 Srov. pozn. č. 14.

67 Rudolf VIERHAUS, *Ständewesen und Staatsverwaltung in Deutschland im späten 18. Jahrhundert*, in: Rudolf Vierhaus – Manfred Botzenhart (edd.), *Dauer und Wandel*

příležitost ke zkoumání recepce tohoto dějinného okamžiku v německém prostředí, tedy k bádání, které Vierhaus do značné míry inicioval a organizačně podporoval.⁶⁸

V následujícím období napoleonských válek a změn souvisejících se šířením revolučních myšlenek na německé území viděl Rudolf Vierhaus skutečně přelomový čas konce starého a začátku nového, konce staré korporativně-stavovské společnosti, jež definuje stát jako soubor stavovských privilegií a (zejména pozemkových) majetků, a začátek státu jako veřejné instituce. Zajímala ho měnící se definice státu a konkrétní projevy této změny, především pak proměna politických orgánů, zejména zemských sněmů a jejich složení.⁶⁹ Období kolem roku 1800 vnímá Rudolf Vierhaus opět v širší perspektivě, přináší totiž otázku kontinuity a diskontinuity, otázku po vnitřní dynamice dějinného procesu, kterou rozebíral v několika dalších statích, ať už se týkaly přelomu 18. a 19. století nebo začátku první světové války⁷⁰ či krize německé společnosti v roce 1930.⁷¹ Historická krize přichází v momentu, kdy se politické, společenské, ekonomické a kulturní vztahy jednoho systému dostanou do vzájemného střetu a toto střetnutí dále graduje. Průvodním znakem je potom ztráta politické autority, přetížení společenské a ekonomické sítě, odklon veřejného mínění od dosud sdílených norem, hodnot a tradičních institucí. Krize vypuká naplno až tehdy, kdy se objeví životaschopné alternativy, sám úpadek stávajících institucí podle Vierhause nestačí.⁷² V souladu s vlivným tvrzením amerického historika

der Geschichte. Aspekte europäischer Vergangenheit. Festgabe für Kurt von Raumer zum 15. September 1965, Münster 1966, s. 357–360; TÝŽ, *Politisches Bewußtsein in Deutschland vor 1789*, Der Staat 6, 1967, s. 175–196.

68 TÝŽ, „*Sie und nicht wir*“. *Deutsche Urteile über den Ausbruch der Französischen Revolution*, in: Jürgen Voss (ed.), *Deutschland und die Französische Revolution*, Bad Homburg 1981, s. 1–15. Rudolf Vierhaus se zasloužil o založení „Mission historique française en Allemagne“.

69 TÝŽ, *Von der altständischen zur Repräsentativverfassung. Zum Problem institutioneller und personeller Kontinuität vom 18. und 19. Jahrhundert*, in: Karl Bosl (ed.), *Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der ständischen Repräsentation*, Berlin 1977, s. 177–194.

70 TÝŽ, *Die historische Bedeutung des Jahres 1914. Anmerkungen zur Zeitgeschichte*, in: Hans Wenke – Joachim Heinrich Knoll (edd.), *Festschrift zur Eröffnung der Universität Bochum*, Bochum 1965, s. 150–160.

71 TÝŽ, *Auswirkungen der Krise um 1930 in Deutschland. Beiträge zu einer historisch-psychologischen Analyse*, in: Werner Conze – Hans Raupach (edd.), *Die Staats- und Wirtschaftskrise des Deutschen Reiches 1929/33*, Stuttgart 1967, s. 155–175.

72 Obecněji o krizích TÝŽ, *Zum Problem historischer Krisen*, in: Hans-Georg Faber – Christian Meier (edd.), *Historische Prozesse*, München 1978, s. 313–329. Také TÝŽ, *Politische und historische Krisen. Auf dem Weg zu einer historischen Krisenforschung*,

Roberta R. Palmera o desetiletích demokratických revolucí v letech 1760 až 1800⁷⁵ mluvil Rudolf Vierhaus o postupné ztrátě legitimacy šlechticko-dvorského systému⁷⁴ jako o hlavní příčině rychlého sledu nejrůznějších revolučních vystoupení v různých částech euroatlantického prostoru.

Přechod od stavovského státu nebo státu absolutistického, který přes všechny změny zachovával stavovské uspořádání společnosti, ke správně-byrokratickému aparátu moderního typu však nutně vedl k rozvolnění sociálních kategorií, jež nejtěživěji dopadlo na šlechtu. Počátek 19. století proto Vierhaus vidí jako období, ve kterém šlechta – zvyklá dokonce i z osvícensky absolutistického Pruska na výsadní postavení – zažívala první vážnou krizi. Ta sice začala v rovině právní, v níž se kvůli snahám o občanskou společnost řadila postupně do masy jedinců, rovných si navzájem před zákonem, pokračovala však na úrovni ekonomické a končila v krizi legitimizace. Rudolf Vierhaus tak opět jako jeden z prvních upozornil na nové možnosti, které šlechta využila v měnících se dobách ve své snaze zůstat nahoře (*oben bleiben*).⁷⁵ Nejedná se přitom o pouhou inventuru toho, co po napoleonských válkách německé šlechtě zůstalo, ale také o popis nových sfér, do nichž s úspěchem pronikla a které jí nadále zaručovaly „bytí nahoře“. A opět se jedná ve Vierhausově podání o analýzu jak teorie (nástup konzervatismu a jeho zdůrazňování významu šlechty pro politický i společenský systém), tak i praxe (šlechta průmyslově podnikající, šlechtici jako vědci a vzdělanci apod.).⁷⁶

in: Jahrbuch der Max-Planck-Gesellschaft 1979, s. 72–85; TÝŽ, *Zwischen Ancien régime und Revolution. Die Krise des älteren Europa*, in: Moritz Csáky – Walter Pass (edd.), *Europa im Zeitalter Mozarts*, Wien-Köln-Weimar 1995, s. 41–49.

75 Srov. Robert R. PALMER, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America 1760–1800*, I-II, Princeton 1959 a 1964.

74 „Die adelig-höfische Kultur verlor seine soziale und legale Privilegierung an unbefragter Anerkennung.“ R. VIERHAUS, *Zwischen Ancien régime und Revolution*, zde s. 47.

75 Tyto problémy jsou v současné době velmi intenzivně studovány v německé historiografii v kontextu historických proměn společenských (ale i ekonomických či politických) elit jak v 19., tak také ve 20. století. Srov. Heinz REIF, *Westfälischer Adel 1770–1860. Vom Herrschaftsstand zur regionalen Elite*, Bielefeld 1977; nověji TÝŽ, *Adel im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1999; také Eckart CONZE – Monika WIENFORT (edd.), *Adel und Moderne. Deutschland im europäischen Vergleich im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln u. a. 2004.

76 Rudolf VIERHAUS, *Vom aufgeklärten Absolutismus zum monarchischen Konstitutionalismus. Der deutsche Adel im Spannungsfeld von Revolution, Reform und Restauration (1789–1848)*, in: Peter Uwe Hohendahl – Paul Michael Lützeler (edd.), *Legitimationskrisen der deutschen Adels 1200–1900*, Stuttgart 1979, s. 119–135.

Poselstvích, která zanechal Rudolf Vierhaus svým pokračovatelům, je velké množství. Mezi ta nejnaléhavější patří bezesporu důraz na terminologickou přesnost, na dějiny pojmů, které historikové někdy až příliš lehce používají a ohýbají tak, jak momentálně potřebují. Snažil se o to ve vazbě na terminologickou přesnost Leopolda von Rankeho i z přesvědčení o významu historizace pojmů, jež dokáže rozkrýt v nich často latentně skrytá nebezpečí a dějinnou zátěž. Velmi proto vítal ambiciózní projekt dějin pojmů a idejí, slavnou řadu „Geschichtliche Grundbegriffe“, do níž přispěl zpracováním hesel „vzdělání“ (*Bildung*),⁷⁷ „liberalismus“ a „konzervativní-konzervatismus“.⁷⁸ Podobným způsobem se věnoval i dalším pojmům spojeným s přelomem 18. a 19. století, ať už se jednalo o „patriotismus“,⁷⁹ „zdravý rozum“ (*Gemeinsinn*)⁸⁰ či o ex post historiografií zavedený „absolutismus“.⁸¹ S cílem vzbudit teoretickou a metodologickou diskusi se nevyhýbal ani stěžejním pojmům historické vědy jako „dějinné vědomí“⁸² či „objektivita“,⁸³ opět s vazbou na Rankeho postavu, k níž se Vierhaus ve svých článcích vracel s periodickou pravidelností.

V posledních letech svého života se věnoval také koncepci kulturních dějin, tedy impulzu, jenž přišel z anglosaských zemí a na který dokázala německá historiografie velmi rychle reagovat. Snažil se zavést do historiografie termín „přirozený svět“ (*Lebenswelt*), a to v návaznosti na pečlivě prostudované Husserlovo fenomenologické dílo i na sociologické spisy Alfreda Schütze a Thomase Luckmanna.⁸⁴ Přirozený svět je každodennost, která

77 TÝŽ, *Bildung*, in: Reinhart Koselleck – Werner Conze – Otto Brunner (edd.), *Geschichtliche Grundbegriffe*, I. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Stuttgart 1972, s. 508–551.

78 TÝŽ, *Konservativ-Konservatismus*, tamtéž, III, Stuttgart 1982, s. 551–565; TÝŽ, *Liberalismus*, tamtéž, III, Stuttgart 1982, s. 741–785.

79 Srov. pozn. 65.

80 TÝŽ, „*Wir nennen's Gemeinsinn*“. *Republic and Republicanism in the German Political Discussion of the 19th Century*, in: Jürgen Heideking – James A. Henretta (edd.), *Republicanism and Liberalism in America and the German States, 1750–1850*, Cambridge 2002, s. 21–34.

81 Srov. pozn. 47.

82 Z množství článků za všechny TÝŽ, *Geschichtsbewußtsein in Deutschland*, in: Werner Weidenfeld – Hartmut Zimmermann (edd.), *Deutschland – Handbuch. Eine doppelte Bilanz 1949–1989*, Bonn 1989, s. 86–96.

83 TÝŽ, *Ranke's Begriff der historischen Objektivität*, in: Reinhart Koselleck – Wolfgang J. Mommsen – Jörn Rüsen (edd.), *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft*, München 1977, s. 63–76.

84 Zejména Alfred SCHÜTZ – Thomas LUCKMANN, *Strukturen der Lebenswelt*, I-II, Frankfurt am Main 1979, 1984.

jedince obklopuje, v níž žije a jedná.⁸⁵ Je vytvořena společností, formovaná kulturou a chápaná symbolicky (vliv Ernsta Cassirera).⁸⁶ Oproti klasickým sociálním dějinám přináší podle Vierhause nové kulturní dějiny výzvu nalézt člověka uprostřed sociální struktury, popsat jeho svět tvořený nejen jeho jednáním, ale i (často symbolickým) myšlením. Celkový obraz o době tak získáme rekonstrukcí historických přirozených světů, většinou samotnými dějinnými aktéry nereflaktovanými (rodina, práce, vzdělávání), tedy kombinováním různého počtu perspektiv.⁸⁷ Objektivita tak vzniká v překrývajícím se poli jednotlivých zkušeností, do něhož historik nesmí vnášet intence vlastní doby a už vůbec ne své hodnotové preference. Podobně jako v šedesátých letech i na konci svého života tím Vierhaus odmítá velkou teorii modernizace jako určujícího faktoru pro výklad dějin.

Stejným směrem, tedy k metodologické čistotě a terminologické přesnosti, vedl Rudolf Vierhaus také své žáky, kterých za desetiletí svého pedagogického a vědeckého působení nebylo málo. Často pokračovali tam, kde jejich učitel se svým výzkumem končil; navazovali na něj a rozvíjeli jeho myšlenky. Ačkoli se někteří posunuli během své další kariéry jiným směrem a začali se postupem času věnovat jiným tématům, většina začínala zkoumáním problémů, které jim nastínil jejich profesor. Za všechny lze jmenovat alespoň ty nejvýznamnější: jako své první velké téma zpracoval historický vývoj pojmu „svoboda“ (*Freiheit*) Jürgen Schlumbohm;⁸⁸ Reinhard Blänkner se věnoval termínu „absolutismus“ a zejména jeho genezi v průběhu 19. století v kontextu dominantní hegelíánské filozofie, v době vzniku jednotného německého státu i pruské/německé historické vědy;⁸⁹ Bernd Faulenbach navázal na Vierhausův zájem o zvláštní německou cestu

85 Rudolf VIERHAUS, *Die Rekonstruktion historischer Lebenswelten. Probleme moderner Kulturgeschichte*, in: Hartmut Lehmann (ed.), *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte*, Göttingen 1995, s. 7–28; znovu otištěno Silvia Serena TSCHOPP (ed.), *Kulturgeschichte. Basistexte*, Stuttgart 2008, s. 109–119 (odtud také následující citace).

86 „Lebenswelt ist gesellschaftlich konstituierte, kulturell ausgeformte, symbolisch gedeutete Wirklichkeit.“ *Tamtéž*, s. 112.

87 „Rekonstruktion historischer Lebenswelten bedeutet: vergangene soziale Wirklichkeit und ihre symbolische Deutung durch die Menschen, die ihr angehörten, mit Begriffen und in der Sprache der Gegenwart zu interpretieren und darzustellen, ohne sie festen Erklärungsmustern und Bewertungshierarchien der Gegenwart zu unterwerfen.“ *Tamtéž*, s. 113.

88 Jürgen SCHLUMBOHM, *Freiheitsbegriff und Emanzipationsprozess. Zur Geschichte eines politischen Wortes*, Göttingen 1975; TÝŽ, *Freiheit. Die Anfänge der bürgerlichen Emanzipationsbewegung in Deutschland im Spiegel ihres Leitwortes ca. 1760 – ca. 1800*, Düsseldorf 1975.

89 Reinhard BLÄNKNER, „Absolutismus“. *Eine begriffsgeschichtliche Studie zur politischen Theorie und zur Geschichtswissenschaft in Deutschland 1830–1890*, Göttingen

dějiny, respektive o kritické posuzování této historiografické koncepce zrozené v Plessnerově díle.⁹⁰

Také Hans Erich Bödeker, který se stal jedním z předních německých odborníků na problematiku osvícenství a tím došel asi nejdále ve stopách Rudolfa Vierhause, se věnoval dějinám pojmů (např. termínu „republika“).⁹¹ Zatímco se Jürgen Schlumbohm posunul ve svém bádání k otázkám týkajícím se zejména venkovské společnosti a dějinám rodiny, Bödeker pokračuje nejzřetelněji směrem, který vytyčil jeho učitel, včetně důrazu na druhou polovinu 18. století jako na konstitutivní období moderní evropské společnosti, či hledání cest mezi teorií a praxí vědeckého bádání. Po svém učiteli zdědil také vnímání osvícenství nejen jako procesu filozofického nebo politického, ale jako kulturního fenoménu neukončeného napoleonskými válkami, a zájem o konstituování sociálních sítí uvnitř osvícenské společnosti nebo o proces politizace osvícenských ideálů prostřednictvím soudobých médií.⁹² Navázal také na Vierhausovu koncepci kulturních dějin, které doplnil nejnověji o dějiny metafor⁹³ s nutností kontextualizovat jazyk v jeho historickém čase. Zcela konkrétně to znamená zkoumat nejen vývoj určitého pojmu v dílech hlavních myslitelů dané doby, ale také hledat vztahy mezi pojmem (*Begriff*), významem, který je mu přisuzován v dané době (*Bedeutung*), a užitím v určitých společenských vrstvách (*Gebrauch*).⁹⁴ Vnímání

1993; TÝŽ, „*Der Absolutismus war ein Glück, der doch nicht zu den Absolutisten gehört*“, *Eduard Gans und die hegelianischen Ursprünge der Absolutismusforschung*, HZ 256, 1993, s. 31–66; TÝŽ, „*Absolutismus*“ und „*frühmoderner Staat*“, *Probleme und Perspektiven der Forschung*, in: Rudolf Vierhaus (ed.), *Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*, Göttingen 1992, s. 48–74.

90 Bernd FAULENBACH, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutschen Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*, München 1980.

91 Hans Erich BÖDEKER, *The Concept of the Republik in Eighteenth-Century German Thought*, in: Jürgen Heideking – James A. Henretta (edd.), *Republicanism and Liberalism in America and the German States, 1750–1850*, Cambridge 2002, s. 35–52.

92 TÝŽ, *Der Kreis von Münster. Freundschaftsbund, Salon, Akademie?*, in: Peter Albrecht (ed.), *Formen der Geselligkeit in Nordwestdeutschland 1750–1820*, Tübingen 2003, s. 159–162; TÝŽ, *Zeitschriften und politische Öffentlichkeit. Zur Politisierung der deutschen Aufklärung in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, in: týž (ed.), *Aufklärung – Lumières – Politik*, Leipzig 1996, s. 209–250; TÝŽ, *Über den Prozeß der Aufklärung in Deutschland im 18. Jahrhundert*, Göttingen 1987.

93 Zakladatelem „metaforologie“ byl německý filozof Hans BLUMENBERG, *Paradigmen der Metaphorologie*, Archiv für Begriffsgeschichte 6, 1960, s. 5–142. O něm Rüdiger ZILL, „*Substrukturen des Denkens*“, *Grenzen und Perspektiven einer Metapher-geschichte nach Hans Blumenberg*, in: Hans Erich Bödeker (ed.), *Begriffsgeschichte, Discursgeschichte, Metapherngeschichte*, Göttingen 2002, s. 209–258.

94 Hans Erich BÖDEKER, *Reflexionen über Begriffsgeschichte als Methode*, tamtéž, s. 73–121.

termínu jako metafory tak umožňuje vytyčit širší prostor pro analýzu. Tím Bödeker pokročil o úroveň dále, za horizont vymezený převratným dílem „Geschichtliche Grundbegriffe“, na němž se kdysi podílel Rudolf Vierhaus. Vedle svého předchůdce navazuje na tradici historické sémantiky a (i když ne vždy vědomě) na nový historismus, hledající sociální kontexty literárních děl a textů obecně.

Úspěchy Vierhausových žáků na poli samotné vědy i při organizování vědeckého života jsou nejmýlnějším svědectvím o významu jejich učitele. Těžko bychom dnes spočítali množství těch, které ovlivnil osobním příkladem, svými originálními názory, přímo či nepřímo svým vědeckým dílem. O tom, že se ani v nejmenším nejednalo jen o úzkou skupinu badatelů zaměřených na přísně vymezenou problematiku, ale naopak o široký okruh vědců s neobyčejným záběrem a po Vierhausově vzoru také s nadhledem nad celkem historie, svědčí úctyhodný počet i rozsah sborníků k jeho cti, vydávaných v posledních desetiletích s železnou pravidelností (jak je ostatně u velkých německých historiků zvykem). Právě na rozsah Vierhausova záběru upozorňovali v předmluvě ke každému vydanému sborníku k jeho narozeninám zoufalí editoři, kteří hledali jednotící linii mezi články nacházejícími se v ohromném rozpětí od alfabetizace severovýchodního Německa v 18. století až po bariéry soudobého historického bádání, od konkrétních osudů jednotlivých osvícenců až po obecné, filozofické problémy historické hermeneutiky.⁹⁵ A právě tato rozmanitost asi nejlépe odrážela život Rudolfa Vierhause, schopného těch nejobecnějších analýz Kantových představ o osvícenství i precizní práce na edici deníku hraběnky Spitzemberkové, pohybující se u pruského dvora na přelomu 18. a 19. století.⁹⁶ Není divu, že se tehdejší ředitelé a jeho nástupci v čele Historického ústavu Maxe Plancka v Göttingen, Hartmut Lehmann a Otto Gerhard Oexle, rozhodli k 75. narozeninám Rudolfa Vierhause připravit skutečné překvapení: shromáždili osobní výpovědi jeho vrstevníků, v nichž popisují vlastní zkušenost s historií a reflektují důvody, proč, kdy a jak se začali dějinami

95 *Mentalitäten und Lebensverhältnisse. Beispiel aus der Sozialgeschichte der Neuzeit. Rudolf Vierhaus zum 60. Geburtstag*, Göttingen 1982; *Denkhorizonte und Handlungsspielräume. Historische Studien für Rudolf Vierhaus zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1992; Hartmut LEHMANN (ed.), *Die Verantwortung des Historikers. Rudolf Vierhaus zum 80. Geburtstag*, Göttingen 2003 (tento poslední sborník se skládá ze slavnostní přednášky Hanse Mommsena a z pozdravů nejen od německých kolegů, ale i od Jana Křena z Prahy, Maurice Aymarda z Paříže či Moshe Zimmermanna z Jeruzaléma).

96 Rudolf VIERHAUS (ed.), *Das Tagebuch der Baronin Spitzemberg geb. Freiin von Varnbüler. Auszeichnungen aus der Hofgesellschaft des Hohenzollernreiches*, Göttingen 1960.

zabývat. Ze sborníku k počtě jednomu významnému muži se tak stala generační výpověď, v níž téměř vždy sehrála důležitou úlohu druhá světová válka. Historici a historie tak splývají v jedno a podobně jako u osvícenců, z nichž Rudolf Vierhaus vybudoval určitý sociální typ s příslušnými definičními znaky, se sám oslavenec stal součástí sociálního typu. Autoři sborníku takto originálně vzdali hold Vierhausově metodologickému přístupu.⁹⁷

O neobyčejné míře invence, kterou Rudolf Vierhaus oplýval, svědčí i množství otázek, které po něm historické vědě zůstaly jako živý odkaz, a rozpracovaná díla, jež nestihl dokončit. Jedná se zejména o šestý díl řady německých dějin nakladatelství Propyläen, tedy pokračování asi největšího Vierhausova díla „Staaten und Stände“. Zpracování období let 1763 až 1850, ohlášené již na rok 1987 s podtitulem „Vom Alten Reich zur politischen Nation“, zůstalo jen v rukopise a nakladatelství roku 1994 vydalo šestý svazek své exkluzivní řady pod názvem „Der Ausklang des alten Reiches“ od stanfordského profesora Jamese J. Sheehana.⁹⁸ Rudolf Vierhaus vynikal nad ostatní schopností koncepčního uvažování, která ústila v talent pořádat velké množství historické látky a nacházet v ní červenou nit srozumitelného výkladu. Měl jedinečnou schopnost sestavovat historické syntézy. Bohužel i dnes přistupuje většina autorů k psaní historických syntéz s povážlivou lehkostí a jejich koncepci nevěnuje potřebnou teoretickou reflexi, metodologickou rozpravu, v níž by jasně stanovila priority i postup sestavování objemných svazků. Oproti tomu samo myšlení Rudolfa Vierhause bylo syntetizující, vychován sociálními dějinami se vždy zajímal o celek, ptal se po spojnících mezi jednotlivinami. Také proto jsou i poslední dvě velká díla, jimiž přispěl do zlatého fondu evropské historiografie, syntézami s jasnou vnitřní strukturou: roku 2002 vydal spolu s Ernstem Böhmem druhý díl velkých dějin města Göttingen, v němž působil většinu svého života a které pro něj představovalo místo setkávání a práce německých vzdělavců.⁹⁹ Jim chtěl také věnovat monumentální řadu nazvanou „Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte“, na jejíž přípravě se aktivně podílel spolu s Notkerem Hammersteinem, Augustem Buckem, Ulrichem Herrmannem a dalšími.¹⁰⁰

97 Hartmut LEHMANN – Otto Gerhard OEXLE (edd.), *Erinnerungsstücke. Wege in die Vergangenheit*, Wien-Köln-Weimar 1997.

98 Srov. James J. SHEEHAN, *Der Ausklang des alten Reiches. Deutschland seit dem Ende des Siebenjährigen Krieges bis zur gescheiterten Revolution 1763 bis 1850*, Berlin 1994.

99 Ernst BÖHME – Rudolf VIERHAUS, *Göttingen – Geschichte einer Universitätsstadt*, II. Vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Anschluss an Preussen, 1648–1866, Göttingen 2002.

100 Christa BERG – August BUCK – Notker HAMMERSTEIN – Ulrich HERRMANN – Rudolf VIERHAUS a kol. (edd.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*, I–VI, München 1997–2005.

Není mnoho historiků, kteří by se zapsali tak hluboko do paměti svých současníků, kteří by přinesli tolik podnětů do budoucna nebo kteří by tak samozřejmě zvládali vedle činnosti odborné také organizování vědeckého života na té nejvyšší úrovni. Přestože zasáhl Rudolf Vierhaus do obrovského množství oblastí a zabýval se širokou škálou problémů od metodologie historické vědy přes osvícenství až po nástup nacismu a přestože ve všech těchto oblastech výrazně rozšířil historické poznání, vidím jeho hlavní přínos jinde: dokázal totiž užitečnost historické vědy pro společnost. Jeho představa, že poznání společných dějin může přinést porozumění mezi rozdílnými sociálními skupinami, je tím nejdůležitějším, co by s odchodem tohoto historika rozhodně nemělo být zapomenuto.

The Estates, the Age of Absolutism and the Enlightenment in the Work of Rudolf Vierhaus.

**The significance of this German historian yet not merely
for the history of the Early Modern Age**

JIŘÍ HRBEK

This study offers a review of the work of Rudolf Vierhaus, the recently deceased German historian. The scope of his work is staggering: starting with historiographical studies in which he returned with the clockwork-like regularity to the personality of Leopold von Ranke, the founder of German historiography, through fundamental studies on modern history (e.g. on the nature of the leadership principle in Nazi Germany) up to the history of notions and the history of intellectual movements. When interpreting these topics he made good use of his philosophical training. This training has fundamentally influenced his merited interest in the history of the Enlightenment, which he saw in principle as a cultural process in which the modern Europe was born. In this sense he viewed the decades preceding the French Revolution to be decisive ones, when the Enlightenment even touched on political history. Indeed, it was the very period of the 18th century to which Vierhaus devoted his synthetic works in which the focus was on the relationship between the Estates's structures and the Sovereign's Absolutism. However, Rudolf Vierhaus also participated in the organisation of scientific life and the establishment of contacts between German and Eastern European historians post-1989, namely in conjunction with his conviction that the knowledge of historical roots of problems would lead to their ultimate resolution.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

Lidská práva v rakouském osvícenství. Wolff, Martini a Windischgrätz*

IVO CERMAN

Ačkoli se tvrdí, že lidská práva jsou plodem osvícenství, v českém dějepisectví se o domácích osvícenských tradicích příliš nemluví. V souvislosti se svobodou a lidskými právy se u nás zdůrazňovaly spíše protestantské a hutské tradice spojené se vzestupem masarykovské humanity. V následující studii chceme připomenout, že otázce lidských práv se intenzivně věnovaly také osvícenské právní vědy v habsburské monarchii, a to v době, kdy tato teorie lidských práv skutečně teprve vznikala. Rakouské přirozené právo přijalo ideu lidských práv krátce poté, co ji filozof Christian Wolff vytvořil, a rakouští právníci ve svých úvahách významně přispěli k řešení některých teoretických problémů, které nová teorie přinesla.¹ V současném světovém dějepisectví patří lidská práva k jednomu z nejfrekventovanějších témat, zejména v USA a v Německu,² ale státy někdejšího sovětského bloku, kde disidentská hnutí argumentovala především lidskými právy, přispěly paradoxně velmi málo k výzkumu tohoto historiografického tématu.

IVO CERMAN: Human rights in the Austrian Enlightenment. Wolff, Martini and Windischgrätz

This study returns to the beginnings of the theory of human rights as it was conceived by Christian Wolff; it discusses its developments in the conception of the Austrian lawyer Karl Anton von Martini and the original re-working of this theory based on sensualism as presented by Joseph Nikolaus Count Windischgrätz.

Key words: human rights – the Enlightenment – Karl Anton Martini

V českém dějepisectví uplatnila tvůrčí přístup k historii lidských práv především disidentka Božena Komárková, pro niž se toto téma stalo celoživotní náplní. Ve své vrcholné práci *Původ a význam lidských práv*, která byla dokončená v roce 1968, však autorka význam osvícenství značně marginalizovala a rakouské přirozené právo nezmínila vůbec.⁵ Komárková vidí původ lidských práv v evropské reformaci, která vedla k deklaraci lidských práv ve Virginii roku 1776, jež představuje základní dokument americké koncepce. Problém tohoto přístupu je v tom, že lidská práva zužuje na boj za náboženskou toleranci a svobodu myšlení. V souladu s klasickou tezí Georga Jellinka pak Komárková upírá francouzským revolucionářům roli objevitelů lidských práv.⁴

Myšlenkový zdroj lidských práv je podle ní v křesťanství. Předpokladem této myšlenky je pak dualita jsoucna (ontologie) a normy (etika), která je v dějinách strhávána monismem (smazání rozdílu mezi normou a jsoucím). V novověkých dějinách obnovila tuto dualitu teprve reformace a poté, co na kontinentě zvítězil díky francouzské revoluci a ateismu znovu monismus, přežila dualita jen v anglosaském kulturním okruhu, odkud pak činila nesmělé výboje na evropský kontinent. Dějiny lidských práv pak mají charakter jakéhosi dialektického zápasu mezi anglosaskými tradicemi a evropským

* Studie vychází v rámci grantového projektu GAČR P140/11/0608 Encyklopedie hra-
běte Thuna. Věda a mystika v pozdním osvícenství.

- 1 Použité zkratky: *JN* = Christian WOLFF, *Institutiones juris naturae*, Halle 1750; *LNSVR* = Karl Anton MARTINI, *Lehrbegriff des Natur-, Staats- und Völkerrechts*, I-IV, Wien 1783–1784. Vzhledem k formě a vícejazyčným verzím těchto právnických děl z nich cituji podle čísel paragrafů, které jsou uvedeny v závorkách v textu.
- 2 Stav bádání shrnují Samuel MOYN, *The Last Utopia. Human Rights in History*, Cambridge, MA-London 2010, s. 312–321; Wolfgang SCHMALE, *Archäologie der Grund- und Menschenrechte in der frühen Neuzeit. Ein deutsch-französisches Paradigma*, München 1997, s. 15–93. Souhrnnou bibliografii přináší Günther BIRTSCHE – Michael TRAUTH – Immo MEENKEN, *Grundfreiheiten, Menschenrechte 1500–1850. Eine internationale Bibliographie*, I-V, Stuttgart-Bad Canstatt 1991–1992.
- 3 Božena KOMÁRKOVÁ, *Původ a význam lidských práv*, Praha 1990. Toto vydání obsahuje také starší disertaci „*Obec Platónova a Augustinova*“ z roku 1949. Komárková se tematicce věnovala v řadě článků, dopisů a nepublikovaných esejů, jež vyšly po revoluci v edicích vydaných nakladatelstvími Doplněk v Brně a EMAN v Benešově. Srov. Božena KOMÁRKOVÁ, *Sekularizovaný svět a evangelium*, Brno 1992; TÁŽ, *Lidská práva*, Benešov 1997; TÁŽ, *Lidská práva ve filozofii XIX. století. Historické kořeny vzniku lidských práv a křesťanské pojetí současného stavu*, rkp, 1992 (Ústřední knihovna FF Masarykovy univerzity Brno).
- 4 Srov. Georg JELLINEK, *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte*, in: Robert Schnurr (ed.), *Zur Geschichte der Erklärung der Menschenrechte*, Darmstadt 1964, s. 1–78 (1. vyd. 1895). Diskusi o Jellinkově koncepci shrnuje W. SCHMALE, *Archäologie*, s. 29–40. Schnurrova antologie přetiskuje nejdůležitější příspěvky od roku 1895 do 60. let 20. století.

kontinentem. České země vidí Komárková jako oblast, kde husitská reformace položila příznivé základy budoucího vývoje, který byl však násilně přerušen protireformací. Katolickou církev a katolíky označuje Komárková za nepřítel myšlenky lidských práv, aspoň v té podobě, jak se šířily po francouzské revoluci.

Ve zdůraznění reformace a jejího významu pak Komárkovou následuje evangelický teolog Jakub Svatopluk Trojan, který se této otázky dotkl již na počátku doby normalizace. K otázce se vyjádřil ve své nepublikované disertační práci a poté ji rozvíjel v řadě nepublikovaných textů.⁵ Jeho dílo završila kniha o lidských právech v české duchovní tradici, kterou vydal až v polistopadové éře.⁶ Také Trojan však oblast lidských práv zužuje na svobodu myšlení a svědomí a jeho pojednání se zabývá spíše náboženskými dějinami Čech než ideou lidských práv.

Často se zapomíná, že lidským právům se věnovala i oficiální socialistická věda, ale v protikladu k disentu rozvíjela tzv. socialistickou koncepci lidských práv. Práce psané v tomto duchu byly velmi početné, protože vznikaly ve všech zemích sovětského bloku.⁷ Asi neplodnějším autorem tohoto směru se stal český právník Josef Blahož, který publikuje k tématu od počátku sedmdesátých let až dodnes.⁸ Cílem socialistické koncepce lidských práv nebylo kritizovat komunistickou vládu, ale obhajovat ji. Neusilovala tedy o obhajobu lidských práv, ale o překroucení této teorie ve prospěch vládní politiky socialistických států. V historických pasážích těchto prací se zpravidla vyzdvihoval význam francouzské revoluce a Marxe, Engelse a Lenina, zatímco vnitřní vývoj přirozeného práva se mnoho nezkoumal. Přirozené právo bylo líčeno jako buržoazní omyl a jako nástroj k obhájení moci vládnoucích tříd. Počátky lidských práv se tedy nehledaly v právnických teoriích raného novověku, ale ve změnách ve výrobních vztazích, protože

5 Jakub S. TROJAN, *Biblické pojetí člověka*, Evangelická teologická fakulta UK v Praze 1970.

6 Jakub S. TROJAN, *Idea lidských práv v české duchovní tradici*, Praha 2002. V přílohách obsahuje také starší nevydané eseje.

7 Soupis literatury tohoto směru obsahuje Milena SRNSKÁ, *Socialistická koncepce ochrany lidských práv v mezinárodním právu*, Praha 1983, s. 171–183; Josef BLAHOŽ a kol., *Socialističeskaja koncepcija prav čelověka*, Moskva 1986; Imre SZABÓ (ed.), *Socialist concept of human rights*, Budapest 1966.

8 Srov. Josef BLAHOŽ, *Ke kritice buržoazního pojetí lidských práv*, in: 30 let všeobecné deklarace lidských práv, Praha 1979, s. 57–69; TÝŽ, *Formy vlády a lidská a občanská práva v kapitalistických státech*, Praha 1981 (rus. překlad 1985); TÝŽ (ed.), *Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí demokracie*, Praha 1983; TÝŽ, *Opuštěná cesta*, Praha 1983; TÝŽ (ed.), *Občan, jeho práva a povinnosti v současném světě*, Praha 1987.

teprve překonání odcizení člověka v socialismu otevřelo cestu k prosazení skutečných lidských práv. O přínosu křesťanských myslitelů a o křesťanských kořenech myšlenky lidských práv se v těchto pracích nemluvilo. Je pochopitelné, že málo prozkoumaná oblast rakouského přirozeného práva nebyla v těchto pracích zmiňována vůbec.

V české právní vědě po roce 1989 převládá dokumentující přístup k lidským právům, který umožnil bezproblémové pokračování socialistické koncepce lidských práv. Názorně to dokazuje pokračování publicistické kariéry Josefa Blahože,⁹ nebo pokračující dílo politologa Oskara Krejčího, jenž nedávno rovněž vydal kompilační práci o lidských právech.¹⁰ Kromě nich však pokračuje i křesťanská tradice. Navazují na ni především cenné sborníky brněnského historika Jiřího Hanuše, které však netematizují úlohu sekulárního přirozeného práva.¹¹

V polistopadové éře vydal původní českou filozofickou práci o lidských právech až katolický filozof Stanislav Sousedík, jehož úvaha se zaměřila na filozofické zdůvodnění lidských práv.¹² Také Sousedíkův výklad je zaměřen na historický vývoj, ale z jeho hlediska osvícenství lidským právům spíše uškodilo, protože zavrhl aristotelsko-tomistické zdůvodnění morálky a údajně oddělilo právo od etiky. Přirozenoprávní základ, o němž je řeč v podtitulu jeho práce, se totiž nevztahuje na teorie sekulárního přirozeného práva, ale na aristotelskou filozofii sv. Tomáše Akvinského. V souladu s novotomismem Sousedík považuje novověkou epochu sekulárního pojetí přirozeného práva za úpadkovou. O Martinim ani dalších rakouských právnících z doby osvícenství se jeho práce nezmiňuje, ačkoli šlo o katolíky.

Je to škoda, protože v německých pracích o dějinách sekulárního přirozeného práva se pozornost soustředí na protestantské autory, zatímco katolická habsburská monarchie zůstává nepovšimnuta. Martini a jeho škola tedy zcela chybí v klasické práci právního historika Diethelma Klippela i jiných.¹³ Přesto nelze říci, že by rakouské přirozené právo bylo zcela zapomenuto, protože se o něm zmiňuje řada rakouských a německých juristických prací

9 Josef BLAHOŽ, *Ústava Spojených států amerických*, Praha 1990, s předmluvou J. BLAHOŽE, s. 5–6; TÝŽ, *Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva*, Praha 2005; TÝŽ, *Lidská práva a právní problematika boje proti terorizmu*, Praha 2008.

10 Srov. Oskar KREJČÍ, *Lidská práva*, Praha 2011.

11 Jiří HANUŠ (ed.), *Lidská práva. Nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, Brno 2001; TÝŽ (ed.), *Křesťanství a lidská práva*, Praha 2002.

12 Stanislav SOUSEDÍK, *Svoboda a lidská práva. Jejich přirozenoprávní základ*, Praha 2010.

13 Diethelm KLIPPEL, *Politische Freiheit und Freiheitsrechte im deutschen Naturrecht des 18. Jahrhunderts*, Paderborn 1976.

o dílu Karla Antona Martiniho a o dějinách rakouského Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch (dále ABGB).¹⁴ I v této souvislosti je však třeba zmínit na prvním místě českého právního historika Jiřího Klaboucha, jehož monumentální syntéza Osvícenské právní nauky v českých zemích z roku 1958 doslova předběhla dobu.¹⁵ Kvůli okolnostem se však o jeho práci nevědělo v zahraničí a česká marxistická historiografie z pochopitelných důvodů nevyužila podnětů, které vzešly z jeho výzkumu. Klabouch věnoval Martinimu hodně prostoru, ale vůbec nezmněl fakt, že se věnoval také otázce lidských práv. Naproti tomu však řada německých právních historiků zmiňuje Martiniho návrh občanského zákoníku pro západní Halič z roku 1797, který obsahoval záruky lidských práv. Uvádí jej dokonce i Gerhard Oestreich ve svých dějinách lidských práv z roku 1968,¹⁶ odkud tuto informaci převzali i další historici. Naproti tomu Martiniho životopisec Michael Hebeis se ve své zásadní monografii o lidských právech nezmiňuje.¹⁷ Nicméně toto téma neuniklo právním historikům z univerzity v Innsbrucku, kde vznikla nedávno disertační práce Gregora Lässerera o Martiniho účasti na kodifikaci rakouského soukromého práva.¹⁸ Lässererova práce představuje vrchol nedávného oživení zájmu o Martiniho dílo v Tyrolsku. Jeho dílu se věnovaly konference v Innsbrucku v roce 1998¹⁹ a „Evropské kolokvium“ v Tridentu roku 2000.²⁰ Některé příspěvky z těchto setkání se zmínily i o Martiniho teorii lidských práv.

14 Philipp HARRAS von HARRASOVSKÝ, *Geschichte der Codification des österreichischen Civilrechtes*, Wien 1868 (dotisk Frankfurt nad Mohanem 1968); *Festschrift zur Jahrhundertfeier des Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*, 1. Juni 1911, Wien 1911; Heinrich STRAKOSCH, *Privatrechtskodifikation und Staatsbildung in Österreich (1753–1811)*, München 1976; TÝŽ, *State Absolutism and the rule of law – the Struggle for the codification of civil law in Austria 1753–1811*, Sydney 1967.

15 Jiří KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958. Jako pracovník Ústavu státu a práva ČSAV však přispíval i do Blahožových kolektivních sborníků s propagandistickými studiemi. Srov. J. KLABOUCH, *Geneze lidských a občanských práv*, in: J. Blahož (ed.), *Občan*, s. 11–35; TÝŽ, *Učení o přirozeném právu na odpor proti státu*, in: J. Blahož (ed.) *Kritika*, s. 394–416.

16 Gerhard OESTREICH, *Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten*, Berlin 1978 (1. vyd. 1968), s. 55.

17 Michael HEBEIS, *Karl Anton Martini (1726–1800). Leben und Werk*, Frankfurt am Main–Bern 1996.

18 Gregor LÄSSER, *Martinis Rechtsphilosophie und das österreichische Privatrecht*, Wien 2008.

19 Heinz BARTA – Rudolf PALME – Wolfgang INGENHAEFF (edd.), *Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini – Kolloquiums*, Wien 1999.

20 Heinz BARTA – Günther PALLAVER (edd.), *Karl Anton von Martini. Ein österreichischer Jurist, Rechtslehrer, Justiz- und Bildungsreformer im Dienste des Naturrechts*, Wien 2007.

Kromě Martiniho se však tématem zabývali i někteří rakouští ministři jeho doby a Martiniho žák Josef Sonnenfels. Ti všichni se k lidským právům vyjadřovali v průběhu dlouhé diskuse o tzv. politickém kodexu. Tato otázka však přesahuje téma naší studie. O projektu politického kodexu se málo ví, protože v literatuře dodnes převládá mínění, že konstituční dějiny habsburské monarchie začínají až revolucí 1848. V podstatě toto téma objevil a doložil až německý právní historik Stephan Wagner v práci, která vyšla teprve nedávno.²¹ Wagner zásadně opravil také starší názory na vztah Sonnenfelse k otázce lidských práv. Zatímco tyrolští právníci Bartova týmu přičítají hlavní zásluhy Martinimu a Sonnenfelse líčí jako odpůrce této myšlenky, Wagnerovy výzkumy tento jednostranný pohled opravují. Přesto byl Martini vůdčím teoretikem rakouské školy přirozeného práva, a proto se v následující studii soustředíme hlavně na něj. Otázce politického kodexu a pokusům o kodifikaci lidských práv bude třeba věnovat samostatnou práci.

V následující studii se pokusíme osvětlit zejména původ myšlenky lidských práv v Martiniho teorii. Jinými slovy to znamená, že musíme začít podrobným rozbořem přirozenoprávní teorie Christiana Wolffa a obhájením jeho významu. Dále budeme rekonstruovat obsah Martiniho teorie o lidských právech v přirozeném i občanském stavu a pokusíme se posoudit některé otázky konfliktu mezi právy. V závěru objasníme, jak otázku konfliktu práv řešil osvícený šlechtic hrabě Windischgrätz, který teoretické úvahy rakouské školy završil.

Zodpovězení těchto otázek se dotýká nejzákladnějších problémů vývoje osvícenství v habsburské monarchii, tak jak jsem je nastínil v úvodní studii ke sborníku *The Enlightenment in Bohemia* z roku 2011.²² Téma lidských práv v rakouském osvícenství jsem stručně připomněl již ve svých předchozích pracích ke šlechtickému vzdělání, kde jsem však neměl možnost toto téma objasnit podrobněji.²³ Pozorný čtenář zjistí, že jsem své hodnocení Martiniho přirozeného práva v průběhu let značně pozměnil. Před šesti lety jsem ve studii o Tereziánské akademii formuloval svůj úsudek pod vlivem Klabouchova hodnocení, které vidělo Martiniho jen jako nepůvodního

21 Stephan WAGNER, *Der politische Kodex. Die Kodifikationsarbeiten auf dem Gebiet des öffentlichen Rechts in Österreich 1780–1818*, Berlin 2004.

22 Ivo CERMAN, *Introduction: The Enlightenment in Bohemia*, SVEC, 2011, 7, s. 1–35.

23 Srov. Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhunderts*, Stuttgart 2010, s. 253; TÝŽ, *Obraz společnosti v dobové vědě*, in: Václav Bůžek a kol., *Společnost v českých zemích v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 54–75, zde s. 69; TÝŽ, *Introduction: The Enlightenment in Bohemia*, s. 24–25; TÝŽ, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 151–157 a 351.

teoretika osvícenského absolutismu a nebralo v potaz morální aspekty jeho právní filozofie.²⁴ V průběhu let jsem tento jednostranný obraz Martiniho právní filozofie zásadně přehodnotil. Tento nový pohled jsem představil již v přednášce na konferenci British Society for Eighteenth-Century Studies (BSECS) v Oxfordu roku 2009, z níž vychází i tento článek.²⁵ V následující studii se však omezím jen na teorie lidských práv, protože otázce kodifikace a rozporům mezi Sonnenfelsem a Martinim je třeba věnovat samostatnou studii.

Wolff jako zdroj rakouské koncepce?

Hledání zdrojů myšlenky lidských práv zamlžuje rozšířená metoda, kdy badatel namísto dějin lidských práv hledá zdroje jen jednotlivých myšlenek, které dle jeho názorů patří mezi základní lidská práva. Často se například historie lidských práv zaměřuje s historií náboženské tolerance. Zapomíná se, že řada nekatolických myslitelů sice mohla obhajovat svobodu vyznání pro svoji konfesi, ale vůbec tím nemuseli mít na mysli svobodu vyznání pro všechny a už vůbec ne další lidská práva. Jiným projevem téhož omylu je metoda, kdy se do dějin lidských práv začleňují nejrůznější myslitelé, kteří se zabývali politickou, sociální či trestní spravedlností. Dějiny lidských práv se tak mohou snadno prodloužit zpět až do dob Chamurapiho zákoníku,²⁶ nebo k Buddhovi a Konfuciovi.²⁷ V konečném důsledku pak takoveto postupy zaměňují dějiny lidských práv s obecnými dějinami práva, etiky či politického myšlení. Nejasná otázka a metoda takových studií pak umožňuje autorovi, aby tradici lidských práv vytvářel takřka dle vlastní libosti.

Ptáme-li se po zdrojích myšlenky lidských práv jako myšlenkové koncepce, musíme hledat myslitele, kteří formulovali seznam univerzálních a nezcižitelných lidských práv, která platí pro všechny lidi jako jednotlivce a která jsou závazná nejen ve stavu přirozeném, ale i ve stavu občanském. Často se při tom počátky sekulárního pojetí lidských práv hledají u Grotia,

24 Srov. I. CERMAN, *Habsburgischer Adel und das Theresianum: Wissensvermittlung, Sozialisation und Berufswege*, in: I. Cerman – Luboš Velek (edd.), *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*, München 2006, s. 143–168.

25 Přednáška “Human Rights in the Austrian Enlightenment” přednesená na konferenci British Society for Eighteenth-Century Studies v Oxfordu v lednu 2009.

26 O. KREJČÍ, *Lidská práva*, s. 11.

27 Srov. Micheline ISHAY, *The Human Rights Reader*, New York 2007, sv. 1, s. 1–93; Marek HRUBEC (ed.), *Interkulturní dialog o lidských právech. Západní, islámské a konfuciánské perspektivy*, Praha 2008. Typické pro současné levicově pojaté dějiny práv je, že dávají přednost mimoevropským tradicím před židovstvím a křesťanstvím.

což je ale v rozporu se strukturou a tématem jeho díla. Grotius nenapsal žádné pojednání o lidských právech ani o státním právu, ani kompendium přirozeného práva. Jeho stěžejní dílo *De jure belli ac pacis libri tres* z roku 1625 se opravdu zabývá hlavně válkou.²⁸ K otázce lidských práv se jen blíží v pasážích, kde pojednává o nároku na spravedlivou sebeobranu a tam, kde pojednává o náhradách za škody, které způsobila válka. Myšlenku lidských práv sice ve svém díle neformuluje, ale dnes můžeme z jeho díla vyčíst, že člověk má dle něj právo na život a majetek a také právo konat vše, co je v jeho silách, aby obojí ochránil.²⁹ V jedné pasáži o škodách v druhé knize pak Grotius mimochodem připomíná, že újmou je i zásah proti našemu životu či jiným statkům, které nám náležejí od přírody (*ex mera natura*). Jako příklad uvádí tělo a údy, dobrou pověst a kontrolu nad vlastním jednáním.³⁰ Grotius při tom ani neužívá slova „právo“ (*jus*), nýbrž hovoří obecně o tom, co je člověku „vlastní“ (*suum*). V této myšlence lze vidět zárodek pozdějších úvah o neodcizitelné „vlastní“ sféře, z níž se později zrodila myšlenka neodcizitelných práv.³¹ Avšak teorii lidských práv jako ochrany individua Grotius nevytvořil.

V hledání původu myšlenky lidských práv je zdánlivě banálním faktorem ono množné číslo, které z genealogie lidských práv vyřazuje řadu klasiků evropského politického myšlení. Používat pojem lidská práva v plurálu nebylo před vypuknutím americké revoluce nijak běžné. Grotiovi následovníci v přirozeném právu – Hobbes, Pufendorf a Spinoza – mluvili zpravidla o jednom základním právu, či spíše základním principu. Nemluvili o pevně daném katalogu neodcizitelných práv, který by ohrazoval svobodu jednotlivce vůči státu a ostatním občanům. Hobbes a Pufendorf mluvili o přirozeném právu zachovat život,³² Spinoza a Locke o právu na svobodu.³³ Přirozené právo zachovat život bylo zdrojem ostatních práv, právo na

28 Hugo GROTIUS, *De jure belli ac pacis libri tres*. Accompanied by an abridged translation by William WHEWELL, sv. 1–3, London 1853 (1. vyd. 1625).

29 H. GROTIUS, *De jure belli*, kniha II, kap. 1, §5.

30 H. GROTIUS, *De jure belli*, kniha II, kap. 17, §2.

31 Myšlenka na oddělené „suum“ je vyjádřena už v principu římského práva „alterum non laedere, suum cuique tribuere“ (*Digesta* I.1.10), který je připisován právníku Ulpianovi.

32 Thomas HOBBS, *Leviathan*, ed. Richard TUCK, Cambridge 1996, s. 91 (kap. 14); k Pufendorfovi srov. Thomas BEHME, *Samuel von Pufendorf: Naturrecht und Staat. Eine Analyse und Interpretation seiner Theorie, ihrer Grundlagen und Probleme*, Göttingen 1995, s. 88–89.

33 John LOCKE, *Two Treatises of Government*, ed. Ian SHAPIRO, Yale 2003, 2nd Treatise, §87, 88, 115, 124, 128; Benedikt SPINOZA, *A theologico-political Treatise*, ed. R. H. ELWES, New York 1951, kap. 16, s. 207; kap. 20, s. 257.

svobodu pak principem pro určení spravedlivého uspořádání státu. Ale až už tito myslitelé kombinovali přirozenou svobodu, majetek, nebo povinnost zachovat život, nikdo z nich nepřišel na nápad, ochránit občana vůči přemhatům státu pomocí katalogu nezczizitelných lidských práv.

V americké tradici převažovala v minulosti tendence ztotožňovat dějiny lidských práv s klasiky anglosaského kontraktualismu, ačkoli ani Hobbes, ani Locke nežádali po státu, aby respektoval pozitivně formulovaný seznam lidských práv.⁵⁴ Hobbes hovořil o prvním přirozeném právu, které platí jen v přirozeném stavu, a o prvním přirozeném zákonu, čímž však označoval jen princip lidského jednání a ne práva jednotlivce vůči státu. Locke formuloval slavnou tezi o lidském „vlastnictví“ (*property*), kam patřily život, svoboda a majetek.⁵⁵ Nikde však tyto tři základní „vlastnosti“ neoznačuje pojmem lidská práva. Vůči státu hájí Locke svobodu jednotlivce, nikoli lidská práva, a zajišťuje ji hlavně metodou dělení státních pravomocí a dalšími institucemi spravedlivého státu. Na myslitele 17. století navazuje však vymezením sféry „vlastního“, již jeho předchůdci označovali latinským *suum*.⁵⁶ Tato myšlenka je pro vznik ideje lidských práv důležitá, ale není to jediná složka této metody.

Metodu lidských práv musíme vnímat jen jako jeden z prostředků, které osvícenská filozofie vymyslela pro zajištění spravedlivějšího státu. Ve skutečnosti narazíme na metodu lidských práv spíše u filozofů, kteří nepatří do dnešního kánonu „zakladatelů moderní doby“.

Prvním filozofem, který do svého pojetí přirozeného práva začlenil pozitivně formulovaný seznam univerzálních lidských práv, byl nejspíše Christian Wolff.⁵⁷ V první polovině 18. století požíval tento německý protestantský

54 Z klasických prací srov. Leo STRAUSS, *Natural Right and History*, Chicago 1953; Ian SHAPIRO, *The Evolution of Rights in Liberal Theory*, Cambridge 1986.

55 J. LOCKE, *Two Treatises*, 2nd Treatise, §123–124.

56 J. LOCKE, *Two Treatises*, 2nd Treatise, §123–124. K diskusi o *suum* v přirozeném právu srov. T. BEHME, *Samuel von Pufendorf*, s. 82–83.

57 S touto tezí přišel již na začátku 20. století filozof Ernst Cassirer a v USA žijící německý emigrant Julius Goebel. Dodnes se o této otázce vedou spory. Poválečná právní věda v NSR zaujala k významu přirozenoprávních vedou práva naopak přehnaně odmítavý postoj a tezi o Wolffově prvenství zamítla. Dle našeho názoru souvisejí tyto neshody s tím, že badatelé obou generací se příliš soustředili na praktický vliv Wolffovy filozofie na revoluce a ne na dějiny idejí. Srov. Julius GOEBEL, *Christian Wolff and the Declaration of Independence*, *Deutsch-Amerikanische Geschichtsblätter. Jahrbuch der Deutsch-Amerikanischen Gesellschaft von Illinois 1918/1919*, s. 69–87; TÝŽ, *Jus connatum and the declaration of the rights of man*, *The Journal of English and American Philology* 19, No. 1, 1920, s. 1–18; Ernst CASSIRER, *Freiheit und Form. Studien zur deutschen Geistesgeschichte*, Berlin 1916, s. 492–498; D. KLIPPEL, *Politische Freiheit*, s. 72–77.

filozof bezkonkurenční úcty ve střední Evropě a díky francouzským překladům jeho myšlenky zásadně ovlivnily i Diderota a francouzské encyklopedisty. Jeho koncepce přirozeného práva měla ohlas v Sasku, kde ovlivnila Vattelovu koncepci mezinárodního práva,³⁸ a ve frankofonním Švýcarsku, kde inspirovala Jeana-Jacquesa Burlamaquiho.³⁹ Prostřednictvím jejich francouzsky psaných prací se jeho myšlenky šířily i v Anglii a amerických koloniích. Od počátku tereziánských reforem byly jeho vlivu otevřeny také univerzity v habsburské monarchii. Pro rozšíření Wolffova vlivu je důležitý bilingvní charakter jeho díla. Jak známo, v první polovině své kariéry psal Wolff německy, protože chtěl následovat patriotické výzvy ke kultivaci rodného jazyka. Po roce 1726 však začal své systematické dílo vydávat v latině. Jeho latinské práce mají často stejné tituly jako předchozí německá díla, ale nejedná se vždy o překlady. Wolff někdy spojil několik starších prací do nového kompendia, nebo rozšířil starší práci na systematické několikasvazkové kompendium. Přirozené právo je jedním z témat, která v německé verzi jeho souborného díla chyběla.⁴⁰ Wolff představil svou koncepci přirozeného práva ve dvou latinských kompendiích vydaných po roce 1740, aniž by k nim existoval předchozí německý ekvivalent. V letech 1740 až 1748 vydal osm svazků monumentálního kompendia *Jus naturae methodo scientifica pertractatum*.⁴¹ Své názory poté formuloval ve zkrácené podobě v jednosvazkovém díle *Institutiones juris naturae et gentium* (Základy přirozeného práva) z roku 1750.⁴² Právě v těchto dílech formuloval svou koncepci univerzálních lidských práv, ale s podstatnými terminologickými

38 Emer de Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle – appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, London 1758. Srov. Christoph GOOD, *Emer de Vattel (1714–1767) – Naturrechtliche Ansätze einer Menschenrechts-idee und des humanitären Völkerrechts im Zeitalter der Aufklärung*, Zürich 2011.

39 Srov. Bernard GAGNEBIN, *Burlamaqui et le droit naturel*, Geneve 1944, s. 205–213.

40 V německé verzi jeho díla existovaly pouze kratší články na téma přirozeného a mezinárodního práva, ale ne systematické zpracování tohoto tématu. Srov. Christian WOLFF, *Von der Lehrart, welche Hugo Groot in seinem Buch vom Recht des Krieges und Friedens gebraucht hat, und dem Nutzen dieser Schrift*, in: týž, *Gesammlete kleine philosophische Schriften*, 3. Theil, Halle 1737, s. 335–356; Týž, *Von dem Begriffe des Natur-, Völker- und bürgerlichen Rechts, nach Anleitung des ersten Gef. §3 und 9ten Gef. der Pandecten, von der Gerechtigkeit und dem Rechte*, tamtéž, s. 499–594; Týž, *Von den Grundwahrheiten des natürlichen Rechtes nach der Lehre des Heilandes, Matth. 5,45*, in: týž, *Gesammlete kleine philosophische Schriften*, 5te Theil, Halle 1740, s. 25–64.

41 Christian WOLFF, *Jus naturae. Methodo scientifica pertractatum. Pars prima: in qua obligationes et jura connata ex ipsa hominis essentia atque natura a priori demonstrantur*, sv. 1–8, Frankfurt am Main–Leipzig 1740–1748.

42 Christian WOLFF, *Institutiones juris naturae* (dále *IJN*), Halle 1750.

změnami. Zatímco v *Jus naturae* hovoří o absolutních a hypotetických a odvozených právech, v *Institutiones/Grundsätze* již mluví jen o *jura perfecta* a *jura imperfecta*. Kromě terminologie je však metoda v obou dílech shodná. My se budeme zabývat spíše obsahem *Institutiones*, protože terminologie ukazuje, že z tohoto díla vycházel Martini. *Institutiones* vyšly později v německém překladu.⁴⁵ Je to výjimečný případ, kdy německá verze vznikla až po latinském dílu a navíc není z pera Christiana Wolffa. Dodejme, že roku 1758 vydal berlínský hugenot Samuel Formey také francouzský překlad téhož díla, kterým se Wolffovy myšlenky dostaly k francouzskému publiku.⁴⁴ Právě tato pozdní práce rozšířila v Evropě myšlenku všeobecných lidských práv.

Wolffova nauka o lidských právech

Pro posouzení Wolffova významu je však důležité vědět, jakým způsobem došel k nápadu sestavit seznam lidských práv. Ke svému inovativnímu kroku byl donucen svou zálibou v symetrii. Seznam univerzálních lidských práv odvodil z toho, že existují univerzální lidské závazky (*obligationes perfectae*).⁴⁵ I lidské povinnosti přece vycházejí ze stejné přirozenosti (*IJN*, §38–39, §70), a tudíž má-li člověk obecné závazky, musí mít i nějaká obecná práva (*jura universalia*) (*IJN*, §69). A stejně jako jsou vrozené všeobecné povinnosti, existují i vrozená všeobecná práva (*IJN*, §74). Všeobecná lidská práva máme dle Wolffa především proto, abychom dokázali plnit své všeobecné závazky. V obšrné definici v *Jus naturae* charakterizuje Wolff právo jako „pasivní povinnost“, tedy „schopnost konat, když je to morálně možné, a zdržet se konání, jež morálka nepřipouští“.⁴⁶ V tom smyslu navazuje na scholastické chápání *jus* jako *potestas* či *facultas*.⁴⁷

Se symetrií práv a povinností souvisí také Wolffovo chápání dokonalých a nedokonalých práv. Z dokonalých závazků vyplývají dokonalá práva,

45 Christian WOLFF, přeložil Gottlob Samuel NICOLAI, *Grundsätze des Natur- und Völkerrechts worin alle Verbindlichkeiten und alle Rechte aus der Natur des Menschen in einem beständigen Zusammenhänge hergeleitet werden*, Halle 1754.

44 Christian WOLFF, *Principes du droit naturel et droit des gens*, Amsterdam 1758, sv. 1, přel. Jean-Henri-Samuel FORMEY. Překlad je zkrácený, ale obsahuje i kapitolu o všeobecných lidských právech.

45 V souladu s Leibnizovou filozofií musel Wolff nalézt pro každý jev dostatečný důvod (*ratio sufficiens / hinreichender Grund*) a pro lidská práva byla dostatečným důvodem rozumová lidská přirozenost (*IJN*, §69).

46 Ch. WOLFF, *Jus naturae*, sv. I, §23. „Jus oritur ex obligatione passiva. Est enim facultas agendi, quod moraliter possibile est, et non agendi, quod moraliter impossibile.“

47 K této rozsáhlé debatě o původních významech slova „jus“ srov. Annabel S. BRETT, *Liberty, rights and nature. Individual rights in later scholastic thought*, Cambridge 1997.

z nedokonalých závazků nedokonalá práva. K plnění nedokonalých závazků (*obligationes imperfectae*) nelze nikoho nutit, ale plnění dokonalých povinností je nutné, a proto k němu nutit lze (*IJN*, §80). Wolff měl nedokonalými povinnostmi na mysli akty milosrdenství a dobročinnost, což doložil použitím synonymního výrazu *officia humanitatis / Liebes-Dienste*. Můžeme je volně přeložit jako „laskavosti“, nebo krkolomněji jako „humanitární povinnosti“. Za dokonalé právo považoval Wolff také právo prosit o humanitární povinnosti (*officia humanitatis*) (§82). To vyžaduje trochu vysvětlení. Právo vyžadovat plnění humanitárních povinností je pouze nedokonalé a nemůžeme k nim nikoho nutit, ale právo prosit o plnění humanitárních povinností je třeba považovat za dokonalé. Nikomu jej nelze upřít, protože lidé žijí ve společnosti a nikdo nemůže žít sám.

K plnění povinností a respektování dokonalých práv zavazuje každého člověka přirozený zákon (*lex naturae*), což byl Wolffův etický princip, který popsal již v německé etice. Přirozený zákon praví: „Konej tak, abys učinil sebe a svůj stav dokonalejším a zanechej toho, co tebe a tvůj stav vzdaluje mravní dokonalosti.“⁴⁸ Přirozený zákon nás zavazuje nestrpět, aby nám někdo ubližoval, čili pokračoval v konání, které nás vzdaluje dokonalosti. Z toho člověku vzniká právo na bezpečí (*jus securitatis*), které Wolff také řadí mezi dokonalá práva (*IJN*, §89). Z něj vyplývá právo na obranu (*ius defensionis*), které také patří k dokonalým právům. Akt agrese proti nám nás opravňuje způsobit útočníkovi „přirozené zlo“ (*malum physicum / natürliches Übel*), čili vykonat trest. Právo trestat (*jus puniendi*) je dalším dokonalým přirozeným právem (*IJN*, §93). Dodržování povinností a práv vytváří morální stav člověka, ale pokud by se člověk ocitl v přirozeném stavu, náleží mu v případě ohrožení násilím také právo válčit (*jus belli*) (*IJN*, §98 a §152). K tomuto právu je zavázán, aby mohl dostát svým dokonalým povinnostem.

Zajímavé je, že některá základní práva, která by z logiky věci měla stát v obecném úvodním výkladu, nalezneme ve Wolffových *Institutiones* až v doplňujících pasážích, kde exemplifikuje různé aplikace povinností a práv. Především jde o právo zachovat život, které Wolff formuluje jako povinnost zachovat ve zdraví a celistvosti své tělo a svou duši (*IJN*, §104). Připomeňme, že u Grotia, Hobbese, Pufendorfa a dalších autorů předchází tradice přirozeného práva bývalo právo zachovat život zmiňováno jako počátek všeho a většinou tito autoři ani další práva neuváděli. Navíc Wolff přeformuloval povinnost zachovat život jako „právo na vše, bez čeho by člověk nemohl používat své síly“ (*IJN*, §107). Člověk má povinnost usilovat o štěstí a právo na

48 Ch. WOLFF, *Vernünfftige Gedancken*, (§19); TÝŽ, *Philosophia practica universalis*, Frankfurt am Main–Leipzig 1738, §152, s. 126.

věci, které mohou přispět ke štěstí (*IJN*, §118). Z toho vyplývá i právo na věci a potravu nutnou pro zachování těla a zdraví (*IJN*, §114). Toto právo lze chápat jako zárodek práva na soukromý majetek, které Wolff v základním přehledu dokonalých práv neuváděl. Wolff sám pak tuto interpretaci potvrzuje v samostatné kapitole o majetku, kde na tyto odstavce odkazuje (*IJN*, §183–188). Wolff brání také právo člověka na volbu povolání.

Obhájení práva na soukromý majetek je však spojeno s historickým výkladem, který přesahuje rozsah naší studie. Měli bychom alespoň uvést, že Wolff o tomto univerzálním právu člověka nepochyboval.

Dále je důležité, že ve vztahu k ostatním lidem musí člověk dodržovat stejné povinnosti a práva jako vůči sobě (*IJN*, §134). To znamená, že musí zachovávat jejich život, zdraví, dobrou pověst a čest a nesmí činit nic, čím by je narušil. Povinnosti vůči Bohu jsou odvozeny z boží přirozenosti, což dává člověku povinnost poznat Boha skrze úvahy o světě. Člověk má tedy právo na jednání, které mu pomůže poznat svět jako dílo boží (*IJN*, §163). Nicméně povinnosti vůči Bohu splývají se všemi povinnostmi, protože i povinnost žít dle přirozeného zákona je závazkem vůči Bohu. Rouhání je zakázáno již právem přírody, ale člověk nemá přirozené právo jej trestat (*IJN*, §166). Jakýsi zárodek tolerance lze vidět v povinnosti dělat vše pro to, aby i ostatní lidé poznali Boha a v právu všech lidí na vše, co je třeba k náboženským shromážděním (*IJN*, §179).

V občanském stavu získává člověk navíc také jakési smluvní povinnosti (*obligationes contractas*) a z nich vyplývají získaná práva (*iura acquisita*). Souborem těchto získaných povinností a práv člověk již opouští tzv. původní přirozený stav a vstupuje do „vzniklého stavu“ (*adventitius*) (*IJN*, §102).⁴⁹ Ten je však, dle Wolffa, stále ještě stavem předstátním. Člověk v něm totiž požívá práva obrany a války, pokud je ohrožen. Tato skutečnost je důležitá pro současné hodnocení Wolffova významu pro vývoj lidských práv. Namítá se totiž, že Wolff neobjasnil, zda tato práva zůstávají člověku i po vstupu do občanského stavu.⁵⁰

Je však nepochybné, že člověk i v občanském stavu zachovává řadu práv, která Wolff uvádí jako symetrické protiklady k povinnostem vůči sobě, ostatním a vůči Bohu. Tuto strukturu lidských povinností uplatnil již v tzv. německé etice, tedy ve svém raném díle, v němž poprvé představil svou

49 O Wolffově pojetí společenské smlouvy srov. Hanns-Martin BACHMANN, *Die naturrechtliche Staatslehre Christian Wolffs*, Berlin 1977, s. 129–130.

50 Srov. D. KLIPPEL, *Politische Freiheit*, s. 76–77; Ch. GOOD, *Emer de Vattel*, s. 68. Od dob Klippelovy klasické práce ze 70. let převažuje názor, že Wolffova *iura connata* neplatí v občanském stavu.

ucelenou nauku o morálce.⁵¹ Jelikož Wolff tyto povinnosti i práva přisuzuje člověku od přírody, náležejí k dokonalým právům a povinnostem. Ve třetí a čtvrté hlavě *Institutiones juris naturae* však přináší i výklad o povinnostech a právech mezi vrchnostmi a poddanými ve státě a mezi státy v mezinárodním systému.⁵² Právě v těchto částech své knihy ukryl odpověď na dnes často diskutovanou otázku,⁵³ zda univerzální lidská práva platí i pro člověka jako občana státu, tedy po uzavření společenské smlouvy. Již terminologie a struktura knihy napovídají, že ano. Pro právo, jež platí pouze v přirozeném stavu, totiž Wolff uplatňuje výraz „právo přírody“ (*Recht der Natur / jus naturae*) a nikoli „přirozené právo“ (*Naturrecht / jus naturale*).⁵⁴ Jistě tedy nebyla náhoda, když lidským právům přisuzoval platnost v přirozeném stavu. Přirozené právo má totiž své jméno od přirozenosti člověka, a ta je stejná i ve státě. Právo přírody platí v přirozeném stavu, tudíž se vztahuje k vnější situaci člověka, která se změní se vstupem do občanského stavu. Již tato terminologická odlišnost vyjadřuje, že Wolffova platnost přirozených práv není omezená jen na přirozený stav. Dalším důkazem je fakt, že Wolff hovoří o řadě důležitých práv ve spojitosti s povinnostmi, které člověka zavazují i v občanském stavu. Aby je plnil, potřebuje člověk práva, a tudíž platí jeho univerzální lidská práva i v občanském stavu.

Všechny tyto důkazy však pracují s pojmem práv jako schopnosti plnit své povinnosti (scholastická *potestas*), zatímco my dnes hovoříme o lidských právech ve smyslu ochrany občana před zneužitím státní moci. Tento vztah objasňuje Wolff blíže v kapitole O panství, závazcích a právech, která z něj vyplývá.⁵⁵ Wolff zdůraznil, že pro uspořádání společnosti je důležité, k jakému cíli se lidé spojili (*IJN*, §836). Právě z něj lze usoudit, v jakém rozsahu mají být zachována přirozená práva i v občanském stavu. Lidé se spojují ve společnosti hlavně kvůli bezpečnosti a hlavním cílem společnosti je zachovat svoji existenci. Všichni členové společnosti jsou proto zavázáni plnit

51 Christian WOLFF, *Vernünftige Gedancken von den Menschen Thun und Lassen, zu Beförderung ihrer Glückseligkeit*, Leipzig 1720.

52 Tyto pasáže odpovídají VIII. svazku latinské verze Wolffova *Jus naturae* (1748).

53 Srov. D. KLIPPEL, *Politische Freiheit*, s. 75–78.

54 Wolff rozlišoval živočišnou přirozenost, kterou má člověk společnou se zvířaty a z níž vycházelo právo přírody (*Recht der Natur*). To je společné lidem i zvířatům (*jus naturae hominum et brutorum commune*). Toto právo přírody se však odlišuje od přirozeného práva (*ius naturale / Naturrecht*), protože přirozené právo je založeno na celkové přirozenosti člověka, k níž patří i jeho rozumová složka. Zdrojem je tedy rozum. Srov. *IJN*, §56.

55 *IJN*, 3. Theil, Abt. 1. Von der Herrschaft und den Verbindlichkeiten und Rechten, welche daher entspringen.

povinnosti vyplývající z cíle společnosti a také rozsah jejich práv musí být vyměřen podle cíle společnosti (*IJN*, §836). Nicméně rozsah těchto práv je pro všechny občany stejný, jsou si všichni rovni ve svých právech (*IJN*, §839). Z jeho výkladu vyplývá, že univerzální lidská práva nezanikají, ani nevznikají nová. Práva, jež náležela člověku v přirozeném stavu, jsou jen omezena státní mocí (*IJN*, §833), nebo jejich vymáhání přechází na stát. Státní moc má právo trestat občany, kteří nechtějí plnit své povinnosti, zrovna tak jako je možno potrestat toho, kdo chce mít větší práva než ostatní (*IJN*, §853).

Přirozená práva tedy nezanikají, jen jsou některá z nich omezena a za jiná přebírá garanci stát. Omezená je přirozená svoboda, zatímco práva odvozená z práva na život a sebeobranu a právo trestat přecházejí na stát.⁵⁶ Přesněji bychom měli říci, že stát přebírá vymáhání těchto práv po občanech. Právo sebeobranu a trestání přechází na stát, ale obě tyto pravomoci má člověk v přirozeném stavu jen proto, aby si zajistil základní právo na bezpečí. A toto právo v občanském stavu neztrácí. Také právo na soukromý majetek člověku zůstává, protože státu neodevzdává svůj majetek, ale jen povinnost chránit jej. Všechna práva vyplývající z vlastnictví věcí nám zůstávají zachována (*IJN*, §183–186). Při bližším pohledu se tedy ukazuje, že Wolff počítal s ochranou lidských práv i ve státě a poměrně zřetelně to ve svém díle vyjádřil.

Martini a Wolffova recepce v habsburské monarchii

V habsburské monarchii byly Wolffovy myšlenky zpočátku odmítány, protože se jednalo o luterána. V rekatolizovaných českých zemích dominovala dlouho scholastická filozofie založená na Aristotelovi a sv. Tomáši Akvinském. Ačkoli zde existovala pluralita názorů, omezovala se na různé verze středověkých katolických tradic, zatímco moderní protestantské teorie přirozeného práva byly dlouho odmítány. Pod tlakem šlechty a státu se poměry začaly měnit až v první polovině 18. století. Touha po prakticky orientovaném pojetí práv a politických věd vedla Marii Terezii a její ministry k velké univerzitní reformě. V Innsbrucku, Praze a nakonec i ve Vídni byly založeny samostatné katedry přirozeného práva a roku 1754 vyšla převratná instrukce pro filozofické fakulty, která definitivně zavrhl aristotelskou scholastiku.⁵⁷ Toto nařízení otevřelo dveře k recepci moderních právních

56 V tomto ohledu má pravdu spíše Goebel a ne právní historik Klippel. Goebel doslova píše: „The innate and inherent freedom is not given up by man to the majority of the community, as Locke and others teach, but only restrained.“ Srov. J. GOEBEL, *Jus connatum*, s. 10; D. KLIPPEL, *Politische Freiheit*, s. 72–73.

57 Peter Karl JAKSCH, *Gesetzeslexikon [...] für das Königreich Böhmen 1601–1800*, sv. 5, s. 601.

i filozofických teorií, ale nikterak nedoporučovalo ani nenařizovalo výuku podle Wolffovy filozofie.

První učebnice přirozeného práva, které po této reformě vznikly, napsali jezuité a po moderním sekulárním pojetí v nich nebylo ani stopy. Ačkoli instrukce výslovně zakazovala opírat se o „zaprášené scholastické domněnky“,⁵⁸ jezuitské učebnice jsou prakticky jen pokračováním katolické scholastické tradice. Autoři v nich citují a vyzdvihují především Aristotela a obskurní autory katolického Německa, zatímco klíčová jména, jako je Grotius a Pufendorf, zůstávají nezmíněna, nebo se uvádějí jen na okraj.⁵⁹ Už vůbec není v těchto učebnicích citován Wolff jako autorita na přirozené právo nebo morálku. Jeho jméno se objevuje jen v souvislosti s matematikou. Nelze hovořit ani o přebírání jeho myšlenek, protože Wolffův základní morální zákon, tedy nutnost konat vše pro svou dokonalost, se v těchto učebnicích vůbec neobjevuje a ani neuplatňuje. Uvedené učebnice, které se rozšířily na filozofických fakultách univerzit v habsburské monarchii v padesátých letech 18. století, tedy nelze považovat za projevy wolffiánské filozofie. To se změnilo s nástupem Martiniho na Tereziánskou akademii a na právnickou fakultu Vídeňské univerzity, kde byla roku 1754 zřízena katedra přirozeného práva.⁶⁰

Martini již svou jurisprudenci skutečně založil na Wolffově filozofii a nešlo jen o formální shody. Jeho výklad i zdůvodnění přirozeného práva přebírá Wolffův hlavní přirozený zákon a podrobné srovnání Martiniho německých překladů s německými verzemi Wolffa ukáže, že od něj někdy přebíral i celé pasáže a strukturu výkladu. V krátkém historickém přehledu přirozeného práva přisoudil Martini Wolffovi významné místo, ale přesto ho nezmiňuje jménem tak často, jak přebírá jeho myšlenky a formulace.⁶¹ V pojetí katolíka Martiniho byla skutečným zdrojem přirozeného práva bible a vedle ní se i významní učenci jeví jako malé autority. Přesto je pozoruhodné, že katolík přisoudil poměrně příznivé hodnocení luteránům Pufendorfovi a Wolffovi a obou se zastal proti jejich kritikům. Od Wolffa také Martini převzal koncepci všeobecných lidských práv, která v jeho pojetí státu a společnosti hraje také centrální úlohu. Ukazuje to, že Martini se seznámil s pozdní latinskou tvorbou Christiana Wolffa, kde se lidská práva

58 *Tamtéž.*

59 Srov. Ivo CERMAN, *Ethics and natural law: Jesuit Wolffianism in Prague 1750–1773*, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* (dále SVEC) 2011, č. 7, s. 131–146.

60 Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, Wien 1854, sv. 1, s. 458–460.

61 K jeho hodnocení Wolffa srov. Karl Anton MARTINI, *LNSVR*, I, §295.

objevují jako metodologická novinka. Nicméně pro vznik jeho pojetí přirozeného práva je neméně důležité, že ze začátku musel přednášet podle Pufendorfova kompendia *De Officio Hominis et Civis*,⁶² v níž je však zachycena zcela odlišná koncepce. Zatímco Wolff odvozoval všeobecná práva z všeobecných povinností, následovníci Hobbese a Pufendorfa je odvozovali postupně z práva na sebeobranu. Martiniho pojetí je jakousi syntézou mezi Wolffovými lidskými právy a Pufendorfovou koncepcí.

Martini napsal pro výuku nového předmětu řadu nových původních učebnic a kompendií.⁶³ Svě práce psal nejprve latinsky, ale od sedmdesátých let 18. století začaly vycházet v německém překladu. Přirozenému právu se věnoval již v knize, již budeme stručně nazývat *Exercitationes*. Toto dílo předznamenávaly různé samostatně vydávané práce, které Martini vydával od roku 1759 a jež byly později použity jako kapitoly v *Exercitationes*. Teprve roku 1766 vyšly *De lege naturali exercitationes sex* jako kompletní úvod do přirozeného práva.⁶⁴ Již zde se ve čtvrté kapitole objevuje podrobný výklad o univerzálních lidských právech, který obsahuje také rozsáhlé poznámky s odkazy na literaturu. Tento aparát v pozdějších verzích chybí. Ucelenou podobu dostaly Martiniho teze ve dvou knihách s názvem *Positiones*. První z nich, *De lege naturali positiones*, vyšla poprvé roku 1762 a po ní následovaly další adaptace a verze. Druhá vyšla pod titulem *Positiones de jure civitatis* roku 1768. První kompendium vychází z přednášek pro univerzitu a Theresianum, druhá z přednášek pro arcivévodu Leopolda. Obě na sebe však navazují, protože první pojednává o přirozeném právu a druhá o státním a mezinárodním právu. Obě práce rozvíjejí téma univerzálních lidských práv, i když základní kapitola na toto téma je jen zkrácenou verzí téže kapitoly z *Exercitationes*. V letech 1783–1784 pak vyšly obojí *Positiones* v souborném německém vydání s výmluvným titulem *Lehrbegriff des Natur-, Staats- und Völkerrechts*.⁶⁵ Jak již název napovídá, jednalo se o souhrn hierarchicky uspořádaných vědomostí o přirozeném, státním a mezinárodním právu.

62 M. HEBEIS, *Karl Anton Martini*, s. 30. Jde o knihu Samuel PUFENDORF, *De officio hominis et civis juxta legem naturalem libri duo*, Lund 1673.

63 Kompletní bibliografii včetně překladů přináší M. HEBEIS, *Karl Anton Martini*, s. 201–234.

64 M. HEBEIS, *Karl Anton Martini*, s. 211.

65 Karl Anton MARTINI, *Lehrbegriff des Natur-, Staats- und Völkerrechts*, sv. I–IV, Wien 1783–1784 (citujeme jako *LNSVR*). Již roku 1771 vyšel částečný překlad pod podobným názvem *Lehrbegriff der allgemeinen Rechte*, Wien 1771. *Exercitationes* vyšly německy jako *Sechs Übungen über das Naturrecht*, Wien 1785. Všechny tyto publikace jsou shrnuty v *LNSVR*.

Profesoři na ostatních univerzitách habsburské monarchie většinou nepisali vlastní kompendia pro přirozené právo, a tak se jeho učebnice brzy začaly používat obecně v celém habsburském soustátí.⁶⁶ Nakonec byl tento stav sankcionován řadou nařízení, které předepsaly jeho učebnice pro univerzity v rakouských i českých zemích. První byla učebnice *Ordo historiae juris civilis*, jež byla nařízená ostatním univerzitám dekretem z 3. října 1774.⁶⁷ Studijní plán pro právnické fakulty ve Vídni a Praze z roku 1775 pak předepisuje pro výuku přirozeného práva Martinioho učebnice *Exercitationes* a obojí *Positiones*.⁶⁸ Ve světle těchto skutečností můžeme říci, že Martini doslova ztělesňoval rakouskou školu přirozeného práva, která vznikla v době osvícenství. Podle jeho koncepce přirozeného práva se vzdělaly dvě významné generace právníků, kteří pak vyučovali na různých univerzitách včetně Prahy. K nejvýznamnějším žákům patřil Josef von Sonnenfels a Franz von Zeiller ve Vídni, k jeho následovníkům však patřil i prof. Josef Mader z Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, který napsal krátkou apologii Martinioho přirozeného práva.⁶⁹ K žákům Sonnenfelse patřil Josef Ignác Buček, který zase vydal kompendium k *Polizey-Wissenschaft*⁷⁰ a zprostředkovaně i Martin A. N. Kopetz, který napsal stručný výklad Sonnenfelsova pojetí politické vědy.⁷¹ Martinioho díla se pak v překladech nebo v reedicích latinských verzí šířila ve Španělsku, v polsky mluvících oblastech a v Itálii.⁷² Dílo jeho žáka Zeillera o přirozeném soukromém právu bylo vydáno v Rusku.⁷³ Ne všechny tyto země však přejaly také Martinioho nauku o univerzálních lidských právech, kterou z politických i metodických důvodů zavrhl i jeho nástupci Zeiller a Sonnenfels.

Jistou výjimkou byli Martinioho urození nástupci, tedy Josef Mikuláš hrabě Windischgrätz a císař Leopold II. Arcivévoda Leopold studoval

66 Naproti tomu existovala řada prací různých jezuitů a exjezuitů, kteří o přirozeném právu nadále psali. Srov. I. CERMAN, *Ethics and Natural Law*.

67 V německém překladu *Kurzgefasste Geschichte des römischen Rechts*, Wien 1794.

68 Franz Ferdinand SCHROETER, *Ratio studii juridici...*, Wien 1775, caput 4, s. 11–12.

69 Josef MADER, *Über die Vorzüge des Martinischen Naturrechts*, Wien 1774. Srov. Karel BERÁNEK, *Právnická fakulta*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, II (1622–1802)*, Praha 1996, s. 137–164, zvl. s. 160; Matthias KALINA von JÄTTENSTEIN, *Biographie des Joseph Ritter von Mader*, Praha 1818, s. 10.

70 Josef Ignác BUTSCHEK, *Abhandlung von der Polizey*, Praha 1778.

71 Martin Adolf Norbert KOPETZ, *Leitfaden zu dem Sonnenfelschen Lehrbuche der politischen Wissenschaften*, sv. 1–3, Praha 1787–1789.

72 Celkový přehled zahraničních vydání předkládá M. HEBEIS, *Karl Anton Martini*, s. 221–229.

73 Franz von ZEILLER, *Jestěštvennoje častnoje pravo (Soukromé přirozené právo)*, St. Peterburg 1809.

u Martiniho začátkem šedesátých let 18. století, Windischgrätz studoval právo v téže době na Savojské akademii, ale pod vedením profesora Banizy.⁷⁴ Martiniho teorie však zajisté znal a lidským právům přisoudil ve svých spisech o praktické filozofii centrální úlohu.⁷⁵ Leopold II. se tématu věnoval během příprav toskánské konstituce a poté během práce na politickém kodexu pro habsburskou monarchii.⁷⁶ Windischgrätzovým úvahám budeme věnovat jistou pozornost, protože zajímavým způsobem dotvářejí Martiniho teorii. Jako šlechtic si Windischgrätz mohl dovolit říci více než učenec Martini, a proto najdeme v jeho pracích vysloveny závěry, které loajální profesor ani nenaznačil.

Martiniho koncepce lidských práv

Co říkal Martini o všeobecných lidských právech? Podobně jako Wolff i on se vyslovil k tomuto tématu v krátké souhrnné kapitole, která však nevystihuje celou jeho teorii, ani úlohu lidských práv ve státě.⁷⁷ Jeho celkový názor na tuto otázku osvětlují četné další příklady a vysvětlivky, které Martini rozesel v dalších pasážích svých *Positiones* či jejich německé verzi *Lehrbegriff*. Dále je třeba přihlédnout k tomu, že ve zmíněné souhrnné kapitole hovoří Martini o právech v přirozeném stavu. Chceme-li však zjistit, co si myslel Martini o lidských právech občanů státu, musíme poznat celou jeho koncepci přirozeného a státního práva.

Martini vychází, podobně jako Grotius, Hobbes a Pufendorf, z práva zachovat život (*jus se conservandi, jus vitae*), ale začleňuje jej do kontextu wolffiánsky pojatých přirozených práv, která vymezují kolem každého člověka to, co je mu neodcizitelně vlastní (*das Seinige / suum*). Nicméně práva vznikají z povinností, jak praví Wolff, a Martini ho následuje (*LNSVR*, I, §84). Z povinností vůči sobě a vůči ostatním pak vznikají přirozená vrozená práva.⁷⁸ Vůči sobě máme především povinnost poznat sám sebe, pečovat

74 K Windischgrätzovu studiu srov. I. CERMAN, *Habsburgischer Adel*, s. 390–394; Gustav HOFMANN, *Náklady na výchovu mladého šlechtice v polovině 18. století. Pohled do sirotčích úctů Josefa Mikuláše z Windischgrätzů z let 1747–1766*, Západočeský sborník historický 5, 1999, s. 127–145.

75 Srov. I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 351–352 a s. 359–361.

76 Gerda GRAF (ed.), *Der Verfassungsentwurf aus dem Jahr 1787 des Grand Duca Pietro Leopoldo di Toscana. Edition und Übersetzung – das Verfassungsprojekt*, Berlin 1998, s. 245–254.

77 Tato kapitola byla přetiskována v různých verzích jeho kompendií. Srov. K. A. MARTINI, *Exercitationes*, kapitola IV, s. 117–142; TÝŽ, *De lege naturali*, kapitola IV, s. 28–59; TÝŽ, *LNSVR*, kapitola IV, s. 45–60.

78 Výklad těchto povinností je předmětem *LNSVR*, II, kapitoly 1–3.

o celistvost a zdraví svého těla a udržet a zlepšovat svou duši a svou dobrou pověst (*LNSVR*, II, §28–32, §50). Z toho lze odvodit i naši povinnost respektovat tuto sféru i u ostatních lidí. Vůči ostatním jsme zavázáni hlavně tím, že svému morálnímu závazku zlepšovat svůj morální stav nedosáhneme sami, a proto potřebujeme společnost (*LNSVR*, II, §55). V případě konfliktu našich povinností vůči sobě a vůči druhým máme dát přednost sobě, protože máme vycházet ze zásady „miluj bližního svého jako sebe samého“.⁷⁹

Souhrnem přirozených práv vzniká jakási sféra neoddělitelných vlastností, které nelze přenést na jiného člověka. Jsou to vlastnosti nezczizitelné. Dostatečný důvod těchto práv tkví totiž v racionální přirozenosti člověka a z ní vyplývají povinnosti vůči Bohu, sobě a vůči ostatním lidem (*LNSVR*, I, §22). V pasáži o státním právu Martini zjednodušuje: „Práva jednotlivých lidí jsou tudíž pojata jako naprosto rovnocenná a nepřekrývající se práva, protože vyplývají již ze samotného pojmu člověka“ (*LNSVR*, III, §56). Aby je člověk dokázal plnit, disponuje kontrolou nad vlastním jednáním (*Selbsttätigkeit*) a svobodou (*LNSVR*, I, §40 a §42). Každý jednatel byl však vybaven stejnými povinnostmi a z nich vyplývajícími stejnými právy. A jelikož co je jednoho, nemůže být druhého, jsou jejich práva od sebe oddělena (*LNSVR*, I, §148). Základem oné mravní povahy a dispozic ke konání jsou, stejně jako u Grotia, duše, tělo a jejich atributy. Martini je nazývá v latině „dobry, či úplnosti“ (*bona, perfectiones*) a v němčině jim říká „statky“ (*Güter*). Soubor těchto osobních statků vytváří onu „osobní sféru“, kterou označuje jako *suum / das Seinige* (*LNSVR*, I, §148). Při vymezení tohoto základu neoddělitelných práv se Martini opíral o Wolffovy následovníky a o výše zmíněnou pasáž z Grotia, která popisovala neodczizitelné statky každého člověka.⁸⁰

Základem našich původních práv je přirozená rovnost (*LNSVR*, I, §74, §140; III, §4) a přirozená svoboda (*LNSVR*, I, §74, §142; II, §83; III, §76). Kromě toho má člověk od přírody mocný pud dosáhnout štěstí (*LNSVR*, III, §7). To jsou základní dispozice lidského jednání, které patří k naší soukromé sféře ve stavu přírody.

Přirozená svoboda znamená, že jednání každého člověka je svobodné a nikdo nemá přirozené právo mu něco rozkazovat (*LNSVR*, I, §66). K dokonalým právům řadí Martini v první řadě výše zmíněné právo zachovat život (*se conservare / Selbsterhaltung*) (*LNSVR*, I, §148), dále pak právo na nutné věci (*jus rerum / Recht zu Güter*), právo na bezpečnost (*jus securitatis*

79 Původně biblický citát z Třetí Mojžíšovy (Lev 19:18) a evangelia sv. Marka (Marek 12:31).

80 Vyplývá to z poznámek v *Exercitationes*, s. 21–22.

/ *Sicherheitsrecht*), právo na obranu (*jus defensionis* / *Verteidigungsrecht*) a právo bránit se násilím (*jus violentiae* / *Tätigkeitsrecht*) a donucovací právo (*jus cogendi* / *Zwangtrecht*). Martini naznačuje, že další práva si můžeme nalézt sami, protože právo je to, co je dobré a vše, co sleduje cíl Bohem stvořených věcí, je dobré (*LNSVR*, I, §113–114). Nejbezpečnější metoda poznání našich práv je ale poznat sám sebe, protože právě naše přirozenost je přece dostatečný důvod našich lidských práv (*LNSVR*, I, §120).

Proto nepřekvapí, že mimo základní přehled práv přidává Martini i některá další, která se objevují v průběhu jeho dalšího výkladu. Jde především o právo na zachování slušné pověsti (*LNSVR*, I, §169, II, §50). Lze pochopit, že jde zároveň o další vlastnost, kterou si neseme již od přírody a tvoří „naši osobní sféru“.⁸¹

S tím souvisí wolffiánská kategorie dokonalých a nedokonalých práv (*jura perfecta vel imperfecta*), kterou Martini rovněž přebírá. Sféru neodcizitelných práv tvoří práva vrozená (*jura connata*) a dokonalá (*jura perfecta*). Martiniho dokonalá a nedokonalá práva odpovídají tomu, co Wolff, Darjes a další wolffiáni rozlišovali jako absolutní a podmíněná práva.⁸² Martini se klonil k názoru, že pro rozlišení obou druhů práv je určující, zda je můžeme vymáhat s pomocí donucovacího práva, či ne. Toto vysvětlení zároveň objasňuje záhadnou kategorii „donucovací právo“ (*jus cogendi* / *Zwangtrecht*), kterou můžeme vyložit jako právo vymáhat plnění práv silou (*LNSVR*, III, §109). Dokonalá práva jsou tedy jen taková, jejichž plnění si smíme vynutit (*LNSVR*, I, §156). Nedokonalá práva jsou taková, která vycházejí z lásky k bližnímu a ne ze spravedlnosti. Ačkoli mají všichni lidé povinnost pomáhat ostatním, vyžaduje to od nich jen láska (*LNSVR*, I, §78–79).

Ale chránila tato práva skutečně člověka a občana? A byla dokonalá práva „neodcizitelná“? I u Martiniho se nabízí otázka, zda jeho lidská práva nebyla jen prázdnou formalitou, která absolutního panovníka nijak neomezovala. Martini se k této otázce vyjádřil jen útržkovitě na různých místech svých státoprávních úvah, ale přesto se pokusíme rekonstruovat jeho úhel pohledu na tuto otázku. Ve své kritice Machiavelliho Martini jasně odmítá názor, že by poddaní přenesli všechna práva na panovníka, a tudíž všechna ztratili (*LNSVR*, III, §369–371). Tento zavrženíhodný názor přisuzuje Martini Machiavellimu a Hobbesovi, sám se od něj distancuje (*LNSVR*, III, §369). Naproti tomu sám říká: „I jako poddaní mají občané státu svá vrozená práva

81 Právo na zachování dobré pověsti je zakotveno i v Deklaraci práv člověka a občana z roku 1789, čl. IX.

82 Martini používá toto rozlišení v 2. kapitole *LNSVR*, II, §54; K. A. MARTINI, *De lege naturali*, kap. 10.

a navíc získávají ze smlouvy o poddanství ještě společenská práva, jíž se každý každému zavázal učinit vše pro podporu vzájemného štěstí“ (*LNSVR*, III, §370). Je nepochybné, že panovník, který si přisvojuje víc práv, než mu náleží, porušuje práva členů společnosti.

Martiniho vlastní představy o lidských právech občanů státu nejsou nijak buřičské a vůbec nedávají právo na revoluci či svržení panovníka, který porušuje společenskou smlouvu. Martini vykládá rozdíl mezi bezprávním stavem a občanským stavem s pomocí běžné metafory společenské smlouvy, která umožní lidem vyjít z přirozeného stavu a stát se občany.⁸³ Nicméně díky tomu, že své dílo skládal Martini postupně, sešly se v jeho souhrnném díle *Lehrbegriff* dvě různé verze přechodu do občanského stavu. V kapitole převzaté z *De lege naturali* hovoří Martini o společenské smlouvě (*LNSVR*, II, §359), zatímco v kapitole převzaté z *Positiones* hovoří o vzniku státu (*LNSVR*, III, §9). Zatímco v prvním případě jde o vznik společnosti, ve druhém případě o vznik státu. Martini při tom vehementně odmítal Pufendorfovu nauku o tom, že stát vzniká dvoustupňově – společenskou smlouvou mezi občany navzájem a smlouvou o poddanství mezi občany a vrchností.⁸⁴ Cílem společenské smlouvy je bránit svá dokonalá práva, svou neodcizitelnou sféru, společně (*LNSVR*, II, §359, III, §2). Hlavním cílem takto vzniklého státu je zajistit všem občanům bezpečnost (*LNSVR*, III, §9–10, §13, §46, §50) a sledovat obecné dobro (*LNSVR*, II, §365). A tento hlavní cíl státu (*Endzweck*) je také kritériem, podle kterého se má posuzovat rozsah výsostných práv panovníka a práv občanů (*LNSVR*, II, §366; III, §136, §169, §215, §270). Stát tedy v jeho pojetí už z definice nemůže porušovat lidská práva, protože vnikl proto, aby je chránil.

Metodologickou otázku, zda tato lidská práva v občanském stavu platí podle přirozeného práva, obchází Martini tím, že přichází s pojmem „společenské přirozené právo“ (*LNSVR*, III, §45). Jedná se zřejmě o zásady přirozeného práva, které platí i v občanské společnosti. Také občanské zákony vznikají jednoduše z přirozených zákonů, z čehož vyplývá závislost státního práva na přirozeném (*LNSVR*, III, §245, §267). Navíc připomeňme, že přirozené právo nemá své jméno od přirozeného stavu, ale od rozumové přirozenosti člověka. Je to všeobecně platné právo, které je člověk schopen poznat svým rozumem. Tato přirozenost člověka se přechodem do občanského

83 O tom, že Martini nechápal společenskou smlouvu jako historickou událost, vypovídá jeho polemika s názorem, že první původci státu si ostatní podrobili násilím. Tvrdí, že původ státu je otázka pro historiky, zatímco hlavní cíl společenské smlouvy je otázka pro filozofy (*LNSVR*, III, §27). Nezáleží na tom, kdy a proč se lidé spojili ve státní svazek, ale jaký občané státu sledují cíl (*LNSVR*, III, §4).

84 T. BEHME, *Samuel von Pufendorf*, s. 120–131.

stavu nemění. Je zřejmé, že ani Martini nepovažoval přirozená práva za zaniklá. Jedna skupina přirozených práv měla být zachována občanovi, ale v omezeném rozsahu, jiná skupina práv se měla přenést na stát.

Martini ve své státovědě shrnuje, že v přirozeném stavu člověk požíval přirozené svobody, rovnosti a práva rozhodovat o válce a míru (*LNSVR*, III, §4, §8). Přirozená svoboda je v občanském stavu omezená podle kritéria všeobecné bezpečnosti všude tam, kde by tato svoboda škodila státu (*LNSVR*, II, §369, III, §76, III 85), ale v případech, které se nedotýkají státu, zůstávají přirozená práva v platnosti jako v přirozeném stavu. Je to jednání, jež je vůči státu lhostejné a moc státu se na něj nevztahuje (*LNSVR*, III, §218). Naskýtá se ovšem otázka, zda člověk může sám rozhodnout o tom, co je vůči státu lhostejné a co se netýká státních záležitostí. Lidé si mohou např. v náboženských otázkách namlouvat, že jejich jednání a přesvědčení nemá se státem nic společného, ale mohou se mýlit (*LNSVR*, III, §219). To, co občanovi z přirozené svobody zůstává, se nazývá občanská svoboda (*LNSVR*, III, §86) či mravní svoboda (*LNSVR*, I, §85). Tato svoboda povoluje občanovi konat vše, co nezakazuje zákon (*LNSVR*, I, §85).⁸⁵ Z výše uvedeného však vyplývá, že ve sporných otázkách ohledně hranic občanské svobody má hlavní slovo panovník.

Nyní se zaměříme na skupinu přirozených práv, která přecházejí na stát. Jde v první řadě o všechna přirozená práva vyplývající z práva na bezpečnost a sebeobranu, včetně práva války a míru. Není snad třeba opakovat, že ani v tomto případě to neznamená, že bychom ztratili právo žít, jen není každému občanovi povoleno užívat násilí vůči spoluobčanům, i když se domnívá, že jde o prosazení jeho práv. Právo vyhlášovat válku, čili „právo zbraní“ všeobecně, přechází na stát (*LNSVR*, III, §118–122, §127, §139). Jen panovník má ve státě právo vyhlášovat válku, rekrutovat vojáky a vést válku. Martini připouští užití síly v sebeobraně jen v nouzovém případě, kdy by soudce nemohl přijít rychle na pomoc napadenému, který brání svůj majetek (*LNSVR*, III, §300). V takovém případě se může bránit vlastními silami až do smrti útočníka.

Přirozené právo vlastnit věci je dalším, které neztrácíme, ale stát jej jen zajišťuje. Martini v přirozeném stavu mluvil jen o právu na nutné věci (*jus rerum*) (*LNSVR*, II, §74, §115). Martini se zabývá složitým problémem počátku oprávněného vlastnictví. Stanoví zásadu, že člověk má vrozené právo

85 Tato zásada koresponduje s principem *Quae lex non prohibet, debent permisa videri*. Martiniho definici mravní svobody pak odpovídá čl. 2. §3 Listiny základních práv a svobod ČR. „Každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.“

přivlastňovat si, ale práva vlastnická vznikají až ve společnosti (*LNSVR*, II, §123–124). Přirozené právo na věci opravňovalo jen k tomu přivlastnit si věci, které nikomu nepatřily (*LNSVR*, II, §126). Vlastnictví vzniklo tak, že lidé začali být línější, nepracovali tolik a začali si ukládat věci na pozdější upotřebení, aby si ušetřili práci (*LNSVR*, II, §119). Tak začal stav, kdy člověk něco vlastní. Martini stanoví několik způsobů spravedlivého nabytí původního vlastnictví. Nejde jen o výsledek vlastní práce, ale i úlovek, nalezení, ohraničení území aj. Martini tak obešel problém přirozeného práva, jak obhájit vlastnictví, když nepochází z přirozeného stavu. Zároveň ukázal, že vlastnictví je jedním z práv, které člověk získává až v občanském stavu.

Skupina práv, jež vycházejí ze sebeobrany, slouží v podstatě jako pomůcka k objasnění původu základních pravomocí státu. Klasikové přirozeného práva rozdělovali tyto pravomoci různým způsobem, většinou však mluvili o zákonodárné, výkonné a soudní pravomoci. Martini rozlišuje zákonodárnou, výkonnou a dohlížecí pravomoc (*LNSVR*, III, §38). Jednotlivý občan nemůže sám vydávat zákony (*LNSVR*, III, §153), soudit ostatní a vykonávat rozsudky. Na rozdíl od Lockeova však Martini neodvozuje tyto pravomoci od stejnojmenných práv člověka v přirozeném stavu.⁸⁶ Panovník na ně získává právo, aby mohl zajistit bezpečnost občanů a chod státu. Tím pádem odmítá Martini i Lockeovu poučku, že člověk nemůže předat státu pravomoci, které ani v přirozeném stavu neměl (*LNSVR*, III 151).⁸⁷ U Martiniho se panovnické pravomoci odvozují od panovnickovy povinnosti zajistit bezpečnost občanů a tato jeho nejvyšší povinnost nemá zřejmě žádné hranice. Na rozdíl od Johna Lockeova také Martini nežádá, aby tyto pravomoci byly oddělené, a s klidem je vloží všechny do rukou jednoho panovníka.

Některá přirozená práva však v občanském stavu teprve získávají smysl, což se týká práva na slušnou pověst. Toto přirozené právo je pro občana zdrojem práva na spravedlivý soudní proces (*LNSVR*, III, §157). Podle přírody má totiž každý právo být považován za poctivého, dokud mu není prokázán opak, a potrestán může být teprve poté, co není pochyby o jeho vině. Při procesu má mít obžalovaný právo předložit všechny důkazy, které svědčí o jeho nevině. Na druhou stranu však právo na slušnou pověst brání občanům zpochybňovat panovnickovy zákony a nařízení (*LNSVR*, III, §87). Martiniho logika nám v tomto případě může připadat trochu přitažená za vlasy,

86 Srov. J. LOCKE, *Two Treatises, 2nd Treatise*, §128–§130.

87 Lockeova však neuvádí jménem. Locke tuto zásadu zmiňuje na více místech, ale nejzřetelněji ve známém příkladu vojáka, kterému důstojník může nařídít, aby kráčel proti ústí děla, ale nesmí mu nařídít, aby mu dal jediné penny ze svých peněz. Srov. J. LOCKE, *Two Treatises, 2nd Treatise*, §134, §139–§141.

ale on tvrdí, že by tím občan zpochybňoval dobrou pověst svého panovníka. Neposlušný občan by naznačoval, že panovník nejedná v souladu s hlavním cílem státu a že nevydal dobrý zákon. Musí však vycházet z toho, že panovník a vedoucí osoby ve státě mají vždy více informací o tom, co je nutné k bezpečnosti státu, takže občan v podstatě není nikdy kompetentní k tomu, aby jejich nařízení odmítal.

Přechodem do občanského stavu vznikají nové otázky, jako je svoboda svědomí (*LNSVR*, III, §211). V souvislosti se svrchu řečeným můžeme náboženskou svobodu považovat za součást občanské svobody. Nejde tedy o nové právo, ale o zbytek přirozené svobody, která patří k našim neoddelitelným a přirozeným vlastnostem. Martini vysvětluje: „Samozřejmě neexistuje žádná lidská pravomoc nad naším nitrem, nad lidským rozumem“ (*LNSVR*, III, §209). Nicméně panovníkovi náleží právo zasahovat do některých záležitostí církve, protože některá „zbožná díla“ se prolínají s občanskými záležitostmi. Z toho vyplývá právo státu v duchovních záležitostech. Stát smí zasahovat také do vnější bohoslužby, a to zvláště do tzv. nahodilých záležitostí. Jde o ty, bez nichž náboženství neutrpí zásadní újmu a nepatří k podstatě náboženství (*LNSVR*, III, §207). Naskytá se otázka, jak daleko toto právo v duchovních záležitostech sahá. „Lidské srdce nelze zkoumat,“ říká Martini, „a tak vše, co se týká vnitřní služby Bohu, se vymyká tomuto právu“ (*LNSVR*, III, §208).

Nicméně je řeč pouze o „skutečném náboženství“. Martini neříká, že by tím myslel výlučně katolické křesťanství, ale je nasnadě, že za náboženství nelze považovat cokoli, co lid uctívá. Náboženství poznáváme rozumem, nebo na základě Zjevení (*LNSVR*, III, §208). Skutečné náboženství nezávisí na tom, co preferuje většina. „Spočívá na neměnných, přirozených důkazech, nebo na bezprostředním Zjevení“ (*LNSVR*, III, §209). Panovník tedy zřejmě nemůže tolerovat jakékoli náboženské představy, ale Martini přesto trvá na svobodě svědomí. Vnitřní názory a přijetí skutečného náboženství totiž nelze nařídit. Lidskému nitru světská moc neporoučí (*LNSVR*, III, §209). Tato oblast náboženského jednání, která uniká světské moci, se nazývá svoboda svědomí (*LNSVR*, III, §211). Skutečné náboženství se však dle Martiniho pozná podle toho, že podporuje blahobyt státu, protože stát je tu proto, že to tak chtěl původce přírody. Názory, které podněcují nepokoje a rozvracejí stát tedy ani nejsou náboženství a nelze je tolerovat. Panovník má tedy právo nahlížet a kontrolovat náboženské záležitosti a bránit veřejnou bezpečnost (*LNSVR*, III, §213, §217). Panovník má totiž právo nejvyššího dohledu, který má zajistit, že církve nebudou škodit státu (*LNSVR*, III, §222). Má také právo určit věk vstupu do mnišských řádů, rušit přebytečné kláštery, nebo ukončovat náboženské spory, které ohrožují veřejný pořádek

(*LNSVR*, III, §222–235). I přesto však v církevních záležitostech nelze uplatnit donucovací právo, tedy nutit někoho k určitým náboženským názorům silou (*LNSVR*, III, §215).

Na druhou stranu však Martini upírá poddanému právo svobodného pohybu, které je dnes zcela běžnou součástí katalogu lidských práv. Občan může opustit stát jen se souhlasem nebo aspoň tichým souhlasem panovníka (*LNSVR*, III, §280). Pokud se poddaný odstěhuje bez souhlasu, má panovník dokonalé právo žádat o jeho vydání a potrestat ho. Svévolné opuštění vlasti je totiž porušením občanské smlouvy, která ukládá občanům také určité povinnosti. Musí platit daně, bránit vlast atp. Může se stát, že někdo se chce odstěhovat, aby se těmito povinnostem vyhnul, a tomu je třeba zabránit. Není pravda, že by se občan smlouvou o poddanství podřídil jen na dobu, do kdy chce poslouchat (*LNSVR*, III, §281). Občanské smlouvě je občan povinován již tím, že se narodí na území nějakého státu a tuto smlouvu musí plnit. Pokud by uprchl, oloupil by tím panovníka o práva, která vůči němu má. „Vystěhování je v rozporu s občanskou smlouvou“ (*LNSVR*, III, §282), konstatuje Martini.

Konflikt práv

Naskytá se otázka, jakou má občan ochranu před panovnickou mocí. Kde jsou její hranice? Jaké má občan povolené obranné prostředky? Z dnešního hlediska je tato otázka nejdůležitější, protože dnes již nejsou lidská práva chápána jako dispozice k plnění svých povinností, ale jako principy ochrany před státem a ostatními lidmi.⁸⁸ Vzájemný poměr práv panovníka a závazků poddaných je dán výše zmíněným principem hlavního cíle státu (*LNSVR*, III, §270). Při vzájemném konfliktu panovnických povinností a občanských práv však Martini očividně upřednostňuje panovnickovy nároky.

Panovník jako nositel funkce je osoba, která se stále nachází vůči ostatním v přirozeném stavu, není povinován občanskými zákony (*LNSVR*, III, §344). Jeho rámec povinností je dán veřejným právem, nikoli občanským. Ovládá stát na základě práva, které mu dal Bůh, a nemusí se zodpovídat národu, který má beztak nedostatek informací, aby soudil jeho rozhodnutí (*LNSVR*, III, §367). K dodržování společenské smlouvy je panovník zavázán

⁸⁸ Tato skutečnost je zřetelná z toho, že kromě Organizace amerických států neobsahuje žádná regionální ani mezinárodní listina lidských práv seznam povinností. Nicméně ve státech sovětského bloku byly zakotveny i povinnosti občanů a ve výkladu měly prioritu. V československé ústavě z roku 1960 byla práva občanů podřízena povinnosti zachovat socialismus (čl. 1 a 35). Toto pojetí práv a povinností občanů v zemích sovětského bloku však nemělo za cíl zajistit rovnoprávnost občanů, ale zachovat režim diktatury komunistických stran.

ve svém svědomí, ale poddaný si její plnění nesmí vynucovat (*LNSVR*, III, §379). Občan má vůči panovníkovi závazek poslouchat, k čemuž je zavázán také vnitřně svým svědomím (*LNSVR*, III, §266–267). Na druhou stranu panovník nemá právo na věci, které nemají žádný vztah k obecnému dobru a veřejné bezpečnosti (*LNSVR*, III, §270, §377; II, §386). Martini uvádí na příklad výběr manželského partnera, nebo volbu povolání. Právo nad životem a smrtí občana patří panovníkovi jen v případě, že je třeba odklidit zločince z cesty. U nevinného občana však na něj nemá panovník právo, ani kdyby státu hrozil zánik (*LNSVR*, III, §288, §319).

Naopak občan nemá právo na odpor ani vzpouru, ani když panovník jedná bezprávně a ani když vede stát úmyslně ke zkáze. V takovém případě má občan poslat stížnosti či petice (*LNSVR*, III, §292, §371), nebo se uchýlit k útěku či jiné formě nenásilného odporu (*LNSVR*, III, §380). V opačném případě by si kdekdo myslel, že je oprávněn k užití síly, a stát by se brzy ponořil do anarchie (*LNSVR*, III, §302). Občan má také povinnost upřednostňovat obecné dobro svému soukromému zájmu (*LNSVR*, III, §371). Je-li vláda špatná, má poddaný povinnost ji trpělivě snášet, protože to je pro něj stále výhodnější než návrat do přirozeného stavu. V tomto stavu bezpráví je každý člověk neustále ohrožen na životě a vystaven útokům zlých lidí (*LNSVR*, III, §376). Poddaní nemají vůči panovníkovi donucovací právo, protože toho se vzdali ve smlouvě o poddanství. Jediným soudcem panovníka je Bůh (*LNSVR*, III, §379). Poddaný se nesmí nikdy stát soudcem nad svým panovníkem (*LNSVR*, III, §498). Dostane-li se do konfliktu závazek zachovat si život a závazek poslouchat panovníka, je třeba jednat podle zásady, že se má zvolit menší zlo (*LNSVR*, III, §504). Ani tady však Martini neříká otevřeně, zda se poddaný může postavit na odpor. V nejkrajnějších případech přisuzuje poddanému právo nevykonat rozkaz, ale nedává mu právo svrhnout, nebo zabít tyrana.

Do konfliktu se ale mohou dostat i práva občanů navzájem. V dnešním pojetí bývá konflikt základních lidských práv často neřešitelným problémem, protože síla jednotlivých práv se oslabuje poukazem na nedělitelnost a rovnocennost všech lidských práv.⁸⁹ V Martiniho době uznávali teoretici přirozeného práva, že mezi lidskými právy je hierarchie, jež byla dána logickým prvenstvím práva zachovat život. Z ní vyplývala i výše zmíněná hierarchie, která rozdělovala práva a povinnosti na dokonalé a nedokonalé, respektive na absolutní a podmíněné. U dokonalých povinností je dle Martiniho vzájemný konflikt vyloučen, ale do konfliktu se mohou dostat povinnosti nedokonalé s dokonalými (*LNSVR*, II, §91). V takovém případě má

89 Srov. Daniel J. WHELAN, *Indivisible human rights. A History*, Philadelphia 2010.

přednost vrozené právo zachovat si život a je povoleno porušit práva na to, co je pro jednoho člověka pouze užitečné, ale pro druhého nutné. Toto právo je však odvozeno pouze ze stavu nouze. Složitější je tato otázka, když se naše právo na život dostane do konfliktu s cizím. V takovém případě jsou si naše práva rovná a vše musí zůstat beze změny (*LNSVR*, II, §92). Z toho vyplývá, že někdo, kdo umírá hladu, nemůže vzít chléb druhému, kterému hrozí stejný osud. Člověk nesmí usmrtit druhého, ani s jeho svolením, aby se jeho tělem nasýtil ve stavu nouze. Martini tuto zásadu ilustruje příkladem člověka, kterému hrozí na lodi utonutí, a přesto nemá právo zachránit se tím, že hodí přes palubu druhého, kterému hrozí stejný osud (*LNSVR*, II, §95). Není ale ani možné přejít a zabít tím někoho, kdo leží přes ulici a překáží nám. Z toho vyplývá i závěr, že ten, kdo je v naprosté nouzi a nemá jiné záchrany, může po právu vzít věc vlastníkovu i proti jeho vůli. Může se tak však stát pouze tehdy, když vlastník není ve stejné situaci (*LNSVR*, II, §140).

Windischgrätzova teorie konfliktu lidských práv

V tomto bodě navazuje na univerzitního učenice šlechtický filozof hrabě Josef Mikuláš Windischgrätz. Jeho filozofické dílo stále ještě není příliš známé, ačkoli svými frankofonními pracemi dokázal zaujmout mezinárodní odbornou veřejnost.⁹⁰ Windischgrätz však k celé otázce přistupoval z úplně jiného teoretického východiska než Martini. Zatímco Martini odvozoval všeobecná práva z všeobecných povinností jako Wolff, Windischgrätz je odvozoval z fyzikálně-senzualistického pojetí člověka, které převzal z pozdního francouzského osvícenství. Lidská práva měla uchránit člověka od utrpení a bolesti, které si sám nezavinil. Windischgrätz vyjádřil své politické a veřejnoprávní názory již ve svém programovém spisu s pábitelským názvem *Úvahy o různých tématech, o kterých se dnes hodně píše z roku 1787*.⁹¹ Dále na ně budeme odkazovat jako na *Betrachtungen*.

90 Srov. Martina ONDO-GREČENKOVÁ, *Le réseau épistolaire scientifique européen de Joseph Nicholas von Windischgrätz*, in: Pierre-Yves Beaurepaire (ed.), *La plume et la toile. Pouvoirs et réseaux de correspondance dans l'Europe des Lumières*, Arras 2002, s. 289–305; TÁŽ, *Les formules générales de tous les contrats imaginables. Un débat dans la république des lettres sur la réforme de la société*, SVEC 2003, s. 271–289; TÁŽ, *Windischgrätz et Condorcet. Une collaboration et une correspondance sur les projets des Lumières*, in: I. Cerman - L. Velek (edd.), *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*, München 2006, s. 279–298; TÁŽ, *Windischgrätz a Condorcet. Příběh jednoho osvícenského projektu*, ČČH 107, 2009, s. 569–598; Josef HANZAL, *Josef Mikuláš Windischgrätz. Osvícenský vědec a kritik Velké francouzské revoluce*, Právněhistorické studie 31, 1990, s. 176–196; I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 341–365.

91 Josef Nikolaus Graf von WINDISCHGRÄTZ, *Betrachtungen über verschiedene Gegenstände, worüber man heute sehr viel schreibt*, Nürnberg 1787.

K otázce se vrátil, když v Rakouském Nizozemí povstala protijosefínská opozice, která vyprovokovala širokou veřejnou debatu o despotismu Josefa II. Windischgrätz tehdy sice již vlastnil rozsáhlá panství v Čechách, ale dočasně žil v Rakouském Nizozemí a do belgické diskuse se čile zapojil. Ačkoli jej s Josefem II. pojilo osobní přátelství, proti jeho despotickému způsobu vlády zaujal odmítavý postoj, a proto mu opoziční názory nebyly zcela cizí. Na rozdíl od pamfletistů však vyjádřil své názory v obecně míněném filozofickém spise Pojednání o dvou otázkách, který budeme nazývat jeho zkráceným francouzským titulem Discours.⁹² Jako přílohu k tomuto spisu vydal francouzsky psané Praktické úvahy, ve kterých naznačil trochu víc o své teorii všeobecných lidských práv.⁹³

Windischgrätzovo pojetí práva vychází z jeho prvního přirozeného zákona,⁹⁴ který je negativní. „Člověk nesmí zasahovat druhému do výkonu jeho práv.“⁹⁵ Tento zákon formuluje Windischgrätz také s pomocí známé zásady římského práva „Nedělej druhému to, co nechceš, aby dělal on tobě.“⁹⁶ Teprve Windischgrätzův druhý přirozený zákon přikazuje činnost: „Buď užitečný svému bližnímu svým jednáním.“⁹⁷ Windischgrätz klade důraz na prvenství negativního principu. Zastává názor, že přirozené právo předepíše člověku jen negativní povinnosti, tj. zakazuje. Jediné, co nám přikazuje, je nebránit ostatním ve výkonu jejich práv a popř. jim v rámci nedokonalých povinností odstraňovat z cesty překážky, které jim ve výkonu práv brání. Celé přirozené právo je pak jen rozvinutím tohoto prvního předpisu.⁹⁸

K otázce rozdílu mezi právy v přirozeném a občanském stavu se Windischgrätz staví zdrženlivě, protože metafora společenské smlouvy se mu nezamlouvá. Jeho filozofie práv a povinností je založená na negativním principu, a ten platí v přirozeném i občanském stavu. A i když občas pro

92 Josef Nikolaus Graf von WINDISCHGRÄTZ, *Discours dans lequel on discute les deux questions suivantes... Suivi de réflexions pratiques*, b.m. 1788.

93 J. N. WINDISCHGRÄTZ, *Réflexions pratiques*, tamtéž, s. 68–151.

94 Windischgrätz jej označuje výrazy *die erste Vorschrift der Natur (Betrachtungen*, s. 76), nebo *maxime fondamentale (Discours*, s. 22).

95 J. N. WINDISCHGRÄTZ, *Betrachtungen*, s. 88, 76; TÝŽ, *Discours*, s. 22. Windischgrätz neuznával, že by tuto myšlenku od někoho převzal. Pouze Friedrich Heinrich Jacobi prý dospěl k objevení negativních zákonů stejně jako on. Negativní princip svobody se objevuje v Deklaraci práv člověka a občana z roku 1789 v čl. IV.

96 J. N. WINDISCHGRÄTZ, *Betrachtungen*, s. 92. „Quod tibi fieri non vis alteri non feceris.“ Výrok je připisován císaři Severinovi Alexandrovi (vládl 222–235 n.l.), ale objevuje se v jiné formulaci už v hebrejské bibli (Leviticus 19.18) a dále v Novém zákoně (Matouš 7.12) a v Hobbesově *Leviathanovi* (kapitola 14).

97 *Tamtéž*, s. 76, 93.

98 *Tamtéž*, s. 91.

vysvětlení použije metaforu společenské smlouvy, výsledkem je vždy jen ilustrace platnosti negativního zákona. Tvrdí třeba, že v přirozeném stavu člověk disponuje přirozenou svobodou a každý je sám svým pánem.⁹⁹ Z toho vyplývá negativní princip, že člověku v přirozeném stavu nikdo nerozkazuje. V přirozeném stavu jsou si lidé rovni, a tudíž člověk nikoho nesoudí.¹⁰⁰ Přirozené právo usilovat o své štěstí Windischgrätz sice uznává, ale tvrdí, že není nejvyšším cílem morálky.¹⁰¹ Z toho vyplývá, že ani ve společnosti nemůže být obecné štěstí (či obecné dobro) nejvyšším morálním cílem. Ani společnost a ani panovník totiž nemůžou porušit výše zmíněný první morální předpis, jenž je zároveň dokonalou povinností (*vollkommene Pflicht / obligation parfaite*). Obecné dobro je jako princip příliš nekonkrétní a každý by si představoval, že má pro obecné dobro dělat něco jiného. Dle Windischgrätze je ale mnohem horší, že konat pro „obecné dobro“ je nebezpečný princip s nejistým výsledkem. Pro obecné dobro tedy máme konat vše, ale jen dokud to není v konfliktu s právy ostatních. Obecné dobro je principem zákonodárství, ale ne nejvyšším principem lidského konání.¹⁰²

Narušit dokonalá práva svého bližního smíme pouze, když to je nutné pro naši sebeobranu.¹⁰³ Může se stát, že panovník poručí vykonat něco, čím bychom narušili dokonalá práva ostatních, a argumentuje při tom obecným dobrem. V takovém případě však první přírodní zákon překročit nesmíme, protože konat vše pro obecné dobro je jen nedokonalá povinnost. Už vůbec nemá panovník právo nařizovat něco, čím bychom škodili třetí osobě.¹⁰⁴ Obecné dobro nemůže nikdy vyžadovat něčí zlo. Pokud jsme vázáni společenskou smlouvou k poslušnosti a panovník po nás chce, abychom porušili práva ostatních, nesmíme poslechnout. Měli bychom však napsat prohlášení, v němž panovníkovi své pohnutky vysvětlíme. Windischgrätz tím vyvrací rétoriku Josefa II., který své zásahy do základních zákonů zdůvodňoval péčí o obecné dobro. Vyvrací tím ale i poučky Martiniho a Sonnenfelse, kteří poddanému nedávali možnost odmítnout rozkaz panovníka. V podstatě říká, že poddaný má právo odmítnout panovníkovo nařízení, pokud jej nutí narušovat práva bližních. Povinnost udělat něco pro obecné dobro je nedokonalá, povinnost nezasahovat do práv ostatních je dokonalá.

99 *Tamtéž*, s. 76.

100 *Tamtéž*, s. 89.

101 *Tamtéž*, s. 84–87.

102 *Tamtéž*, s. 93.

103 *Tamtéž*, s. 98.

104 J. N. WINDISCHGRÄTZ, *Discours*, s. 106.

Windischgrätz tedy uplatňuje klasické termíny dokonalých a nedokonalých povinností a práv, ale dává jim jiný význam, protože vychází z negativního principu. Tvrdí shodně s Martinim, že dokonalé povinnosti jsou ty, ke kterým smíme druhého přinutit.¹⁰⁵ Ale tato poučka ještě neříká nic o tom, jak tyto povinnosti od sebe rozeznáme. Windischgrätz odpovídá, že dokonalé povinnosti jsou ty, které vyplývají z prvního přirozeného zákona, nedokonalé povinnosti vyplývají z druhého zákona. Windischgrätz tak použil vžitou hierarchii lidských práv k vymezení obranné sféry občana proti státní moci i pro vyřešení vzájemných konfliktů práv jednotlivých občanů.

Svobodu svědomí však obhajuje poukazem na hranice zákonodárné moci státu, protože vše, co náleží k nedokonalým povinnostem občana, leží mimo její dosah.¹⁰⁶ Státní moc nemá vládu nad naším svědomím a našimi myšlenkami, tudíž ani nad naším vnitřním štěstím. Jak se uvnitř cítíme, je jen naše věc a cílem státu není zasahovat do této oblasti. Vyplývá z toho nevyhnutelný závěr, že stát nemůže ospravedlňovat represivní politiku péčí o blaho věřících. V pozadí této úvahy však stojí také Windischgrätzův názor, že cílem státu není usilovat o štěstí občanů. Stát, stejně jako jednotliví občané, má jen pozitivní povinnost odstraňovat překážky, které lidem brání ve výkonu jejich práv a v úsilí o štěstí.

Jaká práva má člověk? Windischgrätz je neodvozuje z povinností a zdůrazňuje, že takový postup je mylný.¹⁰⁷ Při vymezení práv se řídí prvním přirozeným zákonem. Člověk má právo na vše, čeho se může zmocnit, aniž zasáhne do práv ostatních lidí.¹⁰⁸ To, co již není mé, je cizí vlastnictví (*Eigentum / possession*).¹⁰⁹ Tady uplatňuje klasickou wolffiánskou metodu, kterou používal i Martini. Jak se tato hranice pozná, osvětluje Windischgrätz blíže v krátké poznámce za textem, na konci Praktických úvah.¹¹⁰ Hranice práv jednotlivce je dána přirozenou potřebou a vlastnictvím, teprve jejich shodou vzniká dokonalé právo (*droit parfait*). Namísto toho, aby tato práva vyjmenovával, Windischgrätz objasňuje hranici práv na příkladu vlastnictví. Pokud jeden má něco, co jiný potřebuje, pak má ten druhý na tuto věc dokonalé právo a prvý má jen nedokonalé právo věc nadále držet. Pokud se

105 *Tamtéž*, s. 36–37.

106 J. N. WINDISCHGRÄTZ, *Betrachtungen*, s. 107.

107 TÝŽ, *Discours*, s. 151.

108 TÝŽ, *Betrachtungen*, s. 97.

109 Zde je zřejmé, že Windischgrätzovo *Eigentum / possession* je obdobou přirozeno-právního *suum*.

110 J. N. WINDISCHGRÄTZ, *Discours*, s. 151.

však jedná o něco, co potřebují všichni, pak je právo na straně vlastníka a ten potom má dokonalé právo věc držet.¹¹¹

Určitý výčet minimálních práv však Windischgrätz přeci jen podává. Ve všech společnostech má mít každý zajištěnu svobodu, bezpečnost a vlastnictví, neboť ty jsou nutné pro dosažení vlastního štěstí.¹¹² Stát má občanům tyto prostředky zajistit, ale dosažení štěstí je již na nich samotných. Co se přirozené rovnosti týče, tu nelze ve společenském stavu zachovat, ale je třeba se o ni aspoň snažit. Tato snaha je však omezená tím, že nesmíme zasáhnout do vlastnictví jiných lidí. V Praktických úvahách pak Windischgrätz nabízí další výčet práv.¹¹³ Člověk má práva první a druhé třídy, které Windischgrätz rozlišuje s pomocí svého přirozeného zákona. Zaprvé má každý člověk právo dosáhnout štěstí. Z tohoto prvního práva vyplývá zadruhé právo konat vše, co je třeba, aby se člověk ubránil proti utrpení, které si nezavinil sám. K právům druhé třídy náleží jen právo na vše, čeho člověk může dosáhnout, pokud tím neporuší práva ostatních lidí. Windischgrätz shrnuje svou koncepci do zásady: Buďte šťastní, ale ne na úkor někoho jiného.

Závěr

V rakouském přirozeném právu se pojem všeobecných lidských práv začal používat již počátkem šedesátých let 18. století. Stalo se tak krátce poté, co Christian Wolff začal ve svém přirozeném právu uplatňovat metodu lidských práv. Vůdčí autoritou rakouské školy byl Karl Anton Martini, který ve své koncepci vycházel z filozofie Christiana Wolffa. Ve Wolffově koncepci byla všeobecná lidská práva odvozená z všeobecných lidských povinností. Lidská práva byla totiž původně vnímána jako vlastnosti nutné pro výkon povinností. Pro určení okruhu nezcizitelných lidských práv byla dále důležitá teze o existenci nezcizitelných lidských vlastností, označovaná latinským *suum*. Již podle Grotia do ní patřila zdravá duše, tělo a dobrá pověst.

Na základě této metody Wolff došel k závěru, že v přirozeném stavu jsou všeobecnými lidskými právy ochrana přirozené svobody a rovnosti, zachování zdravého těla a duše a z nich vyplývající právo na zachování bezpečí, na sebeobranu, na válku a mír a na nutné věci. Tato práva jsou dokonalá a nezcizitelná. S přechodem do občanského stavu zůstávají cíle těchto práv,

111 Tato poučka je v souladu s Martiniho řešením téhož příkladu, jen s tím rozdílem, že Martini hovořil o stavu nouze a vlastníka bránil v případě, že je také v nouzi. *LNSVR*, II, §92.

112 J. N. WINDISCHGRÄTZ, *Betrachtungen*, s. 103.

113 TÝŽ, *Discours*, s. 123.

tedy ochrana svého *suum*, ale závazek činit vše pro zajištění této ochrany přechází na stát. V souvislosti s tím je pak omezená i původní svoboda. Z všeobecných povinností vůči Bohu, sobě a ostatním lidem pak Wolff odvodil řadu dalších práv a povinností, která rovněž sledují ochranu svého *suum* a zavazují respektovat totéž vůči ostatním. Z nich vyplývají mimo jiné i práva a povinnosti vztahující se k náboženské svobodě. V občanském stavu vzniká navíc i právo na vlastnictví, které má základ v přirozeném právu na věci nutné pro zachování života. Wolff uplatnil také hierarchii práv, která rozdělával na dokonalá a nedokonalá (absolutní a podmíněná), čímž předznamenal řešení konfliktu mezi právy různých osob, či právy občana a státu.

Na této filozofii postavil svou teorii i rakouský právník Karl Anton Martini. Jeho nauka o lidských právech je pro nás o to významnější, že se vyučovala v základním právnickém kurzu na univerzitách, a v habsburské monarchii tudíž měla určitou oficiální platnost. Martini vyvodil především práva a povinnosti k ochraně svého *suum*, tedy právo na zachování celistvosti a zdraví svého těla, duše a dobré pověsti. Z toho vyplývají přirozená práva na zachování života: právo na nutné věci, na bezpečnost, na obranu, právo bránit se silou a donucovací právo. Tato práva jsou dokonalá. Jejich pořadí se ale trochu odlišuje od Wolffa, u kterého chybělo právo na zachování života jako prvotní východisko dalších práv. Z přirozeného stavu má člověk také právo zachovat svou svobodu, která však je v občanském stavu omezená. Z původní svobody však zůstává také svoboda svědomí, z níž vyplývá právo na náboženskou svobodu. Práva vycházejí z práva na sebeobranu, pak Martini nechává přenést na stát a zbavuje tak jednotlivce možnosti použít násilí proti ostatním. Výjimkou jsou výjimečné situace, které specifikuje. Ve státě získávají občané navíc právo vlastnictví, které vychází z přirozeného práva přisvojovat si věci. Získávají také právo na spravedlivý proces, které vychází z přirozeného práva na dobrou pověst.

V případě konfliktu práv a povinností občana dává Martini přednost povinnostem a hlavní slovo nechává panovníkovi, jehož úsudek nesmí občan zpochybňovat. Občan se nesmí ani bouřit. Ze závazku plnit občanské povinnosti vyplývá také zákaz svobody pohybu, který je v rozporu s dnešními koncepty lidských práv. V případě vzájemného konfliktu práv různých lidí dává Martini přednost dokonalým právům, v případě rovnocennosti práv pak má rozhodovat otázka nouze a vlastnictví.

To je ovšem klíč, který vyplývá až ze závěrů hraběte Windischgrätze. Ten se ve své teorii zaměřil přímo na ožehavé otázky konfliktu práv mezi sebou a konfliktem práv s povinnostmi. Na rozdíl od Martiniho otevřeně vymezil hranice občanské svobody vůči zásahům panovníka a vyvrátil různé argumenty, které osvícenský despotismus užíval k jejich překonání. Metodu

vypočítávání dokonalých a nedokonalých práv nahradil stanovením prvotního negativního principu, že člověk nesmí zasahovat druhému do výkonu jeho práv. Přirozené právo ukládá člověku jen negativní povinnosti a na prvním místě je tato zásada, která platí i v občanském stavu. Porušit ji lze jen v případě sebeobrany. Stát pak má aktivní povinnost vůči občanům jen v tom smyslu, že musí ochránit jejich svobodu, bezpečnost a vlastnictví, aby jim umožnil usilovat o své vlastní štěstí svými silami. Stát nemá právo žádat po občanech porušení základního přirozeného zákona a občan nemá povinnost v takovém případě poslechnout.

Z toho vyplývá teze o třech vrozených a nezcizitelných právech: Právo usilovat o štěstí a právo konat vše, co je třeba, aby se člověk ubránil proti utrpení, které si nezavinil sám. Jako právo druhé třídy uvádí Windischgrätz právo na vše, čeho člověk může dosáhnout, pokud tím neporuší práva ostatních lidí.

V pozadí Windischgrätzovy teorie stojí rozvinutá představa o oddělení státu a společnosti. Uznává, že lidé se spojují do společnosti a musí kvůli tomu omezit svá přirozená práva, ale nesouhlasí, že jsou tím pádem bezvýhradně podrobena i státu, tedy donucovacím složkám. Stát má pouze uchránit prostředky pro individuální rozvinutí sil každého občana (hledání štěstí) a odstranit překážky, které v tom občanovi brání. Nemá však zasahovat do jeho osobních záležitostí ať už v pozitivním, nebo negativním smyslu. Svoje štěstí má každý hledat sám ve spolupráci s ostatními jako příslušník společnosti, ne k němu být násilně veden shora jako občan státu.

Human rights in the Austrian Enlightenment. Wolff, Martini and Windischgraetz

IVO CERMAN

The present article reconstructs the development of early human rights theories in the Austrian Enlightenment, which have been unduly neglected by Czech historiography. In a critical review of previous research, I reject maximalism stretching the history of human rights back to Hammurabi, and establish the minimal requirements of theories relating to the history of human rights.

In this case, our attention focuses on Christian Wolff, Karl Anton Martini and Joseph Nikolaus Windischgraetz. We argue that Martini's conception was grounded in Wolff's concept of natural law. Martini proceeds from rational human nature and the priority of universal obligations, and affirms natural equality, liberty and the right to pursue happiness, to which he adds the perfect rights to self-preservation, necessary property, security, defence, force, and assertion of one's rights. Unlike Wolff he devoted more attention to the situation after the social contract, in which he follows the second generation of German Protestant lawyers. Contrary to Wolff he lays greater emphasis on the defence of freedom of conscience, and on the sovereign's rights over Church property. In a conflict between the subject and the sovereign, Martini advises trusting the ruler, and rejects violent resistance. In the case of a clash between the rights of citizens, Martini argues on the basis of a hierarchy of perfect and imperfect obligations.

Windischgraetz builds on his ideas on this position, but he does not infer rights from obligations, but from the negative law of nature which prohibits doing evil to any human being. His theory proceeds from French doctrines of sensualism and from the need to seek pleasure and avoid pain, but rejects the idea of the social contract. The aim of human rights is to protect humans against unnecessary evil which they did not cause; these rights thus become merely a catalogue of prohibitions, which are, however, not enumerated. Instead of doing so, Windischgraetz simply expounds his negative rule. Human rights, as well as the state, are solely obligated not to hinder anyone in the pursuit of happiness, but every individual must attain happiness independently.

Translated by the author

STUDIE A MATERIÁLY

Využívání paměti v projevech francouzských prezidentů Chiraka a Sarkozyho*

DAVID EMLER

Úvod

Vztah francouzské společnosti k minulosti a k historickému času obecně se v posledních dvaceti letech výrazně proměňuje. Svědčí o tom celá řada jevů, souvisejících s problematikou „historické“ či „kolektivní“ paměti a různých způsobů využívání minulosti. Jedním z takových fenoménů jsou tzv. „zákony

DAVID EMLER: Uses of Memory in the Political Statements of the French Presidents Chirac and Sarkozy

The past is one of the traditional sources of inspiration for political discourse; it can provide very important arguments underpinning current political objectives. Even though both French presidents analyzed in this paper, Jacques Chirac (1995–2007) and Nicolas Sarkozy (2007–2012), were representatives of the post-Gaullist right in the French political arena, their approach to the past and their decisions to use it for their own political purposes were very different. The author of this paper thinks that Chirac impersonated a “repentant” attitude towards difficult times in the national past. Sarkozy on the other hand wanted to forge a vision of one common great history that every French person should be proud of. Even though the positions of the two French presidents vis-à-vis the national past were different. The author argues that both of them made substantial use of memory in their communications. This paper provides quantitative lexicometry analysis comparing the use of key history-linked words in the two presidents’ statements.

Key words: France, history, historiography, memory, president, discourse, lexicometry, Chirac, Sarkozy

paměti“, které byly studovány v kontextu národní i mezinárodní justice, historiografie či filozofie, přičemž související debata otevřela četné otázky týkající se svobody výzkumu a výuky.¹ Historikové zažívají nárůst sebereflexe svého oboru, zkoumají měnící se roli akademické historie v rámci společenských věd a obecněji její význam ve společnosti. Otevřeně přitom hovoří o krizi své profese.

Vlna paměti a s ní souvisejících paradigmat zaplavila společenské vědy již od poloviny osmdesátých let 20. století s příchodem Míst paměti (*Les lieux de mémoire*) – slavného kolektivního projektu vedeného historikem Pierrem Norou.² V následující dekádě pak spatřil světlo světa politický koncept „povinnosti vzpomínání“ (*devoir de mémoire*), které je výrazem pro morální závazek uchovat paměť utrpení, zejména v případech, kde byl za toto utrpení zodpovědný stát.³ Mnozí autoři kritizovali tento partikulární přístup k minulosti, který podle jejich názoru vedl ke komunitarismu.⁴ Přestože byla tato „povinnost vzpomínání“ inspirována ušlechtilým úmyslem, rozpoutala společně s činy „pokání“ (*repentance*) a zmiňovanými „zákony paměti“ smršť požadavků na uznání minulých křivd specifickými skupinami, mezi něž patří např. „potomci otroků“. Jedna z těchto asociací neváhala

* Tento příspěvek vznikl na základě referátu předneseného na kongresu *The Association for the Study of Nationalities* při *Columbia University* v New Yorku 20. 4. 2012, zpracovaného v rámci Centra pro výzkum kolektivní paměti Univerzity Karlovy v Praze (UNCE 204007/2012). Cestu podpořilo Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových.

- 1 Jako takzvané „zákony paměti“ je označována série čtyř norem, přijatých ve Francii v letech 1990 až 2005. Tyto zákony trestají popírání holokaustu (tzv. zákon Gayssot, 1990); přinášejí oficiální uznání arménské genocidy z roku 1915 (2001) a obchodu s otroky a otrokářství jako zločinů proti lidskosti (tzv. zákon Taubira, 2001). Poslední zákon se týká francouzské koloniální minulosti (tzv. zákon Mekachera, 2005); ve své původní verzi vyžadoval pozitivní hodnocení francouzského kolonialismu ve školních osnovách, tento konkrétní požadavek byl však roku 2006 vyškrtnut na základě nálezu Ústavní rady.
- 2 Pierre NORA (ed.), *Les lieux de mémoire: La République*, Paris 1984; TÝŽ (ed.), *Les lieux de mémoire: La Nation*, Paris 1987; TÝŽ (ed.), *Les lieux de mémoire: Les France*, Paris 1992. Na tomto místě je potřeba uvést, že termín „paměť“ (*mémoire*) je v tomto příspěvku používán v širokém slova smyslu, jako jakýkoliv neakademický vztah k minulosti. Prezidentský diskurs vyjadřující se k historickým tématům tak v tomto pojetí zachází s pamětí. Článek nevychází ze žádného specifického paradigmatu, které se k otázce paměti váže (nejčastěji jsou za ně považovány přístupy sociologa Maurice Halbwachse, historika Pierra Nory a filozofa Paula Ricœura).
- 3 Olivier LALIEU, *L'invention du „devoir de mémoire“*, Vingtième Siècle. Revue d'histoire 69, leden-březen 2001, s. 83.
- 4 Termínem komunitarismus se ve francouzském prostředí označuje uzavírání se jednotlivých komunit (etnických, náboženských a dalších), doprovázené nepřátelskými reakcemi vůči národnímu společenství.

podat v roce 2005 trestní oznámení na historika Oliviera Pétré-Grenouilleau, protože v jednom rozhovoru prohlásil, že obchod s otroky nebyl genocidou.⁵

Dalším úhlem pohledu, ze kterého můžeme zkoumat tento měnící se vztah francouzské společnosti ke své minulosti, je politický diskurs. Minulost je tradičně jedním z inspiračních pramenů politických projevů – může poskytnout důležité argumenty, které podporují aktuální politické záměry. Ve Francii je ústřední postavou, mající právo vyjadřovat se k těmto tématům, prezident. „Vyprávět historii“ (*tell the history*) je jednou z jeho tradičních kompetencí. Jeho rolí není nahradit historiky, ale „propojit minulost, přítomnost a budoucnost, organizovat minulost za účelem naplnění kolektivní vize budoucnosti“.⁶ Přestože oba prezidenti (Jacques Chirac a Nicolas Sarkozy), jejichž historicko-politický slovník a argumentace jsou v tomto článku analyzovány, byli ve francouzské politické aréně představiteli postgaullistické pravice, jejich přístup k paměti a způsoby, jakými využívali minulost ke svým vlastním politickým záměrům, byly velice odlišné.

Byl to právě Jacques Chirac, kdo přišel s převratnou změnou pohledu na francouzskou minulost. Nedlouho po svém zvolení do funkce, dne 16. července 1995, prohlásil o zátahu na Židy, organizovaném vichistickým režimem 16. a 17. července 1942 (tzv. *rafle du Vel d'Hiv*): „... Francie toho dne spáchala nenapravitelné. (...) je to kolektivní chyba.“⁷ Stal se tak prvním

5 Olivier Pétré-Grenouilleau je specialista na otroctví a obchod s otroky. Za svou syntetickou monografii *Les traites négrières. Essai d'histoire globale* (Paris 2004) získal Cenu Senátu za historickou knihu. V jednom ze souvisejících rozhovorů mj. prohlásil: „Obchody s černými otroky nejsou genocidami. Obchod s otroky neměl za cíl vyhladit nějaký národ. Otroek byl majetek, který měl určitou obchodní cenu, a byl zájem nechat ho co nejlépe pracovat. Židovská genocida a obchod s černými otroky jsou rozdílné procesy. Neexistuje Richterova škála utrpení.“ (Journal de dimanche č. 3049, neděle 12. 6. 2005.) S odkazem na výše zmíněné zákony Gayssot a Taubira na něj asociace *Collectif des Antillais, Guyanais, Réunionnais* podala trestní oznámení za zpochybňování zločinů proti lidskosti. Ještě před soudním přelíčením však trestní oznámení v únoru 2006 stáhla.

6 „... articuler le passé, le présent et le futur, organiser le passé pour nourrir une vision collective de l'histoire.“ Patrick GARCIA, „Il y avait une fois la France.“ *Le Président et l'histoire en France (1958–2007)*, in: Christian Delacroix – François Dosse – Patrick Garcia (edd.), *Historicités*, Paris 2009, s. 183. Všechny citace byly přeloženy do češtiny autorem tohoto článku.

7 „... la France, ce jour-là, accomplissait l'irréparable. ... il y a une faute collective.“ Allocution de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la responsabilité de l'Etat français dans la déportation des juifs durant la deuxième guerre mondiale et sur les valeurs de liberté, de justice et de tolérance qui fondent l'identité française, Paris le 16 juillet 1995, <http://discours.vie-publique.fr/notices/957008200.html> (17. 3. 2012). Ke zmiňovanému zátahu na Židy viz např. Maurice RAJSFUS, *La Rafle du Vel d'Hiv*, Paris 2002.

francouzským prezidentem, který se rozešel s gaullistickým pohledem na tuto temnou stránku národních dějin.⁸ Jeho projev je považován za skutečný mezník v politické reflexi francouzských dějin, tím spíše, že si zasloužil uznání většiny veřejného mínění.

Pohled dalšího prezidenta – Nicolase Sarkozyho – na národní dějiny byl rovněž velmi specifický, tentokrát ovšem z jiného důvodu. Sarkozy měl velmi politickou představu o francouzských dějinách, historické reference používal velice často již během prezidentské kampaně v roce 2007. Jeho koncepce byly navíc velice neobvyklé. Sarkozy (jako prezidentský kandidát pravicové, post-gaullistické strany Union pour un mouvement populaire /UMP/) kupříkladu citoval Jeana Jaurèse, jednoho ze zakladatelů francouzské socialistické strany, častěji než de Gaulla.⁹ Francouzští autoři jsou toho názoru, že historickou paměť využíval během kampaně s dvojným záměrem – odlišit se od svého předchůdce (Jacquese Chiraka) a zároveň zaútočit na své protihráče (socialistku Ségolène Royalovou a další). V projevu ze 17. dubna 2007 např. odmítl jakoukoliv spoluúčasť Francie na holokaustu: „... Francie nikdy neustoupila totalitnímu pokušení. Nikdy nevyhladila národ. Nevymyslela konečné řešení, nespáchala zločin proti lidskosti, ani genocidu.“¹⁰

Přestože byly postoje obou zkoumaných francouzských prezidentů k národní minulosti odlišné, oba dva využívali paměti ve svých projevech podstatným způsobem. Chirakova „kající“ pozice byla poněkud „rafinovanější“, ale rovněž používala historická témata pro své politické cíle.

Cílem článku je odpovědět na následující otázky: Využíval Nicolas Sarkozy historická témata skutečně podstatně častěji (jak naznačují francouzští

8 Do té doby převládal v oficiálních politických vyjádřeních názor, že vichistický režim představoval „závorku“ ve francouzských dějinách. Tuto tezi zavedla provizorní vláda francouzské republiky (Gouvernement provisoire de la République française) svým nařízením z 9. srpna 1944, které konstatovalo, že francouzská republika nepřestala existovat a všechny ústavní, legislativní a další akty vydané po 16. červnu 1940 jsou neplatné. Viz Ordonnance du 9 août 1944 relative au rétablissement de la légalité républicaine sur le territoire continental, <http://mjp.univ-perp.fr/france/co1944-1.htm> (27. 3. 2013).

9 Gérard NOIRIEL, *Les usages de l'histoire dans le discours public de Nicolas Sarkozy*, <http://cvuh.free.fr/spip.php?article54> (19. 2. 2012).

10 „... la France n'a jamais cédé à la tentation totalitaire. Elle n'a jamais exterminé un peuple. Elle n'a pas inventé la solution finale, elle n'a pas commis de crime contre l'humanité, ni de génocide.“ Déclaration de M. Nicolas Sarkozy, président de l'UMP et candidat à l'élection présidentielle, sur le refus de la repentance, obstacle à l'intégration et sur celui du communautarisme, le rétablissement de l'autorité, les valeurs de fraternité et la revalorisation du travail, Metz le 17 avril 2007, <http://discours.viepublique.fr/notices/073001514.html> (17. 3. 2012).

autoři) než Jacques Chirac? Jaké byly odlišnosti v jejich přístupu? Jaké byly naopak společné body jejich vztahu k historii? Které koncepty, historická období a osobnosti oba prezidenti účelově používali? Skutečně hovořil Sarkozy častěji o Jaurèsovi (i po svém nástupu do funkce) než o de Gaullovi? Můžeme z takových posunů vyvodit nějaké obecnější závěry?

Za účelem zjištění odpovědí na tyto otázky byla provedena kvantitativní analýza a diachronní komparace prezidentských projevů Jacquese Chiraka a Nicolase Sarkozyho, přičemž použitou metodou byla lexikometrie. Tento přístup spočívá v měření změn v používaném slovníku politického diskursu počítáním frekvence použitých slov. Uživatel této metody „nechce tvrdit nic, co by nebylo demonstrováno nebo řádně doloženo nějakou formou kvantitativního měření“.¹¹ Ambicí tohoto přístupu je oddálit co nejvíce okamžik interpretace a potlačit tak subjektivní vysvětlení. Namísto analýzy „syrového“ textu začíná autor u kvantitativních dat. Lexikometrie nevylučuje žádný druh vysvětlení, ale trvá na tom, že „... deskriptivní data, na kterých tyto interpretace stojí, jsou přísně nestranná“.¹² Interpretace se tak zakládají na objektivizovaných údajích. Zde je však nutné podotknout, že např. výběr konkrétních hledaných pojmů zůstal při veškeré snaze relativně subjektivní volbou.

Na tomto místě je rovněž nutné zdůraznit, že při použití této metody nebylo cílem zjistit, kdo stojí a co leží „za textem“. Otázka autorů (*ghostwriters*), inspiračních zdrojů či politických záměrů jednotlivých projevů tak není v tomto článku zohledněna.¹³

Zdrojem dat byly oficiální webové stránky úřadu francouzského premiéra (Direction de l'information légale et administrative) www.vie-publique.fr.¹⁴ Třídění dat proběhlo přímo za pomoci vyhledávače webových

11 „... claims not to assert anything unless it is demonstrated or substantiated by some form of quantitative measurement.“ Damon MAYAFFRE, *History and Information Technology: The French are way behind*, <http://lexicometrica.univ-paris5.fr/article/numero5/dm2001.htm> (16. 2. 2012).

12 „... the descriptive data supporting those interpretations is rigorously impartial.“ Tamtéž.

13 Za autora nejdůležitějších projevů Nicolase Sarkozyho je považován jeho zvláštní poradce Henri Guaino. Ten např. připustil svou roli v rozhodnutí využívat historické osobnosti tradičně citované levicí (Guy Môquet) či naopak extrémní pravicí (Johanka z Arku). Viz Alain AUFFRAY, *Le refus de lire la lettre de Guy Môquet est incompréhensible*, *Libération*, 20. 10. 2007. Za autorku významných Chirakových projevů (včetně slavného projevu z 16. 7. 1995) je považována Christine Albanel, pozdější ministryně kultury. Viz např. Philippe GOULLIAUD, *Christine Albanel, la culture de franc-parler*, *Le Figaro*, 8. 8. 2007.

14 Discours publiques, discours politiques – Vie-publique.fr, <http://www.vie-publique.fr/discours/> (16. 3. 2012).

stránek Vie Publique. Cílem nebylo zjistit celkový počet výskytů hledaného termínu, ale počet projevů, ve kterých daný výraz minimálně jednou zazněl. Tento způsob vede podle názoru autora tohoto příspěvku k reprezentativnějším výsledkům – např. Sarkozy je znám pro časté opakování klíčových slov v jediném projevu (tzv. rétorická anafora) a tento fakt hraje ve statistickém zpracování dat významnou roli.¹⁵

Výzkum byl omezen pouze na kategorii „projevy“ (*déclarations*). Další kategorie obsažené v databázi, jako interview, články nebo tiskové konference, byly záměrně ponechány stranou. Rovněž byly do výzkumu zahrnuty pouze projevy z doby funkčního období obou prezidentů. Během svých dvou volebních období strávil Chirac v úřadě 4382 dní.¹⁶ Podle databáze Vie Publique pronesl za tu dobu 1479 projevů – což znamená jeden projev každých 2,96 dne. Sarkozy byl francouzským prezidentem celkem 1826 dní, během nichž pronesl 702 projevů.¹⁷ Sarkozy tedy vystupoval o něco častěji než Chirac, oficiální vystoupení měl průměrně každé 2,6 dne.

Prezidentské projevy a historická témata

Jedním z klíčových témat v otázce využívání paměti v projevech francouzských prezidentů Chiraka a Sarkozyho je „pokání“. Jde o otázku, zda je vhodné a žádoucí relativizovat některé dějinné události a vyjadřovat vůči nim kritický odstup, nebo naopak tvrdit, že všechny minulé děje byly nutnou podmínkou historického vývoje a součástí „slavných národních dějin“. „Kající“ přístup k dějinám nebyl v námi sledovaném období zastoupen pouze Chirakovým projevem o „kolektivní vině“ z roku 1995. Ve stejném duchu se neslo mnoho jiných politických vystoupení. Jedním z prvních tohoto typu bylo rozhodnutí Françoise Mitterranda z roku 1993 o ustanovení 16. července jako Národního dne památky rasistických a antisemitských perzekucí spáchaných během vichistického režimu.¹⁸ Právě na tento krok navázal Chirac svým projevem o dva roky později. V roce 2000 byla vzpomínka rozšířena na oběti rasistických a antisemitských zločinů Francouzského státu (tj. vichistického režimu) a na počtu

15 Damon MAYAFFRE, *Vocabulaire et discours électoral de Sarkozy: Entre modernité et pétainisme*, La pensée 352, říjen–prosinec 2007, s. 67. Jedna ze Sarkozyho rétorických anafor je citována níže: „Nenávidím pokání...“.

16 Jacques Chirac byl prezidentem Francouzské republiky od 17. 5. 1995 do 16. 5. 2007.

17 Nicolas Sarkozy byl prezidentem Francouzské republiky od 16. 5. 2007 do 15. 5. 2012.

18 *Journée nationale commémorative des persécutions racistes et antisémites commises sous l'autorité de fait dite „gouvernement de l'État français“ (1940–1944)*.

francouzským nositelům ocenění Spravedlivý mezi národy (*Righteous among the Nations*, francouzsky *Justes*).¹⁹

V roce 2003 rozhodl Chirac v podobném duchu o ustanovení Národního dne pocty harkis každého 25. září.²⁰ O dva roky později pak též prezident poprvé veřejně uznal vinu Francie za masakr, který se odehrál v roce 1947 na Madagaskaru.²¹ V neposlední řadě rozhodl Chirac v roce 2006 o ustavení Vzpomínkového dne na památku zrušení otroctví každého 10. května.²²

Chirac nevyjádřil svůj „kající“ postoj k činům vichistického režimu pouze v roce 1995. K tomuto tématu se opakovaně vracel a v projevu z 22. května 2003 byl možná ještě explicitnější: „... francouzští Židé nebyli v letech 1940 až 1944 perzekvováni pouze okupačními silami. Byli stíháni a pronásledováni za pomoci a kolaborace Francouzského státu. Byli to francouzští policisté, kdo probudil ráno 16. července 1942 třináct tisíc Židů, kdo je odvedl a držel v nelidských podmínkách na zimním velodromu. Byli to francouzští četníci, kdo je eskortoval do Drancy. Byli to francouzští úředníci, kdo je odevzdal okupantovi a jeho obchodu se smrtí.“²³

V roce 2001 se Chirac vyjádřil k otázce pokání v obecné rovině: „... každá kultura, každé náboženství musí ve svém nitru vést kritickou

19 Ocenění Spravedlivý mezi národy uděluje komise při izraelském památníku holokaustu Jad Vašem od roku 1963. Je určené Nežidům, kteří riskovali své životy, aby zachránili Židy před holokaustem.

20 *Journée nationale d'hommage aux harkis et autres membres des formations supplétives*. Tzv. harkis byli Alžíráné bojující v alžírské válce na straně Francie. Většina z nich byla po válce Francií ponechána svému osudu – podle různých odhadů jich během poválečných masakrů zahynulo 10–150 000. Ti, kterým se podařilo dostat do Francie, strávili dlouhé roky v internačních táborech.

21 Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur les relations franco-malgaches et l'aide au développement, à Antananarivo le 21 juillet 2005, <http://discours.vie-publique.fr/notices/057000160.html> (16. 3. 2012). K masakru došlo v průběhu povstání v tehdejší francouzské kolonii v roce 1947. Podle různých zdrojů při něm zahynulo 10–100 000 lidí.

22 *Journée commémorative du souvenir de l'esclavage et de son abolition*. Tento výroční den byl ustaven v rámci aplikace zákona z 21. 5. 2001 (přezdívaného Taubira) – jde o jeden z výše rozebraných „zákonů paměti“.

23 „... les Juifs de France, entre 1940 et 1944, n'ont pas été persécutés par la seule puissance occupante. Ils ont été pourchassés, traqués puis déportés avec le concours et la collaboration de l'État français. Ce sont des policiers français qui ont réveillé au matin du 16 juillet 1942 les treize mille juifs emmenés et gardés, dans des conditions indignes, au Vélodrome d'Hiver. Ce sont des gendarmes français qui les ont escortés jusqu'à Drancy. Ce sont des fonctionnaires français qui les ont livrés à l'occupant et à son entreprise de mort.“ Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la mémoire de la Shoah, la lutte contre l'antisémitisme, la défense de la cohésion nationale et la recherche de la paix au Proche-Orient, Paris le 22 mai 2005, <http://discours.vie-publique.fr/notices/057000139.html> (21. 3. 2012).

práci. Odvaha paměti, činy pokání jsou krokem v tomto směru: povinnost každé civilizace, každé společnosti, každého náboženství.²⁴

Chirakův postoj k minulosti byl rovněž velice didaktický: „Velké vzpomínkové slavnosti slouží také k tomuto: můžeme lépe pochopit, kým jsme a mohou nás posílit v našich závazcích a našich bojích.“²⁵ Jeho projevy byly vždy pečlivě připravené, odmítal improvizovat a většina zmíněných fakt byla blízko verzi akademických historiků.²⁶ Chirac často zdůrazňoval jednotu Francouzů, ale ze všeho nejvíce odmítal jakékoliv formy extremismu:²⁷ „... naše odmítnutí extremismu, všech forem extremismu, vyobcování a vyloučení, naše víra v hodnoty, které spojují nás a naše odhodlání ke společnému budování světa pokroku, tolerance a spravedlnosti.“²⁸

Historik Patrick Garcia označil Chirakův postoj k minulosti za složitý až kontradiktorní. Chirac se podle něj pokusil zachovat tradiční diskurs národní hrdosti, ale zároveň nezastiňovat tragédie národní minulosti ve jménu *raison d'État* nebo historické nevyhnutelnosti.²⁹

Sarkozyho vize minulosti byla zásadně odlišná od koncepce jeho předchůdce. Sarkozyho instrumentalizace paměti byla opakovaně kritizována francouzskými historiky a sociálními vědci. Podle mnohých autorů nabízel Sarkozy „uklidňující“ verzi historie: „Rád bych řekl všem Francouzům, že jsme dědicové jedné a stejné historie, na kterou máme všechny důvody být

24 „... chaque culture, chaque religion doit mener sur elle-même un travail critique. Le courage de la mémoire, les actes de repentance sont un pas dans cette voie : devoir de toute civilisation, de toute société, de toute religion.“ Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la question du choc des civilisations, les échanges et le dialogue entre les civilisations et cultures, la diversité culturelle, la mondialisation et le respect de l'autre, Paris le 15 octobre 2001, <http://discours.vie-publique.fr/notices/017000232.html> (20. 3. 2012).

25 „Les grandes commémorations servent aussi à cela : nous permettre de mieux comprendre ce que nous sommes, et nous affermir dans nos engagements et dans nos combats.“ Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur la modernité des valeurs de tolérance et la postérité de l'Edit de Nantes, Paris le 18 février 1998, <http://discours.vie-publique.fr/notices/987000064.html> (21. 3. 2012).

26 Jean-François TANGUY, *Le discours „chiracien“ sur l'histoire*, in: Claire Andrieu – Marie-Claire Lavabre – Danielle Tartakowsky (edd.), *Politiques du passé. Usages politiques du passé dans la France contemporaine*, Aix-en-Provence 2006, s. 135.

27 *Tamtéz*, s. 137.

28 „... notre refus des extrémismes, de tous les extrémismes, des anathèmes et des exclusions, notre confiance dans les valeurs qui nous unissent et notre volonté de bâtir ensemble un monde de progrès, de tolérance et de justice.“ Déclaration de M. Jacques Chirac, Président de la République, sur l'oeuvre et les combats d'Emile Zola, Médan le 6 octobre 2002, <http://discours.vie-publique.fr/notices/027000273.html> (21. 3. 2012).

29 P. GARCIA, *Il y avait une fois la France*, s. 200.

hrdí. Jestliže člověk miluje Francii, musí na sebe vzít její historii a historii všech Francouzů, kteří z Francie učinili velký národ.⁵⁰

Během prezidentské kampaně 5. dubna 2007 Sarkozy explicitně definoval svou pozici k pokání: „Nenávidím onu módu pokání, která vyjadřuje zášť vůči Francii a její Historii. Nenávidím pokání, které chce, abychom nebyli pyšní na svou zemi. Nenávidím pokání, které otevírá dveře konkurenci paměti. Nenávidím pokání, které šve Francouze jednoho proti druhému na základě jejich původu. Nenávidím pokání, které je překážkou k integraci, protože se málokdy chceme integrovat do něčeho, co jsme se naučili nenávidět, a přitom bychom to měli respektovat a milovat. Toto je má pravda.“⁵¹

Důležitost, kterou přikládal Nicolas Sarkozy historické paměti, je možné dedukovat z jeho vůbec prvního kroku v úřadě prezidenta 16. května 2007. Bylo to rozhodnutí, že se na všech francouzských středních školách bude na začátku školního roku předčítat dopis na rozloučenou mladého odbojáře Guy Môqueta popraveného nacisty.⁵² Tento dopis Sarkozy opakovaně citoval již během předcházející prezidentské kampaně. Odpoledne po inauguraci odjel prezident k památníku Cascade du Bois de Boulogne, aby uctil památku 35 mladých lidí popravených německou armádou 16. srpna 1944.

Nebylo to poprvé, co se Sarkozy odvolával na odboj (*Résistance*). Učinil tak například dva dny před prvním kolem prezidentských voleb v roce 2007

50 „Je veux dire à tous les Français que nous sommes les héritiers d'une seule et même histoire dont nous avons toutes les raisons d'être fiers. Si on aime la France, on doit assumer son histoire et celle de tous les Français qui ont fait de la France une grande nation.“ Déclaration de M. Nicolas Sarkozy, ministre de l'intérieur et de l'aménagement du territoire, président de l'UMP et candidat à l'élection présidentielle, sur l'histoire et les valeurs de la France, sur sa volonté de réhabiliter le travail, de rétablir la liberté du choix de vie et la responsabilité de chacun, Saint-Quentin le 25 janvier 2007, <http://discours.vie-publique.fr/notices/073000324.html> (17. 3. 2012).

51 „Je déteste cette mode de la repentance qui exprime la détestation de la France et de son Histoire. Je déteste la repentance qui veut nous interdire d'être fiers de notre pays. Je déteste la repentance qui est la porte ouverte à la concurrence des mémoires. Je déteste la repentance qui dresse les Français les uns contre les autres en fonction de leurs origines. Je déteste la repentance qui est un obstacle à l'intégration parce que l'on a rarement envie de s'intégrer à ce que l'on a appris à détester, alors que l'on devrait le respecter et l'aimer. Voilà ma vérité.“ Déclaration de M. Nicolas Sarkozy, président de l'UMP et candidat à l'élection présidentielle de 2007, sur l'identité nationale, l'intégration, notamment par l'école, le respect de la loi et la réhabilitation de la notion de travail, à Lyon le 5 avril 2007, <http://discours.vie-publique.fr/notices/073001361.html> (16. 3. 2012).

52 *La lettre d'adieu de Guy Môquet*, http://www.lemonde.fr/societe/article/2007/05/16/la-lettre-d-adieu-de-guy-moquet_911007_3224.html (17. 3. 2012). Guy Môquet byl komunistický odbojář, popravený nacisty v roce 1941 ve věku 17 let.

na náhorní plošinu Glières.³³ Svým „přivlastněním odboje“ si však prezident vysloužil odmítnutí manifestací tisícovky lidí 13. května 2007. Zástupci odboje na shromáždění hovořili o potřebě protestovat proti „... právu uchopit historický symbol za účelem osobních ambicí krátce před hlasováním v prezidentských volbách“.³⁴

Fakt, že si představitel „gaullistické“ pravice nárokuje příslušnost k odboji, je možná méně zajímavý než fakt, že Guy Môquet byl mladým komunistou a navíc jedním z klíčových symbolů komunistické paměti. Historička Laurence De Cocková vyvozuje z analýzy těchto kroků dva závěry.³⁵ Zaprvé jde o využití historie ve volební (později prezidentské) strategii; zadruhé zde zaznívá volání po „posvátné vizi“ školy se zdůrazněným občanským posláním, určeným k oživení národního sentimentu. Sarkozy svůj obdiv ke „škole Julesse Ferryho“ nijak netajil:³⁶ „Nemůžeme obnovit školu třetí republiky ve věku internetu, televize a mobilních telefonů. Ale můžeme, musíme znovuobjevit jejího ducha...“³⁷

Podobně netradiční je výše zmíněný fakt, že gaullista Sarkozy citoval během své prezidentské kampaně v roce 2007 vícekrát socialistu Jeana Jaurèse než de Gaulla.³⁸ To, že politici používají historických osobností, aby si upevnili svou současnou popularitu, není nový jev. Naprostou novinkou však bylo, že se pravicový politik prezentoval jako dědic levicových historických osobností. Historik Gérard Noiriel tvrdí, že se Sarkozy choval tímto způsobem, protože v současné Francii neexistuje shoda nad historickými osobnostmi, které by ztělesňovaly národní konsensus (podobně jako George Washington nebo Thomas Jefferson ve Spojených státech).³⁹ To má být

33 Glières je náhorní plošina v departementu Horní Savojsko; šlo o významné centrum francouzského odboje za druhé světové války.

34 „... le droit de récupérer un symbole historique au service de son ambition personnelle peu avant le scrutin de l'élection présidentielle.“ *Les Glières*, L'Humanité, 14. 5. 2007.

35 Laurence DE COCK, *Des usages étatiques de la lettre de Guy Môquet*, <http://cvuh.free.fr/spip.php?article94> (11. 3. 2012).

36 Jules Ferry byl francouzským premiérem a ministrem školství v první polovině 80. let 19. století. Zavedl povinné bezplatné školství prodchnuté republikánskými ideály.

37 „Nous ne referons pas l'école de la IIIème République à l'heure d'internet, de la télévision ou du portable. Mais nous pouvons, nous devons en retrouver l'esprit...“ Déclaration de M. Nicolas Sarkozy, ministre de l'intérieur et de l'aménagement du territoire, président de l'UMP et candidat à l'élection présidentielle, sur les principes d'autorité, d'ordre et de „valeurs partagées“, Perpignan le 25 février 2007, <http://discours.vie-publique.fr/notices/075000743.html> (17. 3. 2012).

38 G. NOIRIEL, *Les usages de l'histoire dans le discours public de Nicolas Sarkozy*.

39 *Tamtéž*.

podle něj důvod, proč si Sarkozy rozhodl vybudovat svůj osobní pantheon z tak odlišných politiků, jako byli Napoleon, Jaurès, Clemenceau, de Gaulle, či dokonce Mitterrand. Noiriél se domnívá, že ho k tomu vedly dva důvody. Zaprvé se chtěl Sarkozy prezentovat jako dědic hodný těchto národních hrdinů, zadruhé by pak rád vytvořil konsensus, kterým by zakryl skutečnou dělbu moci a sociální boje. Noiriél však odmítá tento „... druh historického Disneylandu, kde jsou jen milí lidé, dobří muži“, protože aby se všichni vešli do jednoho rámce, bylo nutné pozměnit jejich historii k jinému účelu.⁴⁰ Jde tak o „dehistoricizaci“ historických osobností, jako v případě Guy Môqueta, izolovaného z kontextu druhé světové války a odboje, a tím spíše jeho komunistické minulosti.

Empirický výzkum

Tato část článku představuje výsledky kvantitativního výzkumu shrnuté v devíti tematických tabulkách (obecné výrazy týkající se času, pojmy týkající se historie a paměti, další výrazy spojené s využíváním minulosti, historické osobnosti, prezidenti páté Francouzské republiky, historici, historická období do roku 1940, druhá světová válka, termíny z období po roce 1945) udávajících absolutní a relativní počty projevů, ve kterých daný výraz Chirac, resp. Sarkozy použili. Každá tabulka je interpretována odděleně, komentář se soustředí zejména na porovnání relativního výskytu hledaných termínů. Původní znění vyhledávaných výrazů je uvedeno v závorkách.

Tabulka 1: Obecné výrazy týkající se času

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
čas (<i>temps</i>)	834	56,39	510	72,65
minulost (<i>passé</i>)	596	40,3	455	64,81
přítomnost (<i>présent</i>)	767	51,86	377	53,7
budoucnost (<i>avenir</i>)	898	60,72	479	68,23
budoucnost/budoucí (<i>futur</i>)	258	17,44	162	23,08
moderní (<i>moderne</i>)	489	33,06	146	20,8
soudobý/současný (<i>contemporain</i>)	123	8,32	35	4,99

40 „... une sorte de Disneyland de l'histoire dans lequel il n'y a que des gentils, des hommes bons.“ *Tamtéž.*

Z první tabulky je patrné, že Sarkozy používal ve svých projevech většinu obecných výrazů vztahujících se k času častěji než Chirac. Nejsignifikantnější je „minulost“ (*passé*), která zazněla v 64,81 % Sarkozyho vystoupení, Chirac použil toto slovo ve 40,3 % projevů. Podobně velký rozdíl je u výrazu „čas“ (*temps*) s poměrem 72,65 % ku 56,39 % ve prospěch Sarkozyho. Chirac na druhou stranu preferoval adjektiva „moderní“ (*moderne*) a „soudobý/současný“ (*contemporain*) – používal je s vyšší frekvencí než jeho následovník (33,06 % ku 20,8 % a 8,32 % ku 4,99 %).

Tabulka 2: Pojmy týkající se historie a paměti

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
historie (<i>histoire</i>)	767	51,86	409	58,26
paměť (<i>mémoire</i>)	292	19,74	157	22,36
kolektivní paměť (<i>mémoire collective</i>)	13	0,88	6	0,85
povinnost vzpomínání (<i>devoir de mémoire</i>)	23	1,56	6	0,85
zapomnění/zapomenout (<i>oubli/oublier</i>)	289	19,54	293	41,74
pokání (<i>repentance</i>)	1	0,07	11	1,57

Sarkozy používal častěji i výrazy spojené s historií a pamětí. Nejviditelnější rozdíl je u termínu „zapomnění/zapomenout“ (*oubli/oublier*) s poměrem 41,74 % ku 19,54 % ve prospěch Sarkozyho. Slovo „historie“ (*histoire*) rovněž citoval častěji Sarkozy (58,26 %) než Chirac (51,86 %). Oba dva prezidenti použili výraz „paměť“ (*mémoire*) zhruba v pětině svých vystoupení. Slovo „pokání“ (*repentance*) zmínil Sarkozy v 11 projevech, téměř vždy s účelem tuto praktiku kritizovat (viz výše). Chirac činil kající kroky opakovaně, samotný termín „pokání“ však použil za svých 12 let ve funkci v oficiálním projevu pouze jedinkrát. Výraz, který zmínil Chirac výrazně vícekrát než Sarkozy, je výše rozebíraná „povinnost vzpomínání“ (*devoir de mémoire*) s relativním poměrem 1,56 % ku 0,85 %.

Tabulka 3: Další výrazy spojené s využíváním minulosti

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
národ (<i>nation</i>)	886	59,91	370	52,71
stát (<i>État</i>)	1100	74,37	600	85,47
země (<i>pays</i>)	1272	86,0	649	92,45
demokracie (<i>démocratie</i>)	601	40,64	259	36,89
válka (<i>guerre</i>)	393	26,57	261	37,18
mír (<i>paix</i>)	689	46,59	262	37,32
imigrace (<i>immigration</i>)	79	5,34	107	15,24
národní identita (<i>identité nationale</i>)	39	2,64	37	5,27
komunitarismus (<i>communautarisme</i>)	22	1,49	16	2,28
zločin proti lidskosti (<i>crime contre l'humanité</i>)	22	1,49	4	0,57
usmíření (<i>réconciliation</i>)	160	10,82	66	9,4

Z této tabulky, která prezentuje analýzu termínů často spojovaných problematikou paměti, můžeme vyvodit, že Sarkozy dával přednost výrazům „země“ (*pays*): 92,45 % ku 86 % a „stát“ (*État*): 85,47 % ku 74,37 %, zatímco Chirac zmiňoval častěji „národ“ (*nation*): 59,91 % ku 52,71 % a „demokracii“ (*démocratie*): 40,64 % ku 36,89 %.⁴¹ Ještě zajímavější je zjištění, že Chirac upřednostňoval (minimálně ve verbální rovině) „mír“ (*paix*): 46,59 % ku 37,32 %, zatímco Sarkozy raději hovořil o „válce“ (*guerre*): 37,18 % ku 26,57 %. Např. o „imigraci“ (*immigration*) mluvil Sarkozy častěji než Chirac dokonce i v absolutních číslech – 107 ku 79 projevům (15,24 % ku 5,34 %). Není překvapením, že zhruba s dvojnásobnou frekvencí hovořil Sarkozy rovněž o souvisejících pojmech jako „národní identita“ (*identité nationale*): 5,27 % ku 2,64 % nebo „komunitarismus“ (*communautarisme*): 2,28 % ku 1,49 %. Chirac na rozdíl od Sarkozyho preferoval „problematická“ témata jako „zločin proti lidskosti“ (*crime contre l'humanité*): 1,49 % ku 0,57 % a jejich (mírová) řešení jako „usmíření“ (*réconciliation*): 10,82 % ku 9,4 %.

⁴¹ Pojmy „Francie“ (*France*) a „republika“ (*République*) jsou obsaženy ve všech projevech obou prezidentů.

Tabulka 4: Historické osobnosti

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
Galové (<i>Gaulois</i>)	5	0,34	1	0,14
Karel Veliký (<i>Charlemagne</i>)	3	0,2	2	0,28
Johanka z Arku (<i>Jeanne d'Arc</i>)	6	0,41	7	1,0
Napoleon (<i>Napoléon</i>)	22	1,49	7	1,0
Jules Ferry	5	0,34	8	1,14
Jean Jaurès	1	0,07	0	0,0
Dreyfus	14	0,95	4	0,57
Georges Mandel	0	0	1	0,14
Guy Môquet	0	0	4	0,57
Jean Moulin	9	0,61	6	0,85
Pétain	4	0,27	7	1,0

Počet citací historických osobností je relativně nízký na to, aby bylo možné dovozovat nějaké rozsáhlejší závěry. Stejně tak byl výběr osobností poměrně subjektivní záležitostí: autor tohoto příspěvku se pokusil zahrnout „ikonické“ postavy jako Johanku z Arku (*Jeanne d'Arc*) nebo Karla Velikého (*Charlemagne*) a osobnosti jako Jeana Jaurèse nebo Guy Môqueta, na jejichž netradiční „použití“ v prezidentských projevech upozornili francouzští sociální vědci (viz výše).

Sarkozy obecně citoval ve svých projevech historické osobnosti častěji než Chirac. Byli to jak představitelé druhoválečného odboje (Jean Moulin: 0,85 % ku 0,61 %), tak zastánci kolaborace (Pétain: 1,0 % ku 0,27 %). Např. postavu Julese Ferryho zmínil Sarkozy častěji i v absolutních hodnotách – odkázal na tohoto „otce zakladatele“ školního systému třetí republiky celkem osmkrát, zatímco Chirac pouze pětkrát. Zajímavé zjištění je, že Sarkozy nezmínil Jeana Jaurèse, kterého citoval v prezidentské kampani na jaře 2007 častěji než de Gaulla, v oficiálních projevech během svého mandátu ani jedenkrát. Další historická jména jako Guy Môquet nebo Georges Mandel, která byla „objevena“ Sarkozym, v Chirakových vystoupeních nikdy nezazněla.⁴² Výjimky, zmiňované

⁴² Georges Mandel, politik třetí republiky, byl ubit k smrti francouzskými milicionáři 7. 7. 1944. Nicolas Sarkozy publikoval biografii Georgese Mandela v nakladatelství Grasset roku 1994 (zfilmována v roce 1997 jako *Le dernier été*, rež. Claude Goretta).

Chirakem častěji než Sarkozym, tvoří pouze Dreyfus (0,95 % ku 0,57 %), Gailové (*Gaulois*) (0,34 % ku 0,14 %) a Napoleon (*Napoléon*) (1,49 % ku 1,0 %).

Tabulka 5: Prezidenti páté Francouzské republiky

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
de Gaulle	229	15,48	127	18,09
général de Gaulle	203	13,73	95	13,53
Charles de Gaulle	17	1,15	10	1,42
Georges Pompidou	34	2,3	11	1,57
Valéry Giscard d'Estaing	8	0,54	11	1,57
François Mitterrand	29	1,96	25	3,56
Jacques Chirac	x	x	19	2,7
Nicolas Sarkozy	6	0,41	x	x

Sarkozy zmiňoval v relativních hodnotách všechny své předchůdce ve funkci častěji než Chirac, s výjimkou Georgese Pompidoua, jehož zmínil Chirac v 2,3 % svých deklarácí, Sarkozy pak v 1,57 % projevů. Zajímavý fakt je, že Sarkozy citoval socialistického prezidenta Françoise Mitterranda v poměrně vysokém počtu svých vystoupení (3,56 %).⁴⁵ Valéryho Giscarda d'Estaing zmiňoval Sarkozy častěji než Chirac dokonce v absolutních hodnotách (11 ku 8 projevům). V neposlední řadě citoval Sarkozy Chiraka výrazně častěji (2,7 %) než Chirac Sarkozyho (0,41 %), což je však jednoduše vysvětlitelné konsekvencí jejich mandátů.

Tabulka 6: Historici

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
historik (<i>historien</i>)	22	1,49	16	2,28
Michelet	5	0,34	6	0,85
Marc Bloch	2	0,14	3	0,43
Fernand Braudel	3	0,2	2	0,28

⁴⁵ Na to, že chtěl Sarkozy zahrnout Mitterranda do svého „osobního pantheonu“, upozornil historik Gérard Noiriel – viz výše.

I historici byli zmiňováni Sarkozym častěji než Chirakem. Absolutní hodnoty nejsou příliš vysoké (tím pádem těžko zobecnitelné), ale například Michelet je citován v šesti Sarkozyho vystoupeních a v pěti Chirakových. Marc Bloch byl Sarkozym jmenován třikrát, Chirakem dvakrát. Fernand Braudel byl zmíněn Sarkozym dvakrát, Chirakem třikrát, ale přesto byl v relativních hodnotách častěji zmíněn Sarkozym.

Tabulka 7: Historická období do roku 1940

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
křížové výpravy (<i>croisades</i>)	15	1,01	5	0,71
otroctví (<i>esclavage</i>)	35	2,23	9	1,28
Velká francouzská revoluce (<i>Révolution française</i>)	29	1,96	5	0,71
1789	34	2,3	8	1,14
14. července (<i>14 juillet</i>)	24	1,62	18	2,56
1870	7	0,47	4	0,57
1914	16	1,08	10	1,42
1918	12	0,81	11	1,57
11. listopadu (<i>11 novembre</i>)	10	0,68	13	1,85
první světová válka (<i>Première Guerre mondiale</i>)	20	1,35	18	2,56
Velká válka (<i>Grande Guerre</i>)	12	0,81	13	1,85
1936	0	0	3	0,43

Z tabulky věnované historickým obdobím do roku 1940 je patrné, že Sarkozy opět použil řadu klíčových termínů častěji než jeho předchůdce. „První světová válka“ (*Première Guerre mondiale/Grande guerre*) si podle této statistiky zasloužila od Chiraka zhruba pouze poloviční pozornosti, než jí věnoval Sarkozy. Chirac dával v tomto srovnání (alespoň v diskursivní rovině) přednost starším obdobím jako např. „křížovým výpravám“ (*croisades*) – 1,01 % ku 0,71 % nebo „Velké francouzské revoluci“ (*Révolution française*) –

1,96 % ku 0,71 % (2,3 % ku 1,14 % pro konkrétní rok 1789). Do tabulky byl zahrnut i výše zmíněný pojem „otročtví“ (*esclavage*), používaný častěji Chirakem (2,23 %) než Sarkozym (1,28 %).

Tabulka 8: Druhá světová válka

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
druhá světová válka (<i>Deuxième guerre mondiale</i>)	67	4,53	32	4,56
druhá světová válka (synonymum) (<i>Seconde Guerre mondiale</i>)	28	1,89	37	5,27
1940	29	1,96	23	3,28
1944	36	2,43	20	2,85
8. května (<i>8 mai</i>)	10	0,68	7	1,00
vichistický režim (<i>régime de Vichy</i>)	7	0,47	4	0,57
kolaborace (<i>collaboration</i>)	89	6,02	56	7,98
odboj (<i>Résistance</i>)	95	6,42	63	8,97
Glières	2	0,14	10	1,42
šoa (<i>Shoah</i>)	25	1,69	24	3,42
holokaust (<i>Holocauste</i>)	8	0,54	4	0,57
genocida (<i>génocide</i>)	31	2,1	15	2,14
deportace (<i>déportation</i>)	22	1,49	10	1,42
Osvětim (<i>Auschwitz</i>)	11	0,74	3	0,43

Témata z období druhé světové války patří mezi vůbec nejtraumatičtější náměty francouzských politických projevů. Sarkozy hovořil o „kolaboraci“ (*collaboration*) a „odboji“ (*Résistance*) poněkud častěji než jeho předchůdce (7,98 % ku 6,02 %, resp. 8,97 % ku 6,42 %). Významný rozdíl však nalezneme např. u místního názvu Glières (viz výše) – Sarkozy jej zmínil desetkrát, Chirac za svých 12 let v úřadě pouze dvakrát. Termín „deportace“ (*déportation*) byl naopak použit o něco častěji Chirakem, avšak jen s malým

odstupem (1,49 % ku 1,42 %). Výraznější rozdíl nalezneme u názvu Osvětim (*Auschwitz*) – citovaném v 11 Chirakových projevech, zatímco Sarkozy oslovil toto místo s velice silnými historickými konotacemi pouze třikrát.

Tabulka 9: Termíny z období po roce 1945

	Chirac	Chirac %	Sarkozy	Sarkozy %
třicet slavných poválečných let (<i>Trente Glorieuses</i>)	7	0,47	16	2,28
komunismus (<i>communisme</i>)	26	1,76	25	3,56
1958	33	2,23	49	6,98
Harkis	7	0,47	7	1,0
repatriování (<i>rapatriés</i>)	5	0,34	4	0,57
kolonialismus (<i>colonialisme</i>)	4	0,27	5	0,71
1968	15	1,01	9	1,28
květen 1968 (<i>Mai 68</i>)	1	0,07	3	0,43

Klíčové pojmy z období po roce 1945 rovněž odhalují Sarkozyho slabost pro argumentaci historickými tématy. Mezi těmito výrazy nenajdeme ani jeden, který by Chirac použil v relativních hodnotách častěji než Sarkozy. Hesla jako „1958“ (6,98 % ku 2,23 %), „třicet slavných poválečných let“ (*Trente Glorieuses*): 2,28 % ku 0,47 % nebo „květen 68“ (*Mai 68*): 0,43 % ku 0,07 %, zmínil Sarkozy častěji dokonce i v absolutních číslech.⁴⁴

Závěr

Kvantitativní analýza prezidentských projevů jasně prokázala, že Sarkozy používal většinu historických témat a souvisejících pojmů častěji než jeho předchůdce. Z celkových 78 porovnávaných termínů jich 58 použil v relativních číslech vícekrát Sarkozy, pouze 20 jich citoval častěji Chirac. Ty byly

⁴⁴ Pojem *Trente Glorieuses*, který označuje 30 let ekonomické a společenské konjunktury po druhé světové válce, prosadil francouzský ekonom Jean Fourastié. Viz Jean FOURASTIÉ, *Les Trente Glorieuses, ou la révolution invisible de 1946 à 1975*, Paris 1979.

většinou spojené s „problematickými“ kapitolami národních dějin nebo jejich oběťmi, např. „otroctví“ (*esclavage*) či „zločin proti lidskosti“ (*crime contre l'humanité*), dále šlo o obecné výrazy smířlivého charakteru jako „mír“ (*paix*) a „usmíření“ (*réconciliation*). Tento závěr je v souladu s Chirakovým „kajícím“ postojem k národním dějinám, rozebíraným v první polovině článku. Dále Chirac s oblibou zmiňoval události starších dějin, termíny „křížové výpravy“ (*croisades*), „otroctví“ (*esclavage*) nebo „Velká francouzská revoluce“ (*Révolution française*) citoval častěji než jeho následovník. Naopak mezi zkoumanými pojmy z nejnovějšího období po roce 1945 není ani jeden, který by Chirac použil častěji než Sarkozy.

Na druhou stranu však musíme konstatovat, že kvantitativní rozdíly nejsou (až na několik výjimek) tak významné, jak by bylo možné očekávat na základě četby děl francouzských sociálních vědců, kteří Sarkozyho využívání paměti ostře kritizovali. Zdá se, že Sarkozy po nástupu do funkce změnil styl: jeho způsob nakládání s historickými tématy během prezidentské kampaně z roku 2007 a v průběhu jeho prezidentského mandátu se lišil.

Jaké jsou však příčiny této změny postoje k národní minulosti, personifikované v podobě prezidentských projevů dvou post-gaullistických prezidentů? Stávají se historická témata skutečně čím dál oblíbenějšími, nebo šlo o zálibu jednoho konkrétního prezidenta či nápad autorů jeho zásadních projevů?

Francouzská společnost prochází (podobně jako všechny západní společnosti) z hlediska své vlastní identity těžkým obdobím, podle mnohých autorů prožívá krizi „národního mýtu“, historikové hovoří o konci „národního románu“. Francouzský historiograf François Hartog přišel s hypotézou, že současná společnost žije v „režimu historicity“, který nazývá „presentismus“.⁴⁵ Charakterizuje jej podle něj „všudypřítomná přítomnost“ (*présent omniprésent*), zapříčiněná tím, že budoucnost ztrácí svou přitažlivou sílu a přítomnost se tak stává sama sobě svým vlastním a jediným horizontem.⁴⁶ Ztrácí se tak ze zřetele teleologický moment propojující minulost, přítomnost a budoucnost, nejistá budoucnost přináší, paradoxně, i nejistou minulost. Saturovaná přítomnost je však, zdá se, velice vděčná za historické reference klipovitého charakteru, povětšinou ovšem vytržené z jejich původního kontextu, které může používat ke svému vlastnímu ospravedlnění.

45 François HARTOG, *Les régimes d'historicité*, Paris 2005.

46 François HARTOG, *Historicité / régimes d'historicité*, in: Christian Delacroix et al. (eds.), *Historiographies, Concepts et débats* (2 díly), Paris 2010, s. 767.

Uses of Memory in the Political Statements of the French Presidents Chirac and Sarkozy

DAVID EMLER

Relations of French society with the past have been changing in the last twenty years. Multiple questions regarding the freedom of education and science have been studied; the changing role of history among other social sciences and within society in general is being analyzed. Another important point of view from which we can study this change is political discourse. The past is one of the traditional sources of inspiration for political statements; it can provide very important arguments underpinning current political objectives. In France, it is the president who has the right to speak about this matter at his disposal. “Tell the history” is one of the “reserved domains” of the French president. Even though both presidents analyzed in this paper, Jacques Chirac (1995–2007) and Nicolas Sarkozy (2007–2012), were representatives of the post-Gaullist right in the French political arena, their approach to the past and their decisions to use it for their own political purposes were very different. The author of this paper thinks that Chirac was representative of a “repentant” attitude towards difficult times in the national past. He came with an important change in the relation of French society to the past. On July 16, 1995 he said about the 1942 Holocaust-linked Vel’ d’Hiv Roundup: “...France, on that day, committed an irreparable mistake. ... there is collective guilt.” He was the first French president to break with the Gaullist vision of the history. His famous speech has been considered a real landmark in this context; the majority of public opinion approved this *mea culpa* at its time. The vision of the past of the next president in office, Nicolas Sarkozy, was also different, but in another way. Sarkozy had a very political vision of the history of France; already during his 2007 presidential campaign Sarkozy used historical references very often. His conceptions were also very uncommon. Sarkozy (as the presidential candidate of the right “post-Gaullist” party) for example mentioned Jean Jaurès, the founding figure of the French left, more frequently than de Gaulle. Sarkozy wanted to forge a vision of one common great history that every French person should be proud of. On April 17, 2007 he refused any kind of guilt of France in the Holocaust: “...France never ceded to the totalitarian temptation. She never exterminated a nation. She did not invent the final solution, she did not commit crimes against humanity, nor genocide.” Even though the positions of the two French presidents vis-à-vis the national past were different, the author argues that both of them made substantial use of memory in their communications. This paper provides quantitative lexicometry analysis comparing the use of key history-linked words in the two presidents’ statements. The analysis proves very clearly that Sarkozy used most of the studied expressions in his official speeches relatively more often than his predecessor (58 out of 78 expressions). Chirac used only a few historic terms more frequently than Sarkozy (20 out of 78 expressions). These are often linked to the “problematic” parts of national history or its victims, such as slavery (*esclavage*) or deportation (*déportation*). This result complements his “repentant” attitude discussed in the first part of the paper well.

Translated by the author

DISKUSE

Polemika ad: David Zbíral,
Současné bádání o středověké inkvizici.
Stav, směřování, perspektivy.
Český časopis historický 110, 2012, s. 1–18

PETR KREUZ

V roce 2012 vyšla ČČH přehledová stať Davida Zbírala z Ústavu religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně „Současné bádání o středověké inkvizici. Stav, směřování, perspektivy“ (s. 1–18). Od článku tohoto typu, otištěného navíc v hlavním českém odborném historicko-vědním periodiku, by bylo možné právem očekávat především podrobný a přiměřeně rozsáhlý přehled a skutečně zasvěcené zhodnocení bádání o dějinách středověké inkvizice, a to nanejvýš z posledních dvou či tří desetiletí. Toto očekávání naplňuje, žel, Zbíralova studie jen ve velmi malé míře.

Rozhodně nejsem specialistou na dějiny středověké inkvizice, tím méně pak na dějiny (raně) novověké inkvizice (resp. inkvizicí), ani se jako takový, na rozdíl od autora kritizovaného textu, veřejně neprezentuji. Pokud jsem se tímto tématem přece jen čas od času zabýval,¹ souviselo to zpravidla se dvěma z hlavních oblastí mého odborného a badatelského zájmu, jmenovitě s dějinami pozdně středověkého a raně novověkého

1 Např. Petr KREUZ, *Dvě publikace o dějinách inkvizice. Aneb když dva pší o tomtěž...*, Listy filologické 131, 2008, s. 249–267; TÝŽ (recenze), Rainer DECKER, *Die Päpste und die Hexen*, Darmstadt 2003, *Minulostí západočeského kraje* 43, 2008, s. 438–444.

trestního práva a s dějinami (středo)evropských kouzelnických a čarodějnických procesů.

Je třeba předeslat, že D. Zbíral úvodem nijak nevymezuje hlavní předmět své stati, tedy středověkou inkvizici. Dočteme se pouze, že „inkvizice je morálně kontroverzním tématem“ (s. 1). Už s tímto tvrzením lze stěží souhlasit. Inkvizice rozhodně morálně kontraverzním badatelským tématem není, stejně jako jím nejsou nejen dějiny prostituce ve starověku či kouzelnické procesy ve Slezsku, nýbrž ani např. hospodaření na panství Český Krumlov za Viléma z Rožmberka či životní strategie střeoevropských žen v 19. století. Autor měl zřejmě na mysli, že jde o „morálně kontroverzní“ historický fenomén z hlediska současného hodnocení. Počáteční dojem, že Zbíral nepodává přesnější vymezení středověké inkvizice proto, že předpokládá, že ti, kteří budou jeho text číst, přibližně vědí, o čem je řeč, bere za své, žel, už na druhé straně stati. Zde se píše o zpřístupnění archivu Svatého oficia a nelze si přitom nepoložit otázku, proč právě tato událost z konce devadesátých let měla být podle Zbírala „novým impulsem“ ke studiu středověké inkvizice.²

Už toto tvrzení totiž vyvolává postupně stále silící dojem, že Zbíral nemá vyjasněn pojem středověk a že o něm píše v onom obecném, ahistorickém smyslu „temného středověku“, i když popisuje fenomény raně novověké. Zbíralem používaná periodizační terminologie, která by měla být jednoznačná, vychází z jeho značně voluntaristického přístupu k tématu a je ve svých důsledcích přinejmenším značně matoucí. Pokládám proto za potřebné s maximální stručností vyložit, co si autor tohoto polemického textu (na základě svého dosavadního studia literatury) pod pojmem inkvizice představuje.

Jakkoli lze protikacířské zákonodárství západní církve více méně soustavně sledovat již nejpozději od osmdesátých let 12. století, samotná středověká inkvizice se dotvořila až za pontifikátu papeže Řehoře IX. (1227–1241). Jako datum vzniku evropské protikacířské inkvizice bývá zpravidla uváděn

2 Historický archiv bývalého Svatého oficia pro historické bádání zpřístupnil v plném rozsahu v lednu 1998 tehdejší prefekt Kongregace pro nauku víry kardinál Joseph Ratzinger, pozdější papež Benedikt XVI. – K otevření a k fondům tohoto archivu viz zvláště Alejandro CIFRES, *Das historische Archiv der Kongregation für die Glaubenslehre in Rom*, *Historische Zeitschrift* 268, 1999, s. 97–106. Jedná se o německý překlad přednášky archiváře Kongregace pro nauku víry proslovené v Římě 22. 1. 1998 u příležitosti zpřístupnění Historického archivu Svatého oficia pro vědecké bádání. Zpřístupněny byly písemnosti Svatého oficia do roku 1903. Uvedený archiv obsahuje pouze novověké písemnosti, počínaje 40. léty 16. století (*tamtéž*, s. 98).

rok 1231,³ kdy papež Řehoř IX. zveřejnil dekretál *Excommunicamus* a vydal první pověření pro soudními pravomocemi vybavené osoby nazývané od čtyřicátých let 13. století zpravidla *inquisitores haeretice pravitatis*. Již nejpozději od poloviny třicátých let lze zaznamenat také zmínky o inkvizičním úřadu (*inquisitionis officium*).⁴ Tato skutečnost není, podle mého názoru, v rozporu s okolností, že první zmínky o *inquisitio hereticae pravitatis* lze zaznamenat již o něco málo dříve (srov. níže).⁵ Až do první poloviny 16. století působili pak papežem jmenovaní a soudními pravomocemi vybavení inkvizitoři, tvořící ve svém celku onu středověkou inkvizici, v různých oblastech středověké Evropy, nejprve v jižní Francii, později v Německu, v Itálii, na území dnešního Rakouska a Švýcarska i v dalších evropských zemích. Od roku 1318 můžeme zaznamenat činnost papežského inkvizitora také v Čechách. O něco později se setkáváme též s inkvizitory ustanovenými pro Moravu a Slezsko. Středověká papežská inkvizice ukončila svou činnost v západní a střední Evropě během první poloviny 16. století v souvislosti s reformací. Po polovině 16. století se tak v zemích severně od Alp již s inkvizicí nesetkáváme.

V jižní Evropě nahrazují středověkou inkvizici na sklonku středověku, resp. na počátku novověku tři novověké inkvizice: španělská, portugalská a římská. Na rozdíl od středověké inkvizice, jejíž institucionální forma (v rámci rozvinutého institucionálního systému západní církve) se nemůže jevit jako poněkud vágní,⁶ byly všechny tři novověké inkvizice pevně organizovanými, centralizovanými institucemi.

3 Alexander PATSCHOVSKÝ, *Zur Ketzerverfolgung Konrad von Marburg*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 37, 1981, s. 641–693, cit. s. 644; Lothar KOLMER, *Ad capiendas vulpes. Die Ketzerbekämpfung in Südfrankreich in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts und die Ausbildung des Inquisitionsverfahrens*, Bonn 1982.

4 Peter SEGL, *Einrichtung und Wirkungsweise der inquisitio haeretice pravitatis im Mittelalterlichen Europa. Zur Einführung*, in: týž (Hrsg.), *Die Anfänge der Inquisition im Mittelalter. Mit einem Ausblick auf das 20. Jahrhundert und einem Beitrag über religiöse Intoleranz im nachchristlichen Bereich*, Köln-Weimar-Wien 1995, s. 1–58, zvláště s. 4, pozn. 11.

5 Na tuto skutečnost poukazuje bayreuthský medievista a vynikající znalec dějin středověké inkvizice P. SEGL, *Einrichtung*, s. 14–15. – Zbíral ve své stati cituje Seglovu studii (s. 8, pozn. 33) zřejmě prostřednictvím uváděné stati R. Kieckhefera z roku 1995 a nesprávně tvrdí, že Seglova studie kritizuje pojetí evanstonského profesora. Ve skutečnosti bayreuthský historik pouze uvádí v poznámce (P. SEGL, *Einrichtung*, s. 3, pozn. 9), že se k četným chybám v detailech Kieckheferovy publikace (Richard KIECKHEFER, *Repression of Heresy in Medieval Germany*, Philadelphia /nikoli Liverpool, jak uvádí Zbíral – s. 7, pozn. 26/ 1979) a k jeho přílišným zobecněním vycházejícím ze skromné pramenné základny vyjádřil v kritické recenzi v *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* (dále MIÖG) 89, 1981, s. 370–371.

6 Na to poukazuje např. P. SEGL, *Einrichtung*, s. 3–4.

Španělská inkvizice⁷ byla zřízena bulou papeže Sixta IV. (1471–1484) *Exigit sinceræ devotionis affectus* z 1. listopadu 1478.⁸ V roce 1488 se ustavila její nejvyšší rada (*Consejo de la Suprema y General Inquisition*), podle níž byla později španělská inkvizice nazývána také *Suprema*.⁹ Původně byla španělská inkvizice společnou institucí katolické církve a španělského státu. Velkého inkvizitora jmenoval papež, právo vybrat jej a navrhnout náleželo španělskému panovníkovi. Španělská inkvizice tak v počáteční fázi své existence zaujímala nejasnou pozici na pomezí královského úřadu a církevního soudu.¹⁰ Nejpozději od druhé čtvrtiny 16. století se nicméně etablovala jako instituce španělského státu. Od roku 1487 působila také v Palermu na Španělské Sicílii a od roku 1492 až do jejího převzetí savojským králem roku 1720 rovněž na Sardinii.¹¹ V amerických koloniích začala působit španělská inkvizice od roku 1570 a její úřady byly postupně zřízeny v Limě (1570), v Mexiku (1570) a v Cartageně (1610).¹² Po dočasném zákazu Napoleonem za francouzské okupace Španělska roku 1808 byla španělská inkvizice s konečnou platností zrušena 15. července 1834 regentkou Marií Christinou jménem nezletilé královny Isabely II.¹³

7 Základní moderní syntézou dějin novověké španělské, portugalské a také římské inkvizice je monografie portugalského, na londýnské King's College působícího historika F. Bethencourta (Francisco BETHENCOURT, *L'Inquisition à L'Epoque Moderne. Espagne, Portugal, Italie Xve-XIXe siècle*, Paris 1995; anglický překlad TÝŽ, *The Inquisition. A Global History 1478–1834*, Cambridge University Press 2009). K dějinám raně novověké evropské inkvizice viz též Gustav HENNINGSEN – John TEDESCHI (edd.), *The Inquisition in Early Modern Europe. Studies on Sources and Method*, DeKalb 1986. – Z novějších prací k dějinám španělské inkvizice viz též např. William MONTER, *Frontiers of Heresy. The Spanish Inquisition from the Basque Lands to Sicily*, Cambridge 1990; Henry KAMEN, *The Spanish Inquisition. An Historical Revision*, New Haven-London 1997; John EDWARDS, *The Spanish Inquisition*, Stroud 1999 (německý překlad TÝŽ, *Die Spanische Inquisition*, Düsseldorf-Zürich 2005).

8 F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 35.

9 *Tamtéž*, zvláště s. 60–61; Gerd SCHWERHOFF, *Die Inquisition. Ketzerverfolgung in Mittelalter und Neuzeit*, 1. Aufl., München 2004, s. 59.

10 K postavení inkvizice v rámci sjednocujícího se španělského státu v počáteční fázi její existence nejnověji Iris GAREIS, *Staatsbildung und Hexenverfolgung im spanischen Raum*, in: Johannes Dillinger – Jürgen Michael Schmidt – Dieter R. Bauer (Hrsg.), *Hexenprozess und Staatsbildung – Witch-Trials and State-Building*, Bielefeld 2008, s. 99–115.

11 F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 70–71 a 416.

12 I. GAREIS, *Staatsbildung*, s. 108–112; G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 82; F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 71–72.

13 F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 419–424; G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 79–80.

Portugalská inkvizice¹⁴ byla zřízena (po neúspěšném pokusu Manuela I. z roku 1515) za vlády krále Jana III. (1521–1557) bulou papeže Pavla III. (1534–1549) *Cum ad nihil magis* z 23. května 1536. V praxi fungovala do značné míry podle španělského vzoru.¹⁵ Inkvizice v Portugalsku působila samostatně i po celou dobu existence španělsko-portugalské personální unie v letech 1580–1640.¹⁶ V pozdější době byla inkvizice činná také v některých portugalských koloniích (Goa). Portugalská inkvizice zanikla v roce 1821.¹⁷

Římská inkvizice, Svaté officium, *Sacra congregatio Romanae et universalis Inquisitionis seu Sancti Officii*, byla zřízena bulou papeže Pavla III. *Licet ab initio* z 23. července 1542.¹⁸ Na rozdíl od španělské a portugalské inkvizice, jež se zpočátku zaměřovaly především na stíhání judaismu, byl vznik římské inkvizice vyvolán nástupem protestantismu.¹⁹ Hlavním iniciátorem vzniku Svatého officia byl nicméně kardinál Gian Pietro Carafa (1476–1559), pozdější papež Pavel IV. (1555–1559).²⁰ K rozšíření struktur a pravomocí římské inkvizice došlo roku 1588 za pontifikátu papeže Sixta V. (1585–1590).²¹ Po svém vzniku do sebe integrovala římská inkvizice některé inkviziční soudy (původně středověké inkvizice) působící na území dnešní Itálie, zejména tzv. benátskou inkvizici, která se výrazněji etablovala kolem roku 1500.²² Římská inkvizice působila na většině území současné Itálie a od roku 1574 také na Maltě.²³ Další mimoitalské expozitury mělo Svaté officium

14 Viz výše pozn. 7. – Přehled dějin inkvizice v Portugalsku včetně odkazů na řadu titulů převážně portugalské literatury z posledního čtvrtstoletí srov. též José Pedro PAIVA, *Inquisition, Portugese*, in: Richard M. Golden (ed.), *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, Santa Barbara–Denver–Oxford 2006 (vol. II), s. 556–557.

15 F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 44–47; G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 69–70.

16 G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 77–78.

17 F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 425–427.

18 *Tamtéž*, s. 47; R. DECKER, *Die Päpste*, s. 75; G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 97–98. Přehledně k dějinám římské inkvizice včetně odkazů na řadu titulů převážně italské literatury z posledního čtvrtstoletí srov. též Guido DALL'OLIO, *Inquisition, Roman*, in: R. M. Golden (ed.), *Encyclopedia* (vol. II), s. 557–560. – K dějinám římské inkvizice viz též sborník citovaný níže v pozn. 23, a John A. TEDESCHI, *The Prosecution of Heresy. Collected Studies on the Inquisition in Early Modern Italy*, Binghampton (NY) 1991.

19 F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 47.

20 R. DECKER, *Die Päpste*, s. 76–77; G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 98–99.

21 G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 98–99; G. DALL'OLIO, *Inquisition*, s. 557.

22 K tomu včetně odkazů na literaturu z posledního čtvrtstoletí Andrea DEL COL, *Inquisition, Venetian*, in: R. M. Golden (ed.), *Encyclopedia* (vol. II), s. 562–563.

23 K tomu Andrea DEL COL, *Le strutture territoriali e l'attività dell'Inquisizione Romana*, in: Agostino Borromeo (ed.), *L'Inquisizione. Atti del Simposio internazionale*,

v Carcassone, v Toulouse, v Avignonu a v Besançonu.²⁴ Jediná expozitura římské inkvizice severně od Alp, na území Římskoněmecké říše, se nacházela v Kolíně nad Rýnem;²⁵ ta však po většinu svého trvání vyvíjela jen velmi omezenou aktivitu.²⁶

Poslední rozsudek smrti římská inkvizice vynesla a nechala vykonat, pokud je známo, roku 1761.²⁷ Od čtyřicátých let 18. století byly tribunály římské inkvizice v jednotlivých italských státech postupně rušeny místními panovníky.²⁸ Jako první k tomuto kroku přistoupilo roku 1746 Neapolské království. V Habsburky ovládaném Milánsku zrušila inkvizici roku 1775 císařovna Marie Terezie. V rovněž habsburském Toskánsku k tomuto kroku přistoupil velkovévoda Petr Leopold, pozdější císař Leopold II.²⁹ Ve zbývajících italských státech a na Maltě přinesla zánik inkvizice francouzská invaze ve druhé polovině devadesátých let 18. století. To platí i pro Papežský stát, který byl Napoleonem anektován roku 1798, přičemž byla zrušena římská inkvizice.³⁰ Během papežské restaurace po roce 1814 bylo Svaté officium obnoveno. Nešlo však již o úřad vybavený rozsáhlými pravomocemi

Città del Vaticano, 29–31 ottobre 1998, Città del Vaticano 2002, s. 343–378 (cit. podle G. DALL'OLIO, *Inquisition*, s. 560).

24 G. DALL'OLIO, *Inquisition*, s. 557.

25 Vliv jihoevropských novověkých inkvizicí, zejména Svatého officia, v oblasti severně od Alp v raném novověku byl po dlouhou dobu badateli opomíjen, a nestal se tedy předmětem systematického studia. Průkopnická je v tomto ohledu nedávno vydaná publikace, která zpřístupňuje referáty přednesené na mezinárodní konferenci konané v říjnu 2009 ve Weingartenu. Jednotliví autoři se v ní zabývají kontakty a vlivy jihoevropských inkvizicí v raně novověkém Německu, počínaje jejich mediálním obrazem přes cenzuru knih až po využití vzorů z inkviziční praxe v některých procesech s heretiky v první polovině 18. století: Albrecht BURKARDT – Gerd SCHWERHOFF – Dieter R. BAUER (Hrsg.), *Tribunal der Barbaren? Deutschland und die Inquisition in der frühen Neuzeit*, Konstanz 2012.

26 Nepočtené čarodějnické procesy v říšském městě Kolíně nad Rýnem spadající do let 1617–1655 ani masové hony na čarodějnice v některých částech Kolínského kurfiřtství za arcibiskupa Ferdinanda Bavorského (1612–1650) nebyly vedeny inkvizicí (Thomas P. BECKER, *Cologne*, in: R. M. Golden (ed.), *Encyclopedia*, vol. I, s. 199–201), naopak vyvolaly značnou kritiku pozdějšího nejvyššího představitele Svatého officia kardinála Francesca Albizziho (1593–1684), jenž pobýval v letech 1636–1637 v Kolíně jako papežský nuncius (Rainer DECKER, *Hexenprozesse in Deutschland*, Darmstadt 2006, s. 81–83 a 146; TÝŽ, *Die Päpste*, s. 101–102).

27 R. DECKER, *Die Päpste*, s. 153.

28 F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 427–428; G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 108–109; G. DALL'OLIO, *Inquisition*, s. 559.

29 G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 108–109; F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, s. 430–431.

30 G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 109; F. BETHENCOURT, *The Inquisition*, zvláště s. 433.

k represi heretiků, nýbrž o instituci bez exekutivních funkcí, která se postupně proměnila v poradní orgán papeže ve věcech víry.⁵¹

První oddíl Zbiralovy studie (s. 2–4) přináší výběrový a značně neúplný přehled starších, v naprosté většině francouzských prací k dějinám středověké inkvizice (převážně opět ve Francii). V dalším oddílu podává Zbiral záslužný výběrový přehled edicí k dějinám středověké inkvizice, opět s teritoriálním těžištěm v jižní Francii. Neopomíná však ani edice k dějinám středověké inkvizice v Itálii a po právu připomíná i obě edice k dějinám středověké inkvizice v Čechách, porízené v letech 1975 a 1979 Alexandrem Patschovským.

Žel, v dalším výkladu se stává předmětem autorovy bližší pozornosti pouze asi tucet převážně amerických (spíše okrajově též francouzských, italských a polských) prací. Navíc se v některých případech nejedná o samostatné publikace, nýbrž pouze o sborníkové příspěvky či časopisecké studie. Zbiral obsírně analyzuje i práce pocházející již ze sedmdesátých (R. Kieckhefer ad.) či osmdesátých let (H. A. Kelly), které sotva mohou reflektovat (či dokonce prokazatelně nereflektují) současný stav bádání. Autor zcela opomíná publikace německých autorů z posledních třech desetiletí, což je pro informační hodnotu jeho studie (jak ještě ukáží) naprosto fatální.

I když ponecháme stranou dvě velmi kvalitní německá populárně vědecká zpracování dějin inkvizice, resp. středověké inkvizice z posledního desetiletí,⁵² opominul Zbiral několik závažných jazykově německých prací věnovaných dějinám středověké inkvizice. S výjimkou Patschovského edicí cituje vlastně pouze jedinou německou publikaci z posledních tří desetiletí, a to ještě zprostředkovaně (s. 8, pozn. 33).⁵³ Pozornosti brněnského religionisty jistě neměla uniknout výše citovaná monografie salcburského mediévisty Lothara Kolmera věnovaná právě pronásledování kacířů v jižní Francii v první polovině 13. století,⁵⁴ a to tím spíše, že se Zbiral sám právě této tematice v minulosti věnoval.⁵⁵

I kdybychom vzali v potaz pouze samostatně vydané jazykově německé publikace o dějinách středověké inkvizice z posledních dvou desetiletí, nezaregistroval Zbiral nezanedbatelný počet dalších relevantních a namnoze

51 G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 109.

52 G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition* (jako pozn. 9); Jörg OBERSTE, *Ketzerei und Inquisition im Mittelalter*, Darmstadt 2007.

53 Jedná se o sborník citovaný výše v pozn. 4. Zbiralovi tak unikla mj. i široce pojatá studie Lothara KOLMERA o počátcích inkvizice ve Francii otištěná v tomto sborníku (s. 77–102).

54 Viz výše pozn. 3.

55 Viz <https://is.muni.cz/osoba/david.zbiral#publikace> (5. 2. 2015).

závažných titulů, které by nepříliš bohatou bibliografií jeho studie rozšířily nikoli nepodstatně.³⁶

Jak již bylo připomenuto, i když se v titulu studie výslovně uvádí, že jejím předmětem je středověká inkvizice, píše Zbírál bez jakéhokoli rozlišení střídavě o středověké a (raně) novověké inkvizici. Uvádí tak edice a další práce věnované nejenom středověké inkvizici, nýbrž také inkvizici (raně) novověké, zejména římské (s. 4, pozn. 11, s. 5, pozn. 17).

Píše-li Zbírál o naléhavosti detailních studií o fungování jednotlivých inkvizičních tribunálů, naskytá se otázka, proč neuvádí alespoň práce K. Utz-Tremповé věnované pronásledování valdenských v západošvýcarském Freiburgu (Fribourgu) koncem 14. a v první třetině 15. století, které vedl v poslední fázi inkvizitor Ulric de Torrenté. Ten je považován za zakladatele inkvizice v západním Švýcarsku, jejíž činnost kulminovala kolem roku 1440.³⁷ Netuším, z jakého důvodu Zbírál necituje český překlad proslulé monografie francouzského medievisty J. Delumeaua (s. 13, pozn. 67),³⁸ jak to činí v případě knihy J. B. Givena.

Není mi také jasné, proč Zbírál, když píše o užitečnosti zkoumání vnitřního světa inkvizitorů (s. 7), vůbec nezmiňuje (při všem respektu k neblahé proslulosti Bernarda Guidona či Konráda z Marburgu) nejslavnějšího inkvizitora středověku Heinricha Kramera/Institorise. Ostatně právě o psychologii („vnitřním světě“) tohoto (navíc výrazně bohemikálně

36 Pominu-li práce K. Utz-Tremповé, G. Modestina, W. Tschachera, A. Blauerta, P. Segla a dalších badatelů, které se zaměřují na úlohu a působení inkvizice v pozdně středověkých čarodějnických procesech, lze uvést zejména tyto publikace: Michael HANSLER, *Katharismus in Südfrankreich. Struktur der Sekte und inquisitorische Verfolgung in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, Aachen 1997 (pův. Diss. phil., Regensburg 1991); Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, *Krötenkuß und schwarzer Kater. Ketzerei, Gotzendienst und Unzucht in der inquisitorischen Phantasie des 13. Jahrhunderts*, Warendorf 1996; Dieter SIMON (Hrsg.), *Religiöse Devianz. Untersuchungen zu sozialen, rechtlichen und theologischen Reaktionen auf religiöse Abweichung im westlichen und östlichen Mittelalter*, Frankfurt am Main 1990. Z 80. let pak zejména Peter SEGL, *Ketzer in Österreich. Untersuchungen über Häresie und Inquisition im Herzogtum Österreich im 13. und beginnenden 14. Jahrhundert*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1984.

37 Vedle četných časopiseckých studií a sborníkových statí viz zvláště Kathrin UTZ-TREMP, *Waldenser, Wiedergänger, Hexen und Rebellen. Biographien zu den Waldenserprozessen von Freiburg im Uechtland (1399 und 1430)*, Freiburg 1999; TÁŽ (Hrsg.), *Quellen zur Geschichte der Waldenser von Freiburg im Uechtland (1399–1439)* (= Monumenta Germaniae Historica. Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 18), Hannover 2000.

38 Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.-18. století. Obležená obec*, Díl 1. Strach doléhající na většinu, Praha 1997; Díl 2. *Vládnoucí kultura a strach*, Praha 1999.

konotovaného) inkvizitora bylo napsáno nejvíce a také daleko nej kvalifikovaněji.³⁹

Pokládám rovněž za přinejmenším překvapivé, že se v textu vůbec neobjevuje zmínka o kritických výtkách P. Segla na adresu nerozsáhlé, cca stopadesátistránkové publikace R. Kieckhefera, jejíž teze a závěry Zbíral obšírně reprodukuje (s. 7–9).⁴⁰

Všechny již uvedené nedostatky Zbíralovy stati zastíňuje ovšem naprosto fatální a nepochopitelná chyba, která spočívá v záměně, či přesněji řečeno ve ztotožnění inkvizice a inkvizičního procesu. Tato chyba se, žel, navíc stává východiskem řady Zbíralových právněhistoricky i právněteoreticky scestných a terminologicky krajně problematických úvah.

Podobně, jako jsem výše stručně vymežil obsah pojmu inkvizice, je třeba též podat na tomto místě krátký přehled o kořenech, vzniku, vývoji a působení inkvizičního procesu (soudního řízení).

Inkviziční proces vznikl na počátku 13. století za pontifikátu papeže Inocence III. (1198–1216), vystudovaného právníka, původním jménem Lothara Conti di Segni (* 1160/1161), změnou dosud v církvi obvyklého tzv. infamačního procesu.⁴¹ Inkviziční řízení s sebou přineslo značnou racionalizaci

39 Nejnověji a velmi kvalifikovaně k této otázce (s odkazy na relevantní starší literaturu) Heinrich KRAMER (INSTITORIS), *Der Hexenhammer. Malleus Maleficarum*. Neu aus dem Lateinischen übertragen von Wolfgang BEHRINGER, Günter JEROUSCHEK und Werner TSCHACHER. Herausgegeben und eingeleitet von Günter JEROUSCHEK und Wolfgang BEHRINGER, 1. Aufl., München 2000, zvláště s. 20–22, 58–63 a 78–80. Jenský profesor trestního práva a jeho dějin G. Jerouschek vystudoval kromě práv a historie také psychologii, a dokonce provozoval po jistý čas i psychologickou praxi.

40 MIÖG 89, 1981, s. 370–371. Srov. též výše pozn. 5 – Vedle již zmíněných přílišných zobecnění vycházejících z velice skromné pramenné základny, která vyvolává „téměř dojem náhodnosti“, vytýká Segl americkému historikovi také velmi široký časový záběr jeho práce (1051–1520). Tak rozsáhlé období by musel podle Segla každý skutečný znalec uvedené tematiky zpracovat formou rozsáhlé monografie, a nikoli jako „das schmale Büchlein“. Bayreutský medievista rovněž zcela právem poukazuje na to, že Kieckheferův závěr o neexistenci zásadního odporu proti inkvizitorům v Římskoněmecké říši v žádném případě neodpovídá skutečnosti, a to „... schon im Hinblick auf die Vorgänge in Böhmen in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts“. Segl píše také o četných chybách v detailech a nedostatečné exaktnosti mnoha dokladů. Jako znalec dané problematiky (srov. výše pozn. 36) poukazuje i na zcela nedostatečné zpracování, či dokonce naprosté opomenutí řady významných případů pronásledování kacířů v Rakouském vévodství od poloviny 13. do prvního desetiletí 15. století.

41 Winfried TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess. Seine Grundlagen und frühen Formen*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte-Kanonistische Abteilung 74, 1988, s. 168–230, zvláště s. 229. V českém bádání poprvé Petr KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: Jindřich Francek (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí v 16.-18. století*. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích 21.-22. 9. 1995, Pardubice 1996, s. 63–100, zvláště s. 83.

procesního práva, neboť (oproti infamačnímu řízení) zcela odmítalo iracionální důkazní prostředky. Inkviziční proces zavedl *inquisitio* jako prostředek ke zjištění materiální pravdy a užíval racionální důkazní prostředky.⁴² Stejně jako infamační řízení nebyl zpočátku ani inkviziční proces trestním, nýbrž disciplinárním řízením, uplatňovaným uvnitř církve zejména proti duchovním.⁴³ Jako takový byl inkviziční proces oficiálně zaveden roku 1215 osmým kánonem IV. lateránského koncilu.⁴⁴

Vzdor názorům staršího bádání⁴⁵ nevznikl inkviziční proces převzetím světských vzorů. Zaváděl totiž poprvé ve středověkém právu *inquisitio ex officio*, převzaté z římského práva⁴⁶ a zformované (na počátku 13. století) právem kanonickým.⁴⁷

První pokusy o aplikaci inkvizičního procesu jako formy soudního řízení proti osobám podezřelým z kacířství (které se již dříve, od sklonku 12. století stalo – v důsledku ztotožnění, resp. postavení na roveň urážky světského a božského majestátu, tedy *crimen laesae maiestatis* a *crimen laesae maiestatis divinae*, jak ve světském, tak v kanonickém právu – hrdelním zločinem)⁴⁸ lze zaznamenat až na samém sklonku dvacátých let 13. století. Ve větším rozsahu začal být inkviziční proces používán proti heretikům až během třicátých let 13. století po dotvoření středověké inkvizice.⁴⁹ Tortura,

42 W. TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess*, s. 208 a 229. Srov. též Wolfgang SCHILD, *Folter; Pranger, Scheiterhaufen. Rechtsprechung im Mittelalter*, München 2010, s. 82–83; P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 83–84.

43 W. TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess*, s. 229–230. Srov. též P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 84.

44 W. SCHILD, *Folter*, s. 83.

45 Viz níže.

46 Inkviziční řízení je možné poprvé zaznamenat za pozdní římské republiky, kdy bylo používáno u tehdy zavedených mimořádných trestních soudů, u nichž byly vedeny především politické procesy – viz např. Stanislav BARTOŠEK, *Dějiny římského práva (ve třech fázích jeho vývoje)*, Praha 1988, s. 92; TÝŽ, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1981, s. 174.

47 W. TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess*, s. 230. Srov. též P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 84.

48 V kanonickém právu se tak stalo dekretálem papeže Inocence III. *Vergentis in senium* z 25. 3. 1199 – srov. Winfried TRUSEN, *Vom Inquisitionsverfahren zum Ketzer- und Hexenprozeß*, in: Dieter Schwab – Dieter Giesen – Joseph Listl – Hans-Wolfgang Strätz (Hrsg.), *Staat, Kirche, Wissenschaft in einer pluralistischen Gesellschaft. Festschrift zum 65. Geburtstag von Paul Mikat*, Berlin 1989, s. 435–450, zvláště s. 437. První doklad tohoto ztotožnění ve světském právu obsahuje protikacířský zákon aragonského krále Petra II. (1196–1215) z roku 1197 – G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 22.

49 G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 22–23. Srov. též P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 84.

jakkoli je považována za podstatnou část a charakteristický rys inkvizičního procesu, nedoprovázela tento typ řízení po celou dobu jeho vývoje.⁵⁰ Jako důkazní prostředek v inkvizičním řízení proti heretikům byla tortura, zpočátku v omezeném rozsahu, připuštěna teprve dekretálem papeže Inocence IV. (1243–1254) *Ad extirpanda* z 15. května 1252.⁵¹

Úvahy o použití inkvizičního procesu také u světských soudů lze zaznamenat v právníkové literatuře už v první polovině 13. století.⁵² Nicméně až do konce 13. století není možné užití inkvizičního procesu v trestním řízení před světskými soudy ve střední Evropě ani v oblastech s ní sousedících spolehlivě doložit.⁵³ První přímé doklady o použití tortury, kterou lze od druhé poloviny 13. století již pokládat za charakteristický znak inkvizičního procesu, v trestním řízení před světským soudem lze na území Římskoněmecké říše zaznamenat, zpočátku jen v ojedinělých případech, od dvacátých let 14. století.⁵⁴

Do českých zemí proniklo inkviziční řízení poprvé zřejmě se zavedením inkvizice ve druhém desetiletí 14. století.⁵⁵ Recepce inkvizičního procesu ve

50 Prvním středověkým zákonným textem, v němž se objevuje zmínka o tortuře, je *Liber iuris civilis* města Verony z roku 1228. Významnou roli hrála tortura jako procesní prostředek v proslulém souboru zákonů císaře Friedricha II. pro Sicilské království, tzv. Konstitucích z Melfi z roku 1231. Podle nich měla být tortura použita proti osobám nižšího původu, které byly podezřelé z vraždy či jiného utajeného těžkého zločinu (W. SCHILD, *Folter*, s. 87). Tato úprava tortury se tak značně blížila jejímu pojetí v právu pozdní římské republiky a za principátu (S. BARTOŠEK, *Encyklopedie*, s. 310). Srov. též níže.

51 W. TRUSEN, *Vom Inquisitionsverfahren*, s. 437; W. SCHILD, *Folter*, s. 89. Podle názoru některých autorů (G. SCHWERHOFF, *Die Inquisition*, s. 24) se tím inkvizičnímu procesu definitivně otevřela cesta k jeho uplatnění v evropském trestním řízení v následujících staletích.

52 W. TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess*, s. 219. Srov. též P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 85.

53 Winfried TRUSEN, *Strafprozeß und Rezeption. Zu den Entwicklung im Spätmittelalter und den Grundlagen der Carolina*, in: Peter Landau – Friedrich Christian Schroeder (Hrsg.), *Strafrecht, Strafprozess und Rezeption. Grundlagen, Entwicklung und Wirkung der Constitutio Criminalis Carolina*, Frankfurt am Main 1984, s. 29–118, zvláště s. 42. Srov. též P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 85.

54 Wolfgang SCHÜNKE, *Die Folter im deutschen Strafverfahren des 13. bis 16. Jahrhunderts. Diss. iur.*, Münster 1952, zvláště s. 66–72. Srov. též W. TRUSEN, *Strafprozeß*, s. 57; W. SCHILD, *Folter*, s. 89.

55 Alexander PATSCHOVSKY, *Die Anfänge einer ständiger Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Berlin-New York 1975, passim. Srov. TÝŽ, *Über politische Bedeutung von Häresie und Häresieverfolgung im Mittelalterlichen Böhmen*, in: P. Segl (Hrsg.), *Die Anfänge*, s. 235–251, cit. s. 236 a 240; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic (1301–1343)*, Praha 1991, s. 78–83 a 99–101.

světském soudním řízení u nás, jmenovitě před městskými soudy oblasti jihoněmeckého práva na Moravě, již před polovinou 14. století spolehlivě dokládá brněnská právní kniha písaře Jana, která představuje z hlediska vypovídací hodnoty pro studium recepcce římského práva ve středověku pramen přinejmenším středoevropského významu.⁵⁶ První přímé doklady o použití tortury, a tím také inkvizičního procesu, u světských soudů v českých zemích, jmenovitě u soudů některých královských měst v Čechách, pocházejí z poslední čtvrtiny 14. a z počátku 15. století.⁵⁷

Inkviziční proces zapustil své kořeny ve městech v českých zemích (s výjimkou měst oblasti magdeburského práva na severní Moravě)⁵⁸ již na sklonku doby předhusitské. V době pohusitské a předbělohorské byl v českých zemích jako forma řízení proti pachatelům těžkých, hrdelních zločinů užíván především u městských soudů. Není divu, že právě tyto soudy se od druhé poloviny 15. století staly základem zdejší sítě hrdelních soudů.⁵⁹ K rozšíření inkvizičního procesu k dalším typům soudů došlo u nás teprve v pobělohorském období.⁶⁰

Také v Říšskoněmecké říši a v širší oblasti střední Evropy docházelo v průběhu druhé poloviny 14. a v 15. století k proměnám procesního práva a k pozvolnému rozšiřování inkvizičního procesu.⁶¹ V poslední

56 Miroslav FLODR (ed.), *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*, I. Úvod a edice, Brno 1990; II. Komentář, Brno 1992; III. Rejstříky a přehledy, Brno 1993; TÝŽ, *Brněnské městské právo*, Brno 2001, zvláště s. 408–410; P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 85–86; W. TRUSEN, *Strafprozeß*, s. 60. Přehled ustanovení Brněnské právní knihy o mučení a některé zajímavé dílčí postřehy přináší W. SCHÜNKE, *Die Folter*, zvláště s. 91–97. Pojetí mučení v čl. 703 Brněnské právní knihy vychází převážně z římského práva (M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 408).

57 P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 86, včetně pozn. 170 a 171; TÝŽ, *Několik poznámek k otázce odrazu kriminality v písemnostech soudů předbělohorských Čech (Příspěvek k metodice studia sociálních dějin kriminality v českých zemích v raném novověku)*, in: Týž – Vojtěch Šustek (edd.), *Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám Doc. PhDr. Rostislava Nového (= Documenta Pragensia 23)*, Praha 2004, s. 125–161, zvláště s. 127, pozn. 20; TÝŽ, *Der Einfluss des Rechtssystems und der Gerichtsorganisation auf Entwicklung, Dynamik und Formen der Hexenprozesse in den böhmischen Ländern*, in: Heide Dienst (Hrsg.), *Hexenforschung aus den österreichischen Ländern (= Österreichische Hexenforschung, Bd. 1)*, Münster 2009, s. 251–260, zvláště s. 245–246, pozn. 58.

58 K tomu Bohdan KAŇÁK, *Zvláštnosti průběhu soudního jednání u olomouckého městského práva v hrdelních případech podle procesního řádu z roku 1550*, in: J. Francek (ed.), *Hrdelní soudnictví*, s. 101–106.

59 P. KREUZ, *Několik poznámek*, s. 127–129; TÝŽ, *Der Einfluss*, s. 246–248.

60 K tomu (včetně odkazů na prameny a dosavadní literaturu) P. KREUZ, *Der Einfluss*, s. 248–249.

61 W. TRUSEN, *Strafprozeß*, s. 75–89.

třetinu 15. a na počátku 16. století se v různých oblastech Římskoněmecké říše objevují první hrdelní řády, které přinášejí rozsáhlejší úpravu římskokanonického inkvizičního procesu; nejznámějším z nich je Bamberský hrdelní řád (*Constitutio Criminalis Bambergensis*) z roku 1507.⁶² Dokořán otevřel v Římskoněmecké říši a v širší oblasti střední Evropy dveře inkvizičnímu procesu jako *ex officio* zahajovanému řízení proti pachatelům závažných trestných činů až hrdelní řád císaře Karla V. (*Constitutio Criminalis Carolina*) z roku 1532, a to na následující čtvrt tisíciletí.⁶³

Ani zrušení tortury, které bylo výsledkem osvícenských reforem trestního práva a k němuž se přistoupilo v širší oblasti střední Evropy v období od čtyřicátých let 18. do první třetiny 19. století,⁶⁴ s sebou nepřineslo zánik inkvizičního procesu.⁶⁵ (V habsburských dědičných zemích byla tortura zrušena nejvyšším rozhodnutím z 2. ledna 1776.)⁶⁶

Zrušení tortury však způsobilo inkvizičnímu procesu jednu zásadní praktickou komplikaci, s níž bylo trestní právo procesní nuceno se v následujících desetiletích tak či onak vypořádat. Inkviziční proces byl totiž zrušením tortury připraven o jeden z hlavních prostředků k získávání důkazů. Zrušením tortury byla zároveň zpochybněna dosavadní – pro inkviziční

62 *Tamtéž*, s. 90–106.

63 K vývoji inkvizičního řízení v Německu, resp. na území Římskoněmecké říše od vydání *Caroliny* do poloviny 19. století viz nejnověji (včetně odkazů na veškerou starší relevantní literaturu) monografii Alexander IGNOR, *Geschichte des Strafprozesses in Deutschland 1532–1846. Von der Carolina Karls V. bis zu den Reformen des Vormärz*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2002.

64 Robert ZAGOLLA, *In Namen der Wahrheit. Folter in Deutschland vom Mittelalter bis heute*, Berlin 2006, s. 95–98.

65 K problematice vývoje inkvizičního procesu ve druhé polovině 18. a v 19. století viz z nejnovějších prací zvláště Elemér BALOGH, *Verdachtsstrafe in Deutschland im 19. Jahrhundert*, Berlin 2009; Karl HÄRTER, *Die Folter als Instrument polizeylicher Ermittlung im inquisitorischen Untersuchungs- und Strafverfahren des 18. und 19. Jahrhunderts*, in: Karsten Altenhain – Nicola Willenberg (Hrsg.), *Die Geschichte der Folter seit ihrer Abschaffung*, Göttingen 2011, s. 85–114; Nicola WILLENBERG, *Lügen und Ungehorsamstrafen – Eine Fortsetzung der Folter? Psychische Gewalt im juristischen Diskurs im 18. und 19. Jahrhundert*, in: *tamtéž*, s. 115–146. Srov. též Petr KREUZ, *Zrušení tortury a jeho vliv na vývoj trestního práva procesního v českých zemích a ve střední Evropě ve druhé polovině 18. a v 19. století*, in: „Občanská společnost na papíře“ aneb „Konstrukce, kodifikace a realizace konceptu občanské společnosti v habsburské monarchii“. Sborník z mezinárodní konference ke 200. výročí vydání Všeobecného občanského zákoníku konané ve dnech 26.–29. října 2011 v Praze, Praha 2013 (v tisku).

66 Václav ŠOLLE, *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 12, 1962, č. 1, s. 87–142, zvláště s. 91.

proces charakteristická – zákonná (legální) důkazní teorie,⁶⁷ která přesně a závazně stanovovala procesní váhu jednotlivých typů důkazů. To posléze vedlo k nahrazení zákonné důkazní teorie zásadou volného (soudcovského) hodnocení důkazů,⁶⁸ typickou do té doby pro akuzační (soukromožalobní) proces.⁶⁹

Tato změna se uskutečnila v rámci širší proměny, resp. reformy trestního práva procesního, která spočívala v nahrazení dosavadního inkvizičního procesu reformovaným trestním procesem a která ve střední Evropě proběhla v polovině (či po polovině) 19. století. Vedle volného hodnocení důkazů představuje významný prvek této proměny zavedení veřejného ústního soudního jednání.⁷⁰

Prvním střeoevropským státem, který se zřekl zákonné důkazní teorie, bylo roku 1838 Sasko. Volné hodnocení důkazů bylo ve střeoevropském trestním právu procesním zavedeno poprvé v Pruském království roku 1846.⁷¹

V habsburské monarchii byl inkviziční proces krátce zrušen již provizorním trestním řádem z roku 1850 (č. 25/1850 říšského zákoníku). Trestní řád z roku 1853 (č. 151/1853 ř.z.) však znamenal návrat k předchozímu inkvizičnímu procesu. S konečnou platností byl inkviziční proces v západní části habsburské monarchie zrušen teprve (předlitavským) trestním řádem z 23. května 1873 (č. 119/1873 r.z.), který zaváděl reformovaný trestní proces včetně zásady volného hodnocení důkazů.⁷²

D. Zbírál označuje inkvizici „... v některých ohledech ... jako nepodložený historiografický mýtus...“ a dodává, že „spíše než jako organizace [? – pozn. P.K.] se inkvizice začíná chápat jako typ právní procedury, který

67 Sabine DANNAT – Martin GOTTSCHALK, *Die Abschaffung der Folter im Aufklärungsdiskurs*, in: Günter Jerouschek – Hinrich Rüping (Hrsg.), „Auss liebe der gerechtigkeit vnd umb gemeines nutz willenn“. Historische Beiträge zur Strafverfolgung, Tübingen 2000, s. 155–163, zvláště s. 154–156. Srov. též V. SOLLE, *Trestní soudnictví*, s. 111; P. KREUZ, *Zrušení tortury* (jako pozn. 65).

68 K tomu Wilfried KÜPER, *Historische Bemerkungen zur „freien Beweiswürdigung“ im Strafprozess*, in: Klaus Wasserburg – Wilhelm Haddenhorst (Hrsg.), *Wahrheit und Gerechtigkeit im Strafverfahren*. Festschrift für Karl Peters aus Anlass seines 80. Geburtstages, Heidelberg 1984, s. 23–46.

69 Srov. P. KREUZ, *Zrušení tortury* (jako pozn. 65).

70 K ideovým kořenům a okolnostem uvedené reformy v Německu do 40. let 18. století detailně a obsáhle A. IGNOR, *Geschichte des Strafprozesses*, s. 209–279.

71 A. IGNOR, *Geschichte des Strafprozesses*, s. 263–279; Srov. též S. DANNAT – M. GOTTSCHALK, *Die Abschaffung*, s. 156 a 163; P. KREUZ, *Zrušení tortury* (jako pozn. 65).

72 P. KREUZ, *Zrušení tortury* (jako pozn. 65); Lucie BENDOVÁ BEDNÁŘOVÁ, *Trestní řízení v habsburské monarchii v letech 1848–1918*, in: Karel Schelle a kolektiv, *Vývoj trestního řízení*, Ostrava 2012, s. 29–42.

je využíván mimo jiné v boji s kacířstvím“ (s. 7). I když se vyhneme poznámce, že Zbíral neuvádí, kdo vlastně začíná inkvizici takto chápat, jde o tvrzení v několika ohledech absurdní, zakládající se na vícenásobném nedorozumění (či neporozumění?). Autor se při své záměně inkvizice a inkvizičního procesu opírá o jedinou práci, a to o časopiseckou stať z roku 1989,⁷³ kterou napsal americký literární vědec a medievista Henry Ansgar Kelly (s. 9, pozn. 38).⁷⁴ Toho Zbíral označuje (k mému velkému údivu) za autora

73 Jedná se o nerozsáhlou studii Henry Ansgar KELLY, *Inquisition an the Prosecution of Heresy. Misconceptions and Abuses*, Church History 58, 1989, s. 439–451.

74 H. A. Kelly (* 1934) je emeritním profesorem na Fakultě angličtiny (Faculty of English) renomované Kalifornské univerzity (University of California – UCLA) v Los Angeles. Je bývalým ředitelem Centra středověkých a renesančních studií UCLA a současným šéfredaktorem časopisu *Viator*, který uvedené Centrum vydává. Tematické spektrum Kellyho publikační činnosti (<http://www.english.ucla.edu/all-faculty/faculty/540-kelly/>, 2. 2013/), která obnáší mj. 17 knih, dva sborníky stať a na 80 časopiseckých studií, je mimořádně široké. Sahá od středověké démonologie přes dílo W. Shakespeara, G. Chaucera či Danteho, manželské právo a soudnictví v pozdně středověké a raně novověké Anglii, proces s Janou z Arku a dějiny pozdně antického a středověkého divadla až po teologii Johna Wycliffa a Thomase Mora. Mezi jeho publikacemi figuruje i několik prací k dějinám kanonického, resp. církevního práva. Svě studie k dějinám práva a soudnictví v Evropě ve středověku a v raném novověku (včetně studie citované výše) shrnul v samostatné publikaci Henry Ansgar KELLY, *Inquisitions and Other Trial Procedures in the Medieval West*, Aldershot 2001. Kellyho disertační práce z roku 1968 na téma dějin křesťanské démonologie a čarodějnictví (TÝŽ, *The Devil, Demonology, and Witchcraft: The Development of Christian Beliefs in Evil Spirits*, New York 1968) se sice dočkala v následujících letech v různých verzích několika dalších vydání a dvou cizojazyčných překladů, nebývá však uváděna (na rozdíl např. od paradigmatické dizertace amerického historika E. Midelforta, která vznikla přibližně ve stejné době – H. C. Erik MIDELFORT, *Witch Hunting in South-Western Germany, 1582–1684. The Social and Intellectual Foundations*, Stanford 1972) zpravidla ani ve velmi podrobných bibliografiích prací z dané tematické oblasti. Stejně tak Kellyho jméno nepřichází ani v detailním přehledu vývoje bádání o dějinách čarodějnictví a jeho pronásledování z pera W. Behringera (Wolfgang BEHRINGER, *Geschichte der Hexenforschung*, in: *Wider alle Hexerei und Teufelswerk. Die europäische Hexenverfolgung und ihre Auswirkungen auf Südwestdeutschland*. Hrsg. von Sönke Lorenz und Jürgen Michael Schmidt und dem Institut für Geschichtliche Landeskunde und Historische Hilfswissenschaften der Universität Tübingen. Red. Stefan Kötz, Ostfildern 2004, s. 485–668). Český vyšel před nedávnem pouze Kellyho „životopis“ satana, který se dočkal překladu do více než desítky dalších jazyků – Henry Ansgar KELLY, *Satan. Životopis*, Praha 2009 (pův. anglické vydání TÝŽ, *Satan. A Biography*, Cambridge 2006). Pokud to mohu jako odborník na problematiku dějin čarodějnictví a evropských čarodějnických procesů posoudit, je tato kniha zatížena značným počtem faktografických chyb a nepřesností. Obeznamenějšího čtenáře např. velmi překvapí Kellyho výklad o původu čarodějnické buly papeže Inocence VIII., stejně jako okolnost, že (v knize vydané v originále roku 2006!) označuje za spoluautora Kladiava na čarodějnice Jacoba Sprengera (H. A. KELLY, *Satan*, s. 182), čímž naprosto ignoruje podrobné a přesvědčivé výsledky intenzivního bádání posledního čtvrtstoletí ohledně autorství Kladiava (srov. výše pozn. 39). Uvedenou skutečnost pokládám za velice symptomatickou, na tomto místě ji však ponechávám bez dalšího komentáře.

jednoznačně „nejvýznamnějšího příspěvku“ k poznání „zapojení inkviziční procedury do širšího kontextu vývoje právních procedur [?? – pozn. P.K.] a přezkoumání představ o její výjimečnosti“ (s. 9). I kdybych odhlédl od značných terminologických osobitostí uvedeného Zbiralova tvrzení, jedná se o konstatování, které věcně neodpovídá skutečnosti, mj. také s ohledem na to, co bylo uvedeno výše o počátcích a vývoji inkvizičního procesu (Zbiralovy „inkviziční procedury“). Uvádí-li posléze Zbiral že „... procedura *inquisitio* [? – pozn. P.K.] původně nevznikla jako specifický postup proti kacířství, ač byla vzápětí pro účely boje s herezí široce přijata“ (s. 11), vyvolává to dojem, že vůbec netuší (na rozdíl od autorů, od nichž tento výrok patrně převzal), o čem pojednává.

Přibližně ve stejné době, kdy byla uveřejněna výše citovaná Kellyho stať, o níž se opírá Zbiral, vyšla v renomovaném specializovaném právněhistorickém periodiku monografická studie jednoho z nejlepších německých kanonistů druhé poloviny 20. století Winfrieda Trusena (1924–1999) o počátcích a raných formách inkvizičního procesu.⁷⁵ Kromě toho věnoval Trusen v osmdesátých a devadesátých letech několik různě rozsáhlých studií pozdějšímu vývoji⁷⁶ i různým jiným aspektům dějin inkvizičního procesu.⁷⁷

Trusen ve své studii o počátcích a raných formách inkvizičního procesu⁷⁸ přesvědčivě vyvrátil dosud v německé právní historiografii panující názor o autochtonním původu tohoto typu řízení. Uvedený názor zastával především jeden z názorově nejvlivnějších německých znalců dějin trestního práva první a druhé třetiny 20. století, Eberhard Schmidt (1891–1977), žák Franze von Liszta, působící v poválečném období jako profesor trestního

75 W. TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess* (jako pozn. 41). — Winfried Trusen vstoupil výrazně do povědomí německé odborné veřejnosti v první polovině 60. let svým rozsáhlým habilitačním spísem (pro obory právních dějin a církevního práva a hospodářských dějin), který byl věnován rané recepci římského práva v Německu ve středověku a byl obhájěn v roce 1965 na univerzitě v Mohuči. V roce 1966 byl W. Trusen povolán jako řádný profesor na univerzitu ve Würzburgu, kde působil až do své emeritury roku 1992 (mj. v letech 1975–1977 jako děkan právnické fakulty). Podrobněji k osobnosti W. Trusena viz *Winfried Trusen zum Gedächtnis*. Hrsg. von der Juristischen Fakultät der Universität Würzburg, Würzburg 2001. Srov. též Petr KREUZ, *Dvě publikace věnované prof. Winfriedu Trusenovi (1924–1999)*, *Minulostí západočeského kraje* 41, 2006, s. 628–635.

76 W. TRUSEN, *Strafprozeß* (jako pozn. 53).

77 W. TRUSEN, *Vom Inquisitionsverfahren* (jako pozn. 48); TÝŽ, *Von den Anfängen des Inquisitionsprozesses zum Verfahren bei der inquisitio haereticae pravitatis*, in: P. Segl (Hrsg.), *Die Anfänge*, s. 39–76; TÝŽ, *Rechtliche Grundlagen der Hexenprozesse und ihrer Beendigung*, in: Sönke Lorenz – Dieter R. Bauer (Hrsg.), *Das Ende der Hexenverfolgung*, Stuttgart 1995, s. 203–226.

78 W. TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess* (jako pozn. 41).

práva postupně na univerzitách v Göttingen a Heidelbergu, kde dosáhl v roce 1952 úřadu rektora.⁷⁹ S konečnou platností formuloval E. Schmidt tento názor ve své standardní syntéze dějin německého trestního práva, která vyšla poprvé v roce 1947 (a naposledy v roce 1983 jako reprint třetího vydání z roku 1965).⁸⁰ Schmidt považoval inkviziční proces za produkt předchozího, autochtonního vývoje domácího trestního práva, k němuž v Německu došlo během 12. století.⁸¹ Tento názor byl v nedotčené podobě německými badateli přebírán až do osmdesátých let.⁸² W. Trusen naproti tomu přesvědčivě prokázal římskokanonický původ inkvizičního procesu.⁸³

79 K osobnosti prof. E. Schmidta a k jeho dlouhé a pestré akademické kariéře viz nejnověji rozsáhlou mnichovskou disertaci Simone Gräfin von HARDENBERG, *Eberhard Schmidt (1891–1977). Ein Beitrag zur Geschichte des Rechtsstaats*, Berlin 2009.

80 Eberhard SCHMIDT, *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*, 3. Aufl., Göttingen 1965 (1. Aufl., Göttingen 1947).

81 *Tamtéž*, zvláště s. 86–91.

82 W. TRUSEN, *Der Inquisitionsprozess*, s. 168–169.

83 *Tamtéž*, s. 229–230. — Trusen tak především prokázal, že inkviziční proces vznikl za pontifikátu papeže Inocence III. změnou dosud v církvi obvyklého řízení, totiž infamačního řízení. V posledně jmenovaném typu řízení po *ex officio* zjištěné *mala fama* (tzv. *inquisitio famae*) bylo přípustné, pokud nebylo k dispozici přiznání, očištění přísahou (*iuramentum*) s přísedními pomocníky. Naproti tomu *inquisitio* nově přinášelo zjišťování materiální pravdy. Důkazní prostředky, především svědecký důkaz, byly převzaty ze stávajícího akuzačního procesu. Očistná přísaha infamačního procesu tak získala (pouze) subsidiární funkci pro případ, kdy nebyl získán žádný úplný důkaz, avšak nebylo možné vyloučit závažné podezření. Očistná přísaha mohla být však uložena i tehdy, když soudce měl jen malé podezření a nechtěl zahájit proces. — Vznik inkvizičního řízení byl pouze důsledkem zvědeckění práva, které vedlo k odmítnutí iracionálních důkazních prostředků, jakými byly ordály či (soudní) souboj, jakož i k potlačení očistné přísahy. — Stejně jako infamační řízení nebyl ani inkviziční proces zpočátku trestním řízením v pravém slova smyslu, nýbrž disciplinárním řízením, uplatňovaným především proti duchovním. V principu umožňoval (jako sankci) pouze zbavení úřadu a obrocí, jakož i dodatečné uložení pokání až po poslání do klášterní vazby. Jen výjimečně u nejtěžších deliktů, jako např. u vraždy či hereze, mohla výměra trestu dosáhnout výše užívané v akuzačním procesu. Pak byla zpravidla u duchovních provedena degradace, tj. úplné odnětí statusu klerika a předání světské moci. — Inkviziční proces nevznikl převzetím světských vzorů. I když lze stíhání zločinců *ex officio* doložit již dříve v hooitalské praxi u tzv. *crimina publica*, byly přesto prvky v církvi nově zavedeného (inkvizičního) řízení do zákona poprvé včleněny (a v zákonné formě převzaty) v Konstitucích z Melfi Friedricha II. z roku 1231. Při tom hrálo rozhodující roli zjištění legistů, že *inquisitio ex officio* se vyskytuje již v římském právu, i když na druhé straně je třeba připustit, že vlastní procesní podobu nabylo inkviziční řízení prostřednictvím kanonického práva. Pod vlivem učených právníků převzaly mnohé italské městské obce a jiná teritoria toto řízení, jež však bylo považováno, stejně jako v církevním právu, za mimořádné řízení (*processus extraordinarius*). — Již od dob Johanna Teutonica byl inkviziční proces zahajován buď *ex officio* soudcem, nebo *per promoventem*. Tím byla patrně myšlena úřední osoba, jež soudci učinila oznámení, kterým musela být doložena *mala fama*

Zároveň ukázal vazby inkvizičního procesu na vývoj dobového středo- a jioevropského trestního práva.⁸⁴ Nedlouho poté würzburgský kanonista také důkladně zmapoval vazby a souvislosti mezi inkvizičním řízením a středověkou inkvizicí, zejména pak jeho pozdější přizpůsobení pro potřeby inkvizice, tj. do podoby soudního řízení používaného ke stíhání kacířů, včetně vývoje tohoto řízení až po sumární protikacířský (inkviziční) proces pozdního středověku.⁸⁵

Trusen ovšem vyvrátil právě a jen tradovanou představu o autochtonním původu inkvizičního procesu.⁸⁶ Patrně žádný univerzitně vzdělaný německý právník, či dokonce právní vědec by středověkou inkvizicí a inkvizičním procesem neztotožňoval, a to již po více než tři století, nejpozději od doby vydání proslulé kanonickopravní disputace J. P. Ipsena z roku 1712, kterou inicioval jeho učitel, německý raně osvícenský učenec, filozof a právní vědec Christian Thomasius (1655–1728), působící od roku 1694 jako profesor na právnické fakultě nově založené univerzity v Halle, a která je považována, pokud je mi známo, za první odborné historickopravní pojednání o dějinách inkvizičního procesu.⁸⁷ Dnešní posluchač německé nebo rakouské právnické či právněvědní fakulty, jenž by se dopustil podobného ztotožnění při zkoušce z právních dějin či z trestního práva, by pravděpodobně zmíněnou studijní povinnost nesplnil.

Případné ztotožnění inkvizice a inkvizičního procesu by při interpretaci dějin trestního práva vedlo k řadě komických a veskrze absurdních závěrů: Inkvizicí by byl při takovém ztotožnění např. městský soud královského města, který v předbělohorských Čechách vynášel hrdelní rozsudky zaznamenané na stránkách smolných knih a jim obsahově blízkých pramenů (neboť přece používal inkviziční proces).⁸⁸ Inkvizitorem by byl ještě v roce

a které odůvodňovalo obvinění. Později se mohly těmito „promotory“ stávat také soukromé osoby. – Tortura (mučení) není, jak se často tvrdí, (od počátku) podstatnou součástí a znakem inkvizičního procesu. Tento způsob vynucení přiznání má svůj základ v římském právu. V církevním prostředí bylo mučení zavedeno do procesu s kacíři po vytvoření skutkové podstaty *crimen laesae maiestatis divinae*.

84 *Tamtéž*, s. 219–220.

85 W. TRUSEN, *Von den Anfängen* (jako pozn. 77).

86 Pakliže by ještě dnes byl uznáván Schmidtův názor o autochtonním původu inkvizičního procesu, bylo by Zbiralovo ztotožnění středověké inkvizice a inkvizičního procesu (je-li to vůbec možné) ještě absurdnější.

87 Johannes Paulus IPSEN, *Disputatio juris canonici de origine ac progressu processus inquisitorii contra sagas*, Halle 1712 (viz též: http://ora-web.swkk.de/digimo_online/digimo.entry?source=digimo.Digitalisat_anzeigen&a_id=15715 – 11. 2. 2015).

88 Srov. Petr KREUZ, *Stav a perspektivy vydávání smolných knih a příbuzných pramenů k dějinám hrdelního soudnictví v českých zemích*, in: Michaela Hrubá – Ludmila

1872 např. soudce trestního senátu Krajského soudu v Hradci Králové (neboť koneckonců používal inkviziční proces) a jmenovaný soud byl inkvizicí (neboť u něho byl aplikován, mimo jiné, také inkviziční proces).⁸⁹ Pokud se Zbíral přimlouvá za to, že poznatky o „inkviziční proceduře“ by měly být prosazeny „i do populárněvědecké literatury a mezi badateli“, kteří se jí přímo nezabývají (s. 16), vnucuje se myšlenka, zda by si tyto poznatky neměl (alespoň na základě domácích prací)⁹⁰ osvojit nejprve on sám... A to zřejmě především studiem již existující literatury, a nejen oním „skutečným přemýšlením o *inquisitio*“, po němž volá (s. 17).

Před závěrem si dovoluji ještě několik drobnějších poznámek k autorově odborné, zejména právní terminologii. Pakliže píše Zbíral o „organizaci“, má patrně na mysli spíše „instituci“. Instituce představuje navíc (na rozdíl od široce a obecněji používaného výrazu organizace) právní pojem. Jako taková je instituce zpravidla definována jako forma společenského uspořádání (či složka lidské společnosti), která se řídí právem (ve smyslu platných právních norem). Instituce se tedy nejen nemusí vyznačovat pevnou, či dokonce komplikovaně propracovanou strukturou, nýbrž naopak nemusí mít vůbec žádnou strukturu: Papuánský kmenový náčelník, který rozhoduje spor dvou příslušníků svého kmene (žijícího třeba na materiální úrovni mladšího paleolitu) je soudem, institucí konstituovanou (obyčejným) právem, podle něhož zároveň také judikuje.⁹¹ Jakkoli se chci vyvarovat zbytečných argumentačních figur, pokládám nicméně za užitečné poznamenat, že ne vše, co vykazuje nějakou „strukturu“, je instituce či organizace.⁹² Dokonce ani pro každou státní, tím méně pak veřejnoprávní instituci

Sulitková – Vilém Záborský (edd.), *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih (= Ústecký sborník historický, Supplementum 1), Ústí nad Labem 2010, s. 213–240, zvláště s. 221.*

89 Srov. výše pozn. 72. Srov. též Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 321.

90 Srov. výše, zvláště pozn. 41.

91 K tomu velmi ilustrativně Leopold POSPÍŠIL, *Anthropologie des Rechts. Recht und Gesellschaft in archaischen und modernen Kulturen*, München 1982 (angl. orig.: TÝŽ, *Anthropology of Law. A comparative Theory*, New York 1971), např. s. 62–63.

92 V této souvislosti považuji za užitečné upozornit na to, že jsem zastáncem právního neoinstitucionalismu (viz např. Ota WEINBERGER – Neil MacCORMICK, *Grundlagen des institutionalistischen Rechtspositivismus*, Berlin 1985; TITÍŽ, *An institutional theory of law. New approaches to legal positivism*, Dordrecht 1986; Ota WEINBERGER, *Norma a instituce. Úvod do teorie práva*, Brno 1995; Neil MacCORMICK, *Institutions of law. An essay in legal theory*, Oxford 2007). Ten vnímá (podobně jako tradiční právní antropologie) vznik práva a instituce z hlediska priority v principu – zjednodušeně vyjádřeno – jako vztah slepice a vejce. Některé více etaticky zaměřené pozitivněprávní teorie, jako např. ryzí nauka právní (Hans KELSEN, *Reine*

obecně neplatí, že se vyznačuje „plně vyvinutou byrokratickou strukturou“, jak se domnívá Zbíral (s. 10). O institucionálním charakteru středověké inkvizice tedy případná neexistence takové struktury vypovídá méně než pramálo.⁹⁵ Marně si kladu otázku, co má Zbíral na mysli, když píše o „kvaziinstituční povaze“ inkvizice (s. 13). Sám pisatel to nevysvětluje a mám značné pochybnosti, že to ví: Výraz kvaziinstituce (a od něho odvozené adjektivum kvaziinstituční) neznamená totiž v právní vědě vůbec nic.⁹⁴ Zbíralovy úvahy o úloze „doznání“ v procesech vedených inkvizitory (s. 13) mohly stěží dospět ke správnému závěru, pokud si pisatel není vědom klíčové úlohy přiznání (jako důkazu) v inkvizičním procesu (srov. výše). Na pomezí mezi poněkud iritující notorií a nechtěnou komikou se pohybuje tvrzení, že „... mocenské vztahy v inkvizičním procesu jsou zásadním způsobem nerovné v inkvizitorův prospěch“ (s. 14). Nerovnost procesních stran je charakteristická jak pro inkviziční proces, tak (byť v nepřehlédnutelně menší míře) také pro současné trestní řízení.⁹⁵ Nerovnost subjektů v právních vztazích je pak podle mocenské (subordinační) teorie, která představuje jednu z teorií rozlišení soukromého a veřejného práva, obecně typická pro veřejné právo. Vztahy v inkvizičním procesu jsou tedy zásadně nerovné nikoli jen ve prospěch inkvizitora, ale jakéhokoli soudce, který tento proces vede. Mnohem charakterističtější právě pro inkviziční proces (přinejmenším do poloviny 18. století) je to, že subjekty žalobce a soudce jsou v něm obvykle identické. Jako naprostá záhada se mi jeví, proč Zbíral píše o osobě vyšetřované v procesu vedeném inkvizicí střídavě jako o vyslýchaném a jako

Rechtslehre, 1. Aufl., Leipzig-Wien 1954), resp. normativní teorie (František WEYR, *Teorie práva*, Brno-Praha 1956), výrazněji akcentují význam státních institucí a jimi vytvářených norem.

95 Použiji-li dosti zjednodušené srovnání, představovala středověká inkvizice síť více méně samostatných soudů, které však vznikaly a působily na stejném či podobném právním základě. V tomto ohledu do jisté míry připomínaly síť městských hrdelních soudů v pozdně středověkých a raně novověkých Čechách (srov. výše pozn. 59 a dále zvláště Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách. (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693–728; TÝŽ, *Die Halsgerichtsbarkeit der böhmischen Städte und Märkte vom 16. bis 18. Jahrhundert*, MIOG 96, 1988, s. 95–131). Přesto nikdo nikdy nespekuloval a nespekuluje o (ne)existenci městského hrdelního soudnictví v Čechách v pozdním středověku a raném novověku a také nikoho dosud nenapadlo hloubat nad otázkou institucionálního charakteru tohoto soudnictví; tato otázka by byla ostatně jen uměle nastolená a veskrze zbytečná.

94 V ryze spekulativní terminologické rovině by se dalo dojít k závěru, že kvaziinstituce je forma společenského uspořádání konstituovaná a řídicí se kvaziprávem sestávajícím z kvazinorem. Pojem kvazinorma užívá v přesném významu matematika, právní věda ho však vůbec nezná.

95 Srov. výše pozn. 69 a 70.

o svědkovi (s. 15) – mám totiž za to, že mezi oběma uvedenými procesními subjekty je značný a vskutku zásadní rozdíl.

Třebaže neměla středověká inkvizice pevnou hierarchickou strukturu, jakou měly inkvizice novověké, byla nepochybně institucí, i kdyby se mělo jednat pouze o jednotlivé osoby-inkvizitory pověřené příslušnými církevními představiteli výkonem určité (navíc veřejnoprávní) jurisdikce, či soudcovské činnosti, a těmito osobami ustavené a provozované soudy. Je tomu tak přinejmenším ze dvou základních důvodů: 1. Uvedené osoby měly nepochybně příslušné právně platné pověření od církevních představitelů, kteří byli oprávněni je vydávat; toto pověření představovalo právní základ nejen pro činnost inkvizitorů, ale i normativní základ pro případné konstituování inkvizitorem provozovaného soudu. 2. Středověká inkvizice byla součástí západní církve, která představovala daleko nejrozvinutější institucionální systém středověku; případné pochybnosti o jejím institucionálním charakteru leží proto daleko za hranicemi jakéhokoli myslitelného odborného diskursu. Rozhodně tedy nešlo o „zcela nepodložený historiografický mýtus“, jak tvrdí brněnský religionista. Institucionální základ středověké inkvizice, který Zbíral zpochybňuje, tvořilo platné kanonické právo, tedy onen Zbíralův, *horribile dictu*, „sdílený legislativní rámec“⁹⁶ (s. 12).

Za překvapivé pokládám také některé Zbíralem používané termíny, které jsou typické spíše pro žurnalistický žargon. Zřejmě nikdo, kdo prošel během svého studia byť i jen základní průpravou v oborech pomocných věd historických, by zřejmě nepoužil pro označení protokolů středověké inkvizice spojení „rukopisné materiály“ (s. 3).⁹⁷ Při pohledu na spojení „technologie tvorby a archivace dokumentů“ (s. 12), použité v souvislosti s vrcholně středověkými písemnostmi a převzaté zřejmě z nějaké anglicky psané publikace, vstávají vlasy hrůzou na hlavě nejen čtenáři se základním školením v oblasti středověké diplomatiky, nýbrž i řadovému archiváři. O floskuli „legislativní rámec“ byla již zmínka. Ony „inkviziční záznamy“, u nichž Zbíral spatřuje „značné rezervy v rozpracování teorie a metodologie studia“ (s. 17), tvoří nepochybně z diplomatického hlediska dosti rozmanitý a různorodý

96 Spojení „legislativní rámec“ ve smyslu (platné) právní úpravy náleží k nejotřesnějším produktům polistopadového novinářského a politického žargonu. Legislativa znamená v běžné právní terminologii zákonodárství, zákonodárnou moc. V některých případech bývá tento pojem používán (např. v poněkud širším a mírně posunutém smyslu německého *Gesetzgebung*) také jako označení pro tvorbu zákonů (uskutečňovanou orgány zákonodárné moci), popř. i pro některé další typy normotvorby.

97 Třebaže se nabízí otázka, na jaké jiné „materiály“ k dějinám inkvizice než písemné lze ve středověku ve větší míře narazit, má tím Zbíral patrně na mysli originální dokumenty, neboť jinak zřejmě pracuje především s jejich edicemi.

konglomerát soudních a úředních písemností, resp. diplomatických typů. Podobná vyjádření však spíše vzbuzují dojem, že ten, který je formuluje, nikdy neměl originální písemnosti středověkých inkvizičních soudů v ruce.⁹⁸

Text, který byl předmětem této polemiky, bezpochyby nastoluje i obecnější otázku, na jaké úrovni je u nás prováděn vědecký výzkum v oboru religionistiky a do jaké míry, resp. zda vůbec může tento obor přispět např. ke studiu dějin církevního práva. Autor této polemiky rozhodně není specialistou na problematiku dějin inkvizice. Navíc jeho hlavní pracovní náplní v posledních dvou desetiletích nikdy nebyla vědeckovýzkumná činnost, nýbrž „odborná práce a výkon veřejné správy na úseku archivnictví a spisové služby“. O to více je pro něj deprimující a o to více negativních emocí v něm vzbuzuje zjištění, že text s uvedenými odbornými a faktografickými nedostatky je dílem autora z předního univerzitního vědeckého pracoviště, který se na studium západoevropské středověké inkvizice (soudě podle přehledů jeho publikací a dalších veřejných prezentací jeho vědecké práce a odborných aktivit)⁹⁹ specializuje... V každém případě to vyvolává řadu namnoze zásadních otázek, zejména pak otázku uplatňování (rovných) hodnotících kritérií ve společenskovědních oborech. Pro formulaci těchto otázek zde není dostatek vhodného prostoru. Rozhodně by však neměly zapadnout.

Závěrem si dovoluji připomenout, že dějiny inkvizice a inkvizičního procesu jsou tématem závažným, které výrazně přesahuje rámec pouhé občasné diskuse v médiích. Naopak se jedná o téma, jehož adekvátní uchopení či neuchopení má i četné praktické a občas i dnes velmi citelné celospolečenské dopady.¹⁰⁰

98 Zbírál uzavírá svůj text naprosto univerzálním klišé, jímž lze *mutatis mutandis* opatřit závěr téměř každého přehledu bádání a jež už proto stojí za ocitování: „... nemusíme (se) obávat, že by bádání o inquisitio a inkvizičních záznamech tuto tematiku v nejbližších letech, ba ani desetiletích vyčerpalo. Tato oblast historického výzkumu má nyní podle mého soudu všechny předpoklady jak k dalšímu vnitřnímu rozvoji, tak i k intenzivnějšímu zprostředkovávání svých výsledků navenek a obohacování širších diskusí v historických a společenských vědách“ (s. 18).

99 Srov. výše pozn. 35.

100 Tuto otázku nechci příliš široce rozvádět, přestože by si zasloužila obšírnější pojednání, spíše ovšem v podobě publicistického textu či blogového postu na nějakém specializovaném odborném právnickém serveru. Uvedu proto pouze jeden příklad: V argumentaci některých domácích specialistů v oboru trestního práva, typicky např. v textech pozdějšího autora nyní platného českého trestního zákoníku (č. 40/2009 Sb.) prof. P. Šámala (srov. např. Pavel ŠÁMAL, *K úpravě trestního procesu v letech normalizace*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup, *Vývoj práva v Československu 1945–1989. Sborník příspěvků*, Praha 2004, s. 307–342), se v 90. letech vyskytovalo tvrzení, že český, resp. československý trestní proces, zakotvený v trestním řádu

Uvítal bych, kdyby se tento můj polemický text stal podnětem a zároveň prvním příspěvkem k širší diskusi o tom, jakým způsobem by měly být na stránkách ČČH podávány přehledy současného bádání o různých závažných tématech domácích i obecných dějin. Domnívám, že by se v každém případě mělo jednat o skutečně zasvěcená zhodnocení bádání o příslušném tématu, tedy o stati metodologicky a věcně solidní. Publikovaný článek Davida Zbírala k mé lítosti takovým příspěvkem rozhodně není.

z roku 1961 (zák. č. 141/1961 Sb.), byl v zásadě procesem inkvizičním. Ponechám-li stranou okolnost, do jaké míry či zda vůbec toto tvrzení odpovídalo skutečnosti, využívala (či zneužívala) tato argumentace obecného povědomí naší veřejnosti, včetně větší části politické elity, spojující inkviziční proces s inkvizicí (a s čarodějnickými procesy). Toto povědomí bylo do značné míry ovlivněno např. Kladivem na čarodějnice Václava Kaplického (spíše asi Vávrovým filmem, než jeho knižní předlohou) a později značně „obohaceno“ a „rozšířeno“ romány Dana Browna i dalšími opusy podobného typu. Mnozí zákonodárci tak museli nabýt dojmu, že platné české, resp. československé trestní právo vyvěrá odkudsi z hlubin „temného středověku“ (s čímž, jak se domnívám, alespoň někteří argumentující právníci kalkulovali), a že je tudíž třeba ho rychle a takřka za každou cenu změnit.

Přehledy bádání a historiografických studií

Migrační teorie, integrační procesy a evropské dějiny migrací*

JOSEF GRULICH

Úvod

O migraci lze uvažovat v optice *longue durée* jako o tématu provázejícího člověka od počátků jeho existence až do současnosti. Dílo Homéra je toho dokladem stejně jako Starý zákon nebo středověká imaginace. Migrace je neodmyslitelně spjata především se vznikem moderních společností. Ty byly založeny na radikální transformaci sociální a ekonomické struktury, která vyvolala nejprve vlny migrací z venkova do měst, později z evropského kontinentu za oceán. Dekolonizace po druhé světové válce a expanze

JOSEF GRULICH: Migration theories, integration processes and migrations in European history

This study deals with a highly topical research issue – migrations and integration processes which are intrinsically connected with them. At the same time it strives to present a basic overview of the most important migration theories. Although a majority of them have originated outwith the discipline of history, they do represent a pathway to the clarification of the circumstances of the origins and the realization of shifts in spatial mobility of different social classes in a historical context. The presented work primarily focuses on the most recent foreign literature and introduces individual themes which are seen as exceptionally significant from the point of migrations in European history. It also introduces individual theoretical concepts; it analyses their division into macro and micro theories; it presents examples of hypotheses, their authors and even their theoretical works. This work, in its own way, is a specialised bibliography which presents a basic overview of the themes under research at the interdisciplinary level.

Key words: migration, mobility, migration theories, integration processes, history of migrations, Europe

západních forem modernity přinesla další vlny migrací směřujících do západních společností. Závěr minulého a počátek tohoto století je pak charakteristický nárůstem mobility lidí v celosvětovém měřítku, který Nikos Papastergiadis označuje pojmem turbulentní svět nebo turbulentní migrace.¹

Latinské slovo *migratio* znamená stěhování, respektive přestěhování se. Jde o slovo odvozené od *migro, migrare*, tedy od stěhovati se, vystěhovati se, přesídliti. V sociálně vědním diskursu pojem migrace vyjadřuje studium pohybu, stěhování či přesídlování lidí, ať je tento pohyb permanentní nebo dočasný, dobrovolný či nedobrovolný. V sociálních vědách zaujímá studium fenoménu migrace plnohodnotné postavení po dobu více než jednoho století.² Problematika studia migrací je interdisciplinární, dotýká se oblastí sociologie, ekonomie, sociální antropologie, etnologie, sociální geografie, práva, demografie, historie, psychologie, politikologie i urbanismu.³

Díky své složitosti migrace nemají vytvořenu jednotnou teorii, dokonce nejsou zkoumány ani v rámci samostatného vědního oboru. Migrace je jak příčinou, tak i důsledkem četných prostorových změn v organizační struktuře společnosti. Ve své podstatě představuje fenomén, který může současně předznamenávat pozitivní i negativní jevy (přínos/hrozba, řešení/komplikace, pohon/brzda). Pro studium tohoto jevu je možné použít optiku jedince i společnosti, lze v něm spatřovat ekonomické, sociální, kulturní nebo politické příčiny a důsledky. Existuje mnoho teorií, které byly vytvořeny v rámci různých oborů, zcela nezávisle na sobě.

Migrační teorie

Podle způsobu uchopení problematiky se migrační teorie dělí na mikroúrovňové a makroúrovňové. V první skupině je dominantní orientace na jedince, případně rodinu nebo domácnost a jejich chování spjaté s určitým mikrosociálním prostředím. Makroúrovňová perspektiva zdůrazňuje ekonomické, sociální a politické okolnosti, jejichž kontext vytváří prostředí, ve kterém určitý jedinec – migrant svůj pohyb uskutečňuje. Zatímco zmenšený úhel pohledu nabízí možnost kvalitativní analýzy, naopak druhý směr je spíše charakteristický svým kvantitativním pojetím. Přestože uvedené možnosti pohledu jsou diametrálně odlišné, spíše se navzájem doplňují, než aby mezi nimi mohl existovat konkurenční vztah. Drtivá většina migračních teorií však nepředstavuje teorie v pravém slova smyslu. Nesplňují totiž některá základní kritéria, která v případě teorií musí být dodržena, např. nemají obecnou platnost nebo jejich jednotlivé části nejsou logicky provázány. V mnohých případech jde spíše o koncepty, perspektivy, přístupy, modely nebo pouhé nahromadění jistých pravidelností.

* Studie vznikla za podpory Grantové agentury České republiky, v rámci standardního výzkumného projektu č. 13–20894S – Sociální transformace předměstí jako důsledek migrací a uplatňování strategií venkovského obyvatelstva (České Budějovice 1750–1850).

1 Nikos PASTERGIADIS, *The Turbulence of Migration*, Cambridge 2000, s. 3–6.

2 Vzájemným vztahem historie a sociologie se zabýval Jiří ŠUBRT, *Dialog mezi hluchými? K problematice vztahu sociologie a historie*, Sociologický časopis/Czech Sociological Review 44, 2008, s. 969–988.

3 V českém prostředí na problematiku migračních teorií jako první upozornil Leoš ŠATAVA, *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*, Praha 1989, s. 19–46; nově Dušan DRBOHLAV – Zdeněk UHEREK, *Reflexe migračních teorií*, Geografie – Sborník České geografické společnosti 112, 2007, s. 125–141.

Pro oblast společenských věd výraznou inspiraci představovaly zákony migrace, které již během sedmdesátých a osmdesátých let 19. století definoval Ernest George Ravenstein.⁴ V uvedeném případě však nešlo o vytvoření skutečné teorie, ale o podchycení určitých pravidelností, které byly prokazatelné na základě výzkumů imigrace směřující do Londýna. Ravenstein dospěl k několika důležitým zjištěním. Většina migrantů překonává krátké vzdálenosti směrem do absorpčních center. Protože migranti se stěhují směrem k absorpčním centrům, nechávají po sobě mezery, které jsou vyplněny migranty z ještě vzdálenějších oblastí. Proces rozptýlení migrantů směřuje k jejich absorpci. Každý hlavní proud migrací je vyvažován protiproudem migrantů. Migrace na velké vzdálenosti jsou směřovány hlavně do obchodních a průmyslových center. Lidé, kteří se narodili ve městech, migrují méně ve srovnání s venkovským obyvatelstvem. Ženy migrují více než muži. Na základě uvedených závěrů bývá Ravensteinovi přisuzována role zakladatele systematického přístupu k problematice migrací.⁵

Mezi inspirativní počiny současně náleží úvahy o migracích a cizincích, které rozvinula německá sociologie prostřednictvím studií Georga Simmela a Maxe Webera.⁶ Cizinec je zde nahlížen jako součást skupiny, od které zůstává bytostně vzdálen.⁷ Na německou tradici navázala chicagská sociologická škola, která se zaměřila na studium evropských migrantů žijících v USA a procesů jejich integrace.⁸ Právě na přelomu 19. a 20. století v oblasti teorie migrace nastal výrazný posun, neboť věda přestala migraci chápat pouze jako mechanické přemisťování osob z místa na místo, ale jako proces vyvažování se ze sociálních vazeb ve výchozím prostoru a navazování nových sociálních vazeb v cílové zemi. Ty se však liší kvalitou i kvantitou a současně ovlivňují sociální chování jedince.

Stoupenci chicagské školy zkoumali proměny sociálních vztahů v důsledku migrací. Dospěli k závěru, že imigrant přichází do cizího prostředí ve stádiu sociální disorganizace⁹ a teprve postupem doby si zde vytváří nové společenské vazby. Například William Thomas

4 Ernest George RAVENSTEIN, *The Birthplace of the People and the Laws of Migration*, The Geographical Magazine 3, 1876, s. 173–177, 201–206, 229–233; TÝŽ, *The Laws of Migration*, Journal of the Statistical Society of London 48, 1885, No. 2, s. 167–235; TÝŽ, *The Laws of Migration*, Journal of the Royal Statistical Society 52, 1889, No. 2, s. 241–305.

5 Richard LAWTON, *Population Changes in England and Wales in the Later Nineteenth Century. An Analysis of Trends by Registration District*, Transactions of the Institute of British Geographers 44, 1968, s. 55–74; Waldo TOBLER, *Migration. Ravenstein, Thorntwaite and Beyond*, Urban Geography 16, 1995, No. 4, s. 327–343.

6 Georg SIMMEL, *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, Praha 1997, s. 26–35 (cizinec); osobností významného sociologa se zabýval Radim MARADA, *Georg Simmel 1858–1918. Ke sto padesátému výročí narození sociologického klasika*, Sociologický časopis/Czech Sociological Review 44, 2008, s. 1017–1021.

7 „Cizinec je nám blízký, pokud mezi ním a sebou cítíme shodné momenty národního či sociálního, profesního či obecně lidského typu; je nám vzdálený, pokud tyto shodné momenty jeho i nás přesahují a spojují nás s ním jen proto, že obecně spojují velice mnoho lidí.“ G. SIMMEL, *Peníze*, s. 30.

8 Nejvýznamnější studie o přistěhovalectví počátkem 20. století sepsal Alfred Cort HADDON, *The Wandering of Peoples*, Oxford 1984.

9 Social disorganisation theory; blíže Robert Ezra PARK, *The City. Suggestions for the Investigation of Behavior in the City Environment*, American Journal of Sociology 20, 1915, s. 579–583.

společně s Florianem Znanieckým prokázali, že migrace mění lidské životní strategie a mohou přispět k výrazné individualizaci osobností.¹⁰ Zároveň se jim podařilo ukázat, že migrací zpřetrhané osobní vazby imigranti v novém prostředí nahrazují tvorbou nových sociálních struktur. Téma migrace společně s problematikou adaptace na nové životní podmínky oslovilo také další autory chicagské školy. Ernest Burgess spojoval problematiku migrace a integrace migrantů do nového prostředí s existencí městských zón. V prostředí Chicaga pozoroval, že imigranty přitahují zejména chudší čtvrti v blízkosti průmyslových podniků, které souhrnně označoval za tranzitní zónu. S postupující integrací do prostředí cílové oblasti lze předpokládat změny prostorové lokace imigrantů ve městě.¹¹ Na změny sociálního chování a vzájemné interakce etnicky nebo konfesně odlišných skupin ve stejném období poukázal Louis Wirth.¹²

Obdobně jako německá sociologie, ani chicagská škola nechápe migraci jako jednoznačně negativní jev, který by měl za následek sociální neklid. Imigranti však získávají v novém místě pobytu zvláštní status. To, že byli vyvázáni z domácího prostředí a ještě nejsou úplně začleněni do nového životního prostoru, jim skýtá určitý společenský nadhled. Usedlé obyvatelstvo totiž předpokládá, že ten, kdo cestuje, zná lidi i svět a současně může být obdařen dovednostmi, které jiní postrádají. Zmíněné téma prostřednictvím teorie marginality rozpracoval nejvýznamnější představitel chicagské školy – Robert Ezra Park, který vycházel z názorů Williama Thomase. Migrantu spatřuje jako člověka na pomezí odlišných kultur, dočasně osvobozeného od původních svazujících kulturních konvencí. Marginalizované obyvatelstvo v jeho pojetí nepředstavuje pouze vykořeněnou část populace, neboť ve skutečnosti může jít o nápadité a vynalézavé lidi – nositele budoucích sociálních změn a kulturního pokroku.¹³

Studiu migračních komunit věnovali pozornost také někteří představitelé antropologických škol. Na chicagskou školu navazoval Robert Redfield, který se ve spolupráci s Ralphem Lintonem a Melvillem Jeanem Herskovitsem pokusil definovat pojem akulturatione. Jejich pozorností neunikly změny, ke kterým dochází v důsledku vzájemné koexistence skupin obyvatelstva odlišné kultury.¹⁴ Herskovits na příkladu černošských populací žijících v Americe prokázal, že sociální změny se v oblasti kultury migrujících skupin projevují nevyrovnaným způsobem.

Postupně se vytvořila sociologie migrace ve smyslu zdánlivě autonomní oblasti sociologických výzkumů. Její pohled na problematiku migrací byl ovlivněn demografem Williamem Petersenem, který roku 1958 publikoval obecnou typologii migrace.¹⁵ Hned v jejím

10 William THOMAS – Florian ZNANIECKÝ, *The Polish Peasant in Europe and America. A Classic Work Immigration History*, Urbana 1996.

11 Ernest Watson BURGESS, *The Growth of the City*, in: Robert Ezra Park – Ernest Watson Burgess – Roderick D. McKenzie (edd.), *The City. Suggestions of Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*, Chicago 1925, s. 47–62.

12 Louis WIRTH, *The Ghetto*, New Brunswick 1998.

13 Robert Ezra PARK, *Race and Culture. Essays in the Sociology of Contemporary Man*, London 1950.

14 Robert REDFIELD – Ralph LINTON – Melville Jean HERSKOVITS, *Memorandum for the Study of Acculturation*, *American Anthropologist*, New Series 38, 1936, No. 1, s. 149–152.

15 William PETERSEN, *A General Typology of Migration*, *American Sociological Review* 23, 1958, s. 256–266.

úvodu připomněl vzájemnou provázanost mezi geografickým pohybem a strukturou společnosti. Současně zmínil podstatný rozdíl v chování kočovných a usedlých společností. Podle jeho názoru nomádi nepotřebují žádné vnější podněty k uskutečnění migrace, která představuje nedílnou součást jejich životního stylu.

Petersen ve své typologii vyčlenil teorii primitivní migrace, kdy dochází ke změně pobytu hlavně z ekologických příčin, například z důvodu vyčerpání lokálních zdrojů obživy. Obecně však platí zásada, že hlavní důvody migrací je nutné spatřovat v ekologických, ekonomických a sociálně politických příčinách. Lokální a časové omezenosti své typologie se zmíněný autor snažil předejít tím, že ji vytvářel s ohledem na důležité migrační události lidstva, které byly zaznamenány v poměrně širokém časovém horizontu. Rozdělení migrace na primitivní, vynucenou, násilnou, dobrovolnou a masovou však může jen stěží vyčerpat všechny možnosti, které se v dané oblasti nabízejí. Právě proto byla Petersenova typologie opakovaně doplňována a přepracována.

O její aktualizaci se jako jeden z posledních pokusil Andreas Demuth, který vycházel z dichotomie dobrovolné a nucené migrace. Migraci dobrovolnou dále děлил na pracovní, řetězovou (v zájmu sloučení rodiny), neemigrační (za účelem studia), inovační (směřující k zlepšení životních podmínek a hmotného zabezpečení jednotlivců i celých rodin). Příčinu násilných migrací spatřoval v mezilidských vztazích (porušování lidských práv, občanská válka) a také v důsledku živelných katastrof (záplavy, sucho, neúroda).¹⁶

Přístupy, které vycházejí z neoklasické teorie,¹⁷ nesou označení push-pull teorie. Za příčiny migrace se považují faktory, jež migranty nutí opustit zemi svého původu (*push factors*), a jiné faktory, které je přitahují do cílových zemí (*pull factors*). K první skupině faktorů bývá řazen demografický růst, nízká úroveň životních podmínek, nedostatek ekonomických a pracovních příležitostí, politické represe. Ke druhé skupině jsou řazeny poplávká po práci, dostupnost pozemků, příznivé ekonomické příležitosti a také politická svoboda.

Neoklasický ekonomický přístup se zaměřuje hlavně na příjmové rozdíly a podmínky zaměstnání v různých zemích a výlohy na případnou migraci. K ní dochází zvláště poté, co se jedinec po racionálním posouzení nákladů i výhod plynoucích z migrace rozhodne k přesunu ze země původu do jiné oblasti. Snaží se maximalizovat svůj užitek, zpravidla vyšší příjmu (*cost-benefit calculation*). Pokud je očekávána kladná čistá návratnost (*positive net return*) většinou v peněžní formě, aktér se rozhoduje pro migraci. Na základě všech dostupných informací může zvážit, zda je výhodnější zůstat v domácím prostředí, nebo migrovat.¹⁸

16 Andreas DEMUTH, *Some Conceptual Thoughts on Migration Research*, in: Biko Agozio (ed.), *Theoretical and Methodological Issues in Migration Research*, Aldershot 2000, s. 21–58.

17 Neoclassical economic approach; blíže Barry S. WEINGAST – Kenneth A. SHEPSON – Christopher JOHNSEN, *The Political Economy of Benefits and Costs. A Neoclassical Approach to Distributive Politics*, *Journal of Political Economy* 89, 1981, s. 642–664.

18 Caroline B. BRETTELL, *Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalscapes*, in: Caroline B. Brettell – James F. Hollifield (edd.), *Migration Theory. Talking Across Disciplines*, London-New York 2000, s. 102–105; James F. HOLLIFIELD, *The Politics of International Migration. How Can We „Bring the State Back In“?*, in: C. B. Brettell – J. F. Hollifield (edd.), *Migration Theory. Talking Across Disciplines*, s. 141–142, 146–147.

William Petersen a shodně s ním i Donald Joseph Bogue předpokládali působení faktorů, které jedince ze zdrojového prostředí buď vypuzují (*push factors*), nebo jej do cílového prostoru přitahují (*pull factors*).¹⁹ Bogue zdůrazňoval, že tyto síly nejsou zcela komplementární a ve vztahu k obyvatelstvu mívají odlišný účinek. Zároveň konstatoval, že migrace, které mají silné „push“ stimuly (hladomory, katastrofální sucha, záplavy, vyčerpání přírodních zdrojů), mohou komunity v místě původu ovlivnit mnohem méně než migrace, u kterých převládají stimuly „pull“, neboť ne každý člen místního společenství se musí rozhodnout pro změnu bydliště. Myšlenku „push-pull“ faktorů počátkem druhé poloviny 20. století podrobněji rozpracovali Clifford J. Jansen²⁰ a Everett S. Lee.²¹ Posledně zmiňovaný rozšířil jednoduchý „push-pull“ model o koncept mezilehlých překážek a příležitostí.²² Everett S. Lee a R. Paul Shaw²³ se řadí mezi významné pokračovatele ravensteinovské tradice. Z hlediska tvorby migračních teorií je však nutné jejich přístup označit za nedostatečný, neboť byl založen na pouhém zobecnění poznatků získaných prostřednictvím pozorování.²⁴

Na základě „push-pull“ modelu však bylo možné dospět k některým zajímavým závěrům. Migrační pohyb je doložitelný tehdy, pokud faktory, které migranta vytlačují z původního a přitahují do cílového prostoru, dosáhnou výrazné intenzity. Ta se mění v závislosti na vnějších okolnostech i subjektivních příčinách. Migrační aktivity působí selektivně, takže ne každý člověk se odhodlá k změně místa pobytu. Velikost migračního toku i protiproudu závisí na životních podmínkách v místě původu a v cílové oblasti. Významnou roli současně hrají překážky, které mohou bránit v uskutečnění geografické mobility. Pokud jsou životní podmínky ve výchozí i cílové oblasti srovnatelné a překážky migrací působí v omezené míře, lze předpokládat větší protiproud migrantů. Nižší účinnost migrací přispívá k tomu, že se větší počet osob vrací do místa svého původu.

V oblasti integračních teorií během šedesátých let 20. století proslul například Milton Myron Gordon, který přehodnotil dosavadní koncepty amerického kulturního pluralismu. Představa syntetické asimilace bývá v sociologii metaforicky nazývána tavicím tyglíkem. Uvedený pojem však sociologové převzali z názvu divadelní hry *The Melting Pot*, kterou roku 1908 sepsal židovský intelektuál Israel Zangwill. Na příkladu křesťansko-židovského

19 Srov. Joseph Donald BOGUE, *A Methodological Study of Migration and Labor mobility in Michigan and Ohio in 1947 (Scripps Foundation Studies in Population Distribution)*, Miami 1952; TÝŽ, *Techniques and Hypotheses for the Study of Differential Migration. Some Notes from an Experiment with U.S. Data (International Population Conference, New York 1961)*, London 1965; W. PETERSEN, *A General Typology*, s. 256–266.

20 Clifford J. JANSEN, *Migration. A Sociological Problem*, in: týž (ed.), *Readings in the Sociology of Migration*, Oxford 1970, s. 3–35.

21 Everett S. LEE, *A Theory of Migration*, *Demography* 3, 1966, No. 1, s. 47–57.

22 Samuel A. STOUFFER, *Intervening Opportunities. A Theory Relating Mobility and Distance*, *American Sociological Review* 5, 1940, No. 6, s. 845–867; TÝŽ, *Intervening Opportunities and Competing Migrants*, *Journal of Regional Studies* 2, 1960, No. 1, s. 1–26.

23 R. Paul SHAW, *Migration Theory and Fact. A Review and Bibliography of Current Literature*, *Bibliography Series – Regional Science Research*, No. 5, Philadelphia 1975.

24 Paul WHITE – Robert WOODS (edd.), *The Geographical Impact of Migration*, London-New York 1980; Robert WOODS, *Theoretical Population Geography*, New York 1982.

páru americkou společnost charakterizoval „jako tavící kotel“, v němž se národy celého světa spojují a mísí v jednotném úsilí vybudovat „republiku lidí“ i „království boží“.²⁵ Analýzou teorií americké asimilace předznamenal vznik odborných prací k problematice hledání optimálního modelu integrace imigrantů.²⁶ Naproti tomu Wilbur Zelinsky se nechal inspirovat pohledem do minulosti. Rozdílné formy a intenzitu prostorové mobility objasňoval s pomocí konceptu přechodného stádia mobility (*mobility transition*), který byl vytvořen na základě hypotéz vyvěrajících z teorie demografického přechodu (procesu modernizace). V závislosti na odlišném vývojovém stupni lidstva usiloval o vymezení všech typů různě orientované migrační mobility v období od minulosti po současnost.²⁷

Neoklasický ekonomický přístup má ve své podstatě dvě analytické roviny. Na makroúrovni teorie vysvětluje migraci rozdíly v nabídce a poptávce po pracovních silách. Migrace probíhající do vyrovnání nerovnovážného stavu směřuje z oblastí méně vyspělých, s přebytkem pracovních sil a nízkými příjmy, do oblastí vyspělých, s nedostatkem pracovních sil a s vysokými příjmy. Na mikroúrovni vychází z premisy, že jedinec migruje v očekávání zlepšení kvality života a věří, že zisky z migrace okamžitě nebo v dlouhodobějším výhledu převáží ztráty (*the human capital migration model*).²⁸ Takto definovaný model lidského kapitálu počítá s dynamikou lidského rozhodování.

Makroteorie měla původně vysvětlovat pracovní migraci v procesu ekonomického rozvoje, avšak dnes zkoumá příčiny migrace z hlediska makroekonomických ukazatelů, kterými jsou například rozdíly v příjmech mezi zeměmi, v nabídce a poptávce pracovních sil a možnosti zaměstnání. Dalo by se předpokládat, že se chudí budou stěhovat do bohatších oblastí a že pouze ekonomické rozdíly nebo odlišnosti v nabídce a poptávce pracovních sil jsou dostačujícím důvodem k vytvoření migračních proudů.²⁹

Makroúrovňová teorie světového systému, kde jádro představují historicko-strukturalistické perspektivy, spatřuje pouze jeden ekonomický systém zahrnující celý svět. Migrace je zde dávana do přímé souvislosti s ekonomickou globalizací a obecnými makromodely sociálně ekonomického a politického vývoje. Klíčová je soudobá globální integrující úloha kapitalistické ekonomiky, která způsobuje výraznou ekonomickou a sociální nerovnováhu.

V daných souvislostech nelze opomenout Immanuela Wallersteina, jehož teorie světových systémů (*world systems theory*) do značné míry vycházela z Braudelova termínu *économie-monde* (*world-economy*).³⁰ Wallerstein provedl klasifikaci civilizací do tří

25 Na problematiku kulturně-pluralistické integrace v českém prostředí upozornila například Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha–Litomyšl 2005.

26 Milton Myron GORDON, *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*, New York 1964.

27 Wilbur ZELINSKI, *The Hypothesis of the Mobility Transition*, *The Geographical Review* 61, 1971, No. 2, s. 19–249.

28 Berry R. CHISWICK, *Are Immigrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis*, in: C. B. Brettell – J. F. Hollifield (edd.), *Migration Theory. Talking Across Disciplines*, s. 62–65 (*The Human Capital Migration Model*).

29 Arthur W. LEWIS, *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*, *Manchester School* 22, 1954, s. 139–191.

30 Fernand BRAUDEL, *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949.

základních kategorií – jádrová civilizace v uvedeném případě představuje civilizační centrum, které do svého okolí vysílá ekonomické, technologické, ideologické a kulturní podněty.⁵¹ Jádrová civilizace si zde vytváří periferii, která zůstává v podřízeném postavení – poskytuje suroviny a přejímá životní styl jádrové civilizace. Marginální zóna je ještě vzdálenější než periferie. Od jádrové civilizace přijímá hlavně technické inovace, avšak ponechává si svou vlastní kulturní identitu, hodnotovou orientaci a vývojový model. Jelikož není ovládána do takové míry jako periferie, postupem doby může dát vzniknout nové jádrové civilizaci.⁵²

Prostřednictvím Wallersteinova konceptu vztahů (civilizační jádro – periferie – marginální zóna) je možné dospět k závěru, že vysávání bohatství periferie civilizačním jádrem a navazující nerovnoměrné rozložení bohatství a pracovních příležitostí představují hlavní pohon migračních pohybů. Tento vztah vyvolává obousměrný migrační tok, kdy periferie přitahuje nejruznější druhy expertů, zatímco centra nekvalifikovanou pracovní sílu, ale též školené, kompetentní kvalifikované pracovníky do dynamicky se rozvíjející ekonomiky. Dobře placené kvalifikované síly pak v centrech dále zvyšují poptávku po migrantech poskytujících málo kvalifikované služby. Z hlediska kvality, nikoliv kvantity migrací, teorie světového systému částečně problematizuje již uváděnou teorii dvojího trhu.

V dlouhodobém měřítku se uvádí postupné vyrovnávání ekonomických rozdílů mezi rozvinutými a zaostalými regiony, které by mohlo nastolit ekonomickou rovnováhu. Vychází se z předpokladu, že v zemích s vysokou nabídkou pracovních sil a nedostatkem kapitálu bývají mzdy nižší než v zemích s vyšší poptávkou po pracovních silách a větším množstvím kapitálu. Lidé ze zemí s nižšími mzdami se stěhují tam, kde mohou docílit vyšších finančních příjmů. V chudší zemi dochází k poklesu nabídky pracovníků, který přispívá k růstu mezd. Příliv pracovních sil má za následek snižování mzdy v bohatší zemi. Zmíněný trend směřuje k nastolení ekonomické rovnováhy a zastavení migračního proudu.⁵³ Neoklasickou mikroteorií ekonomické rovnováhy (*mikro theory – neoclassical economic approach*) vyvolal diskusi Michael P. Todaro.⁵⁴

Mikroteorie se soustředí na jedince a jeho racionální kalkulaci výdajů a užítku v určitém časovém horizontu a následnou volbu s cílem maximalizovat svůj zisk. Mezi výdaje patří například materiální náklady na cestu, náklady na dobu, než najde jedinec práci,

51 Okolnosti vzniku teorií světových systémů uvádí Stanislav HOLUBEC, *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie*, Praha 2009, s. 16–21.

52 Immanuel WALLERSTEIN, *The Modern World-System*, vol. I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, New York-London 1974; TÝŽ, *The Modern World-System*, vol. II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750, New York 1980; TÝŽ, *The Modern World-System*, vol. III. The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1750–1840's, San Diego 1989.

53 Okolnostem vzniku neoklasické teorie ekonomické rovnováhy (*Macro-theory Neoclassical Economical Approach*) věnoval pozornost Robert L. TIGNOR, *W. Arthur Lewis and the Birth of Development Economics*, Princeton 2005.

54 Michael P. TODARO, *A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries*, American Economic Review 59, 1969, s. 138–148; srov. Jan K. BRUECKNER – Kim HYUN-A, *Land Markets in the Harris-Todaro Model. A New Factor Equilibrating Rural-Urban Migration*, Journal of Regional Science 41, 2001, s. 507–520; Jan K. BRUECKNER – Zenou YVES, *Harris-Todaro Models with a Land Market*, Regional Science & Urban Economics 29, 1999, s. 317–339.

případné úsilí vynaložené na učení se novému jazyku a kultuře, na vytváření nových společenských vazeb. Volbu ovlivňují podmínky na trhu práce v cílové oblasti, pravděpodobnost nalezení zaměstnání, možné uplatnění jedincových dovedností, výše předpokládaného výdělku, ale i riziko deportace pro nelegální migranty.

Každý hodnotí zisky a ztráty odlišně na základě individuálně psychologických a kulturně podmíněných předpokladů i zcela konkrétních životních cílů. Plány týkající se spotřeby nemohou být od osobních investic v oblasti lidského kapitálu odděleny.⁵⁵ Trh práce společně s výší finanční odměny bral v úvahu již Ernest George Ravenstein. Vycházel z neoklasické ekonomické teorie, jež vznikala během posledních desetiletí 19. století jako ostrá polemika vůči klasické ekonomické teorii, kterou koncipovali David Ricardo a John Stuart Mill.⁵⁶ Podle neoklasického přístupu legální migrant kalkuluje náklady, které musí odečíst ze zisku. Ilegální migrant ještě navíc přičítá pravděpodobnost, že bude chycen.

Neoklasická teorie objasňuje směr migračních toků prostřednictvím modelu lidského kapitálu (*human capital*). V konkrétní rovině zkoumá, proč se některé skupiny osob migrací účastní v mnohem menší míře než jiní jedinci se stejnou motivací i obdobnými předpoklady. Model lidského kapitálu se začal používat během šedesátých let 20. století a nejdříve byl i v uvedeném případě kladen důraz na vliv ekonomických faktorů. Teprve po druhé světové válce vstoupila v platnost četná opatření, která migrantům ulehčila pobyt v cílové zemi.⁵⁷

K teoriím ekonomického typu lze ještě přiřadit teorii dvojího pracovního trhu (*dual labor market theory*).⁵⁸ Vychází z rozdělení pracovního trhu vyspělé země na primární a sekundární pracovní sektor. Primární je tvořen vysoce kvalifikovanými odborníky. Zaměstnání vyžadující vzdělání, dovednosti a specializované školení jsou poměrně stabilní. Sekundární pracovní sektor je naproti tomu tvořen nekvalifikovanými pracovníky. Je typický malou atraktivitou způsobenou nízkými mzdami, často i špatnými pracovními podmínkami, nestabilitou zaměstnání a v podstatě nulovými možnostmi kariérního růstu. Mezinárodní migrace je důsledkem neustálé poptávky po pracovních silách ve vyspělých průmyslových zemích.

Příčinami uvedeného stavu však nejsou *push* faktory v zemích původu, ale *pull* faktory v cílových zemích. Pro ekonomickou strukturu vyspělých států je důležitý příliv pracovních sil z méně rozvinutých zemí. Konkrétní výdělek by měl odrážet určitý sociální status, avšak pro většinu přistěhovalců je mnohem důležitější výše příjmu plynoucího ze zaměstnání než otázka jejich nerovnoprávného společenského postavení.⁵⁹

55 John W. GRAHAM, *An Exploration for the Correlation of Stocks of Nonhuman Capital with Investment in Human Capital*, *The American Economic Review* 71, 1981, No. 1, s. 248–255.

56 George R. BOYER – Robert S. SMITH, *The Development of the Neoclassical Tradition in Labor Economics*, *Industrial and Labor Relations Review* 54, 2001, No. 2, s. 199–223.

57 Douglas J. KRUPKA, *Location – Specific Human Capital, Migration and Amenities*, Working Paper No. 4–6. Georgia State University, School of Policy Studies, Atlanta 2004.

58 Michael J. PIORE, *Birds of Passage. Migrant Labor in Industrial Societies*, Cambridge 1979.

59 Charles B. KEELY, *Demography and International Migration*, in: C. B. Brettell – J. F. Hollifield (edd.), *Migration Theory. Talking Across Disciplines*, s. 52–53.

Dosud zmiňované teorie zohledňují makroekonomické procesy a ekonomicky podmíněné individuální rozhodování jednotlivce. Neberou v úvahu, že migrační toky se odehrávají v rámci sociálních interakcí, do kterých migrant zasahuje v roli aktivního subjektu. Zmíněnou okolnost se snaží eliminovat teorie migračních sítí (*network theory*). Kalkuluje s migračními sítěmi jako s množinami interpersonálních vztahů, jež spojují migranty v cílových prostorech a jejich původní komunity v zdrojových zemích příbuzenskými a přátelskými pouty.⁴⁰ Migrační síť lze vnímat jako systémy, které snižují sociální, ekonomickou a emoční investici do uskutečnění migrace. Jako systémy sociálních vztahů ovlivňují postmigrační chování. Jako integrační strategie jednotlivců i skupin obyvatelstva se projevují v ekonomické oblasti a také ve sféře vzájemných interakcí.⁴¹

Teorie sítí (*network theory*) klade důraz na význam mezilidských vazeb v migračním procesu. Neformální síť vznikají na bázi osobních vazeb mezi migranty, bývalými imigranty a těmi, kteří i nadále zůstávají v zemi původu. Příbuzenské i přátelské vazby v uvedeném případě představují sociální (lidský) kapitál (*human capital*), jehož prostřednictvím jsou jedincům i celým skupinám poskytovány důležité informace, sociální i finanční pomoc i podpora při řešení osobních problémů. Zmíněným způsobem se zvyšuje pravděpodobnost migračního pohybu, současně klesají osobní rizika a vzrůstá přínos z migrace. Rodinné vazby pak přispívají k snadnějšímu usazování imigrantů v cizím prostředí a k následnému vytváření přistěhovaleckých komunit.

Skupiny migrantů často vytvářejí svou vlastní ekonomickou i sociální infrastrukturu, jako jsou spolky, obchody, zábavní podniky, kostely, služby lékařů, právníků. Jakmile počet migrantů i osobních vazeb překročí určitou kritickou mez, náklady na každou další migraci i rizika spojená s jejím uskutečněním se snižují. To má za následek motivování další migrace, rozšiřování sítě a také snižování nákladů a osobních rizik.⁴² Vedle migračních sítí, které se vytvářejí v cílových prostorech nebo na migračních trasách, současně vznikají specifické síť, jejichž podstatu vysvětluje *risk-diverzification* model. Komunita rozešle své členy do různých destinací, přičemž usiluje o snížení rizika negativního dopadu migrací na rodinnou situaci.⁴³

Teorie migračních sítí doplňuje model *push-pull* faktorů, který je obohacen o dimenzi efektu účelových vazeb mezi samotnými migranty. Existence migračních sítí mění vztah mezi původními příčinami migrace a následným pohybem migrantů mezi zdrojovou a cílovou oblastí migrace. Důvod k migraci může představovat existence migrační sítě, která napomáhá snáze překonávat překážky během stěhování i vytvářet podmínky k životu

40 Douglas S. MASSEY, *Economic Development and International Migration in Comparative Perspective*, *Population and Development Review* 14, 1988, s. 385–415.

41 Ivan LIGHT – Parminder BHACHU – Stavros KARAGEORGIS, *Migration Networks and Immigrant Entrepreneurship*, Institute for Social Science Research, Volume 5, 1989–90 (= California Immigrants in World Perspective: The Conference Papers, April 1990. Paper No. 1), Los Angeles 1990.

42 Graeme J. HUGO, *Village-Community Ties, Village Norms and Ethnic and Social Networks. A Review of Evidence from the Third World*, in: Gordon F. De Jong – Robert W. Gardner (edd.), *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, New York 1981, s. 186–224.

43 Douglas S. MASSEY, *Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration*, *Population Index* 56, No. 1, 1990, s. 3–26.

v cílových prostorech, ať už s ohledem na bydlení, ekonomické činnosti, péči o děti nebo zabezpečení sociálně slabých.⁴⁴

Migrační sítě pomáhají překonat pocit marginality, současně však mohou produkovat marginální skupiny. Ovlivňují nejen destinaci migrujících, ale počet a složení příchozích migrantů. Existence migračních sítí může migranty přitahovat i odpuzovat. Osoby, které za pomoci uskutečnění migrace hledají zásadní životní inovaci, mohou v krajanských sítích shledávat překážku v realizaci předem vytýčených životních cílů.

Migrační sítě mají limitovanou životnost a ukazují, že jejich přítomnost při nasycení cílového prostoru může krátkodobě zvýšit nezaměstnanost i způsobit další sociální problémy. Po čase migrační sítě odumírají nebo se přesouvají jinam a v cílovém prostoru nastává situace nikoli nepodobná té, jež existovala před vznikem migrační sítě. Zároveň jsou doložitelné případy, kdy existence migračních sítí v daném cílovém prostoru zvyší prosperitu regionu, takže zmiňovaná síť se podílí i na pozitivních změnách ekonomiky.

V poslední době jsou aspekty sociálních sítí migrantů transformovány a zobecňovány do konceptu transnacionalizace (*transnational social spaces*).⁴⁵ Jeho prostřednictvím byla vytýčena potřeba nové konceptualizace migrace, která by již nebyla založena na představě místa původu a místa přesídlení jako dvou oddělených a na sobě nezávislých sociokulturních a geopolitických jednotek. Naopak transnacionalismus definují jako proces, pomocí něhož imigranti vytvářejí sociální pole, která spojují dohromady jejich zemi původu se zemí, v níž se nově usídlili.⁴⁶ V uvedeném případě je kladen důraz na různorodé, migrací propojené přeshraniční vztahy mezi jednotlivci a skupinami. Na základě přistěhovaleckých aktivit, které se současně odehrávají v ekonomické, politické i sociokulturní oblasti, postupně vznikají pevné a funkční svazky mezi zdrojovou a cílovou oblastí. V sociálních i historických vědách s modelem transnacionalizace volně souvisí zmiňovaný koncept sociálního kapitálu.⁴⁷

Pierre Bourdieu definuje sociální kapitál jako souhrn aktuálních nebo potencionálních zdrojů plynoucích ze zapojení se do sítí více či méně institucionalizovaných vztahů založených na vzájemném poznání a uznání.⁴⁸ Společenské sítě vytvářejí sociální kapitál,

44 Podstatou i problémy fungování migrační sítě se ve vztahu k minulosti zabývají například Gary B. MAGEE – Andrew S. THOMSON, *Empire and Globalisation. Networks of People, Goods and Capital in the British World, c. 1850–1914*, Cambridge 2010; Christiane REVES, *Vom Pomeranzengänger zum Großhändler? Netzwerke und Migrationsverhalten der Brentano-Familien im 17. und 18. Jahrhundert*, Paderborn 2012.

45 Na základě dlouholetého výzkumu života karibských a filipínských migrantů v New Yorku začala teorii transnacionální migrace rozvíjet trojice antropoložek Linda BASCH – Nina GLINCK-SCHILLER – Cristina SZANTON-BLANC, *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, London 1994; srov. Alejandro PORTES – Luis E. GUARNIZO – Patricia LANDOLT, *The Study of Transnationalism. Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field*, *Ethnic and Racial Studies* 22, 1999, No. 2, s. 217–237; Ludger PRIES (ed.), *Migration and Transnational Social Spaces*, Aldershot 1999; Thomas FAIST, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford 2000.

46 Blíže Csaba SZALÓ, *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich*, Brno 2007, s. 105–139.

47 John FIELD, *Social Capital*, London–New York 2005.

48 Alejandro PORTES, *Social Capital. Its Origins and Applications in Modern Sociology*, *Annual Review of Sociology* 24, 1998, s. 3.

kteřý determinuje rozmístění jedinců v konkrétním prostoru, a tedy i pravděpodobnost jejich postupného zapojení do mezilidských vazeb. Lidé mají k sobě tím blíže, čím jsou si podobnější ve vlastnictví především ekonomického a kulturního kapitálu.⁴⁹ Blízkost společenských pozic zmíněným způsobem předurčuje intenzitu střetávání a vytváření sociálních sítí, potažmo sociálního kapitálu.

Pierre Bourdieu vnímá sociální prostor jako celek různých koexistujících pozic, které se vymezují vůči všem ostatním. Sociální vztahy nejsou determinované, ale vytvářejí a přetvářejí prostor.⁵⁰ Jeho relační pojetí se stává vhodným nástrojem analýzy přistěhovalectví z hlediska teorie transnacionalismu. Pozice v novém sociálním prostoru každého přistěhovalce vybízí k vzájemnému srovnání se společenským postavením v místě původu. Relační pojetí prostoru umožňuje osvobodit sociologické myšlení od metodologického nacionalismu, jenž ztotožňuje společnost s národním společenstvím. Blízkost sociálních pozic v společenském prostoru překračuje hranice národních států.

Po vzoru Bourdieuho koncepce někteří autoři nahrazují společností termínem sociální pole a mezinárodní migraci označením transnárodní nebo transnacionální migrace. Terminologická změna odráží vědomí proměnlivosti sociálního prostoru a vlivu globálních aktivit na lokální dění. Transnacionální teorie migrace zpochybňují vžitou představu, že přistěhovalce je člověkem bez historie, který musí v zájmu adaptace do cizího prostředí projít procesem individuální integrace do většinové společnosti. Americký sociolog Alejandro Portes, který prováděl výzkum městských přistěhovalceckých komunit, prokázal důležitost sociálních sítí a etnické solidarity.⁵¹ Současně dospěl k vlastní teorii o příčinách migrace, v níž se snažil kombinovat makrostrukturální přístup s mikrostrukturální teorií sítí. Zmíněným způsobem vznikla teze o zakotvenosti individuálního jednání přistěhovalců ve strukturálních vazbách mezi původní a cílovou oblastí a také na úrovni místních komunit a rodin.⁵²

Role sociálních sítí v migračních vzorcích je důležitá, jelikož dokáže interpretovat kontext individuálních strategií jednání, které jiné přístupy často ignorují nebo je nedokážou vysvětlit. Teorie sítí praví, že po nějakém čase od vzniku určitého typu mezinárodní migrace se její pohyb stává soběstačný, protože se vytvoří různé typy formálních i neformálních sociálních vazeb a mezinárodních sítí, které udržují migrační proces, přestože dochází k omezení přistěhovalectví. Mezinárodní migrace mají za následek vytváření sociálních sítí.⁵³ Mnoho přistěhovalců se tak stává zdrojem informací (kulturní kapitál) i hmotného zabezpečení (ekonomický kapitál) pro svou rodinu nebo příbuzné a známé v místě původu. Institucionalizuje se migrační síť, kde potenciální přistěhovalci jsou plně závislí na sociálním kapitálu přistěhovalců, reprodukuje sociální síť, vytvářejí a posilují sociální kapitál.

49 P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 13.

50 Ludger PRIES, *Configurations of Geographic and Societal spaces. A Sociological Proposal Between 'Methodological Nationalism' and the 'Spaces of Flows'*, *Global Networks* 5, 2005, s. 172.

51 A. PORTES, *Social Capital*, s. 1–24; TÝŽ, *Transnational Entrepreneurs. An Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation*, *American Sociological Review* 67, 2002, s. 278–298.

52 Alejandro PORTES – Ruben G. RUMBAUT, *Immigrant America. A Portrait*, Los Angeles 1996, s. 271–272.

53 *Tamtéž*, s. 277.

Množství migračních pohybů je výsledkem ustanovení transnacionálních sítí, které jsou vytvářeny přistěhovaleckými komunitami. Přetrvávající vazby se zemí původu ulehčují uskutečnění geografické mobility i následnou adaptaci nových imigrantů na cizí prostředí. Alejandro Portes popisuje transnacionální migranty jako lidi, kteří žijí dva životy, hovoří dvěma jazyky, mají domov ve dvou státech a vykonávají ekonomické aktivity překračující hranice národních států.⁵⁴ Adaptace migrantů do nového sociálního prostředí tudíž neznamena vzdát se emocionálních vazeb a sociálních sítí v zemi původu. Steven Vetovec pojmenovává dvojí orientaci v každodenním životě transnacionálního migranta bifokalitou, která je metaforou dvojí perspektivy migranta.⁵⁵ Země původu tak i nadále zůstává zdrojem kulturní a sociální identifikace, zatímco cílová země je především zdrojem materiální podpory, ekonomických příležitostí a práv.

Teorii světového systému a migračních sítí kombinuje určitým způsobem teorie migračních systémů.⁵⁶ Zmíněná teorie bere v úvahu konkrétní historické okolnosti, během kterých docházelo k vytváření migračních mostů mezi jednotlivými oblastmi. Teorie migračních systémů uvádí, že cílové země jsou se zdrojovými propojeny nejen prostřednictvím lidí, ale také množstvím historických, kulturních a technologických vazeb. Migrace a její protiproud probíhá ve specifických sociálních, politických, demografických a ekonomických kontextech a má značně diferencující se prostorovou a časovou dimenzi.

Institucionální teorie (*institutional theory*) se snaží vysvětlit vliv institucionálních subjektů na migrační proudy. I v uvedeném případě jde o sítě, které podporují a formují migrace. V rámci této teorie se dá hovořit o dvou skupinách institucionálních subjektů. První skupinou jsou organizace či jednotlivci napomáhající ilegální migraci za účelem zisku. Jedinci i celé společnosti vydělávají na migrantech, kteří se snaží ilegálně dostat do vybrané země.⁵⁷ Druhou skupinu tvoří nevládní a mezinárodní organizace a jedinci poskytující migrantům rady, sociální služby a hlavně právní poradenství. Všechny tyto instituce a organizace podporují a pomáhají udržovat mezinárodní migraci. Migrační proud je tak více institucionalizován a stává se nezávislejší na okolnostech, které ho vyvolaly.⁵⁸

54 A. PORTES – L. E. GUARNIZO – P. LANDOLT, *The Study of Transnationalism*, s. 217.

55 Steven VETROVEC, *Migrant Transnationalism and Modes of Transformation*, *International Migration Review* 38, 2004, s. 970–1001.

56 Mary M. KRISTZ – Hania ZLOTNIK – Lin Lean LIM, *International Migration Systems. A Global Approach*, Oxford 1992.

57 Uvedené téma je velice aktuální i z historického hlediska, srov. Otto ULBRICHT, *Die Welt eines Bettlers um 1775. Johann Gottfried Kästner*, *Historische Anthropologie* 2, 1994, s. 371–398; Edith SAURER, *Straße, Schmuggel, Lottospiel Materielle Kultur und Staat in Niederösterreich, Böhmen und Lombardo-Venetien im frühen 19. Jahrhundert*, Göttingen 1989.

58 Douglas S. MASSEY – Joaquin ARANGO – Graeme HUGO – Ali KOUAOUCCI – Adela PELLEGRINO – James E. TAYLOR, *Theories of International Migration. A Review and Appraisal*, *Population and Development Review* 19, 1993, s. 431–466; Roel JENNISEN, *Can Economic Determinants Improve the Theoretical Background for International Migration Hypothesis?*, *Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut Working Paper* 2, 2000.

Svým teoretickým přístupem jde napříč různými disciplínami teorie kumulativních příčin (*cumulative causation*),⁵⁹ jejíž podstata vychází z Myrdalových postulátů.⁶⁰ Migrace je zde vnímána jako evoluční proces. V důsledku mezinárodní migrace nastávají změny v institucionální, ekonomické, sociální i kulturní oblasti, a to jak v oblasti původu, tak i v cílové zemi. Některé kategorie zaměstnání s vysokým zastoupením imigrantů získávají nálepkou povolání nevhodného pro domácí obyvatele, což vede k další poptávce po imigrantech. Stigma určitého zaměstnání není ovlivněno pracovní náplní, ale početním zastoupením imigrantů v určité profesi.

Uvedené teorie neposkytují koncept, jehož prostřednictvím by bylo možné podchytit rozhodovací procesy ve zdrojové zemi. Tuto mezeru se snaží vyplnit teorie relativní deprivace (*relative deprivation*), která bere v úvahu, že pracovní migrace je mnohdy dočasná a jejím účelem je zlepšit podmínky rodin ve zdrojových zemích, kam migrant posílá finanční prostředky a kde si rodina zahraničního pracovníka může jeho prostřednictvím zvýšit sociální status.

Oded Stark a James E. Taylor na základě uvedené teorie ukazují, že ekonomický rozdíl mezi zdrojovou a cílovou zemí představuje důležitý faktor odůvodňující uskutečnění migrace.⁶¹ V tomto směru mohou motivovat jednotlivé rozdíly v životním standardu uvnitř zdrojové země, které se migrant snaží postupně vyrovnávat. S uplatněním rodinných ekonomických strategií nejvíce počítají nové ekonomické přístupy (*the new economic approach*), zvláště však nová ekonomie pracovního trhu, kterou detailně rozpracoval Oded Stark.⁶² Důvody geografické mobility nespatořoval v rozhodnutí jednotlivce, ale kolektivu (rodina, komunita), který zmíněným způsobem usiluje o zvýšení finančních příjmů. Někteří jedinci mohou být posláni do jiné země za prací, zatímco ostatní členové rodiny i nadále zůstávají v domovské zemi. Zabezpečení rodiny tak může záviset na finančních prostředcích posílaných migrantem. Migrace je zmíněným způsobem nahlížena jako výsledek ekonomických aktivit celých komunit. Její uskutečnění je konfrontováno s hospodařením celé domácnosti i ztrátou pracovní síly.⁶³ Nová ekonomie pracovního trhu zkoumá, do jaké míry uskutečnění migrace ovlivňuje výchozí rodinu (komunitu) migranta.

S ohledem na dominantní roli ekonomických faktorů v migračním procesu nelze opomenout teorie, které se zabývají formováním ekonomického prostředí ve vazbě na imigranty a jejich nová působíště v cílových imigračních společnostech. Není divu, že tyto zvláštní migračně integrační teorie se vyvinuly v Severní Americe, regionu s bohatou imigrační zkušeností. Jde zejména o modely spjaté s etnickými komunitami – například *middelman minority* model, jehož prostřednictvím je vysvětlováno, jak jsou určité skupiny

59 Douglas S. MASSEY – Joaquín ARANGO – Graeme HUGO – Ali KOUAOUICI – Adela PELLEGRINO – James E. TAYLOR, *An Evaluation of International Migration Theory. The North American Case*, *Population and Development Review* 20, 1994, s. 699–751.

60 Gunnar MYRDAL, *Rich Lands and Poor. The Road to World Prosperity*, New York 1957.

61 Oded STARK – James E. TAYLOR, *Migration Incentives, Migration Types. The Role of Relative Deprivation*, *The Economic Journal* 101, 1991, No. 408, s. 1163–1178.

62 Oded STARK – David E. BLOOM, *The New Economics of Labour Migration*, *American Economic Review* 75, 1985, s. 173–178.

63 J. Edward TAYLOR – Philip L. MARTIN, *Human Capital. Migration and Population Change*, in: Gordon C. Rausser – Bruce L. Gardner (edd.), *Handbook of Agricultural Economics*, New York 2001.

imigrantů systematicky vylučovány ze zaměstnaneckého trhu práce v majoritní společnosti.⁶⁴ Tento fakt vidí zastánci teorie jako hlavní příčinu pro objasnění podnikatelských, respektive obchodnických aktivit, jež jsou úzce svázány s existující etnickou solidaritou. Pod vlivem marxismu zde hraje důležitou roli pozice dané skupiny v rámci společenských tříd. Současně nelze opomenout doklad postupného zmenšování etnické solidarity v průběhu času, které má za následek oslabení celého etnicky organizovaného ekonomického režimu.

Základem modelu etnického podnikání (*ethnic entrepreneur model*), který rozpracoval Ivan Light,⁶⁵ je reaktivní solidarita, jež neexistovala před imigrací a vzniká teprve na základě společné migrační zkušenosti, kterou daná minorita prochází v majoritní společnosti. Jde o mobilizaci vnitřních etnických zdrojů, které poskytují svým členům všestranné výhody. Model etnické ekonomiky enkláv (*ethnic enclave economy*)⁶⁶ vychází ze zmiňované teorie dvojího trhu. Při poznání obtížnosti vstupu do primárního trhu práce poskytuje sekundární trh imigrantům alternativu uplatnění v ekonomice cílové země, které je odpovídající jejich jazykovým znalostem a profesním dovednostem. Vytvoření etnické ekonomiky závisí na četnosti určitého etnika v cílovém prostoru migrace a také na jeho schopnosti ekonomicky podnikat, na dostupnosti méně vzdělané pracovní síly i na použitelných zdrojích kapitálu.

Jedním z novějších přístupů je teorie migračních systémů (*migration system theory*). Ta klade důraz na mezinárodní vztahy, národní hospodářství, kolektivní jednání a institucionální faktory. Vychází z předpokladu, že migrační proudy jsou stabilní a strukturované v prostoru i čase. Mezinárodní migrační systém je tvořen dvěma i více zeměmi, mezi kterými probíhá výměna migrantů, zboží a kapitálu. Své největší intenzity dosahuje mezi zeměmi vytvářejícími jeden regionální systém, například v rámci západní Evropy, Severní Ameriky, jižního Pacifiku nebo západní Afriky. Jednotlivé regiony jsou vzájemně propojeny, přestože může jít o geograficky vzdálenější oblasti. Vazby mohou být dále roztrženy do kategorií jako například mezistátní vztahy, kulturní vazby, rodinné a sociální sítě.⁶⁷

V oblasti současných migračních teorií má k minulosti nejbližší historicko-strukturalistický přístup (*historical-structural approach*), který vychází z marxistické politické ekonomie. Hlavní důraz klade na nerovnoměrné rozdělení ekonomické a politické moci ve světě. Mezinárodní migraci chápe jako způsob mobilizace levné pracovní síly. Prostorová mobilita obyvatelstva zde napomáhá nerovnoměrnému ekonomickému rozvoji. Zdroje chudých zemí jsou využívány hlavně v zájmu toho, aby se bohatí mohli stát ještě bohatšími. Podle historicko-strukturalistického přístupu nemá jedinec svobodnou volbu, jak tvrdí neoklasická teorie. Velký vliv při jeho rozhodování hrají nerovnosti v oblastí zdrojů a moci mezi zeměmi a migrační politiky potenciačních cílových zemí.⁶⁸

64 Edna BONACICH, *Theory of Middleman Minorities*, *American Sociological Review* 38, 1973, s. 583–594.

65 Ivan LIGHT, *Immigrant and Ethnic Enterprise in North America*, *Ethnic and Racial Studies* 7, 1984, s. 195–216.

66 A. PORTES – R. G. RUMBAUT, *Immigrant America*.

67 James T. FAWCETT, *Networks, Linkages and Migration Systems*, *International Migration Review* 23, 1989, s. 671–680.

68 Steven CASTLES – Mark J. MILLER, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, London 2¹⁹⁹⁸.

Obecně lze studium migrací rozdělit do čtyř základních oblastí. Do první náleží teorie, které vycházejí z velikosti či spíše administrativního vymezení prostoru, v němž se migrace odehrává. Druhá skupina se vymezuje podle toho, co je primárním objektem studia. Zatímco mikropřístup se projevuje dominantním zájmem o jedince, makropřístup klade důraz na studium prostředí, které migranta obklopuje. V třetí skupině teorií je zohledněn faktor času – vzájemně je zde konfrontována industriální versus postindustriální fáze společenského rozvoje. V poslední skupině je z časového hlediska největší důraz kladen na jednotlivé fáze migračního procesu – zda jde o premigrační, migrační nebo postmigrační situace. Odhalování charakteru migrací probíhá v rámci všech tří zmiňovaných rovin.

Na teorie a koncepty migrace je možné nahlížet ze čtyř základních hledisek. Je postup vzhledem k politickému diskursu konvenční nebo kritický? Jakou úroveň analýzy – měřítko pohledu – preferují? Který moment v události migrace je středem zájmu? Která vědecká disciplinární tradice představuje základní východisko výzkumu? Konvenční přístup k analýze migrace znamená, že autoři přejímají terminologii práva a politiky, s pomocí které popisují množství a vlastnosti lidí, na něž lze aplikovat zařazení do jednotlivých kategorií migrace. Příkladem jsou geografické výzkumy migračních toků, které bývají znázorňovány prostřednictvím šípek na mapách, jejichž tloušťka odpovídá množství migrantů.⁶⁹ Z konvenčního geografického pojetí analýzy migrace pochází termín tranzitní země označující oblasti, kterými migrující osoby jenom procházejí. Další typickou konvenční analytickou disciplínou je demografie. Statistiky migrace přejímají koncept jednoho státu původu a jedné země aktuálního pobytu migranta jako základního nástroje demografické analýzy migrování. Existují však také alternativní geografické koncepty místa a migrace, v rámci nichž mohou vznikat empirické studie pracující s četnostmi výskytu.

Druhou tendenci zkoumání představují kriticky analytické studie migrace. Do uvedené skupiny je možné přiřadit autory, kteří svými texty zasahují na pole filozofie sociálních věd. Někteří z nich považují být v přesunu za důležitý až přirozený stav společenské existence, stejně jako stav myslí současného pozdně moderního člověka. Například Angelika Bammer uvádí fenomén vymístění ve smyslu fyzického odloučení člověka od rodné kultury nebo prostřednictvím kolonizace prováděné s pomocí cizí kultury.⁷⁰

Rozdíl mezi konvenčně a kriticky analytickým přístupem však není v badatelské praxi absolutní. Klasik konvenčního geografického přístupu Everett S. Lee,⁷¹ který do určité míry navázal na Ravensteinovu stať *The Laws of Migration* z roku 1898,⁷² přiznával závislost migračního potenciálu a aktuální situace konkrétních lidí. Migraci lze zkoumat v různém měřítku, od individuálních pohnutek a subjektivního prožívání přes rodinné sítě a životní strategie jednotlivců nebo naprosto svébytných etnických a kulturních skupin.

Při výzkumu migrací je nutné vzájemně odlišovat mikrorovinu zaměřenou na migrující jedince a makrorovinu orientovanou na společnost ve smyslu řešení negativních dopadů migrace jednotlivců. V migrační politice i v sociálních vědách zmíněné rozlišení odpovídá přítomnému předpokladu, že zájmy migrujícího mohou být v rozporu se zájmy

69 *Tamtéž*, s. 7, 58, 69, 107, 119, 126, 132, 143.

70 Angelika BAMMER (ed.), *Displacements. Cultural Identities in Question*, Bloomington 1994.

71 E. S. LEE, *A Theory of Migration*, s. 47–57.

72 Ernest George RAVENSTEIN, *The Laws of Migration*, s. 167–235.

státu, z něhož daná osoba odešla (například odliv kvalifikovaných občanů) nebo státu, kam migruje (například ilegální přistěhovalectví).⁷³

Thomas Faist oproti tomu uvádí tři úrovně analýzy.⁷⁴ Je to individuální mikrorovina zkoumající stupně svobody těch, kteří jsou potenciálně v pohybu. Dále následuje střední vztahová rovina zaměřující se na sociální vazby mezi migranty a jednotlivci, jež zůstávají v domácím prostředí. Poslední je uváděna strukturální makrorovina, která věnuje pozornost politickoekonomickým a kulturním faktorům migrace v zemi původu a cílové oblasti. Měřítka pohledu nutně neodpovídá míra zobecnění výsledků prováděného výzkumu.

Například teorie migračních vzorců hledá všeobecné zákonitosti v pohnutkách a pohybu migrujících lidí, zatímco historiografická práce může popisovat imigrační mezinárodní právní úmluvu, aniž by usilovala o její abstrakci. Rozlišování úrovní analýzy je metodologickou pomůckou, která pomáhá udržovat konzistentní teoretické zázemí při přípravě výzkumu, volit výzkumnou strategii, stejně jako interpretovat zjištěné skutečnosti. Pro jednotlivé sociálněvědní disciplíny jsou typická určitá měřítka pohledu, která se však v rámci interdisciplinární sociální vědy vytrácejí. V souvislosti s voláním po interdisciplinaritě dochází k pokusům o víceúrovňovou analýzu migrace.⁷⁵ V praxi migrace se vrstvy sociální skutečnosti projevují paralelně a vzájemně na sebe působí.

Proces migrování je možno rozdělit do několika časově následujících fází. Andreas Demuth hovoří o jednotlivých fázích migrace, které jsou vzájemně velmi úzce provázány.⁷⁶ V uvedeném případě je nutné odlišovat uskutečnění migrace, jež sestává z odchodu (odchod, cesta, příchod, pobyt) a zabydlování se v cizím prostředí. Migraci označuje za individuální akt, ke kterému dochází v určitém sociálním prostředí. Některé koncepty migrace jako centrální jednotku analýzy spatřují rodinu.⁷⁷

Roger Böhning ve svém modelu čtyř stádií migrace uvádí dočasné pracovní migrace mladých osob, prodlužování jejich pobytu spojené s vytvářením sociálních sítí, opětovné setkání s rodinou a trvalé usazení se v cizím prostředí.⁷⁸ Ekonomicky orientované teorie věnují pozornost motivacím v počátcích migračního procesu, sociologické a antropolo-

73 V souvislosti s migracemi obyvatelstva rozvojových zemí nelze opomenout specializovaný časopis *Revue européenne des migrations internationales*. Z jednotlivých monotematických čísel si pozornost zaslouží *Femmes, genre, migration et mobilités* (vol. 21, 2005, No. 1) nebo *Familles, destins personnels et appartenances collectives en migration* (vol. 21, 2005, No. 5). Obdobnou problematikou se zabývá specializované číslo časopisu *Outre-Terre* nazvané *Peuples en migration* (No. 17, 2006/4).

74 Thomas FAIST, *The Crucial Meso-Level*, in: Thomas Hammer – Grete Brochmann – Kristof Tamas – Thomas Faist (edd.), *International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspective*, Oxford 1997, s. 187–217.

75 Caroline B. BRETTELL, *Anthropology and Migration. Essays on Transnationalism, Ethnicity and Identity*, Walnut Creek 2005.

76 A. DEMUTH, *Some Conceptual Thoughts*, s. 21–58.

77 Marjorie Faulstich ORELLANA – Barrie THORNE – Anna CHEE – Wan Shun Eva LAM, *Transnational Childhoods. The Participation of Children in Processes of Family Migration*, *Social Problems* 48, 2001, s. 572–591.

78 W. Roger BÖHNING, *Studies in International Labor Migration*, London 1984.

gické studie se zaměřují spíše na kontext migračního procesu a také na každodenní životní podmínky imigrantů v pozdějších fázích migračního procesu.⁷⁹

Když Caroline B. Brettell a James F. Hollifield koncipovali knihu pod názvem *Migration Theory. Talking Across Disciplines*,⁸⁰ rozhodli se pro podobu separovaných statí představujících přístup k migraci v rámci jednotlivých sociálněvědných oborů. S odkazem na Alejandro Portese prosazují představu, že není reálné vytvořit jednu ucelenou teorii migrace, která by zohledňovala všechny aspekty migrování.⁸¹ Brettell a Hollifield vybrali jako relevantní sociální vědy antropologii, demografii, ekonomii, historii, politologii, právo a sociologii.

Integrační procesy

Integrace znamená scelení, sjednocení nebo spojení částí. V případě společenské integrace migrujících jedinců nebo skupin nastává proces včleňování do existujícího společenského celku, který má pevnou strukturu a zároveň vykazuje určitou míru vzájemné soudržnosti. Hodnoty, normy i pravidla vzájemného společenského soužití vymezují existenční rámec. Migranti se s nimi postupně vyrovnávají, nebo je odmítají v závislosti na okamžité životní situaci. Každý člen společnosti je vnitřně integrován specifickým způsobem a mnohdy též nestejnou měrou. Do každé lokální skupiny náleží jednotlivci, jejichž integrace není možná, neboť se snaží celý svůj život obklopovat pouze příslušníky z vlastní etnické skupiny.

Jednotlivá společenství si k integrování jedinců do svých struktur vytvářejí specializované mechanismy a instituce. Mnohé souvisejí s procesem enkulturace v dětském věku, kdy jedinec postupně přebírá práva a povinnosti dospělého, vrstvá do dané kultury a postupně se stává jejím plnohodnotným členem. Když splní stanovené podmínky, společnost jej specifickým, rituálním způsobem včlení do vlastní struktury. V některých případech je podmínkou pouze dosažení určitého věku, v jiných splnění dalších mnohem náročnějších podmínek, například prokázání určitých odborných dovedností.

Proces změny obvykle probíhá v rámci přechodových rituálů, jejichž základní klasifikaci vytvořil sociální antropolog Arnold van Gennep.⁸² Na jeho myšlenky navázal Victor Turner, jeden z vůdčích představitelů nové etnografie, který na základě svých výzkumů afrického kmene Ndembu rozpracoval teorii liminarity.⁸³ Přechodový rituál spojuje dvě části lidského života a lze v něm vysledovat tři fáze: odloučení od původní skupiny, přechodovou – (liminární) fázi, kdy jedinec již ukončil předchozí etapu svého života, ale ještě nevstoupil do nové, a konečně začlenění do nové skupiny.

79 Odlišným aspektům migračního procesu je věnována řada dílčích studií v odborných časopisech – například Robert E. B. LUCAS, *Migration internationale vers les pays à haut revenu: quelles conséquences pour le développement économique des pays d'origine?*, *Revue d'économie du développement* 19, 2005, No. 4, s. 125–171; Constance De GOURCY, *Autonomie dans la migration et dimension mémorielle des lieux*, *Espaces et sociétés* 2005/4 (No. 122), s. 187–204.

80 C. B. BRETTELL – J. F. HOLLIFIELD, *Migration Theory*.

81 Alejandro PORTES, *Immigration Theory for a New Century. Some Problems and Opportunities*, *International Migration Review* 31, 1997, s. 895–922.

82 Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997, zejména s. 22–45.

83 Victor TURNER, *Průběh rituálu*, Brno 2004.

Provedení rituálu bylo nezbytné při kontaktu s dosud neznámými osobami nebo při fyzickém překročení hranice mezi dvěma územními celky. Vstup do neznámého prostoru nebo mezi cizince oddělením od starého světa, který zůstává za zády, provedení pomezích rituálů a nakonec uskutečnění obřadného začlenění do nového světa. Navázáním kontaktu s cizincem může být pouhý pozdrav, podání ruky, políček, kouření či výměna věcí, žen nebo potravin. Přejídací fáze, která předchází úplnému přijetí, však bývá mnohdy velmi dlouhá. Cílem rituálů je zařadit cizince mezi členy společenství a neutralizovat jeho negativní a rozkladné vlivy na komunitu. V průběhu rituálu dochází k integraci cizince a zároveň k posílení skupinové identity a kontinuity společenství.

Existence integračních procesů si byli vědomi představitelé moderní sociologie, kteří v nich spatřovali jedno z ústředních sociologických témat. Zabezpečením společenské soudržnosti se zabýval například Herbert Spencer, jenž vyslovil názor, že společnost se chová jako živý organismus, který je vytvářen přirozenými neviditelnými silami podmiňujícími jeho existenci.⁸⁴ Také Émile Durkheim si kladl otázku, jak je možné dosahovat jednoty nebo vzájemné integrace v diferencované a individualizované společnosti. Ve své odpovědi předpokládal působení lidské solidarity, jež se mění s vyspělostí společnosti, s prohlubující se dělbu práce. Tam, kde je nerozvinutá, jsou lidé ve společnosti navzájem solidární, protože se jeden od druhého téměř neodlišují, mají stejné pocity, hodnoty, vzory. Individualita je absorbována kolektivem, jehož je jedinec samozřejmou součástí. Jedinci jsou k sobě automaticky přiřazeni a společenská soudržnost je tím vyšší, čím více se individuální a kolektivní vědomí překrývá. Z uvedených důvodů pak lze hovořit o mechanické solidaritě mezi členy společenství.

Ve společnostech, v nichž je dělba práce rozvinutá, má každý jedinec své specifické pole činnosti, vlastní zájmy, hodnoty a cíle, které se navzájem doplňují. Každý se sice podřizuje určitým společným zvykům a normám, ale zůstává mu mnoho prostoru na specializovanou činnost, jejímž prostřednictvím přináší svůj vklad společnosti, a právě tím je pro ni cenný. Společnost funguje jako organismus vyšších živočichů, kde má každý orgán svou specifickou funkci a specifické místo, a právě specializace – dělba práce – takovou společnost posiluje. Solidaritu tohoto typu označuje Émile Durkheim jako organickou solidaritu, která zůstává vyjádřena strukturou norem zakotvených v sociální zkušenosti v rámci pracovního procesu, jež bývá podporován právními normami a veřejnými institucemi. Solidarita mechanická v moderních společnostech zcela neabsentuje a vzájemně se doplňuje s organickou solidaritou.⁸⁵

Modifikace řešení obdobně položených otázek lze nalézt v řadě dalších odborných prací. Ferdinand Tönnies pracoval s pojmy společenství (*Gemeinschaft*) a společnost (*Gesellschaft*), aby s jejich pomocí konstruoval dva typy vůle. Právě ty vedou člověka ke dvěma typům sociability, z nichž jeden je založen na citových poutech (příbuzenství, sousedství, přátelství) a druhý na základě zprostředkovaných vztahů (reciprocity a racionální kalkulace).⁸⁶

K tématu Spencerova a Durkheimova řešení otázky společenské soudržnosti se během padesátých let 20. století vrátil Talcott Parsons, jenž se zabýval společenskou

84 Blíže Charles-Henry CUIIN – François GRESLE, *Dějiny sociologie*, Praha 2004; Jan KELLER, *Dějiny klasické sociologie*, Praha 2005.

85 Émile DURKHEIM, *De la division du travail social*, Paris 2007.

86 Ferdinand TÖNNIES, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffen der reinen Soziologie*, Darmstadt 1991 (= Neudruck der 8. Auflage von 1935).

hierarchií a stratifikací konkrétních historických společenských uskupení. Na základě systematického studia prokázal, že integrovat jednodušší sociální útvary do celků vývojově složitějších je nutností, na niž závisí přežití složitějších sociálních celků.⁸⁷

Z hlediska sociální antropologie důležitý mezník představoval koncept distributivnosti kultury. Fredrick Barth zde prosazoval názor, že vzájemnou komunikací mezi příslušníky téže skupiny osob nedochází k vzájemnému sblížení, ale k utváření shodných názorů. Každý z nich si postupně začíná uvědomovat, kde je jeho pravé místo.⁸⁸ Etnické skupiny žijí celá staletí vedle sebe, dochází mezi nimi k výměně zboží, myšlenek i k migraci osob z jedné skupiny do druhé, avšak tyto skupiny si vůči sobě zachovávají určitou kulturní odlišnost. Obdobně zdánlivá otevřenost, pohostinnost nebo svobodomyšlnost společností jednoznačně nepodmiňuje zvýšenou schopnost integrovat jedince do lokálního prostředí. Instituce hosta znamená vytvoření vzájemného odstupu mezi hostem a hostitelem, protože „kdo je host, není domácí“.⁸⁹

V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století začalo být zřejmé, že cílem integrace imigrantů není to, aby se daný jedinec stal stejným jako příslušníci skupiny, do které migroval. Není to ani možné, neboť ani jednotliví členové této společnosti nejsou stejní. Integrace spočívá v tom, že imigrant si osvojí roli, která se stane součástí rolí určených nebo spíše respektovaných společností. Chování přistěhovalce jakožto součást lokální kultury se tak stane lépe předvídatelné. Z Durkheimových konceptů vyplývá, že uvedený proces probíhá snáze v typech společnosti založených především na organické solidaritě, to znamená ve společnostech vyspělých, charakteristických rozsáhlou dělbu práce. Přijímání nebo odmítnání nového člena společnosti představuje složitý proces, který zpravidla směřuje od prvotní uzavřenosti k postupnému otevírání.⁹⁰

Mechanismy určené k integrování jednotlivce si nevytváří pouze určitá společnost, ale také osoby, jež se do uvedené skupiny postupně integrují. Této problematice si všimli

87 „Primitivní společnost je tedy nejenom omezena na své území a obyvatelstvo, ale má kulturu relativně typickou pro své podmínky, která není schopna se integrovat s kulturami jiných společností. Přechodná společnost je v jistém smyslu ekvivalentem integrace velkého počtu primitivních společností v jednom společenském systému. To však předpokládá integraci, která by probíhala v kulturní rovině se zvláštním zřetelem k vazbám mezi kulturními vzory a normativním systémem společnosti.“ Talcott PARSONS, *Společnosti. Vývojové a srovnávací hodnocení*, Praha 1971, s. 170.

88 Frederick BARTH, *The Analysis of Culture in Complex Societies*, Ethnos 3–4, 1989, s. 120–142.

89 TÝŽ, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*, Bergen 1969.

90 „Zkoumáme-li dokumenty popisující podrobně obřad, jemuž jsou vystaveni jednotliví cizinci nebo skupiny cizinců [...], zjišťujeme, že přes různost forem jsou sekvence pozoruhodně jednotné. Příchod cizinců ve větším počtu vyvolává akty posilování místní společenské soudržnosti [...], všichni[...] obyvatelé [...] se [...] mobilizují [...]. Navíc cizinci [...] nemohou hned proniknout na území kmene nebo do vesnice; musejí z dálky ukázat své záměry a podstoupit zkušební dobu čekatelství [...]. To je předběžné stadium, které trvá kratší či delší dobu. Pak přichází pomezí období – výměna dárek, obyvatelé nabízejí potraviny, připravují příbytek atd. Nakonec se obřad uzavírá rituály přijetí [...]. Délka a složitost každé z těchto etap sblížení domorodců s cizinci se různí u jednotlivých národů. Ať však jde o skupiny nebo jednotlivce, mechanismus je vždy stejný – zastavení, čekání, přechod, vstup, přijetí.“ A. van GENNEP, *Přechodové rituály*, s. 34.

hlavně sociologové chicagské školy, kteří zaznamenali, že odchod jedince z jeho původního prostředí bývá spojován s narušením primárních sociálních vazeb s rodinou, původní lokální komunitou, známými a přáteli i vazeb sekundárních s institucemi původního národa či státu. Imigrant do nového prostředí přichází dezorientován a teprve postupně v něm vazby na společenské okolí reorganizuje tak, aby mohl působit v nových strukturách. Za účelem překonání dezorganizace přistěhovalci vytvářejí také vlastní kolektivní nástroje.⁹¹ Robert Ezra Park v uvedených souvislostech dokonce hovoří o čtyřech základních potřebách imigranta.⁹²

Tímto základním rámcem se stává integrace imigranta do právního systému, který stanoví jeho práva, povinnosti, pobytový status, ochrání jej před protiprávním jednáním ze strany majoritní populace i jiných imigrantů a současně vymezí, jaké jeho jednání je v souladu s normami dané společnosti a jaké nikoli. Imigrant nebo imigrační skupina se zpravidla snaží uchovat si svoje náboženství, jazyk a kulturu. Podle toho, jaké podmínky jsou jednotlivcům i celým komunitám kladeny v zájmu jejich akceptování ze strany majoritní společnosti, lze hovořit o segregáčnické, asimilační nebo pluralistické politice vůči imigrantům.⁹³

Evropské výzkumy dějin migrací

Masové migrace obyvatelstva s sebou přinášejí závažné důsledky v oblasti ekonomické, sociální, kulturní i politické,⁹⁴ které současně dokládají potřebu systematického studia

91 „Imigrantské společenství slouží zjevně k tomu, aby umožnilo imigrantovi žít. Životem však míníme něco více než pouhou fyzickou existenci. Člověk je takovým stvořením, že žije jako součást společnosti, žije ve svých přáních, snech a myslích jiných lidí.“ Robert Ezra PARK, *Community Organization and the Romantic Temper*, in: R. E. Park – E. Watson Burgess – R. D. McKenzie (edd.), *The City. Suggestions of Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*, s. 99–122; zde s. 118–119.

92 1. Musí mít místo, kde se cítí bezpečný, domov; místo, odkud může odcházet a kam se může vracet. 2. Musí získávat nové podněty, mít prostor k odpočinku, k novým zážitkům, dojmům. 3. Musí být uznáván, to znamená, že musí patřit do nějaké společnosti, ve které má určitý status, musí patřit k nějaké skupině, ve které něco znamená, tam či onam. Musí být jedincem spíše než pouhou součástí ekonomické a sociální mašinérie. 4. Musí mít v někom nebo něčem zálibení, mít důvěrný vztah, třeba i jen k pouhé kočce nebo psovi, vůči kterým pociťuje náklonnost a ví, že je tato náklonnost opětována. *Tamtéž*, s. 119.

93 Konkrétní příklady imigrační politiky v období po druhé světové válce uvádí například Russel KING, *Atlas lidské migrace*, Praha 2008, s. 8–13, 178–185.

94 Výzkumné instituce, které vzájemně spolupracují v oblasti výzkumu migrací, se sdružují pod označením *International Migration Integration Social Cohesion* (IMISCOE): Německo – *Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien* (IMIS), Universität Osnabrück; *Europäisches Forum für Migrationsstudien* (EFMS) Universität Bamberg; Nizozemí – *Institute for Migration and Ethnic Studies* (IMES), Universiteit van Amsterdam; *European Research Centre on Migration and Ethnic Relations* (ERCOMER), Erasmus University Rotterdam; *Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut* (NIDI), Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), Den Haag; Belgie – *Centre d'Études de l'Ethnicité et des Migrations* (CEDEM), *Institut des Sciences Humaines et Sociales*, Université de Liège; Portugalsko – *Centro de Estudos Geográficos* (CEG) da Universidade de Lisboa; *SociNova*, Universidade Nova Lisboa; *Centro de Estudos Sociais* (CES), Universidade de Coimbra;

geografické mobility ve světě.⁹⁵ Zahraniční historická věda migračním výzkumům při-kládá mimořádný význam.⁹⁶ Například Klaus J. Bade prosazuje *sozialhistorische Migrationsforschung*, založený na podstatě strukturálního vnímání prostorového pohybu.⁹⁷ Proti tomuto pojetí se kriticky staví historickoantropologicky orientovaní autoři, kteří mu vytýkají, že v centru jeho pozornosti není aktivně jednajícím člověk.⁹⁸ Zde je však nutné připo-

Švédsko – *Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer* (CEIFO), Stockholms universitet; Velká Británie – *Centre for Migration, Policy and Society* (COMPAS), University of Oxford; *Sussex Centre for Migration Research* (SCMR), University of Sussex Falmer, Brighton; Španělsko – *Research Unit on Migration, Management of Diversity and Social Cohesion* (DEUSTO), University of Deusto, Bilbao; Itálie – *Forum Internazionale ed Europeo di Ricerche sull'immigrazione – International and European Forum of Migration Research* (FIERI), Torino; Rakousko – *International Center for Migration Policy Development* (ICMPD), Wien; *Institute for Urban and Regional Research* (ISR) and the *Institute for European Integration Research* (EIF), Austrian Academy of Sciences, Wien; Francie – *Institut National d'Études Démographiques* (INED), *Section of International Migration and Minorities*, Paris; *Migrations Internationales, Espaces et Sociétés* (MIGRINTER), Université de Poitiers; Švýcarsko – *Swiss Forum for Migration and Population Studies* (SFM/FSM), Université de Neuchâtel.

- 95 Možnosti studia migrací se staly předmětem zájmu kongresu historických věd v Madridu v roce 1990 (*The Seventeenth International Congress of Historical Sciences convened in Madrid, August 26 through September 2, 1990*) a následně i evropské konference komise historické demografie v Santiagu de Compostela roku 1993 (*1st European Conference of the International Commission on Historical Demography, Santiago de Compostela, 22–25 September 1993*); blíže Pavla HORSKÁ, *Konference o migracích v Evropě v Santiagu de Compostela*, *Historická demografie* 18, 1994, s. 184–188. Na odlišné možnosti výzkumu migrací a mobility poukázala 7. evropská konference sociálních a hospodářských dějin (*Seventh European Social Science History Conference*), která se konala v Lisabonu v dnech 26. 2. – 1. 3. 2008.
- 96 Základní přehled o literatuře k evropským migracím řazený podle dílčích témat poskytnou Josef EHMER, *Bevölkerungsgeschichte und Historische Demographie 1800–2000*, München 2000, s. 19–34, 74–86; Ingrid MATSCHINEGG – Albert MÜLLER, *Migration – Wanderung – Mobilität in Spätmittelalter und Frühneuzeit. Eine Auswahlbibliographie*, Krems 1990; Jochen OLTMER – Michael SCHUBERT, *Migration and Integration in Europa seit der frühen Neuzeit. Eine Bibliographie zur historischen Migrationsforschung*, Osnabrück 2005; Christian PFISTER, *Bevölkerungsgeschichte und Historische Demographie 1500–1800*, München 1994, s. 104–116. Literaturu podle jednotlivých zemí uvádí Klaus J. BADE – Pieter C. EMMER – Leo LUCASSEN – Jochen OLTMER, *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Paderborn 2007. O zhodnocení migrací na území Čech a Slovenska se v rámci uvedené práce pokusil rakouský historik Hermann ZEITLHOFER (*Tschechien und Slowakei*, s. 272–287). V souvislosti s Francií nelze opomenout specializované číslo *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 66, 2011, No. 2 nazvané *Migrations, souveraineté, droits sociaux*, které obsahuje dokonce i seznam recenzí novějších publikací věnovaných problematice migrací a mobility.
- 97 Koncepti uvedených výzkumů v teoretické rovině rozpracoval Klaus J. BADE, *Sozialhistorische Migrationsforschung*, in: Michael Bommes – Jochen Oltmer (edd.), *Sozialhistorische Migrationsforschung*, Göttingen 2004, s. 13–25.
- 98 Např. Annemarie STEIDL, *Auf nach Wien! Die Mobilität des mitteleuropäischen Handwerks im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der Haupt- und Residenzstadt*, Wien–München 2005, s. 34.

menout, že historická demografie ze své podstaty musí směřovat ke kvantitativnímu studiu velkých souborů, které se odrážejí ve strukturálním pohledu na problematiku geografické mobility.⁹⁹

Změna místa pobytu v městském i venkovském prostředí bývá většinou zkoumána v souvislosti s uzavřením sňatku nebo získáním lepšího pracovního uplatnění. Pokud má trvalý charakter, hovoří se o migraci, pouze krátkodobá změna je vnímána v rámci lokální (geografické) mobility obyvatelstva. Západoevropská a americká historiografie uvedenou problematiku sleduje v širším časovém i tematickém kontextu.¹⁰⁰ Postupné zvyšování počtu migrujících osob spatřuje od období stěhování národů, přes objevné plavby, období průmyslové revoluce až do současnosti.¹⁰¹ Zlomovou událost shledává v industrializaci a urbanizaci, které s sebou přinesly celkovou proměnu socioprofesionální struktury západoevropského obyvatelstva.¹⁰²

Mobilita představuje významnou konstantu ekonomické sféry. Stále větší počet vesnického obyvatelstva odcházel za prací do měst nebo se nechával krátkodobě najímat jako námezdní pracovní síla ve venkovském prostředí. V důsledku geografické mobility podstatné změny doznala společenská skladba měst i vesnic. Pozdější vynález parní lokomotivy společně s budováním železnic umožnil rychlou přepravu osob na velké vzdálenosti. To vedlo k zpretrhání tradičních rodinných vazeb a ke vzniku moderní evropské společnosti, která se začala utvářet během druhé poloviny 19. století. Tento proces v celoevropském měřítku neprobíhal současně, ale zároveň odrážel lokálně odlišné socioekonomické předpoklady.¹⁰³

Strukturální proměny společnosti jsou zkoumány na příkladu geografické mobility městského i venkovského obyvatelstva.¹⁰⁴ V mnohých případech bývá preferován regionální

-
- 99 Kromě monotematického čísla *Annales de Démographie Historique* 1978 bylo metodice historicko-demografického výzkumu migrací věnováno i pozdější vydání *Annales de Démographie Historique* 2, 2002 (No. 104) nazvané *Les migrations au scalpel*. Možnosti studia geografické mobility byly analyzovány i v německých oblastech, zde například *Migration: Mittelalter und Frühe Neuzeit* (= Beiträge zur historischen Sozialkunde 3, 1989).
- 100 Potřebu systematických výzkumů, které by postihly delší časové období, prosazoval např. Peter CLARC, *Migration in England During the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, Past and Present 83, 1979, s. 57–90; Peter CLARC – David Souden (edd.), *Migration and Society in Early Modern England*, London 1987; srov. Leslie Page MOCH, *Migration in Western Europe Since 1650*, Cambridge 1992.
- 101 Globální nahlížení geografické mobility uplatnil R. KING, *Atlas*, s. 16–185.
- 102 Na vzájemnou souvislost mezi hospodářským vývojem a geografickou mobilitou obyvatelstva poukázal Steve HOCHSTADT, *Mobility and Modernity. Migration in Germany, 1820–1989*, Ann Arbor 1999.
- 103 Vzájemnou podmíněnost novodobých evropských migrací procesem industrializace dokládá Dudley BAINES, *Emigration from Europe 1815–1930*, London 1991; Dirk HOERDER – Jörg NAGLER (edd.), *People in Transit. German Migrations in Comparative Perspective, 1820–1930*, Cambridge 1995; David J. SIDDLE (ed.), *Migration, Mobility and Modernization*, Liverpool 2000.
- 104 Možnosti výzkumu geografické mobility uvádí K. J. BADE, *Sozialhistorische Migrationsforschung*, s. 13–25 (*Sozialhistorische Migrationsforschung*), s. 27–48 (*Historische Migrationsforschung*); srov. Jan LUCASSEN – Leo LUCASSEN (edd.), *Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*, Bern etc. 1997.

nebo dokonce mikrohistorický pohled na zkoumanou problematiku.¹⁰⁵ Kromě prostoru a času je velká pozornost věnována rodinnému stavu, věku a pohlaví jednotlivých migrantů.¹⁰⁶ Pro období středověku a raného novověku migrační výzkum omezuje nedosta- tečná pramenná základna.¹⁰⁷ Pro 19. a 20. století je mimořádná pozornost přikládána migracím ve směru na americký kontinent,¹⁰⁸ zatímco v evropském kontextu je velký vý- znam přičítán pracovní mobilitě.¹⁰⁹ Ve vztahu k poválečnému období, v souvislosti s pra- covními migracemi a příchodem takzvaných gastarbeiterů, mimořádnou pozornost vyvolává náboženská a etnická příslušnost migrantů.¹¹⁰ Zároveň je analyzována možnost jejich integrace do majoritní společnosti.¹¹¹ Odpovídající pozornost bývá věnována také

-
- 105 Jürgen BROCKSTEDT (ed.), *Regionale Mobilität in Schleswig-Holstein 1600–1900. Theorie Fallstudien, Quellenkunde, Bibliographie*, Neumünster 1979; Wolfgang von HIPPEL, *Auswanderung aus Südwestdeutschland. Studien zur württembergischen Auswanderung und Auswanderungspolitik im 18. und 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1984; Walter D. KAMPHOEFNER, *Westfalen in der Neuen Welt. Eine Sozialgeschichte der Auswanderung im 19. Jahrhundert. Erweiterte Neuauflage*, Göttingen 2006; Hans Ulrich PFISTER, *Die Auswanderung aus dem Knonauer Amt 1648–1750. Ihr Ausmass, ihre Strukturen und ihre Bedingungen*, Zürich 1987.
- 106 Michael BOMMES – Ewa MORAWSKA (edd.), *International Migration Research. Constructions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity*, Ashgate etc. 2005; Paul-André ROSENTAL, *Les sentiers invisibles: espace, familles et migrations dans la France du 19e siècle*, Paris 1999.
- 107 Výzkumem migrací v období středověku a raného novověku se zabývali Nicholas CANNY, *Europeans on the Move. Studies on European Migration, 1500–1800*, Oxford 1994; Gerhard JARITZ – Albert MÜLLER (edd.), *Migration in der Feudalherrschaft*, Frankfurt am Main-New York 1988. Neusedlé vrstvy obyvatelstva sledoval Martin RHEINHEIMER, *Arme, Bettler und Vaganten: Überleben in der Not 1450–1850*, Frankfurt am Main 2000 (vyšlo též česky: *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450–1850*, Praha 2003).
- 108 René LEBOUTTE (ed.), *Migrations et migrants dans une perspective historique. Permanences et innovations/Migrations and Migrants in Historical Perspective. Permanencies and Innovations*, Bruxelles etc. 2000; Axel LUBINSKI, *Entlassen aus dem Untertanenverband. Die Amerika-Auswanderung aus Mecklenburg-Strelitz im 19. Jahrhundert*, Osnabrück 1997; Annemarie STEIDL – Engelbert STOCKHAMMER – Hermann ZEITLHOFER, *Relations Among International, Continental and Transatlantic Migration in Late Imperial Austria*, *Social Science History* 31, 2007, s. 61–92.
- 109 Klaus J. BADE, *Population, Labour and Migration in 19th- and 20th-Century Germany*, Leamington Spa etc. 1987; TÝŽ, *Sozialhistorische Migrationsforschung*, s. 49–435; Jan LUCASSEN, *Migrant Labour in Europe 1600–1900. The Drift on the North Sea*, London etc. 1987; Arthur REDFORD – William Henry CHALONER, *Labour Migration in England 1800–1850*, Manchester ³1976.
- 110 Klaus J. BADE (ed.), *Migration, Ethnizität, Konflikt*, Osnabrück 1996; TÝŽ, *Levitens lesen. Migration und Integration in Deutschland*, Göttingen 2007; Leonie HERWARTZ-EMDEN (ed.), *Einwandererfamilien: Geschlechterverhältnisse, Erziehung und Akkulturation*, Göttingen ²2005; Hans-Werner RAUTENBERG (ed.), *Wanderungen und Kulturaustausch im östlichen Mitteleuropa. Forschungen zum ausgehenden Mittelalter und zur jüngeren Neuzeit*, München 2006.
- 111 Oliver TREVISIOL, *Die Einbürgerungspraxis im Deutschen Reich 1871–1945*, Göttingen 2006; Anne WALTER – Margarete MENZ – Sabina DE CARLO (edd.), *Grenzen der*

zdravotním rizikům, která s příchodem cizinců souvisejí.¹¹² Uvedená problematika je aktuální i z hlediska celoevropského srovnání.¹¹³ Specifické téma představuje geografická mobilita během válečných konfliktů.¹¹⁴ Zcela na okraji badatelského zájmu však zůstávají sňatkové migrace.¹¹⁵

Zatímco v českém prostředí jsou důvody migrací a mobility městského i venkovského obyvatelstva vnímány v rámci jednoho tematického celku, v zahraničí se jejich výzkum specializoval do několika oblastí.¹¹⁶ Přestože sledování prostorového pohybu bývá prováděno hlavně s pomocí pramenů evidenční povahy, velký význam je současně přikládán nejenom kvantitativní, ale též kvalitativní analýze.¹¹⁷

Za tímto účelem bývají hojně využívány prameny osobní povahy.¹¹⁸ Samuel Noah Eisenstadt vytýčil nejčastější důvody, pro které městské i venkovské obyvatelstvo opouštělo své domovy. Hlavní podnět spatřoval v nedostatku příležitostí k zabezpečení vlastní existence, v nemožnosti naplnění životních ideálů a také v neschopnosti ztotožnit se s okolní společností.¹¹⁹ V uvedených souvislostech se nejednalo pouze o otázku hmotného zabezpečení jednotlivce nebo příslušníků jeho rodiny, do úvahy byly brány také důvody

Gesellschaft? Migration und sozialstruktureller Wandel in der Zuwanderungsregion Europa, Göttingen 2006.

112 Peter MARSCHALCK – Karl Heinz WIEDL (edd.), *Migration und Krankheit*, Osna-brück 2001; Andrea RIECKEN, *Migration und Gesundheitspolitik. Flüchtlinge und Vertriebene in Niedersachsen 1945–1953*, Göttingen 2006.

113 Jochen OLTMER – Axel KREIENBRINK – Carlos SANZ DIAZ (edd.), *Das „Gastarbeiter“ – System. Arbeitsmigration und ihre Folgen in der Bundesrepublik Deutschland und Westeuropa*, München 2012.

114 Jochen OLTMER (ed.), *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*, Paderborn 2006.

115 Manfred ERNST, *Migration in Giessen und Umgebung auf Grund von Herkunftseintragungen bei Heiraten und Sterbfällen*, in: Arthur E. Imhof (ed.), *Historische Demographie als Sozialgeschichte*. Giessen und Umgebung vom 17. bis zum 19. Jahrhundert, II, Darmstadt–Marburg 1975, s. 639–689.

116 Vnímání prostorového pohybu obyvatelstva je odlišné v rámci jednotlivých zemí. Dosud neexistuje jednotná či spíše kompatibilní terminologie závazná pro všechny evropské státy. Blíže Bohdana HOLÁ, *Proč se dlouhodobě nedaří dospět k harmonizovaným a mezinárodně srovnatelným údajům o zahraniční migraci*, Forum Statisticum Slovacorum 3, 2007, s. 109–116.

117 Na různé možnosti výzkumů migrací upozornil Thomas H. HOLLINGSWORTH, *Historical Studies of Migration*, *Annales de Démographie Historique* 1978, s. 87–96; nově například Ruth FINNEGAN – Brenda COLLINS, *Staying and Moving. Links Between Migration and Community*, in: W. T. R. Pryce (ed.), *From Family to Community History (= Studying Family and Community History 19th and 20th Centuries, vol. 2)*, Cambridge 2001, s. 162–180.

118 Mareike KÖNIG – Rainer OHLIGER (edd.), *Enlarging European Memory. Migration Movements in Historical Perspective*, Ostfildern 2006; nově Martyn LYONS, *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920*, Cambridge 2013, s. 201–221 (Family Strategy and Individual Identities in the Letters of Spanish Emigrants).

119 Na příkladu Izraele prokázal Samuel Noah EISENSTADT, *The Absorption of Immigrants*, London 1954; srov. s evropskými poměry např. Klaus J. BADE, *Ausländer, Aussieder, Asyl. Eine Bestandsaufnahme*, München 1994; TÝŽ (ed.), *Das Manifest der 60:*

politické, náboženské a rasové, které mohou do značné míry přispět ke změně stávajícího místa pobytu. Za dané situace se subjektem prostorových změn nestávali jednotlivci, ale celé skupiny obyvatelstva.¹²⁰

Ve veřejném mínění jsou migrace v některých případech vnímány jako přímý důsledek přelidnění, což by však ve své podstatě znamenalo, že pokud se v jednom regionu vyskytne příliš mnoho lidí, někteří z nich musí zcela zákonitě hledat své uplatnění jinde. Zmíněná představa samostatně se regulující společnosti byla svého času velmi populární a prosadila se do většiny odborných prací, které byly na dané téma sepsány. S tímto názorem se ztotožnil i Klaus J. Bade.¹²¹

Západoevropský výzkum se již od padesátých let 20. století snažil vyrovnat s přesným definováním migrací, rozvojem migračních typologií a nastíněním migračních modelů.¹²² Východiskem jednotlivých pokusů o typologii se stával usudlý člověk, kterého k uskutečnění migrace motivovalo působení několika odlišných faktorů současně. Migrace, jež byla vnímána jako přímý důsledek rozkladu původní – agrární, tedy stabilní společnosti, však s sebou přinášela vykořenění lidí s usudlým způsobem myšlení.

Již vzpomínaný Everett S. Lee na sklonku šedesátých let 20. století charakterizoval migraci jako trvalou nebo přechodnou změnu bydliště. Geografická mobilita v jeho pojetí představovala reakci na změnu životních podmínek a důležitý prostředek k překonání krize.¹²³ Zhruba ve stejném období se prostorovými přesuny obyvatelstva zabýval Günter Albrecht, který chování migrujícího jedince označil za jednu z možností, jak se vyrovnat s problémy výchozího sociálního životního prostředí. V jeho pojetí byla změna bydliště postavena na úroveň řešení konfliktu či spíše problémového chování. Na příkladu odlišných fází životního cyklu jednotlivce poukázal na konkrétní situace, které mohly směřovat k trvalé změně bydliště.¹²⁴

Nejznámějším pokusem o typologii prostorového pohybu obyvatelstva se stala klasifikace Charlese Tillyho, který k vymezení odlišných migračních typů použil dvou základních dimenzí. Prvním zvoleným kritériem se stala vzdálenost, jíž musel každý migrant překonat mezi místem svého původu a následného pobytu. Na druhém místě byla brána do úvahy míra přerušování veškerých kontaktů s výchozí lokalitou. Uvnitř prostoru, který

Deutschland und die Einwanderung, München 1994; Leo LUCASSEN – David FELDMAN – Jochen OLTMER (edd.), *Paths of Integration. Migrants in Western Europe (1880–2004)*, Amsterdam 2006.

120 Ernst PIPER, *Mobilität*; in: Christoph Wolf (ed.), *Vom Menschen*. Handbuch historische Anthropologie, Weinheim-Basel 1997, s. 198–201.

121 Blíže Klaus J. BADE, *Historische Migrationsforschung*, in: Jochen Oltmer (ed.), *Migrationsforschung und Interkulturelle Studien: Zehn Jahre IMIS*, Osnabrück 2002, s. 55–74; TÝŽ, *Sozialhistorische Migrationsforschung*, in: Ernst Hinrichs – Henk van Zon (edd.), *Bevölkerungsgeschichte im Vergleich: Studien zu den Niederlanden und Nordwestdeutschland*, Aurich 1988, s. 63–74.

122 V zemích bývalého „východního bloku“ byly výzkumy migrací dlouhodobě opomíjeny. Teprve v posledních letech se začínají objevovat studie, které migrační problematice začínají věnovat odpovídající pozornost, srov. např. Agnieszka ZIELIŃSKA-NOVICKA, *W poszukiwaniu lepszego jutra. Procesy migracyjne Torunia w 1. połowie XIX wieku*, Toruń 2006.

123 Blíže Everett S. LEE, *A Theory of Migration*, s. 47–57.

124 Günter ALBRECHT, *Soziologie der geographischen Mobilität: zugleich ein Beitrag zur Soziologie des sozialen Wandels*, Stuttgart 1972, s. 8.

byl obecně vymezen zmíněnými dvěma dimenzemi, Tilly stanovil čtyři základní typy geografické mobility obyvatelstva, kterým odpovídaly různé sociální významy. Tímto způsobem rozlišil lokální (místní) migrace (vzdálenost malá, přerušení nepatrné), kruhové migrace (vzdálenost malá nebo velká, přerušení nepatrné), řetězové migrace (vzdálenost střední až velká, přerušení střední) a migrace za kariérou (vzdálenost velká, přerušení velké).¹²⁵

Mezi lokální migrace zařadil Tilly také některé tradiční formy venkovské mobility, zejména vstup do manželského svazku mimo místo svého původu či dosavadního pobytu. Projev kruhové migrace spatřoval v uskutečňování sezónních prací v případě námezdního personálu ve vesnickém i městském prostředí. Řetězová migrace se v jeho pojetí týkala hlavně těch osob, jež dokázaly využít pomoci svých známých, kteří měli kontakty s jinými místy. Jedinec migrující za prací či kariérou byl z jeho pohledu vnímán jako člověk usilující o zlepšení svého ekonomického a sociálního postavení.¹²⁶ Autor zmíněné teorie v rámci své typologie zpouštěl vzájemnou provázanost mezi lokální, kruhovou a řetězovou nebo řetězovou a kariérní migrací.¹²⁷

Pro potřebu popsání prostorového pohybu obyvatelstva mezi výchozím a cílovým místem vznikl již dříve uváděný *push-pull* model, který rozlišoval faktory působící na migrujícího člověka ve výchozím i cílovém místě. Ty zprvu usměrňovaly a motivovaly uskutečnění migrace, avšak zároveň ovlivňovaly směr prostorového pohybu. Zmíněný názor ve vztahu k minulosti obhajoval například Jan Lucassen, který se zaměřil na výzkum sezónních prací. Počátkem devadesátých let 20. století se však jeho teorie stala terčem ostré kritiky a poměrně záhy byla překonána. Její hlavní nedostatek byl spatřován v tom, že migrace zde nebyla vnímána jako historický proces. Navíc neposkytovala žádné rozumné vysvětlení, proč se počty migrujících osob regionálně lišily.

Na příkladu problematiky vandrování Klaus J. Bade během osmdesátých let 20. století prosadil sociologickohistorickou koncepci výzkumu migrace.¹²⁸ Zmíněnou teorií navázal na tradici strukturální historie, která se obrátila proti historickému paradigmatu událostních politických dějin. V centru jejího zájmu stojí struktury, které jsou podle Badeho nezávislé na jedinci a určují jeho jednání.¹²⁹ Strukturální historie umožňuje přesné vydělení jednotlivých sfér (obyvatelstvo, hospodářství, společnost atd.), a to včetně izolovaného výzkumu. Současně se nebrání vzájemné konfrontaci minulosti a současnosti.¹³⁰ Objevuje

125 Charles TILLY, *Migration in Modern European History*, Center for Research on Social Organization Working Paper 145, Ann Arbor 1976.

126 TÝŽ (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*, Cambridge 1996; TÝŽ, *Transplanted Network*, in: Virginia Yans-McLaughlin (ed.), *Immigration Reconsidered. History, Sociology and Politics*, New York-Oxford 1990, s. 79–95.

127 Albert MÜLLER, *Migration: Mittelalter und Frühneuzeit. Zur Einleitung*, Beiträge zur historischen Sozialkunde 3, 1989, s. 67.

128 Klaus J. BADE, *Auswanderer – Wanderarbeiter – Gastarbeiter. Bevölkerung, Arbeitsmarkt und Wanderung in Deutschland seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Ostfildern ²1985.

129 Českému čtenáři se nabízí pouze překlad knihy Klaus J. BADE, *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, München 2000 (česky *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004); srov. Massimo Livi BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 143–149.

130 Jochen OLTMER, *Globale Migration. Geschichte und Gegenwart*, München 2012.

se však kritika, že Klaus J. Bade se příliš nezajímá o člověka, ale o vlny vystěhovalectví a proudy migrantů.¹⁵¹

Základní metodologické postupy uplatňované při studiu migrací v německém prostředí již během druhé poloviny 19. století rozpracoval Karl Bücher, který provedl analýzu pozdně středověkého Frankfurtu nad Mohanem.¹⁵² Jeho studie přinesla celou řadu nových poznatků z oblasti socioprofesionální struktury městského obyvatelstva a místních majetkových poměrů. Opomenuto však nezůstalo ani přistěhovalectví. Po vzoru Karla Büchera byla zmíněná problematika zahrnuta do většiny monografických studií, které se zabývaly otázkou německých měst během 16. až 18. století. Jejich výzkum byl prováděn především na základě rozboru pramenů hromadné povahy.¹⁵³

Také v současnosti se řada historiků z německy mluvících zemí zabývá problematikou přistěhovalectví do větších sídelních jednotek, což úzce souvisí s velmi detailně zkoumaným problémem funkčních vztahů město – venkov. Většina rozborů se přitom zaměřuje na výzkum místa původu přistěhovalců. Výjimku tvoří studie Etienne Françoise o Koblenzi, který dospěl k pozoruhodným závěrům.¹⁵⁴ Podařilo se mu prokázat, že z vesnic, které nebyly od města vzdáleny více jak třicet kilometrů, pocházelo celých devět desetin z celkového počtu všech evidovaných přistěhovalců. Zmíněný autor současně zjistil, že mužské přistěhovalectví bylo ve všech vzdálenostních zónách vyrovnané, zatímco v případě ženské populace byla nejobvyklejší pouze imigrace na kratší vzdálenosti.

Z hlediska možností kvalitativního výzkumu si odpovídající pozornost na závěr tohoto příspěvku zasluží studie Christiny Müllerové o Karlsruhe, ve které autorka zevrubně analyzovala osobní motivaci přistěhovalců. Konkrétní migrace rozdělila na neplánované (neusdlé osoby – vojáci, tovaryši, nádeníci, pomocný personál) a plánované (stěhování do Karlsruhe pro mnohé představovalo velmi výhodnou investici).¹⁵⁵ Obdobně jako Etienne François prokázala, že ve směru do rezidenčního města na krátké vzdálenosti převažovala ženská imigrace.

Závěr

Jednotlivé migrační teorie postupně vznikaly v různých vědních oborech, které se migracemi zabývaly z odlišných hledisek badatelského zájmu. V daných souvislostech je nutné uvést především sociologii, antropologii, demografii, historickou demografii, sociální geografii, ekonomii, sociální historiografii, politologii, psychologii, etnologii a právní vědy. Jednotlivé teoretické koncepty si zaslouží mnohostranný rozbor, neboť fenomén migrací je poměrně komplikovaný. Zasahuje do celé řady rovin existence člověka jako jedince i jako příslušníka různých společenských, politických, etnických či náboženských skupin. Vzhledem k uvedené skutečnosti nelze vytvořit jednu univerzální, totální teorii, platnou

151 A. STEIDL, *Auf nach Wien!*, s. 34.

152 Karl BÜCHER, *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen 1886.

153 Srov. Martin NODL, *Raně novověké městské migrace: perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let*, *Folia Historica Bohemica* 18, 1997, s. 289–303.

154 Blíže Etienne FRANÇOIS, *Koblenz im 18. Jahrhundert. Zur Sozial- und Bevölkerungsstruktur einer deutschen Residenzstadt*, Göttingen 1982.

155 Christina MÜLLER, *Karlsruhe im 18. Jahrhundert. Zur Genese und sozialen Schichtung einer residenzstädtischen Bevölkerung*, Karlsruhe 1992.

ve všech dílčích zainteresovaných vědních oborech. I v budoucnu bude nutné pracovat a potýkat se s pluralitou migračních teorií, přestože syntetizující věda usiluje o překonání různorodosti společensky orientovaných disciplín.

Prezentace migračních teorií musí být zaměřena jak na ty faktory, které byly určeny pro globální měřítko, tak i na ty, jež zohledňují specifický kontinent, region, případně skupinu migrantů. Některé teorie jejich tvůrci spojili s vytvářením nového pojmosloví. Například pro současné podmínky vznikl termín „transnacionalizace“, který je vyjádřením skutečnosti, že dnešní společnosti v otevřeném světě již v podstatě nejsou jen úzce národní. Migrace je pak chápána jako „bytí v přesunu“, tj. jako přirozený stav společenské existence.

Pierre Bourdieu překračuje tradiční nacionalismus ve smyslu národního prostoru a s ním spjatý termín společnost tak, že ho nahrazuje v důsledku globálních aktivit pojmem „sociální pole“. Vznikl rovněž koncept „sociálního kapitálu“, který zohledňuje lidské kvality na různých úrovních, tedy i hodnotu migrantů. V návaznosti na rozvoj moderních komunikačních technologií se do teorií migrací výrazným způsobem promítá teorie sociálních sítí. Podle stávajících teorií je migrant člověkem dvojí orientace, zahrnující to, co nabyl ve výchozím prostředí, a to, co získává v cílové zemi. Tato dvojí orientace je nazývána „bifokalitou“.

Problematika integračních procesů představuje nedílnou součást migrací. Právě zde se nabízí téma výzkumu pro etnologii, psychologii a také další vědní obory. Současně nelze opomenout přínos přechodových rituálů k danému tématu. Přestože problematika dějin migrací je vzhledem k současnosti velice aktuální v celosvětovém měřítku, nejvíce titulů, které vznikají na dané téma, pochází z anglosaského světa či německé jazykové oblasti. Literatura francouzské provenience je poněkud skrovnější, v podstatě odráží koloniální tradice i aktuální potřeby na poli vědeckého zájmu. Předkládaný přehled odborné literatury by měl umožnit základní orientaci v problematice výzkumu migrací a mobility.

OBZORY LITERATURY

Recenze

Mark HENGERER, *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2012 (= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 107), 560 s., ISBN 978-3-205-77765-6.

Když Mark Hengerer zveřejnil roku 2007 ve vídeňském časopise *Frühneuzeit-Info* závaznou stat' o posledních letech života Ferdinanda III., jeho nemocech a smrti,¹ bylo možné tušit, že brzy předloží vědecké veřejnosti životopis uvedeného císaře. Přestože mladý německý historik dokončil jeho základní podobu podle svého vyjádření již roku 2008 (s. 350), vyšla dlouho očekávaná kniha teprve o čtyři roky později. Zpoždění způsobily nejen náročné redakční práce a příprava nahrávek s hudbou pěstovanou na dvoře Ferdinanda III., které v podobě CD tvoří přílohu díla, ale také nesnadné získávání finančních prostředků na tisk rozsáhlé vědecké práce s objemným poznámkovým aparátem, bibliografickým soupisem, osobním i místním rejstříkem a barevnou i černobílou obrazovou přílohou.

Neobyčejně rozsáhlý soupis prostudovaných pramenů z českých, rakouských, maďarských, německých, švédských a vatikánských archivů dokládá hluboký heuristický záběh Marka Hengerera, jenž byl nezbytným východiskem k uchopení životního příběhu Ferdinanda III. a jeho zasazení do širokých dobových souvislostí. Přestože autor věnoval naprosto oprávněně rozhodující pozornost výpovědi písemností uložených v ústředních vídeňských archivech (zvláště Haus-, Hof- und Staatsarchiv a Hofkammerarchiv), provedl neméně zevrubný výzkum zpráv papežských nunciů, kteří působili na dvorech ve Vídni a Štýrském Hradci. To autorovi umožnilo, aby uplatněnou biografickou metodu obohatil o historickoantropologicky pojaté reflexe chování a jednání Ferdinanda III. v očích vlivných vyslanců Svatého stolce a jejich sociálního okolí. Bez náročného průzkumu málo

1 Mark HENGERER, *Die letzten Lebensjahre, Krankheit und Tod Kaiser Ferdinands III. (1608–1657)*, *Frühneuzeit-Info* 18, 2007, s. 24–38.

známých písemností v dobře zvolených rodinných archivech Ditrichštejnů, Harrachů, Piccolominiů, Portiů, Slavatů, Šternberků a Trauttmansdorffů by autor nemohl zařadit život římského císaře, českého a uherského krále do málo přehledného soukolí politických vztahů ve třicátých až padesátých letech 17. století, jejichž mocenským těžištěm byl panovnický dvůr v metropoli habsburské monarchie. Zde se opíral o cenné výsledky svých starších výzkumů, které se týkaly sociálních a politických dějin císařského dvora v polovině 17. století, ať šlo o způsoby komunikace mocenských skupin, šlechtické kariéry nebo integraci urozených osob k centru moci.²

Rozsáhlý seznam vydaných pramenů a především literatury naznačil, že Mark Hengerer neponechal stranou zájmu snad žádné edice a monografie zásadního vědeckého významu, které obsahově a metodologicky souvisely se zvoleným tématem. Výslovně je zapotřebí ocenit nejen autorovu hlubokou znalost stavu bádání anglické, francouzské, německé, rakouské a španělské historické vědy o evropských dějinách první poloviny 17. století, ale také jeho velmi dobrý přehled o výsledcích českého a maďarského výzkumu. Vzhledem ke své jazykové výbavě patří Mark Hengerer k nemnoha zahraničním historikům, kteří pravidelně sledují vědeckou tvorbu českých i maďarských badatelů zvláště mladší a střední generace, jejíž výsledky zahrnují do svých odborných děl.

Dobře promyšleným rozčleněním knihy do tří rozsáhlých tematických celků a především jejich obsahovým pojetím překonal Mark Hengerer obvyklá úskalí tradičních přístupů historiků a historiček k biografické metodě. Ačkoli zachoval základní chronologii životního příběhu Ferdinanda III., neomezil svůj výklad na popisnou faktografii politických a zvláště vojenských dějin, ale osudy hlavního hrdiny současně představil v kapitolech o slavnostech jeho životního cyklu a projevech symbolické komunikace při korunovacích, válečných taženích i diplomatických jednáních. Bez zbytečného ulpívání na podružných detailech se autorovi podařilo ukotvit životní osudy Ferdinanda III. v několika vzájemně propojených úhlech pohledu, které souvisely s jeho rodinným zázemím, dynastickou politikou, rozložení mocenských uskupení na císařském dvoře, vedením vojenských operací proti nepřátelům Habsburků, uzavřením vestfálského míru a obrazem Římsko-německé říše v proměnách evropské politiky po skončení třicetileté války. Takové rozvržení a pojetí látky autorovi skutečně umožnilo, aby napsal plnokrevný životopis habsburského vládce střední Evropy, jenž se naštěstí neztratil v popisech vojenských tažení a bitev.

Mark Hengerer si současně ovšem velmi dobře uvědomoval, že bez třicetileté války a vestfálského míru nepostihne životní osudy zvoleného císaře. Přestože hledání únosné hranice mezi válečnými událostmi a vyprávěním lidského příběhu Ferdinanda III. představovalo po koncepční stránce neobyčejně náročný úkol, vypořádal se autor recenzované knihy s tímto úskalím mnohem přesvědčivěji než rakouský historik Lothar Höbelt, jenž vydal roku 2008 první moderní vědeckou biografii uvedeného habsburského císaře, a to ke 400. výročí jeho narození.³ Jestliže se životní příběh hlavního hrdiny v Höbeltově rozpravě v zásadě rozplynul na bojištích třicetileté války, dokázal Mark Hengerer dobové souvislosti ve své práci rozčlenit a uchopit takovým způsobem, že tvořily pouze nezbytné pozadí životních skutků Ferdinanda III. Ve srovnání s přístupem Lothara Höbelta si autor recenzované biografie uvědomoval, že svůj výklad nemůže přesytit faktografií politických

2 TÝŽ, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004.

3 Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen*, Graz 2008.

a vojenských dějin. Každý životopisec Ferdinanda III. takovou faktografii sice musí znát, ale není nutné, aby jejím nadměrným výčtem zatěžoval biograficky pojatou knihu, od které čtenář neočekává popis válečných dějin, ale naopak zachycení celistvého lidského příběhu.

V prvním tematickém celku, nazvaném *Der Weg zum Kaiserthron (1608–1636)*, přiblížil autor v nezbytné zkratce vedle dětství a dospívání ve Štýrském Hradci hlavní milníky pozdější osobní a politické kariéry Ferdinanda III., k nimž patřila nejen přísná katolická výchova, korunovace uherským a českým králem i první sňatek, ale také finančně nákladné vojenské operace třicetileté války a jeho vrchní velení nad císařskými vojsky, kterého se osobně ujal po vraždě Albrechta z Valdštejna. Stranou pozornosti životopisec neponechal ani prosazení pražského míru a volbu Ferdinanda III. i následnou korunovaci římským císařem.

Přestože ve druhém tematickém celku, jenž nese název *Krieg auf der Suche nach Frieden (1637–1648)*, zachytil Mark Hengerer pouhých jedenáct let života císaře, patří tato část k nejrozsáhlejším v celé knize. Autor věnoval zevrubnou pozornost proměnám jeho dvorského zázemí ve vídeňském Hofburgu, cestám do Čech i Uher a vylíčení politických vztahů Ferdinanda III. s jeho zahraničními odpůrci. Podstatnou část výkladu soustředil k postižení válečné všednosti a závěrečným vojenským střetům ve střední Evropě, které probíhaly mezi léty 1644–1648.

Ačkoli pohledem na mírová jednání v Münsteru a Osnabrücku uzavřel autor druhý tematický celek, věnoval se vlastněmu ukončení třicetileté války, rozložení politických sil v Evropě koncem čtyřicátých a během padesátých let 17. století i napjaté náboženské situaci vyvolané protireformačním tlakem v zemích habsburské monarchie ve třetím tematickém bloku, pro který zvolil název *Die schwierige Erhaltung des Friedens (1649–1657)*. Politický a náboženský kontext poválečné doby autor opět obohatil zasvěcenými pohledy do rodinného a dvorského zázemí císaře, ať šlo o průběh jeho druhého a třetího sňatku nebo o střídání generací mezi blízkými dvořany v Hofburgu. Svůj svižný výklad o ohniscích nového mocenského napětí a válečných hrozbách v Evropě, jimž musel čelit císař v závěru svého krátkého života, prostrídala Mark Hengerer nejen vylíčením předčasně smrti jeho syna Ferdinanda IV., ale stranou bližší pozornosti neponechal ani průběh nemoci a smrti hlavního hrdiny svého životopisu.

I když autorovi sloužily výklady o rituálech při slavnostech životního cyklu Ferdinanda III. a při ceremoniálech korunovaci a jiných dvorských performancích k ukotvení příběhu císaře do širokých společenských a kulturních souvislostí první poloviny 17. století, nebyla jejich vypovídací hodnota využita v recenzované knize beze zbytku, zvláště v interpretaci jejich symbolické roviny.⁴ Scénáře naprosté většiny obdobných slavností na císařském dvoře navazovaly na starší tradice, opíraly se o prověřené ceremoniály, používaly výtvarné symboly shodného obsahu. Inscenace dvorských slavností představovaly harmonii řádu, potvrzovaly hodnoty očekávaného chování a jednání, upevňovaly dynastickou paměť. Bylo by jistě zajímavé nejen pozorovat, jak nahlížel Ferdinand III. na odkaz svých skutečných i bájných předků, ale současně se také ptát, kteří předchozí císaři z habsburské

4 Srov. Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*, München 2008, s. 7–22; Harriet RUDOLPH, *Das Reich als Ereignis. Formen und Funktionen der Herrschaftsinszenierung bei Kaisereinzügen (1558–1618)*, Köln-Weimar-Wien 2011; Irmgard PANGERL – Martin SCHEUTZ – Thomas WINKELBAUER (Hg.), *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung*, Innsbruck-Wien-Bozen 2007.

dynastie mu byli vzhledem ke svým vladařským skutkům vzorem, k němuž upíral své zraky při dvorských slavnostech, každodenní politice a vedení válek.

Zvláštní pozornost si v recenzované práci zaslouhuje neobyčejně rozsáhlý poznámkový aparát, jenž zaujímá 150 tiskových stran, což činí takřka čtvrtinu rozsahu díla. Přestože ho autor využil ke standardním odkazům na literaturu a prameny, rozvedl v mnoha poznámkách zevrubnou argumentaci ke svým tvrzením obsaženým v textu kapitol. Jelikož nechtěl životopis Ferdinanda III. příliš zatěžovat bezprostřední výpovědi pramenů, uvážlivě převedl část pramenných citací právě do poznámek. Snadnějším využití analytického poznámkového aparátu však brání nejen velmi malé písmo, kterým byl na rozdíl od hlavního textu biografie vytištěn, ale také přemíra zkratek, jejichž význam je třeba neustále hledat. Orientaci čtenáři neusnadnilo ani umístění poznámek na konec knihy za text hlavních kapitol, takže při četbě objemného spisu mu nezbyvá nic jiného než stále listovat.

Mark Hengerer napsal s vynikající znalostí evropské literatury, vydaných a zvláště obrovského souboru nevydaných pramenů koncepčně velmi dobře pojatý moderní životopis Ferdinanda III. Autor přinesl naprosto nový pohled na život habsburského císaře a jeho sociálního okolí, jehož osudy se ve starších i novějších odborných pracích spíše ztrácely na válečných kolbištích. Přestože recenzovaná biografie jistě zaujme odborníky celou řadou cenných obsahových detailů, spočívá její největší vědecká hodnota v celistvosti objeveného a neobyčejně vyváženého pohledu na životní skutky římského císaře, českého a uherského krále, jenž vládl v dramatické době třicetileté války a následných mírových jednání o jejím ukončení, které tvořily neodmyslitelný dobový rámec jeho příběhu. Jelikož zřejmě ještě nedozrálá doba, kdy také čeští historikové a historičky budou s potřebným nadhledem psát moderní životopisy raně novověkých římských císařů a českých králů pocházejících z habsburské dynastie, nepochybně by si biografie Ferdinanda III. zasloužila vzhledem k metodologickým, koncepčním a obsahovým kvalitám brzké české vydání.⁵

Václav Bůžek

Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (Hg.), *Bericht über die Reise Johann Christians und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Südeuropas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition* (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století, Řada B, sv. III), České Budějovice, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2012, 530 s. + 8 vyobr., ISBN 978-80-7394-308-0.

Ediční práce je namáhavá, ale vysoce potřebná činnost. Bez ní a dalších pramenných výzkumů nemůžeme pomýšlet na syntézy dějin konkrétního období, což si uvědomují především badatelé raněho novověku. Dlouhou dobu bylo v našem prostředí období druhé poloviny 17. a 18. století v ediční práci opomíjeno, a tak jsme měli k dispozici často jen edice, které vznikly většinou ještě za monarchie a jež neodpovídají moderním požadavkům na kritické zpracování.¹ Naštěstí se situace výzkumu 17. a 18. století v posledním

5 Srov. zatím poslední životopisy habsburských panovníků z pera českých historiků, které však heuristicky, metodologicky a především koncepčně zůstaly daleko za možnostmi současné evropské historické vědy. Blíže Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha-Litomyšl 1997; Valentin URFUS, *Císař Josef I. Nekoronovaný Habsburk na českém trůně*, Praha 2004.

1 Vydávala se zejména panovnická korespondence (srov. třeba Max DVOŘÁK /Hg./, *Briefe Kaiser Leopold I. an Wenzel Euseb Herzog in Schlesien zu Sagan, Fürsten von*

desetiletí v České republice postupně zlepšuje, historici zpřístupnili některé deníky,² autobiografie³ či prameny z městského prostředí⁴ a další edice se připravují.

Recenzovaná práce obsahuje rozsáhlou edici cestovní zprávy, resp. deníku, který dokumentuje kavalírskou cestu bratří Jana Kristiána a Jana Sejfrída z Eggenbergu z let 1660–1665. Máme tu tedy téma, které není mezi českými badateli neznámé a jemuž byla již věnována jistá pozornost. Existuje několik edic podobných pramenů,⁵ mnoho zahraničních i domácích studií, specializovaný sborník i monografická pojednání,⁶ takže je opravdu s čím porovnávat. V dnešní době už proto podobný ediční podnik nemůže přinést

Lobkowitz 1657–1674, Wien 1894; z mladšího období pak Zdeněk KALISTA /ed./, *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Díl I. /Duben 1660 – září 1665/, Praha 1936), dále pak prameny k dějinám mezinárodních vztahů a diplomacie (viz např. Arnold GAEDEKE /Hg./, *Das Tagebuch des Grafen Bonaventura von Harrach während seines Aufenthaltes am spanischen Hofe in den Jahren 1697 und 1698. Nebst zwei geheimen Instructionen*, Archiv für österreichische Geschichte 48, 1872, s. 163–302), k panovníckému dvoru, šlechtické korespondence či deníky a dopisy dokumentující hektické dění roku 1683.

- 2 Jiří KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic. Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, Praha 2004; Veronika ČAPSKÁ – Veronika MARKOVÁ (edd.), *Gabriela Sobková z Kornic, provdaná ze Spens-Booden. Deníkové rodinné záznamy (1785–1808)*, Praha 2009.
- 3 Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002; Josef HRDLÍČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova, Česká Budějovice 2003*; Jiří BRŇOVJÁK a kol. (edd.), *Kryštof Bernard Skrbenský z Hříště. Paměti hornoslezského barokního šlechtice*, Český Těšín–Opava–Ostrava 2010.
- 4 Naposledy Jan VOGELTANZ – Jiří OHLÍDAL (edd.), *František Václav Felř. Letopis 1723–1756*, Praha 2011.
- 5 Srov. František HRUBÝ (k vydání připravila Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ), *Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír*, Brno 1987. Další dvě edice jsou hůře dostupné a nejsou bezchybné, protože se jedná v obou případech o diplomové práce. Srov. Martina KULÍKOVÁ, *Cesty bratří ze Sternberka a jejich cestovní deníky*, Praha 2001 (diplomová práce, Katedra PVHaAS FF UK); Kateřina SALONOVÁ, *Kavalírská cesta Bertolda Viléma z Valdštejna v letech 1664–1665*, Pardubice 2007 (diplomová práce, Katedra historických věd FF UPa). V tisku je pak práce Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ ve spolupráci s Milenou HAJNOU, Janou MAREŠOVOU a Alessandrem CATALANEM (edd.), *Přes Alpy a Pyreneje. Kavalírská cesta Heřmana Jakuba Černína do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska. Edice cestovního deníku z let 1678–1682*, Praha 2013 (v tisku).
- 6 Srov. především Antje STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt–New York 2001; Mathis LEIBETSEDER, *Die Kavaliers-tour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln 2004; Rainer BABEL – Werner PARAVICINI (Hg.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, Ostfildern 2005; v českém prostředí zejména Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010; mnohé studie Zdeňka Hojdy či Jiří KUBEŠ, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, habilitační práce, Pardubice 2011 (tiskem vyjde 2013). V rakouském prostředí srov. studie Gernota Heisse či naposledy Friedrich B. POLLEROß, *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*, Petersberg 2010.

jen zpřístupnění konkrétního pramene, ale měl by obsahovat i jeho zasazení do potřebných kontextů a srovnávací rozměr.

To si uvědomili oba badatelé, kteří připravili recenzovanou práci, a proto se v ní nachází kromě vlastní edice (s. 55–352) také dvě studie (s. 7–54, 353–380), několik příloh i velmi potřebné rejstříky. Autorská dvojice byla sestavena vzhledem k tématu vhodně, protože se sešel významný germanista Václav Bok a zasloužilá českokrumlovská archivářka a historička Anna Kubíková.

Přesto jsem měl při četbě této práce místy smíšené pocity. Hodnotím velmi kladně vlastní ediční počin: Cestovní zpráva popisuje období od června 1660, kdy se Eggenbergové vydali ve Štýrsku na cestu směrem na Nizozemí, do února 1663, kdy mladá knížata dorazila po projetí Francie, Švýcarska a velké části Itálie do Neapole. Zpráva tedy zachycuje celou jejich cestu bez posledních pěti měsíců. Edice je doplněna více než 140 registry osobní korespondence, která se vztahuje k cestě (s. 395–416). Autoři editovali též cestovní pas či plán cesty z pera hofmistra. Shromáždili tak úctyhodné množství pramenného materiálu, který bude dobře sloužit všem budoucím historikům.

Tak pozitivně však nemohu hodnotit studie, jež doplňují vlastní edici, přičemž více výhrad mám k první z nich. V ní se autoři pokusili krátce představit rod Eggenbergů a hlavně analyzovat kavalírskou cestu mladých knížat od její přípravy, přes skladbu služebnictva, které obklopovalo mladé kavalíry, až po vlastní průběh putování (s důrazem na popis nejvýznamnějších pobytů) a financování cesty. Editoři se při tom bohužel spoléhají především na zkoumané prameny a nepracují se základní literaturou ke kavalírským cestám, takže nemohou zjištěná fakta zasadit do relevantních kontextů. Jejich výklad proto trpí zejména v 3. a 4. kapitole přehnanou popisností. Je to o to paradoxnější, že podobné dva prameny ze stejného desetiletí 17. století byly už edičně zpřístupněny a analyzovány (viz literatura v pozn. 5), autoři je však vůbec necitují.

Tento prohrěšek se pak neustále opakuje. Uvedu příklady: Když autoři pojednávají o návštěvě Eggenbergů v Neapoli, nepracují se studií, kterou neapolské tour a jejímu postavení v itineráři kavalírských cest nedávno věnovala Eva Chodějovská.⁷ Když píší o římském pobytu, vůbec nezminí oslavy Velikonoc, které byly klíčovou událostí, jíž se měli kavalíři zúčastnit.⁸ Autoři také konstatují, že Eggenbergové se důvěrně stýkali s Matteem Medicejským, ovšem nevědí, že tento muž vítal společnost „německých“ kavalírů, protože sám během třicetileté války pobýval v habsburské monarchii a osobně znal mnoho tamějších šlechticů.⁹ Není samozřejmě nutné pracovat se všemi analytickými studiemi k tématu, ale znalost klíčových titulů by se autorům hodila – např. když píší o prvním hofmistrovi knížat Eggenbergů Arnoldu Goddinovi a potížích, které s ním měli mladí cestovatelé, pak

7 Eva CHODĚJOVSKÁ, *La gita da Roma a Napoli – una tappa dei viaggi d'educazione nel Seicento*, in: Roma – Praga. Praha – Řím. Omaggio a Zdeňka Hledíková, Praga 2009, s. 263–287.

8 Srov. Martina MAŘÍKOVÁ, *Ad limina apostolorum (Motivation, Vorbereitung und Verlauf frommer Reisen aus Böhmen nach Rom im 17. Jh.)*, in: Roma – Praga. Praha – Řím. Omaggio a Zdeňka Hledíková, s. 189–203. Pro dokreslení kontextu římských pobytů kavalírů by se dalo využít více titulů, např. Tomáš FOLTÝN, *Druhá kavalírská cesta a zejména římský pobyt Ferdinanda Augusta z Lobkovic (1675–1676)*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007, s. 99–127.

9 Kontakty s princem Matteem dokládá pro Adama Františka z Valdštejna Vladimír VOLDÁN, *Cesta hofmistra Morgentallera jižní a západní Evropou*, Brno v minulosti a dnes 4, Brno 1970, s. 104–115, zde s. 108.

by nebylo od věci se podívat na jeho předchozí angažmá jako hofmistra u Valdštejnů či na jeho reflexi v trauttmansdorfské korespondenci.¹⁰

Druhá výhrada, tentokrátě dílčího charakteru, směřuje k archivnímu výzkumu. Ačkoliv autoři shromáždili velké množství pramenů jak z českokrumlovského pracoviště Státního oblastního archivu v Třeboni, tak z Moravského zemského archivu v Brně, některé další důležité zdroje informací, jež by upřesnily a doplnily jejich výklad, nestačili důkladně prozkoumat. Mám na mysli především dva v ČR uchovávané celky osobní korespondence: Marginální význam pro zkoumané téma mají dopisy Josefa Seima, hofmistra Františka Antonína z Ditrichštejna, který pobýval se svým svěřencem v Římě právě v době, kdy sem přijeli Eggenbergové. V listech knížeti Ferdinandu Ditrichštejnovi se o mladých knížatech tu a tam zmiňuje, a protože pro římský pobyt Eggenbergů už není k dispozici cestovní zpráva (končí popisem Neapole), mohly by právě tyto informace vhodně doplnit naše horší znalosti této části kavalírské cesty.¹¹

Podstatnější zprávy nabízí korespondence matky mladých Eggenbergů Anny Marie s druhým hofmistrem Bocquetem.¹² Tu autoři sice prošli (jak dokládají registry dopisů na s. 401–416), ale přesto se jim na jejím základě nepodařilo lépe naformulovat některé pasáže. Předně tvrdí, že propuštěný hofmistr Goddin se v létě 1662 bez větší hořkosti oddělil od Eggenbergů a odjel do Loreta (s. 20). Z dopisů Anny Marie však vyplývá, že Goddin se v jejich společnosti nacházel ještě v létě v Miláně, nechťelo se mu Eggenbergů opustit a oddělil se od nich až po několikerém urgování v září, když se vydali na další cestu na jih. Teprve v dopisu z 26. září kněžna s povděkem kvituje: „Umb deß Goddin beuhrlaubung seint wir nit laidig.“

Zatímco v tomto případě jde jen o lepší formulaci, v druhém případě se autoři evidentně mýlí. Na s. 25 tvrdí, že se za Eggenbergů několikrát po cestě přijel podívat jeden z jejich poručníků, a to Hans Friedrich baron Gäller, aby dohlédl na plnění požadavků matky mladíků. Pokud by to byla pravda, pak by se jednalo o velmi výjimečné jednání, protože rodiče či poručníci se z principu kavalírských cest neúčastnili. Ve skutečnosti ale doprovázel mladá knížata po Itálii „herr Gäller freiherr der jüngere“, tj. zřejmě syn zmiňovaného Hanse Friedricha. Děje se o něm několikrát zmínka v korespondenci. Třeba 14. listopadu 1662 píše kněžna Eggenbergová synům, že chápe, že je mladý Gäller zdrcen zprávou o smrti své sestry. Dne 15. února 1663 zase kněžna sděluje hofmistru Bocquetovi: „Belangent den jungen herrn Gäller von hierauf mit sich genommenen praeceptore, daß er unseren herrn söhne seine juridicas theses dediciert, lassen wirß unß gestahlen“. Mladého Gällera ovšem uvádí také nedatovaný soupis služebníků mladých Eggenbergů.¹³

10 Srov. Eva-Maria CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Studien zu Kavalirtour österreichischer Adelliger im 17. Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 79, 1971, s. 408–434, zde s. 431.

11 Srov. Moravský zemský archiv Brno, Rodinný archiv Ditrichštejnů, inv. č. 1584, kart. 359, poprvé se o nich děje obsáhlá zmínka v listu z 27. 1. 1663 (příjezd do města, nájem paláce a jeho zařízení), dále o nich hofmistr informuje 17. 2. 1663 (jejich návrat z Neapole) i v dalších listech.

12 Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Rodinný archiv Eggenbergů, sign. III 1 G^b 2 (rok 1662) a sign. III 1 G^b 3 (rok 1663).

13 Tamtéž, sign. III 1 G^b 2, *Lista der jenigen pershonen, welliche mit Ihr fürst. gd. beden fürsten raisen werden*. Obě informace z dopisů samozřejmě příslušné registry v recenzované práci neuvádějí (viz s. 410 a 413).

Musím tedy souhrnně konstatovat, že se autorům podařilo kvalitně zpřístupnit velmi zajímavý a v současné literatuře téměř neznámý pramen, který se žánrově pohybuje někde mezi cestovní zprávou (je v něm více než zřejmé teoretické poučení klasickými spisy *ars apodemica*) a cestovním deníkem (jako základ musely sloužit denní poznámky vedené během vlastní cesty). Celkový dojem z práce však poněkud kazí kvalita úvodních partií, kde se ukazuje, že autoři neznají plnou šíři současné debaty o dějinách kavalírských cest, a jejich analýza kavalírské cesty knížat Eggenbergů zůstává nedotažena. To však nemění nic na tom, že jejich publikaci budou s vděčností používat další generace badatelů.

Jiří Kubeš

Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión de España (1700–1714)*, Barcelona, Editorial Crítica 2010, 553 s., ISBN 978-84-9892-060-4.

Kniha předního katalánského historika, ředitele Historického ústavu Vicense i Vivese při univerzitě Pompeu Fabra v Barceloně, je významným přínosem k mnohostrannému zkoumání válečného konfliktu, na němž se podílela většina evropských států, jež s ohledem na své vlastní zájmy podporovaly buď jednoho či druhého z pretendentů soupeřících po smrti Karla II. o španělský trůn – Filipa z Anjou (ve španělské historii Felipa V.), vnuka francouzského krále Ludvíka XIV., a rakouského arcivévodu Karla, syna císaře Leopolda I., který jako pozdější španělský král vystupoval pod titulem Karel III. Albareda používá pro soupeřící tábory zjednodušených termínů filipismus a filipisté (*filipismo, filipistas*) a austracismus a austracisté (*austracismo, austracistas*). Stačí se podívat na obsah knihy, rozdělené do 14 kapitol (plus závěr) a 49 podkapitol, aby si čtenář učinil první, zájem vzbuzující představu o pestrosti témat a problémů, jimiž se autor zabývá. Prezентují válku v jejich četných aspektech na základě publikované odborné literatury a rozsáhlého autorova výzkumu, realizovaného v osmnácti španělských a zahraničních archivech a knihovnách, v nichž autor studoval rukopisy a soudobou publicistiku. Albaredovy bibliografické odkazy podávají znamenitý přehled o dosavadním zpracování dané problematiky ve španělské a částečně i v zahraniční literatuře. Slovo „částečně“ uvádím proto, že autor knihy nepřihlédl k výsledkům badatelského zájmu rakouských a německých historiků o toto téma, který zřejmě přetrvává, jak je patrné třeba z nedávno vydaného Smidova spisu.¹ Výjimkou je bibliografický odkaz na katalánsky publikovanou studii dnes nejlepšího rakouského hispanisty Friedricha Edelmayera a jeho podíl na edici, kterou vydal roku 2008 Institut für Geschichte při univerzitě ve Vídni.² Těžko ovšem soudit, do jaké míry by přihlédnutí k rakouské a německé historiografii obohatilo již i tak pozoruhodnou obsahovou náplň Albaredova díla, produktu víc jak desetiletého bádání, jehož výsledky byly průběžně publikovány v řadě přípravných prací.

Autor zahajuje výklad charakteristikou válečného konfliktu, majícího povahu občanské a současně mezinárodní války, jež by vzhledem k počtu zúčastněných, vojenských sil a počtu obětí mohla být pokládána za válku světovou. Následná kapitola přináší fundovaný

1 Stefan SMID, *Der spanische Erbfolgekrieg. Geschichte eines vergessenen Weltkriegs (1701–1714)*, Köln 2011.

2 Friedrich EDELMAYER, *La Guerra de Successió i la casa d'Àustria*, L'Avenç, Núm. 264, Barcelona 2001, s. 39–45; Friedrich EDELMAYER – Virginia LEÓN – José Ignacio RUIZ RODRÍGUEZ (eds.), *Hispania – Àustria*, III. La Guerra de la Successió Española, Viena, Institut für Geschichte der Universität Wien 2008.

pohled na politické poměry a instituce ve Španělsku okolo roku 1700, a to jak v Kastilii, tak i v zemích aragonské koruny (této oblasti se autor věnuje o něco podrobněji). Dále Albareda sleduje problematiku nástupnické krize, zkoumá zejména okolnosti a vlivy určující postoj krále Karla II., k jehož konečnému rozhodnutí odkázat trůn Filipovi z Anjou přispěl podstatnou měrou kardinál Portocarrero. Z pozdějších Albaredou popisovaných událostí je patrné, jak se kardinálové naděje, že se bourbonský nástupce stane silným panovníkem, který zabrání válce a zajistí územní celistvost monarchie ohroženou mezinárodními smlouvami z let 1698 a 1700 a zachová zároveň i politickou strukturu, existující za Habsburků – polisynodiální systém s tradičními kortesy v Kastilii i v zemích aragonské koruny, ukázaly jako liché. Portocarrero proto posléze přešel na stranu Karla III. V téže kapitole Albareda uvádí, jak se do nástupnické krize promítly hospodářské zájmy Francie a Anglie a předem nastiňuje roli Ludvíka XIV. v politickém vývoji Španělska pod vládou Filipa V. Toto téma je pak náležitě rozvedeno na dalších místech knihy.

Autor však nejprve obrací pozornost k prvním panovníckým krokům Filipa V. po příjezdu do Španělska v roce 1701. Ty byly na rozdíl od pozdějších projevů absolutismu příznivé pro východní části monarchie – král svolal kortesy v Katalánii a Aragonu, které se v Katalánii nesešly už více než sto let. Na kortesech schválil významné koncese a přísahal na katalánské ústavní svobody. Albareda popisuje problémy, které se vyskytly v průběhu zasedání kortesů, a všímá si záporného postoje, jenž k nim zaujímal Filipem jmenovaný místokrál, hrabě de Palma. V dalších částech kapitoly se autor zabývá cestou Filipa V. do Itálie v roce 1702, kde panovník projevil své zaujetí pro válku, jež pak nalézala uplatnění i na Pyrenejském poloostrově, a hodnotí význam tohoto králova italského podniku. Následně Albareda rozebírá důležité změny jak v hospodářském, tak v politickém životě, k nimž došlo ve Španělsku během Filipovy nepřítomnosti: především expanzi francouzského obchodu a zvýšenou přítomnost francouzských funkcionářů na španělském dvoře, vyvolávající nespokojenost španělských šlechticů. To vedlo k prvním projevům odklonu od Filipa V., jenž po návratu z Itálie začal dávat průchod svému absolutistickému směřování.

Pro poznání vnitropolitické scény v následujících letech je velmi důležitá pátá kapitola knihy, v níž Albareda analyzuje odlišnosti mezi filipisty a austracisty a poměry v obou těchto soupeřících táborech. Přechází pak k válečným událostem, hlavně se zřetelem k roli, kterou v nich hráli zahraniční spojenci Filipa V. a Karla III. jak na pevnině, tak na moři. Zatímco Filip V. se opíral o pomoc Francie, austracisté měli oporu v Anglii a v Holandsku, jež v květnu 1702 vyhlásily válku Ludvíkovi XIV. a v září téhož roku vytvořily spolu s Rakouskem, Pruskem a většinou německých států v Haagu tzv. Velkou alianci, k níž roku 1703 přistoupilo i Portugalsko, dřívější spojenec Filipa V. Na sledu hlavních válečných střetnutí příznivých pro alianci zaznamenává autor její převahu v první fázi války. Informace o významu zahraničních spojenců obou královských rivalů prostupují značnou částí knihy. Autor zdůrazňuje, jak v popředí zájmu maritimních mocností, bez ohledu na to, zda šlo o Francii nebo o Anglii a Holandsko, byla snaha o obchodní pronikání do španělské Ameriky. Pro Francouze se k němu otevřela cesta v roce 1701 poskytnutím asienta Guinejské společnosti, konsorcium francouzských obchodníků. Nejlepší podmínky pro ně však nakonec – jak Albareda objasňuje při zkoumání mírových smluv – získala Anglie. Přímo na americkém kontinentu měla válka jen malou odezvu. Autor konstatuje, že je dosud málo známo o tamních sympatiích k austracismu, s výjimkou Venezuely, kde došlo k pokusu vyvolat povstání v Indiích ve prospěch rakouského arcivévodě. Tyto poznatky čerpal Albareda z knihy a studie tenerifské historičky Analoly Borgesové. Z jejího výzkumu vyplynulo, že hlavním organizátorem této akce byl Bartolomé Capocelato, hrabě de Anterria, k jehož nejvýznamnějším pomocníkům patřil jezuita českého původu Michal Alexej

Sabel (Schabel), známý v naší historiografii jako iniciátor vývozu českého skla do Latinské Ameriky.³ Borgesová prezentovala Sabela jako jednoho z nejvýznamnějších agentů, vyslaného vídeňským dvorem s hrabětem de Antería, aby vyvolal zmíněné povstání. Tato epizoda z války o španělské dědictví nezůstala bez povšimnutí ani v naší historiografii, zvláště pokud jde o úlohu, připisovanou v ní Sabelovi.⁴

Po výkladu o filipismu a austracismu a sledování válečné scény v letech 1702–1705 zkoumá Albareda podrobně politický vývoj ve Španělsku. Poukazuje na antipatii vůči místokráli Velascovi v Katalánii, jmenovanému do tohoto úřadu v roce 1704, která vedla k nezdařenému spiknutí. Velasco odpověděl perzekucí, která však nedokázala zabránit posilování austracismu v této zemi. Autor se dále věnuje vládě Filipa V. po návratu z Itálie v lednu 1703, její povaze a personálním i změnám, jež s ní souvisely, včetně odlivu některých jeho dřívějších stoupenců, kteří se přiklonili k austracismu.

Obsáhle sedmá kapitola přináší výsledky autorova bádání ohledně „triumfu austracismu“, k němuž podstatně přispěla janovská dohoda z 20. června 1705 mezi zástupci Katalánie a delegací spojenců, v níž se Anglie zavázala k válečné pomoci. Vyložení spojeneckého vojska a jeho útoky proti Barceloně pod velením generála Peterborougha přinutily v říjnu místokrále Velasca ke kapitulaci dohodě s Karlem III., podle níž museli Barcelonu opustit vojáci Filipa V. a v níž se také přihlíželo k respektování katalánských svobod, zvláště s důrazem na dispozice kortesů z let 1701–1702.

K výrazným triumfům austracismu, jež jsou předmětem Albaredova speciálního zájmu, byly výsledky zasedání kortesů v Barceloně v letech 1705–1706, svolaných Karlem III., ovládnutí Valencie a Aragonu, dobytí Madridu, kam spojenci vstoupili koncem června 1706 a prohlásili Karla španělským králem, dále získání Mallorky a Ibizy a reformy provedené Karlem III. ve Valencii, kde setrval až do března 1707. Albareda bilancuje „austracistický projekt“ na územích aragonské koruny sub specie sociálních sil, jež se na něm podílely, přičemž poukazuje i na význam „války pera“, tj. publicistiky mající značný význam pro získání veřejného mínění.

3 Sabelův zajímavý návrh je zmiňován v různých pracích o historii našeho sklárství. Nejnověji a nejobširněji se jím zabýval Pavel ŠTĚPÁNEK, *El jesuita Miguel Sabel (Schabel), misionero checo en Venezuela y la iconografía del cristal en Bohemia*, Ibero-Americana Pragensia 33, 1999, s. 153–167.

4 V roce 1970, na setkání evropských amerikanistů v Seville, se s knihou a názory Analoly Borgesové seznámili zástupci české iberoamerikanistiky, Josef Polišenský a Lubomír Vebr. Následovala polemika na stránkách ročenky Ibero-Americana Pragensia. Ve společném článku s L. Vebrem konfrontoval Josef Polišenský, jako skutečný autor, tezi A. Borgesové o Sabelově konspirativní činnosti se svými poznatky o tomto misionáři, popíraje její oprávněnost. Španělská historička hájila svůj názor, vytýkajíc J. Polišenskému a L. Vebrovi, že pominuli její novější studii, v níž se Sabelem zabývala podrobněji, na základě předtím nevyužitého pramene. V odpovědi, podepsané opět Polišenským a Vebrem, byla tato její studie podrobena kritice a autorce přisouzena bujná fantazie. Na to již A. Borgesová neodpověděla. Viz Josef POLIŠENSKÝ – Lubomír VEBR, *Miguel Sabel y orígenes del comercio americano con el vidrio de Bohemia*, Ibero-Americana Pragensia 5, 1971, s. 93–115. Analola BORGES, *Las actividades políticas de un misionero checo*, Ibero-Americana Pragensia 8, 1974, s. 188–194. Josef POLIŠENSKÝ – Lubomír VEBR, *Un poco de polémica sobre las actividades de Miguel Sabel*, tamtéž, s. 194–197. O této výměně názorů viz též Bohumil BAĐURA, *Josef Polišenský – iberoamerikanista*, in: Ad honorem Josef Polišenský 1915–2001, Olomouc 2007, s. 43–44.

Válečná převaha spojenců však netrvala dlouho. *Annus horribilis* pro Bourbony, jímž byl rok 1706, vystřídala bourbonská protiofenzíva, velmi dobře vylíčená v Albaredově knize na základě poznatků získaných z historiografie a vlastního výzkumu pramenů. Za její počátek lze považovat porážku spojenců v bitvě u Almansy 25. dubna 1707, jež narušila i vztahy ve spojeneckém táboře. Spojenecké vojsko zamířilo do Katalánie a Valencie s Aragonem se staly snadnou kořistí vojska bourbonského panovníka. Politickým důsledkem jejich okupace, provázené perzekucí bourbonských odpůrců, bylo zrušení valencijských a aragonských svobod a Aragonské rady, což Albareda označuje za „autentickou ústavní roztržku, znamenající konec složené monarchie rakouského domu“. Analyzuje výsledek bourbonské protiofenzivy, ztělesněný v Novém uspořádání (*Nueva Planta*), jehož aplikace ve Valencii a Aragonu znamenala definitivní zrušení tamních svobod a uplatnění práva conquisty vůči těmto územím získaným vojenskou silou.

Albareda srovnává tento postup Filipa V. s politikou pozdějšího císaře Karla vůči Uhrám, vyznívající příznivě pro Karla VI., a poukazuje též na to, jak se *Nueva Planta* lišila od inkorporace Skotska do britské unie. Hledá pak odpověď na otázku, jak vypadala situace v bourbonském Španělsku – sleduje jednotlivé reformy v různých oblastech života a jejich praktický význam. Za jasnou porážku bourbonských zájmů označuje změnu postoje papeže Klementa XI., který uznal jako španělského krále nejprve Filipa V. a roku 1709 své rozhodnutí změnil ve prospěch Karla III. Albareda vysvětluje i příčiny papežova obratu. Poukazuje ovšem i na to, že papež nebyl spokojen s církevní politikou barcelonského dvora a stěžoval si též na chování císařského vojska v Itálii.

Poté, co autor objasnil poměry na území pod vládou Filipa V., zaměřuje svou pozornost na charakter a význam vlády Karla III. v Barceloně, kde se pobyt krále a jeho dvora až do roku 1711 stal útěchou a stimulem pro katalánské vůdčí skupiny. Albareda popisuje, co období Karlovy vlády a přítomnosti v Barceloně přineslo v kulturní, hospodářské i správní oblasti a všímá si významných postav na katalánské scéně. Seznamuje čtenáře mj. s představou o žádoucí povaze vlády, kterou prezentoval Francesc Grases Gralla ve spise *Epítomé*, odsouzeném Karlem III. na žádost barcelonských stavů (*brazos*) a veřejně spáleném, s negativními důsledky pro autora spisu.

Za rozhodující rok pro Filipa V. označuje Albareda rok 1710. Spojenci se v něm ještě jednou zmohli na vítězný vojenský postup, porazili u Almenaru bourbonské vojsko, postupovali k Barbastru a Huesce a zvítězili pod velením Starhemberga a Stanhopea v bitvě na Monte Torrero v Zaragoze. Karel III. splnil svůj slib a obnovil aragonské svobody. Jeho záměrem bylo především udržet Aragon, ale Stanhope prosadil svůj rezolutní požadavek podniknout vojenské tažení na Madrid. Město se skutečně podařilo dobýt. Albareda zde odkazuje na konstatování historičky Virginie León,⁵ že Karel III. již předtím změnil svůj smířlivý postoj k nepřátelům, když v dekretu z 21. srpna 1710 upozornil, že nebude mít soucit s těmi, kteří mu odmítnou poslušnost. Albaredova práce demonstuje, jak se tato hrozba projevila v praxi po obsazení Madridu a jak na vzniklou situaci reagovalo madridské obyvatelstvo. Králova pozdější snaha o omezení excesů u vědomí toho, že vytvářejí překážku znemožňující jeho uznání v Kastilii, zůstala bez úspěchu. Poučná je Albaredova analýza korespondence Karla III. s manželkou Alžbětou, objasňující stav jeho mysli za madridského pobytu. Autor poukazuje i na to, že navzdory represím vůči protivníkům k nim Karel nezaujímal takový postoj zášti a odplaty, jako Filip V. k obyvatelům zemí aragonské koruny.

5 Virginia LEÓN, *Carlos VI. El emperador que no pudo ser Rey de España*, Madrid 2005, s. 173.

V ovzduší nepřátelství k austracistům a po marném očekávání vojenských posil z Portugalska muselo vojsko Karla III. opustit Madrid i Toledo a stáhnout se směrem k Aragonu. Filip V. se mohl vrátit do kastilské metropole a o týden později utrpěly Starhembegovy a Stanhopeovy oddíly porážku od vojska vedeného francouzským vévodou de Vendôme. Mezi vévodovými zajatci byli i Starhemberg a Stanhope. „Je nepochybné“, praví Albareda, „že od oné chvíle válka ve Španělsku zaznamenala definitivní obrat ve prospěch Filipa V., k čemuž významně přispěl francouzský velitel, přijatý v Madridu voláním: ‚Ať žije Vendôme, náš osvoboditel!‘“

Hlavními okolnostmi, jež měly zásadní vliv na vývoj války a zpečetily neblahý osud austracismu na španělské půdě, byly však dvě zahraničně-politické události – volební vítězství torryů, kteří na podzim 1710 získali většinu v britském parlamentu a přivodili změnu v britské zahraniční politice, a převzetí císařského trůnu Karlem III. po smrti jeho bratra Josefa I. v dubnu 1711. Z rakouského arcivévody se stal císařem Karlem VI., což vyvolalo negativní reakci u spojeneckých mocností, jež se projevila zvláště ztrátou britské podpory, na níž byl Karel III. závislý vojensky i finančně. V důsledku těchto událostí se začaly rodit tendence k ukončení války. Albareda zkoumá, jak se zde projevovaly a realizovaly zájmy různých účastníků válečného konfliktu, jež posléze vyústily v mírových dohodách uzavřených roku 1713 v Utrechtu, doplněných v příštím roce smlouvami v Rastattu a Badenu. I když toto formální ukončení války je natolik známo, že by se stěžil dal očekávat významnější badatelský přínos, Albareda přináší nové důležité údaje, jež vytěžil ze studia archivních pramenů v Madridu, Vídni a Paříži.

Dohodami z Utrechtu, Rastattu a Badenu však Albaredova publikace nekončí – autor, opět na základě výzkumu archivní dokumentace, zvláště ze španělského Národního archivu a vídeňského Haus-, Hof- und Staatsarchivu, objasňuje problém, který představovala evakuace spojeneckého vojska z Katalánie, a zkoumá vývoj v postoji stavovského shromáždění (*Junty de Brazos*), jež se nakonec rozhodlo pokračovat v odporu proti Filipovi V. Albareda sleduje „poslední epizodu rezistence“, omezenou na Katalánii: v odporu nejdéle vytrvala Barcelona, jež kapitulovala až v září 1714, Mallorca a Ibiza se podrobily bourbonskému panovníkovi až v červenci 1715.

Pozoruhodným přínosem autorova výzkumu je kapitola „Případ Katalánců“, zabývající se ohlasem rezistence Katalánie a jejího úsilí o zachování politických výsad ve sféře britské zahraniční politiky za vlády královny Anny a jejího nástupce Jiřího I. Logickým pokračováním Albaredova textu je demonstrace toho, co pro Katalánii znamenalo vítězství Filipa V., tj. nelítostné represe a zavedení Nového pořádku, jenž těžce dolehl na Katalánce ve správní, fiskální i kulturní oblasti. Tato politika měla za následek odchod velkého množství lidí (údajně 25 000 – 30 000) do exilu – většinou do Neapole, Milána, Říma a na Sardinii. Značná část austracistů se však uchýlila i do Vídně, kde se jim dostávalo císařovy podpory a kde se usadily i nejvýznamnější osobnosti španělského austracismu včetně Ramóna de Vilana Perlas, markýze de Rialp, jehož aktivitě a názorům věnuje Albareda pozornost na mnoha místech knihy. Správním orgánem španělského austracismu na vídeňském dvoře se stala Španělská rada, v níž byla zastoupena území inkorporovaná do rakouské monarchie v důsledku mírových smluv v Utrechtu a Rastattu. Jejím předsedou byl valencijský arcibiskup Antoni Folch de Cardona, funkci státního tajemníka si podržel až do roku 1736 markýz de Rialp.

V souvislosti s těmito a dalšími informacemi, jež Albareda přináší na s. 443–451 v podkapitole „Španělé a Němci na císařském dvoře“, pokládám za vhodné připomenout, že měl do jisté míry předchůdce v české historiografii, ve studii Josefa Polišínského, vycházející z výzkumu korespondence kardinála Schrattenbacha, v letech 1719–1721 rakou-

ského místokrále v Neapolsku. Pocházel z Čech, kde vlastnil rozsáhlý pozemkový majetek, z něhož plynuly do Neapole nemalé finanční prostředky.⁶

Ačkoliv česká historiografie nevěnovala válce o španělské dědictví speciální badatelskou pozornost, Polišínského studií pozoruhodně přispěla k podrobnějšímu zkoumání španělského pokusu zvrátit výsledek utrechtského a rastattského míru vojenským vpádem do Itálie a následnou válkou, jež se po obsazení Sardinie Španělskem soustředila na jeho snahu dobýt Sicílii. Polišínský se zabývá poměry na vídeňském dvoře a sleduje jeho reakci na španělský pokus připravit císařství o jeho italská území, obrážející se v korespondenci místokrále Schrattenbacha, na jehož bedrech spočívala kromě správy Neapolska i tíha obrany Sicílie, pro niž bylo jeho úkolem obstarat k tomu nezbytné finanční prostředky. Zájemci o tuto problematiku, který by se chtěl podrobněji seznámit s obsahem pramenů, na něž studie odkazuje, může znesnadnit práci fakt, že signatury Schrattenbachových písemností z doby, kdy je Josef Polišínský studoval v kroměřížském archivu, přestaly platit poté, co byly archiválie před lety převezeny ze zrušeného kroměřížského archivu do olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě a přesignovány bez provedení konkordace s původním označením. Protože inventář zpřístupněný na internetu ani jeho podrobnější archivní podoba neřeší tento problém, bylo třeba třídního bádání v olomouckém archivu aspoň ke zjištění skutečnosti, že nejdůležitější soubor dopisů uvedený Polišínským pod signaturou V 348, odpovídá současnému uložení ve fondu AO, II, inv. č. 3286, sign. SCH 31, konvolut XXX, karton 438. Konvolut je rozdělen do dvou samostatně vázaných částí, z nichž jedna, foliovaná, obsahuje i důvěrnou korespondenci markýze de Rialp. Bližší seznámení se Schrattenbachovými písemnostmi ukazuje, že Rialpových dopisů je víc, než na které odkazuje J. Polišínský, a to i z období před místokrálovským úřadem kardinála, např. z let 1716 a 1717. V písemné pozůstalosti Schrattenbacha nalezneme též informace o osudu některých osob, jež se aktivně zúčastnily války na straně Karla III. nebo mu prokazovaly jiné než vojenské služby a ucházely se pak o podporu. Do první kategorie patřil např. podplukovník Pedro de Salazar, jenž v roce 1705 se svou setninou o 75 mužích opustil tábor Filipa V. i svůj majetek, přešel do Karlových služeb a po evakuaci Barcelony byl odměněn místem velitele pevnosti d'Aragona na Sardinii. Když museli Rakušané ostrov vyklidit, přešel i s tehdejšími místokrálem do Milána a pak do Neapole, kde se ucházel o vakantní místodržitelství neapolského hradu Santelmo. Pokud jde o osoby nevojenského zaměření, jež se uchýlily do Neapole, v místokrálových písemnostech se vyskytuje např. dopis katalánského kněze doktora Juana Villasendry, který sloužil Karlovi a jeho ženě v královské kapli v Barceloně, což pro něj mělo za následek „ztrátu vlasti“ a nouzi, již byl vystaven v neapolském exilu. Žádal proto místokrále o finanční pomoc alespoň k tomu, aby se mohl slušně obléci. Albareda se tématem Polišínského práce založené na nevydané korespondenci – zkoumání situace na vídeňském dvoře s pozorností zaměřenou na španělský pokus zvrátit výsledek mírových dohod vpádem do Itálie v letech 1717–1721 – zabývá jen stručně v poslední kapitole knihy, věnované zejména politickým krokům (především významu kongresu v Cambrai) vedoucím k uzavření vídeňského míru v roce 1725, jímž končilo nepřátelství mezi Filipem V. a Karlem VI. Polišínského studie byla ve své době pionýrskou prací, což dokazuje i fakt, že Albareda v uvedené podkapitole o Španělech a Němcích na vídeňském dvoře opírá svůj výklad až o vydání pramenů a literaturu z devadesátých let 20. století a počátku 21. století, s výjimkou tří případů – Secovy edice Bacallarových

6 Viz Josef POLIŠENSKÝ, *K počátkům velmocenské politiky rakouské. (Boj o Sicílii 1719–1721 a místokrál Schrattenbach)*, Sborník historický 10, 1962, s. 169–195.

Komentářů z roku 1957, spisu Durana Canyamerase o exulantech z války o španělské dědictví z roku 1964 a McKayovy práce o Evženu Savojském z roku 1975).⁷

Albaredův výzkum končí pohledem na „přetrvávající austracismus“. Konstatuje a dokládá, že austracisté ve vídeňském exilu pokračovali v politické a kulturní aktivitě. Poslední stránky knihy obsahují kritické hodnocení bourbonských reformem, zpochybnující jejich modernost, především s ohledem na to, co znamenaly pro země aragonské koruny, jimž přinesly „bezprecedentní politické zhoršení“, neboť „jakou modernost představovala ztráta politické reprezentace, militarizace, vynucení přemrštěného zdanění bez souhlasu kortesů a konečně také aristokratizace obecních úřadů ke škodě gremiálních zástupců?“

Kniha katalánského historika je významným pokrokem ve zkoumání války o španělské dědictví, neboť přináší mnoho nových, důležitých poznatků, koriguje některé výsledky dosavadní historiografie a vyznačuje se pozoruhodnou tematickou pestrostí, zpracovanou originálním využitím rozsáhlé historiografické a pramenné základny. Dá se ovšem předpokládat, že sama povaha války, v níž se angažovala značná část Evropy, bude inspirovat historiky k jejímu novému vědeckému zpracování, neboť žádné z nich asi nebude moci být pokládáno za definitivní. I Joaquim Albareda Salvadó si je vědom nutnosti dalšího výzkumu, již vzhledem k nerovnoměrné pozornosti věnované studiu průběhu války v Kastilii a v zemích aragonské koruny. V rámci samotného Španělska může být zajímavé sledovat odezvu této práce u kastilských historiků, z nichž někteří by mohli Albaredovi, přes jeho upřímnou snahu o objektivnost, vytýkat sympatie, ač odůvodněné, k austracistům. Albaredovo dílo je ovšem natolik objektivní, že jeho význam by měli uznat i případní kritikové a zasloužilo by, aby nezůstalo u jeho publikování pouze ve španělštině.

Bohumil Baďura

Jirko KRAUß, *Ländlicher Alltag und Konflikt in der späten Frühen Neuzeit. Lebenswelt erzbirgischer Rittergutsdörfer im Spiegel der kursächsischen Bauernunruhen 1790*, Frankfurt am Main, Peter Lang 2012, 520 s., ISBN 978-3-631-63223-9.

Raně novověké poddanské vzpoury jsou jedním z poměrně častých témat historiografického bádání. Jirko Krauß si pro svůj výzkum zvolil nerozsáhlé povstání v saském kurfiřtství v druhé polovině roku 1790. Navázal tak na starší, pozitivistická a marxistická, zpracování tématu, které však uchopil nově a za pomoci moderních badatelských metod. Popisu průběhu povstání autor nevěnoval příliš mnoho pozornosti. Události, ke kterým došlo na území sedmi zkoumaných panství, mu posloužily jako „klíčová dírka“ umožňující nahlédnout do světa venkovského člověka končícího raného novověku. Ačkoli povstání roku 1790 zůstalo omezeno na několik lokalit, nevyžádalo si oběti na životech, exemplární tresty ani

7 Mezi Albaredovými odkazy je v této podkapitole podrobněji zkoumán přímo jejím autorem jen jeden, ovšem velmi důležitý rukopisný pramen – Rialpovo pojednání z roku 1718. Je možné, že J. Albareda by před druhým vydáním knihy našel ve Schrattenbachově korespondenci další, pro jeho výzkum zajímavé údaje, podobně jako v písemné pozůstalosti hraběte Jana Václava Gallase, uložené v děčínské pobočce Státního oblastního archivu v Litoměřicích (viz Helena SMÍŠKOVÁ, *Historická sbírka* (Rodinný archiv Clam-Gallas (1238) 1529–1947. Inventář č. 1038, Děčín 1996, s. 90–92). Albareda se o J. V. Gallasovi zmiňuje pouze v souvislosti s memoriálem předloženým královně, jež objevil ve vídeňském archivu.

význačnější reformy a skončilo po několika měsících, nabízí badateli zrcadlo odrážející každodenní život, sociální vztahy i způsoby komunikace ve venkovské společnosti.

Při hledání metodologických východisek Krauß důsledně uplatnil interdisciplinární přístup. Inspirací se mu staly sociologické teorie jednání i klasické práce německé mikrohistorie, které spojují zmenšené měřítko pozorování se zasazením zkoumané problematiky do širšího kontextu. Systematicky byly využity postuláty historické antropologie, především nahlížení jednotlivce jako aktéra a spolutvůrce dějinného procesu. Pramennou základnou výzkumu se staly především písemně formulované požadavky bouřících se poddaných, navazující korespondence vrchností a úřadů i protokoly následných soudních procesů s „vůdci“ povstání.

Práce je rozdělena do pěti oddílů, které mapují jednotlivé aspekty související s příčinami, rozvojem i vyústěním povstání. První část knihy přibližuje ekonomickou a sociální situaci zkoumaného regionu, který od konce sedmileté války prošel velmi rychlým vývojem. Následkem byla proměna sociální struktury i vztahů mezi jednotlivými skupinami obyvatel. Ukázalo se, že velmi podstatnou složkou obyvatelstva tvořili lidé bez většního pozemkového majetku, kteří se však oproti běžným zvyklostem v rámci venkovské obce těšili srovnatelnému postavení jako vlastníci zemědělských usedlostí. Tomu odpovídala i jejich role v povstání roku 1790.

Jeho bezprostřední příčinou se stala rostoucí nouze způsobená opakovanou neúrodou, která postihla všechny vrstvy obyvatelstva a vyvrcholila koncem léta roku 1790. Průběh událostí na jednotlivých panstvích podrobně popisuje druhá kapitola knihy. Ačkoli měly nepokoje podobné příčiny a průběh, nedošlo k jejich vzájemnému propojení. V žádné lokalitě se situace nevyhrotila natolik, aby došlo k násilnostem, povstání neměla pevnou organizaci ani jasný ideový základ. Shromáždění venkované se poté, co odmítli plnit dosavadní poddanské povinnosti, obvykle pokusili přednést své požadavky přímo vrchnosti a pak je formulovat v písemné suplice adresované drážďanskému kurfiřtovi. Po několika týdnech se však situace začala uklidňovat a poddaní se za demonstrativní asistence vojenských oddílů vraceli k poslušnosti.

Jednotlivé aspekty kolektivního chování a jednání, stejně jako nástroje a způsoby mnohdy symbolické komunikace aktérů povstání na základě sociologických modelů analyzuje třetí kapitola knihy. Patrně nejzajímavější částí publikace je však následující oddíl věnovaný samotným aktérům povstání. Krauß se zde zabývá jak jednotlivými skupinami protagonistů, tak i konkrétními osobnostmi a jejich rolí v průběhu nepokojů. Mimořádným přínosem knihy je fakt, že autor nenahlíží aktéry povstání jako oddělené zájmové skupiny, ale ve vzájemné interakci. Ukazuje, že v kontextu poddanských protestů nešlo o soupeření dvou diametrálně rozdílných a nesmiřitelných stran, tedy uzavřené a jednolitě masy poddaných s neméně homogenními, názorově jednotnými vrchnostmi. Mezi řadovými venkovany a jejich pánem totiž stála poměrně početná skupina představitelů venkovské samosprávy a správy panství. Jako třetí aktér do děje vstupovali představitelé státní moci, počínaje příslušníky armády přes úředníky až po samotného kurfiřta, jemuž byly adresovány petice poddaných. Všichni zúčastnění do jednání vnášeli své postoje, představy, osvojené modely chování a jednání i specifické způsoby komunikace.

Závěrečná část knihy na základě textové analýzy dochovaných dokumentů detailně analyzuje příčiny, významy a důsledky nepokojů. Podrobně se věnuje argumentaci a požadavkům poddaných stejně jako protiargumentům vrchností a nálezům státních úředníků. V tomto místě by bylo možno vůči Kraußově práci vznést jedinou zásadnější kritickou připomínku. Během analýzy poddanských suplů autor v podstatě ponechává stranou otázku, do jaké míry jejich obsah a tón určovali najatí advokáti, kteří je sepisovali, nebo

zda a jak je „diktovali“ sami poddaní. Podíl autentických představ v textech suplik a míra právního povědomí venkovanů tak zůstávají do značné míry neobjasněny.

I přes uvedenou výhradu je kniha mimořádně zdařilým příspěvkem k poznání každodennosti venkovského obyvatelstva v závěrečném období raného novověku. Přináší komplexní pohled na události poddanského povstání, které jsou pečlivě zasazeny do kontextu dobového politického, sociálního, ekonomického a společenského vývoje. Jednání aktérů nepokojů je analyzováno z hlediska dobové mentality, habitu a norem chování jednotlivých sociálních vrstev, zároveň je věnován dostatek prostoru individuálním pohnutkám a jednání jednotlivců. Kniha je kompaktním, metodologicky promyšleným obrazem venkovské každodennosti na pozadí výjimečných a poměrně dramatických událostí poddanského povstání. Zároveň však přináší zajímavé a mnohdy překvapivé detaily ukazující individualitu jednotlivců i výjimečnost dílčích aspektů zdánlivě předvídatelných a obvyklých situací v dějinách venkova.

Pozornosti českých historiků by bylo možno studium recenzované publikace doporučit z řady dalších důvodů. Prvním z nich je geografická poloha zkoumané lokality, ležící v Krušnohoří poblíž českých hranic, která tak představuje vhodný nástroj komparace pro domácí výzkumy. Velmi zajímavé jsou i dílčí poznatky, ke kterým autor při analýze povstání dospěl. Jedná se například o mechanismus označování údajných vůdců vzpour, kteří byli pány a jejich úředníky vybírání z „problémových“ poddaných, aniž by se v průběhu povstání nějak výrazněji projevíli. Za povšimnutí stojí také postoj, který někteří majitelé panství zaujali k trestům vyneseným státním soudem. Ekonomické důvody a potřeba uchování obrazu milostivé, suverénně vládnoucí vrchnosti byla příčinou intervencí a přímluv za zmírnění trestů vzbouřenců. Velmi zajímavým prvkem v povstání byla aktivní účast právnícky vzdělaných osob, ve městech působících „advokátů“, kteří písemně formulovali požadavky rebelujících poddaných. Jejich motivací ve většině případů nebyla snaha po spravedlnosti nebo porozumění potřebám venkovanů, ale vidina vlastního zisku. Finance byly ostatně důležitým hybatelem vzbouření vesničanů, kteří sice měli možnost právního postupu proti svým pánům, ale nákladnost a průtahy soudních procesů tuto alternativu v podstatě znemožňovaly.

Zcela mimořádnou pozornost si zaslouží metodologie a struktura předkládané práce. Za povšimnutí stojí úvodní kapitola věnovaná demografické, sociální a ekonomické situaci regionu, která poskytla interpretační východisko dalšímu výzkumu příčin povstání. Zařadit do knihy několik stran popisujících zkoumanou oblast je sice zvykem i mezi českými historiky venkova, málokdy je však podobná kapitola skutečně analytická a její závěry zohledněny v dalším badání. Naproti tomu v německé historiografii, reprezentované například Jürgenem Schlumbohem nebo Hansem Medickem, je takto komplexně pojatý úvod mikrohistorických studií samozřejmostí. Nejde přitom o žádné přepočítávání dějin, ale o vytvoření širšího pole výzkumu, které je mimořádně důležité a nezastupitelné uvedením jakéhosi nástínu dějin panství nebo několika ilustrativními příklady z „každodennosti“ lokality.

Srovnání s recenzovanou publikací ukazuje také značnou nepružnost české historiografie ve vztahu k dějinám venkova. Časté volání po interdisciplinaritě a prolínání metodických přístupů různých oborů jen zřídka nachází skutečného uplatnění. Realitou je spíše příliš striktní přidržení se jednoho či dvou konceptů a často i ostré vyhranění vůči jiným historiografickým přístupům. Představa, že by v českém prostředí vznikla podobná kniha o dějinách venkova, v které by skutečně došlo k zohlednění kvantitativní i kvalitativní roviny výzkumu, propojení tradičních dějepisných disciplín, jako jsou hospodářské a správní dějiny, s přístupy moderní metodologie a využití poznatků jiných vědních oborů, je zatím v nedohlednu.

Josef Grulich – Markéta Skořepová

Velké historické milníky, kterými je obvykle rámováno dějinné povědomí širší veřejnosti, vyrůstají z nepřeborného řetězce příčin a následků, jejichž rozkrytí je jednou z hlavních součástí historikovy práce. Pro slovenskou historiografii se takovýchto milníků i v „krátkém“ 20. století nabízí celá řada. Jeden z nich pak stojí na sklonku první světové války – přijetí Martinské deklarace, v níž přední slovenské politické osobnosti odmítly uherský stát a přijaly za svůj projekt ideu státu česko-slovenského.

Takřka sto let, jež nás od onoho vzrušeného martinského 30. listopadu 1918 dělí, tvoří více než dostatečný prostor k tomu, aby mohla být nejen sama deklarace, ale i celé působení slovenské politiky v letech první světové války podrobeno řádnému zkoumání a zhodnocení. V meziválečném Československu bylo však téma prvoválečného slovenského odboje i snah o nalezení modu vivendi s uherskou vládou zatíženo ideou čechoslovakismu¹ a v neprospěch objektivity bádání o těchto věcech hovořil i nedostatečný odstup od popisovaných událostí. Vždyť celá řada jejich přímých účastníků nejenže stále ještě žila, ale zastávala (kupříkladu V. Šrobár, A. Hlinka či M. Hodža) vysoké politické funkce. Politický kapitál těchto osobností pak byl nezřídka odvozován právě od jejich působení v letech 1914–1918.

Situace se v tomto ohledu nezměnila ani během existence samostatného Slovenska v letech 1939–1945 a nestrannému výzkumu nevytvořil příznivé podmínky ani komunistický režim. Zatímco tzv. Slovenský štát se snažil vyzdvihnout především zásluhy slovenských katolíků a zlehčit význam čechoslovakisticky naladěných kruhů,² působily v rámci marxistické československé historiografie tendence vedoucí k adoraci dělnického hnutí a významu, jaký pro boj Čechů a Slováků za státní samostatnost měla ruská říjnová revoluce.³

Ani emigrantská literatura nebyla ve svém hodnocení slovenské politiky za první světové války prosta citového zaujetí. Ba naopak – jakoby právě zde vášně, které doma překrývaly jednotlivé oficiální politické ideologie, vytryskly nespoutanou silou. S nadsázkou se dá říci, že spor o první (česko)slovenský odboj začal v emigrantských kruzích ještě před tím, než se rozhořel požár první světové války. Vždyť čím jiným byly spory mezi „čechoslovakistickými“ slovenskými sokoly vedenými Milanem Gettingem⁴ a „národoveckou“ Slovenskou ligou? Ani po druhé světové válce se emigrantská literatura nedokázala oprostít od svého zaujatého hlediska – USA se ostatně staly jedním z míst, kam odcházeli zastánci válečného slovenského státu, kteří historickou problematiku opět využívali pro utvrzení svých politických pozic.⁵ Až nejnovější doba umožňuje odhlédnout při zkoumání

1 Z čechoslovakistického hlediska popisuje účast Slováků na prvním odboji kupříkladu Ivan MARKOVIČ, *Slováci v zahraničnej revolúcii*, Praha 1923.

2 Např. Karol SIDOR, *Slováci v zahraničnom odboji*, Bratislava 1928.

3 Např. Miloš GOSIOROVSKÝ, *K predstavám zahraničných (amerických a ruských) Slovákov a Čechov o štátoprávnom postavení Slovenska po vojne*, in: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, *Historica* 29, Bratislava 1968, s. 3–27.

4 Např. Milan GETTING, *Americkí Slováci a vývoj československej myšlienky v letech 1914–1919*, Perth Anboy 1935.

5 Např. Milan S. ĎURICA, *Americkí Slováci a snahy o samobytnosť slovenského národa* in: *Kalendár Jednota* 1979, Middletown 1979, s. 97–110.

slovenské politiky v průběhu první světové války od prizmatu aktuálních politických požadavků a přiblížit se tak nestrannému pohledu na celou problematiku.

Jedním z nejnovejších počinů, které si kladou nelehký úkol ozřejmit celou sérii příčin, jež vedly ke vzniku Martinské deklarace, je publikace Mariána Hronského a Miroslava Pečnicka, která vyšla ku příležitosti devadesátého výročí vypracování tohoto dokumentu. Oba autoři již na toto téma publikovali několik studií a monografií.⁶ V deseti kapitolách nyní přibližují čtenáři hlavní tendence vývoje slovenské politiky od počátku roku 1914, kdy došlo k nebyvalému rozvoji slovenského politického života, spojeného s oživením česko-slovenské vzájemnosti, až do přelomu října a listopadu 1918, kdy se představitelé Slovenska veřejně postavili na platformu utvářejícího se československého státu.

Celkový obraz, jež kniha podává, se však neomezuje pouze na území tehdejších „Horních Uher“. Vysvětluje slovenskou politiku nejen ve vztahu k Budapešti či Vídni, ale zároveň sleduje její možnosti v její podmíненosti událostmi v Čechách, rozvojem česko-slovenského zahraničního odboje i vývojem na frontách světové války. Z tohoto hlediska zasluží vyzdvihnout především čtyři závěrečné kapitoly, jež týden po týdnu mapují události roku 1918 a kde je výše uvedená provázanost změn ve slovenském politickém táboře s vývojem v ostatních centrech politického života předvedena patrně nejpřesvědčivěji. To vše doplňuje bohatá fotografická příloha, která (pro laického čtenáře mnohdy vůbec poprvé) umožňuje nahlédnout na tuto kapitolu slovenských dějin i jinak než pomocí psaného textu.

Klady druhé poloviny knihy bohužel neplatí úplně o kapitolách úvodních. Zde souvislý a logicky plynoucí text nabourává kapitola „Slovenská politika na rozhraní mieru a vojny – Sarajevo a čo ďalej“, která původně vyšla jakožto samostatná studie ve sborníku o Milanu Hodžovi.⁷ Do knihy se tak dostal text, který obšírně probírá skutečnosti, jež s předmětem knihy souvisí jen velice volně (srov. pasáž o česko-slovenském školství či rozbor arcivévodova pohřbu). Autoři se nevyhnuli ani tomu, aby některá témata této kapitoly (doznívání „belvederské politiky“ Milana Hodži) nerozebírali znovu v kapitolách dalších.

Druhým negativem první poloviny knihy je zbytečná generalizace, kdy autoři na základě chování jednoho či dvou jedinců charakterizují celý politický směr. Takto je kupříkladu na s. 85–86 prakticky výhradně na základě článků F. Jurigy označeno luďácké křídlo Slovenské národní strany jako to, jež na začátku války hrálo „prim v loajálním provládním

6 Např. Marián HRONSKÝ, *Boj o Slovensko a Trianon*, Bratislava 1998; TÝŽ, *Čechoslovakismus – za a proti*, in: Miroslav PEČNÍK (ed.), *Pohlady na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Čechoslovakizmus*, Bratislava 2000, s. 552–562; Marián HRONSKÝ – Anna KRIVÁ – Miloslav ČAPLOVIČ, *Vojenské dejiny Slovenska, IV. (1914–1939)*, Bratislava 1996; Marián HRONSKÝ, *Pohyb východného frontu (august 1914 – máj 1915) a jeho dosah a ohlas na Slovensku*, *Vojenská história* 1, 1997, č. 1, s. 25–32; Marián HRONSKÝ, *Slovenská otázka v rokoch 1914–1918 a vznik Č-SR*, in: Ján Bobák (ed.), *Na ceste k štátnej samostatnosti*, Martin 2002; Marián HRONSKÝ, *Slovensko pri zrode Československa*, Bratislava 1987; Miroslav PEČNÍK, *K profilu slovensko-českých vzťahov pred prvou svetovou vojnou*, in: Milan Podrimavský – Dušan Kováč (eds.), *Slovensko na začiatku 20. storočia*, Bratislava 1999, s. 87–99; Miroslav PEČNÍK, *Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny a počiatky smerovania slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*, in: Miloslava Melanová (ed.), *Česko-slovenské vzťahy, slovensko-české vzťahy*, Liberec 1998, s. 65–71; Miroslav PEČNÍK, *Slovenská politika na začiatku prvej svetovej vojny*, in: D. Kováč – M. Podrimavský, *Slovensko na začiatku 20. storočia*, s. 316–335.

7 Miroslav PEČNÍK (ed.), *Milan Hodža – politik a žurnalista*, Martin 2008.

postoji k válce“, aniž by přitom byly zmíněny kupříkladu názory Andreje Hlinky či řady jiných slovenských katolíků. Neopodstatněnost tohoto přístupu dokazují sami autoři, když ještě na téže straně označí luďáky pro změnu za směr, který jen o pár měsíců později stál v čele snah „oživit alespoň základní slovenské požadavky“.

Podobných zjednodušení se autoři dopouštějí i ve čtvrté kapitole (Krajanské hnutie a česko-slovenský zahraničný odboj), kdy dochází kupříkladu k (v literatuře však obvyklé) dezinterpretaci proslulého výroku představitele amerických Slováků Ivana Daxnera, o tom, že žádat „roztržení Uher, to může jen buďto člověk nepřičetný, – anebo zrádce...“ (s. 114). Zatímco podle autorů se jedná o odmítnutí myšlenky zrušení dualismu v podunajské monarchii a o deklaraci Daxnerovy věrnosti uherskému státu, vysvítá z další (autory již necitované) části zmíněného Daxnerova novinového článku pravý důvod jeho slov: „... anebo zrádce, který chce podat našim zuřivým nepřítelům do ruky smrtící zbraň proti našim bratrům ve staré vlasti.“⁸

Ovšem vzhledem k tomu, že tato konkrétní kapitola je pouze jakýmsi doplněním hlavní linie výkladu (soustředícího se na domácí slovenskou politiku), je pochopitelné, že autoři byli nuceni sáhnout k jistým simplifikacím.

V těchto kapitolách čtenáře překvapí také nekvalitní redakční úprava. V textu tak lze narazit na perličky jako „poslanec Tomáša Garrigue G. Masaryk“ (s. 126). Vadí i řada překlepů a gramatických chyb v citaci českého textu na s. 154 a 159. Žádná z kapitol druhé poloviny knihy již těmito nedostatky netrpí.

Díky rozsáhlému výzkumu jak v archivních fondech, tak i primární a sekundární literatuře se autorům daří vytvářet plastický obraz Slovenska za první světové války. Kniha sice vyžaduje poučeného čtenáře, který má přehled alespoň o nejzákladnějších konturách slovenské politiky doma i v emigraci, nicméně tomu se „Martinská deklarácia“ stane zasvěceným průvodcem, který hodnotí příčiny a následky, jež stály na cestě vedoucí k milníku, jež vztyčil nad slovenskými dějinami svatomartinský 30. říjen 1918.

Tomáš Bandžuch

Josef PETRÁŇ ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 990 s., ISBN 978-80-7422-123-1.

Jsou knihy, které nelze napsat v žádném grantovém projektu, nýbrž a jen k nim dospět usilovnou badatelskou prací v toku dlouhého vědeckého života, který přitom systematicky a metodicky reflektuje proměny žitého světa, autorovi blízkého. Takovou knihou jsou Petráňovy Ouběnice, dějiny jedné nevelké vsi na jižním okraji středních Čech. Kniha, v principu mikrohistorie vsi a jejího regionu, pro který se shodou náhod dochovala „nezvykle bohatá škála pramenných výpovědí“, byla původně záležitostí velmi osobní: Rodák z Ouběnic, podnícen od mládí zájmem svého otce i svým vlastním o místní dějiny, po desetiletí sbíral pramenný materiál i ústní svědectví, procházel krajinu a konfrontoval výpovědi pramenů s krajinou situací, publikoval řadu dlíčích studií, resp. jako dlouholetý redaktor Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka inicioval výzkumy a orientoval zájem svých akademických žáků i kolegů k této oblasti.

Velmi přesně se na Petráně dají aplikovat slova, jimiž on sám charakterizoval své velké předchůdce, zakladatele moderního českého agrárního dějepisectví Josefa Pekaře

8 Viz např. Konstantín ČULEN, *Pittsburghská dohoda*, Bratislava 1937, s. 28.

a Františka Kutnara: Patří „k historikům, kteří čerpají metodické podněty z rozmanitých disciplin a vědeckých směrů, nepřijímají však důsledně jejich schémata. Vedle serióznosti a přesnosti v heuristice a při analytické interpretaci pramenů, přístupem k teoriím, které lze nazvat eklektickým, zapojil při syntéze intuici, bez níž v dobrodružství poznání nic nového nevzniká. Jde svou vlastní tvořivou cestou ve snaze pochopit duch doby podle znaků kultury společnosti určité epochy.“ K tomu se u Petráně pojí kutnarovský „funkční strukturalismus“, v mnohém předjímající postupy dnešního mikrohistorického směřování sociálně kulturního dějepisu (s. 792).

Petráň je klasik oboru českých dějin.¹ Zvládá je badatelsky, autorsky i učitelsky v perspektivě nejméně od 14. po 20. století, oborově napříč celým spektrem dějepisných disciplin od politických dějin po kulturní, od historie orebního náčiní a dějin sociopopulačních proměn k dějinám akademické vzdělanosti.² V českém prostředí zakladatelsky etabloval celou řadu oborů, po léta s Janem Havránkem proměňovali výuku historické statistiky v přednáškový metodologie sociálních dějin. Všechnu tuto ohromnou erudici a zkušenost teď Petráň aplikoval na mikrohistorické téma Ouběnic. Konceptně inovativně je rozvinul v návrhu komplexní syntézy dějin venkova, která velké – celou zemi dotýkající – děje, proměny a převraty demonstruje na kontinuálně zkoumaném, do detailu osvětleném příkladu jedné vybrané vesnice.⁵

Nejde přitom jen o dávnou minulost (ovšemže čtenáři virtuózně přiblíženou): Petráň dovedl příběh Ouběnic až do konce 20. století a velmi jasně naznačil zásadní proměny a problémy venkova v historicky blízké době „žitých dějin“: „Profese mi dávala podnět a nutila mne k zamyšlení i snaze bez jakékoliv nostalgie vyložit zánik tradičního rolnického venkova, který se utvářel celé věky, jež jsem sám v mládí poznal a který během života jedné generace, mé generace, rychlým tempem zanikal, aniž to současníci vnímali a dovedli zhodnotit“ (s. 795). Kniha je nadto psána nejen srozumitelně, ale – jak je u Petráně obvyklé – literárně působivě. Je to historické dílo, určené celé škále čtenářů: od vesničanů, kteří se dočtou vyprávění o své vesnici a krajině, až po odborníky, kteří se mohou inspirovat metodologickými fintami a produktivními synteticky dějepisnými postupy. Každý si může přečíst to, na co stačí a co ho oslovuje. Autorská dvojice brilantně zvládá celou škálu komunikace a nemá potřebu něco halit do terminologické „odbornosti“.

Zde jsem se dotkl rozměru spoluautorství Josefa a Lydie Petráňových, po desítky let podílníků na řadě významných knih, z nichž účast na čtyřsvazkových, Petráněm redigovaných a do velké míry osobně napsaných, Dějinách hmotné kultury patří k nejpodstatnějším.⁴ Významná česká historička novověku a vysoce uznávaná etnografka vždy

1 Bibliografie Josefa Petráně je otištěna in: Folia Historica Bohemica 3, 1981, s. 350–356; Zdeněk BENEŠ – Eduard MAUR – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Pocta Josefu Petráňovi*, Praha 1991, s. 18–20; Jaroslav PÁNEK (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 100–125.

2 Skvěle to ukazuje výbor z Petráňovy tvorby: *České dějiny ve znamení kultury (Výbor studií)*, uspořádali Jaroslav PÁNEK a Petr VOREL, Pardubice 2010.

3 Připomeňme v tomto kontextu jinou, exemplárně světově slavnou vesničku, jejíž unikátně dochované pramenné zázemí spolu s mimořádnou (možná místy nekritickou) invencí badatele a autora umožnilo roku 1979 pojmut epizodický průhled do její každodennosti jako otevření okna do dějin evropského středověku: Emmanuel LE ROY LADURIE, *Montaillou, okciténská vesnice v letech 1294–1324*, Praha 2005.

4 Josef PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury*, I/1,2. *Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985; *Dějiny hmotné kultury*, II/1,2. *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1997.

dokázala nejen rešeršně a editorsky podporovat svého manžela, ale i vnést do společných prací také velkou porci svých zajímavých motivů a badatelských zkušeností. Tak je tomu i zde, u knihy, která dlouho, jen zdánlivě aditivně, vznikala z dílčích Petráňových studií a monografií.

Prvou z oněch knih byl: „Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)“, knížka vydaná nevelkým nákladem ouběnických rodáků a spolků už roku 2000.⁵ O rok později vyšlo „již ve standardním kamenném Nakladatelství Lidových novin“ rozšířené druhé vydání s podtitulem „Mikrohistorie české vesnice“. Ohlas u odborné veřejnosti byl vynikající. V roce 2009 pak Petráň vydal „Dvacáté století v Ouběnicích“, knížku (nejen) pro agrární soudobé dějiny stejně průkopnickou jako byl první svazek pro starší epochy. A konečně pro souborné vydání roku 2011 autorská dvojice celé dílo ještě jednou od základů přepracovala a zobecnila své interpretace a závěry.

V osmnácti kapitolách jsou tu ve famózní komplexnosti podány dějiny českého venkova jako kulturního, produkčního, ale i ekologického a hlavně intenzivně žitého prostředí. Prvá kapitola tematizuje otázky žitých dějin, každodennosti, paměti a zapomínání v kontextu dějin venkova, nahlíženého z mikrohistorické perspektivy. Další kapitoly první třetiny výkladového textu soustavně pojednávají vývoj od osídlení zkoumané krajiny a svědectví o tomto písemně jen minimálně podchyceném procesu přes husitství, vývoj raného novověku (včetně úlohy poddanských městeček regionu pro trhy, řemesla, školství i justice) ke třicetileté válce, rekatolizaci a kulturním proměnám pobělohorského venkova až k státním reformám 18. století a významu jejich působení pro změny a posuny venkovského života.

Druhá třetina knihy je věnována 19. století a první polovině 20. věku včetně nacistické okupace. Snad ještě zajímavější než cenné a dramatické líčení zlého šestiletí 1939–1945 je ale jedenáctá a dvanáctá kapitola, které pojednávají o modernizaci vesnického (a nedalekého maloměstského, pro vesnice zásadně významného) života ve dvacátých letech: zmíňme jen hesla „migrace, školní vzdělání, pozemková reforma, elektrifikace“ a ovšem – literárně pojaté – objevování odpočinkové kvality venkova velkoměstským obyvatelstvem. Poslední třetina textu (s. 621–790) přináší důkladně reflektovaný – opět mikrohistoricky solidně podezděný – výklad o poválečném vývoji. Je to pasáž nesmírně poučná a s velkým inspiračním potenciálem pro celou řadu historických i obecněji sociálněvědných oborů. Rozsáhlý poznámkový aparát, seznam literatury a editovaných pramenů, zkratk a vyobrazení i rejstřík je u Petráňových samozřejmostí stejně jako (snad poněkud příliš stručné) anglické resumé.

Kdysi, když v NLN vyšel první díl a snášela se na něj chvála celé řady odborníků střední a starší generace, napsal jeden mladý žurnalista recenzi s úvahou, proč že tolik vědců chválí obyčejné dějiny jedné vesnice. Dospěl k závěru, že široká obec Petráňových žáků zřejmě chce udělat starému učiteli radost... Samozřejmě, že badatelů, kteří mají profesora Petráně a jeho paní důvodně rádi, je velmi mnoho. Nad krásnou a inspirativní „ouběnickou“ syntézou z roku 2011 mne však jako relevantní vysvětlení napadla parafráze slavného výroku stratéga úspěšné Clintonovy prezidentské kampaně, Jamese Carville, z roku 1992: „It ist the classics, stupid!“

Jiří Pešek

5 Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)*, Ouběnice 2000. Srov. moji recenzi v časopise *Dějiny a současnost* 22, 2000, č. 6, s. 63n.

Obecné

Miloslav PETRUSEK, *Společnost a kultura. Sociologické úvahy a eseje*. Uspořádal Jiří FIALA, Praha, Nadace Dagmar a Václava Havlových Vize 97, 2012, 189 s., ISBN 978-80-904-956-5-4.

Výbor deseti charakteristických studií (a jedné cenné autobiografické stati, následované výběrovou bibliografií) nedávno zemřelého klasika české „pozdně moderní“ sociologie je knihou pro historika mimořádně inspirativní. Nejde snad ani o to, že až „obludně“ sečtělý polyhistor Petrussek objímal ve svých vtipně psaných úvahách horizont humanitních věd v širší, zahrnující vedle sociologie v bohatém spektru jejích teoretických i historicky zaměřených poloh zcela samozřejmě i širokou škálu dalších oborů od filozofie přes dějiny evropských literatur, historii až po dějiny i současnost umění. Významnější je, že se tomuto eminentnímu znalci Masarykova díla stejně jako odborníkovi na celé dějiny i na proudy současné světové sociologie a částečně též politické filozofie pod rukou mnohé ze studií proměňovaly v texty teoreticky dějepisné nebo intelektuálně historické povahy. Česká dějepisná literatura není na takové – většinou nadto vtipně až specificky „pábitelsky“ psané (především při svrchované teoreticky fundovaném ironizování postmoderny: srovnej jeho vyrovnání se s Macurovým a Třeštkovým konceptem „konstrukce českého národa“) příspěvky právě bohatá, a neměla by je proto přehlédnout.

Zásadní význam má již prvá studie knihy: ‚Deziluze z pokroku jako stav ducha‘. Historicko-sociologický náčrt problematiky. Petrussek tu formuloval svůj koncept duality sociálního faktu a psychologické metafory, aby pak přešel k problematice dějinného pokroku a (problematičnosti) modernizace. Ve studii na téma Život všední a život heroický se autor vyslovil ke konceptům

kontinuity a diskontinuity dějin a k otázce charakteristiky dějinných přelomů. Další, zdánlivě aktuálně koncipovaný text o univerzitách v tzv. společnosti vědění obsahuje mj. „luhmannovské“, pro dějepisce stejně jako pro sociologa významné upozornění na význam udržení autonomnosti jednotlivých subsystémů pro fungování společnosti a na nebezpečí, pramenící z možného průniku kódů jednoho systému do druhého.

Pro historika, ať už se zabývá staršími nebo soudobými dějinami, je ale stejně tak důležitá Petruskova studie Proč lidé naší doby potřebují mýty?, kde autor stručně načrtl svoji „teorii mýtů“. A obdobně inspirativní je jeho pohled na multikulturalismus, kriticky se vypořádávající s podněty Maxe Frische stejně jako s názory levicové populistického sociologa Ulricha Becka. Petrussek je přitom výsostně inspirující i tam, kde s ním čtenář nemusí přímo a ve všem souhlasit. Studie: Zápas se socialistickým realismem v české kultuře. Sociokulturní rekonstrukce, která snad až příliš optimisticky vychází z představy definitivní odumřelosti a historizace tohoto účelově služebného až imperiálně panovačného přístupu k umělecké tvorbě, možná poněkud podceňuje možnosti sekundárního (nejen ironického) přžívání principů sorely v „pozdní době“. Autor nás však s neobyčejnou kompetencí ve výtvarném i literárním a estetickém světě poučuje i o vývoji vztahu levicové avantgardy a od počátku třicátých let se etablujícího socialistického realismu v době meziválečné a s plnou drastičností pak v čase bezprostředně poválečném. Petruskovy závěry o sociální funkci a o komunikačních charakteristikách umění pak mají samozřejmě význam daleko obecnější.

Nemá-li být historiografie jen čtivým vyprávěním o dávných velkých mužích a jejich činech, ale také sofistikovaně konstruovaným, zkoumavým průhledem do za-

sutých vrstev minulosti lidské společnosti, neobejde se bez takovýchto textů. Česká kultura přišla o velkého znalce a pracovitěho, ironického a britkého autora, pilně publikujícího mj. na poli dějin sociologie, filozofie, politické teorie, ale i literatury a umění. Zbývá však bohatství jeho – namnoze drobných a roztroušených, ovšem brilantních – textů. Sebraná edice dosud nevydaného Petruskova díla, připravovaná nakladatelstvím Slon, by se tak i historikům měla stát podnětem k promyšlení řady témat, které tento ironický klasik kdy nabil díl svým čtenářům.

J. Pešek

Marc FERRO, *Mes histoires parallèles. Entretiens avec Isabelle Veyrat-Masson*, Paris, Carnets Nord 2011, 378 s., ISBN 978-2-35536-046-6.

Zanedbatelnou nevýhodou žánru interview se jeví to, že nenabízí mnoho možností k originálnímu uchopení a ztvárnění textu. Tazatelka, jež zpovídala v předkládané knize Marka Ferra, v úvodu vynaložila značné úsilí, aby ozřejmila jedinečnost vlastního přístupu k interview. Předdesílá, že v něm kombinuje několik žánrů (zejména autobiografii a paměti) a že se nesnaží vysvětlit dílo skrze život, nýbrž že chce poznat zpovídanou osobnost prostřednictvím jejího díla. Čtenář však zřejmě nezíská dojem, že pročítá něco jiného než běžnou ukázkou žánru a s obtížemi nalézá rysy nějaké specifické metody. Rovněž to, že se tazatelka snaží představit Ferra coby člověka, který „měl tisíc životů“, vyznívá jako fráze, označující prostou skutečnost, že Marc Ferro byl mnohostranným historikem. Nic to však neubírá na hodnotě knihy ani sděleného. Mnohost Ferrových odborných i veřejných zájmů umožňuje tazatelce i dotazovanému uvádět čtenáře do různých světů. Ferro má co sdělit, především jako jeden z nejvýznamnějších představitelů třetí generace Anna-

les, třebaže vždy poněkud stál stranou jejího hlavního proudu.

Prvním významnějším Ferrovým působištem bylo Alžírsko, kam přijel jako učitel. Prožil zde kritická léta, kdy vrcholil boj za nezávislost; nezamlčuje při tom, že v té době nebyl zastáncem úplné alžírské samosprávy. Další destinaci, tentokrát již odbornou, představoval Sovětský svaz, neboť Ferro si za své první velké badatelské téma zvolil výzkum veřejného mínění revolučního Ruska. A protože ho Pierre Renouvin poučil, že kdo chce zkoumat veřejné mínění, musí nejprve vědět, k čemu se vlastně vztahuje – jinými slovy zkoumat, co se událo –, začal se Ferro intenzivně zabývat sovětskými historickými reáliemi. Vypracoval se v jednoho z nejzasvěcenějších znalců moderních ruských dějin, a to nejen ve francouzském kontextu.

Isabelle Veyrat-Masson představila Ferra jako „vynálezce koncepcí“; Ferro totiž náleží k tomu typu historiků, již neradi setrvávají u jednoho tématu i metody. Proslul zejména jako jeden z průkopníků intenzivního využití filmu v dějepisectví a podílel se na řadě kvalitních filmových historických dokumentů. Neznamenalo to ovšem, že by Ferro podléhal módním historiografickým trendům; například se překvapivě kriticky vyjadřuje k „místům paměti“. Uspokojení budou i čtenáři toužící po informacích „ze zákulisí“ francouzské historické obce. Ferro byl blízkým spolupracovníkem Fernanda Braudela a neskrývá svůj obdiv k tomuto významnému představiteli světového dějepisectví 20. století. Zaujmou také pasáže vypovídající o boji o vedení *Annales* po Braudelovi a zvláště Ferrova rivalita s Furetem a Le Roy Laduriem. Nescházejí však ani obecné úvahy o historickém poznání, jeho smyslu a významu.

M. Řepa

Marie ŠTEMBERKOVÁ, *Univerzita Karlova: historický přehled*, Praha, Karolinum 2011, 200 s., ISBN 978-80-246-2014-5.

Kniha je strukturována do dvanácti kapitol, počínaje obdobím Karla IV. až do současnosti. Přehled však nedoplňuje předmluva ani doslov, kde by byly předloženy či v závěru zhodnoceny cíle, které si autorka vytyčila. Na konci publikace je připojen přehled významných dat a událostí, týkajících se univerzity a jednotlivých fakult i dalších vysokoškolských ústavů, pracovišť a účelových zařízení Univerzity Karlovy, doplněný fotografiemi ze současnosti. Je připojena i mapa centra Prahy, v níž jsou fakulty a ústavy vyznačeny. Dále kniha obsahuje seznam literatury a soupis vyobrazení. Kniha čtenáře upoutá bohatou obrazovou přílohou, o kterou se postarali fotografové Milan Posselt a Oto Plán. Přemíra fotografií však nadproporčně převládá nad potřebným textem. Ovšem jedná se o historický přehled a nikoliv o hlubší pohled do nitra zkoumané instituce.

Dílo otevírá Zakládací listina Univerzity Karlovy ze 7. dubna 1348 v latinském i českém jazyce, u níž nelze v názvu listiny přehlédnout tiskovou chybu. Karel IV. je tu (s. 17) představován jako velikán, naplňující, díky souhlasu avignonského papeže Klimenta VI. jednu z velkých idejí křesťanského středověku – *universitas*. Je zde upozorňováno, že sídlem první koleje Karlovy univerzity byl na Starém Městě dům Žida Lazara. Dostává se nám tu však jen okleštěných informací o způsobu hmotného zajištění akademické obce, sídlech jejích součástí, o jejich pravomocích, příliš stručné jsou charakteristiky obsahové náplně všech čtyř fakult, osvětlení náplně funkcí představitelů univerzity, zejména působnosti rektora a děkanů. Zajímavý je popis vývoje promočních ceremoniálů, jež byly tehdy odlehčovány humornými vsuvkami. Následuje upřesnění pojmu „univerzitní obec“, která se dělila na čtyři národy, svízelná situace, v níž se univerzita ocitla v době papežského schizmatu, převaha českého národa po vydání Kutnohorského dekretu roku 1409 a autorčino okomentování jeho blahodárného vlivu na chod univer-

zity. Zajímavou součástí první kapitoly je výklad o způsobu a náplni studia, v němž byl kladen důraz na studentovu schopnost argumentovat, kriticky selektovat vlastní myšlenky i zprostředkované informace.

Následující kapitola má totožný ráz a nabízí vhled do poměrů na pohusitské jednofakultní univerzitě. Text je rozdělen do krátkých odstavců, které značně volně přelétávají mezi tématy i obdobími, kupříkladu od počátku novověku až k padesátým letům 20. století. Čtvrtá kapitola působí jako jmenný seznam důležitých představitelů historie univerzity, vždy doplněný jen několika větami. Když se čtenář konečně dočká zmínky o lékařské fakultě, nedozví se tu ani skutečnost, že v sedmnáctém století byli vystudovaní lékaři teoretiky, nikoli však praktiky. V revolučním období roku 1848 se, dosti opožděně, dozvídáme něco málo o studentských aktivitách, kterým ovšem byl učiněn konec za bachovského absolutismu. Na druhé straně považují za velmi přínosné zdůraznění autorčina výkladu o tom, kdy začal pronikat do výuky český jazyk a jak na univerzitě nabývala vlivu česká věda. V páté kapitole se čtenáři dostává bohatého výkladu poměrů na rozdělené české a lépe materiálně vybavené německé univerzitě a jsme doslova zataženi do dění na lékařské fakultě. Dále je tu vylíčen průlomový „příchod“ výuky sociologie díky Tomáši Garrigue Masarykovi.

V části knihy, nesoucí název Od demokracie k nacistické okupaci 1918–1945 se nabízí obsáhlé pojednání, v době před a během teroru vůči české inteligenci, které odsoudilo veřejné mínění nejen v Evropě, ale i ve vzdálené Latinské Americe. Pro čtenáře je překvapením např. skutečnost, že po uzavření vysokých škol udělovala univerzita v Oxfordu českým medikům tituly jménem Univerzity Karlovy (s. 113). Následně autorka zpracovává významnou vedlejší tematiku, tedy protesty studentů proti nástupu komunistů k moci, dále se zaměřuje na personální univerzitní čistky po únoru 1948 či líčí vyčlenění teologické fa-

kulty ze svazku UK a její přemístění do Litoměřic.

K porozumění snadno srozumitelnému textu není nutná znalost dějinných kontextů z období, jimiž se autorka zabývá, neboť čtenáři ozřejmuje i základní historické události, jakým bylo papežské schizma či toleranční patent Josefa II. Za nedostatek oproti tomu považuji skutečnost, že autorka vůbec neinformuje o způsobu výuky ani o podobě zkoušek, které musel student složit před získáním diplomu. Nevysvětluje ani tituly, které studenti získávali v různých epochách. Dozvídáme se pouze o doktorátu z přírodních věd, který absolventi získávali od roku 1920 na samostatné přírodovědné fakultě. Chybí zevrubnější pojednání u dění na univerzitě ve vrcholném středověku a raném novověku, neboť v polovině díla nás autorka staví již před situace během první světové války. Obecně je největší pozornost v publikaci věnována zvláště období po roce 1918. Pro orientaci v celku dějin univerzity proto čtenář raději sáhne po díle, které se věnuje jejím dějinám rovnoměrněji. Knihu lze tedy charakterizovat nejspíše jako výčet významných osobností, doplněný záznamy z jejich života (namísto exkurzů do soukromí Franze Kafky či Tomáše Garrigue Masaryka by ale čtenář dal přednost sondě do výuky předmetů s takovými osobnostmi spojených), dále jako výčet budov a historických událostí, které se univerzity dotýkaly.

K. Ungerová

Středověk

Andreas BÜTTNER, *Der Weg zur Krone. Rituale der Herrschererhebung im spätmittelalterlichen Reich*, 1–2, (Mittelalter-Forschungen 35/1,2), Ostfildern, Thorbecke Verlag 2012, XIV + 878 s., ISBN 978-3-5995-4287-6.

Otvírám mohutný spis s lákavým názvem, oslovující svými předpokládatelnými širo-

kými bohemikálními konotacemi i českého čtenáře. Nejde přitom jen o naše Lucemburky, ale i o (ne)účast českých panovníků na cestě k této koruně těch druhých, neboť tu často byli význačně tak či onak angažováni. Než se zastavím u obsahu, nemohu opomenout jednu, podle mne závažnou, ne-li podstatnou věc. Pro autora totiž neexistuje česká historiografie, ač po té německé je druhá, která má k tématu z podstaty věci nejvíc co říci. Pokud ovšem není psána německy, což v případě Spěváčková stručnějšiho životopisu Karla IV. není to nejlepší, co můžeme podat (ovšem nepřichází např. ani německý Palacký). Nejde o to, že by jí autor věnoval málo pozornosti či věc vysvětlil nezalostí českého jazyka (která to ale nemůže v případě profilujících prací omluvit, neboť dnes existuje řada možností, jak tuto bariéru snadno překlenout), ale o to, že ho to zřejmě ani nenapadlo. Nemusím českého, doufám ale, že ani příležitostného zahraničního čtenáře přesvědčovat konkrétními citacemi, snad jen uvedu, že tu je řada českých autorů s pronikavými názory, ať zmíním z těch starších aspoň tři Josefy: Pekaře, Šustu či Cibulku, každého s jiným akcentem. A i těch mladších by byla celá řada. Stačí uvést jen ty nejvýznamnější: Josef Žemlička, František Šmahel, Lenka Bobková, Marie Bláhová, Petr Čornej či Vratislav Vaníček. Tento deficit ovšem poznamenává do jisté míry některé partie autorovy práce, a to nejen pokud jde o Lucemburky.

Ale i jinak překvapí, že např. u tahanic s volbou Rudolfa I. Habsburského není Přemysl Otakar II. ani zmíněn! Ostatně v jinak impozantním a v mnohém poučném seznamu pramenů a literatury, který má přes 50 stran, postrádám z německých titulů např. některé práce Armina Wolfa o kurfiřtském kolegiu, které vůbec zůstává více stranou, než odpovídá skutečnosti. Ale sledujme to, co Büttner přináší. Poněkud překvapí, že přes svůj velký rozsah (možná ovšem právě proto) niha výslovně a záměrně nejen blíže nepřihlíží k obdobným

obřadům u ceremonií knížecích či u ostatních evropských království. Lze to ale pochopit u dalších korunovacích (korunou lombardskou či arelatskou) římských králů jakož i samotných korunovacích císařských, protože jim analytická pozornost věnována byla (Eichmann, Elze, Haase aj.).

Co tedy Büttner sleduje? Jsou to německé (římské) korunovace počínaje Vilémem Holandským a konče Maxmiliánem I. V centru zájmu jsou dva konstitutivní akty, totiž volba a korunovace. To ovšem Büttner ještě blíže specifikuje v tom smyslu, že se přihlíží i k předchozím politickým jednáním, při čemž se sleduje i několikadenní tzv. „královské ležení“ před městem, totiž Cáchami, a na ně navazující královská jízda a vjezd, různě spojené s holdovacími akty a s udílením lén. Oba završující hlavní pojmy se rozpadly do detailních fází, jako je volební slib, pomazání, vlastní korunovace a nastolení. A samozřejmě jde i o úkony následné. Toto vše je s německou důkladností detailně sledováno, pochopitelně v závislosti na příslušném množství konkrétních pramenů, které autor sestavil s velkou péčí pro jednotlivé panovníky resp. příslušné inaugurační ceremonie.

Vlastní struktura pak vypadá následovně: po stručném úvodu jsou podány základní metodologické poznámky a přehled bádání (paradoxně někdy snad až příliš stručně), po nichž následuje padesátistránková charakteristika předcházející epochy, tedy středověku raného a vrcholného s jejími zlomovými situacemi, zejména v kontextu střetů mohučských a kolínských arcibiskupů. Pak se věnuje svěbytná pozornost slavnostnímu používání koruny při různých příležitostech (německým bádáním je to označováno mne poněkud matoucím termínem *Festkrönungen*, s. 78nn.). Návazných šedesát stran je věnováno jednotlivým korunovačním řádům, počínaje 10. stoletím. Tu bych zejména upozornil na Cibulku a jeho vývody, i když pro ně jsou tyto řády jen jedním z východisek pro český

řád Karlův. Nicméně nejsou bez významu ani pro ně (jsou v podstatě tři: nejstarší je mohučský z 10.-11. věku, další pocházejí až ze 14. století). Pak už přicházejí kapitoly podle jednotlivých panovníků, které přes různost historických situací, v nichž se to vše odehrávalo, sledují nejdřív různorodé předpoklady, návazně pak vlastní průběh konstitutivního aktu, vždy se zřetelným stručným shrnutím. Po závěrečném výkladu o Maxmiliánu I. se autor snaží o postžení obecného vývoje jednotlivých rituálů resp. jejich složek tak, jak byly naznačeny úvodem i s jejich výkyvy a proměnami, kterým je věnován sedmý oddíl. Ten se věnuje některým specifickým tu či onde, jako byly papežské zásahy do tohoto procesu, řešení situace při sporných volbách a posléze jak byly tyto situace reflektovány současníky.

Po shrnutí výsledků je vedle řady vyobrazená podána pramenovědná informace o edicích a rukopisech jednotlivých Ordines, srovnání jejich různých sekvencí a přicházejí i malé doplňky relevantních výňatků z francouzských korunovačních řádů. O následném seznamu pramenů a literatury, stejně jako o rejstříku byla již řeč. Nás tu zajímají pochopitelně zejména naši Lucemburkové. Ti ovšem přicházejí v značném rozsahu (z moravských jen Jošt). Karel sám (z jeho manželek jen Anna Svidnická a Anna Falcká) na více než šedesátí stranách, Václav takřka na padesátí, Zikmundovi s Joštem společně se dostalo zhruba stejného prostoru. Není třeba delšího výkladu, stačí konstatovat, že autor využil všech dostupných pramenů (zejména také důležitých pramenových statí Thomase R. Krause) a německy psané literatury – o deficitu české produkce jsem se již zmínil. Na to sledovat, kde a jak by její užití mohlo prohloubit Büttnerův výklad, tu není místo. Je ovšem třeba konstatovat, že by šlo zejména o podtržení některých bohemikálních aspektů. Ty by sice obecné autorovy závěry výrazněji neovlivnily, nicméně ukázaly by dobrou úroveň české produkce,

i když ta se co do rozsahu pochopitelně s německou měřit nemůže. Hic non sunt leones!

I. Hlaváček

Andrzej RADZIMIŃSKI, *Kirche und Geistlichkeit im Mittelalter. Polen und der Deutsche Orden in Preussen*, Toruń, Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Nikołaja Kopernika 2011, 432 s. + 12 barevných vyobr., ISBN 978-83-251-2707-9.

S úvodním slovem poznaňského medievisty Tomasze Jurka se zde publikuje reprezentativní výběr statí významného toruňského medievisty. Jsou věnovány dějinám církve v Polsku a zejména ve státu řádu Německých rytířů ve středověku. Po úvodní stati o vztahu panovníka a církevních institucí v pozdně středověkém Polsku je kladen důraz nejen na institucionální, ale i na prosopografické dějiny církve, což umožňuje hlubší proniknutí do spleťtých struktur a souvislostí obou sledovaných veličin. Většina autorových prací byla původně vydána cizojazyčně, zejména ovšem právě i v němčině, několik málo polských bylo do němčiny pro tento účel přeloženo. Celkem jde o 16 statí, které s třemi výjimkami pocházejí z posledního desetiletí. Dotýkají se dále takových aktuálních témat, jako je memoria a s ní související problematika nekrologií, kapitulní klérus a vůbec funkce kapitul v středověké společnosti, aby se ovšem sledovala i farní organizace a farní klérus na území řádu Německých rytířů. Nemenší pozornost je věnována i synodálním statutům a inkorporacím v řádovém státě. Vítaně se tu též objevuje kritický přehled bádání posledního dvacetiletí o náboženském životě pozdně středověkého Polska. Vedle okrajových zmínek o Čechách v obecnějších souvislostech je tu zmíněna jen Praha, resp. její univerzita jako důležité vzdělanostní centrum polského kapitulního kléru (v době druhé poloviny 14. a počátku 15. století jde podle K. Ozogových výzkumů

o zhruba 80 osob). Kniha vítaně zpřístupňuje odlehle a inspirující stati českému čtenáři. Je ale třeba litovat, že nebyl připojen soupis všech Radziwińskiho relevantních statí i v polštině, neboť by bylo možno získat z nich daleko zřetelnější představu. To, co autor podává ve svém úvodu, je toliko nevelká, i když podstatná část jeho dlouholeté vědecké aktivity. Německy orientovaný rejstřík knihu uzavírá.

I. Hlaváček

Julia DÜCKER, *Reichsversammlungen im Spätmittelalter. Politische Willensbildung in Polen, Ungarn und Deutschland* (Mittelalter-Forschungen 37), Ostfildern, Thorbecke Verlag 2011, 389 s., ISBN 978-3-7995-4292-0.

Na sklonku středověku získávaly na váze v celé střední Evropě sněmy či sjezdy, jednající o podstatných, pochopitelně zejména finančních záležitostech příslušného „státu“, které byly porůznu předmětem obou základních vzájemně se přetahujících politických struktur, totiž panovníka a stavů. Autorka se ve své disertaci ujala práce vysledovat jejich frekvenci, konkrétní náplň a vůbec rytmus pro období od sklonku čtyřicátých let 15. století zhruba do konce 15. století ve výše uvedených třech královstvích. Předchozí údobí je fekventováno jen zcela kurzoricky. Německem je tu, ovšem anachronicky, míněna říše resp. její centrála. Z našeho (a snad ne jen z našeho) hlediska se tak stalo dosti nepochopitelně s vynecháním Českého království. V pozn. 20 na s. 16 se jen suše praví, že bylo vynecháno proto, že patřilo k německé říši. Nemá tu smysl diskutovat o formálním státoprávním vztahu Českého království a říše, důležitější se mi jeví okolnost, že český stát vystupuje se všemi atributy suverénního státu, což právě dosvědčují i jeho sjezdy, eventuálně sněmy, které řešily všechny obdobné problémy jako zasedání oněch sledovaných tří útvarů. Nadto byla

tato problematika zejména pro sklonek 15. století, kterému je přednostně věnována pozornost. Dobře zpracována Janem Pelantem (ve Sborníku archivních prací 31, 1981, s. 340–417, kde jde ovšem o výtah z daleko širě koncipované i realizované diplomové práce z roku 1970). Ale i pro starší údobí je řada relevantních prací. V případě vtažení české problematiky by byly autorčiny závěry komplexnější, tím spíš, že tu byla větší blízkost. Ostatně autorka se ani nesnažila o bližší informaci v tomto směru, o čemž svědčí i její citace Vladislavského zřízení z Palackého Archivu českého, i když je k dispozici moderní edice (srov. s. 275 a 337). Ale obraťme pozornost k tomu, co je podáváno.

Po stručném úvodu je každému z těch tří útvarů věnován samostatný šedesátí až devadesátistránkový následovně strukturovaný oddíl: 1) Vláda a její struktura; 2) sněm (resp. říšský sjezd) jako událost; 3) průběh a projednávaná témata a 4) jejich reflexe u současníků a jejich vnímání. Všechny tyto partie jsou dále strukturovány v závislosti na rozsahu příslušného materiálu. Zatím co první oddíl je věnován skice politických dějin, druhý se zabývá impulzy, které vedly k svolání sněmu a dalším formalitám s tím souvisejícím. Třetí vlastního průběhu a vnitřní strukturu a konečně čtvrtý sleduje některé významnější kauzy tam probírané. Šedesátistránkový přehledný pokus získané poznatky komparovat předchází šestistránkovému souhrnu a přílohám. První z nich obsahuje šest nepřilíh kvalitních vyobrazení, druhá pak podává na základě stávající literatury soupisy jednotlivých sjezdů–sněmů všech tří útvarů. Jazyková konkordance osobních a místních jmen je vítána, leč potřebovala by doplnění, stejně tak seznam použité literatury. Je sice imponující, přesto mi tam leccos důležitého chybí. Namátkou jde o Uherské správní a právní dějiny od Akose Timona či o práce Urbánkovy k Ladislavu Pohrobkovi jako uherskému králi. Politické dějiny jsou jen obecným přehledem (pro-

to také panovníci vystupují zpravidla až v „druhém plánu“). Hlavní pozornost je upřena na správně historickou složku a fungování této sice centrální, leč v této době jen přelížitostně existující instituce, která podle toho, co bylo na jejím programu, měla kolísající význam. Nejde jen o jejich vlastní průběh, ale zejména také o jejich přípravu a vyznění. V exkurzu se autorka pokouší využít i obrazového materiálu a teoretických děl právnických resp. některých listinných údajů. Knihu uzavírá rejstřík, na který je třeba si „zvyknout“. České osoby tam jsou pod svými českými označeními, osoby s predikátem jsou řazeny pod křestními jmény (ale Mair Martin).

I. Hlaváček

Georg SCHEIBELREITER, *Die Babenberger Reichsfürsten und Landesherren*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau 2010, 416 s., 23 vyobr. s komentářem v závěru knihy, ISBN 978-3-205-78573-6.

Babenberkové mají s českými dějinami úzké konotace a tak není divu, že českého čtenáře musí zajímat osudy tohoto rodu, který určoval dějiny našeho jižního souseda více než čtvrt tisíciletí, než se jejich dědicem stal mladý Přemysl II. jako manžel poslední členky rodu, Markéty Babenberské. Autor díla zpracovává dějiny rodu zhruba ve stejném rozsahu jako jeho předchůdce Karl Lechner, jehož stejnojmenná kniha vyšla před čtvrtstoletím. (Její 5., nezměněné, vydání vyšlo v roce 1994, 478 s.). Otázka tak zní: jak se obě knihy liší, resp. zda a jak Scheibelreiterovo dílo rozhojňuje naše poznání? Scheibelreiter tuto otázku nereflktuje a Lechnera pouze uvádí v seznamu literatury, která až na několik málo výjimek podává výběr z doby po druhé světové válce; chybí v ní i autoritativní kniha Ericha Zöllnera (6. vydání v roce 1984), která věnuje babenberské době v rámci celých rakouských dějin více než 50 stran. Na

rozdíl od obou těchto prací nemá Scheibeleiter ani poznámkový aparát, ba ani soustavnější zhodnocení pramenů a literatury.

Ambicí knihy je jít „zlatou střední cestou“ a podat dílo, jež by bylo na pomezí vědeckého a literárního zpracování. Obrací se k sekulárnímu moderně uvažujícímu čtenáři. Klade tak důraz na nepatetičnost podání, které se soustřeďuje na oblast Dolních Rakous, charakterizovanou jako přírodní útvar bez prefigurace k politické jednotě (jako výslovný protiklad uvádí Čechy), k níž postupně přece jen došlo a výslovně se distancuje od historie dalších zemí, tvořících dnes Rakouskou republiku. První kapitoly jsou povinně věnovány východofrancké říši, maďarskému vpádu a poměrům v říši v 10. století. V líčení habenberských dějin pochopitelně převládá dynastický výklad o vztahu k císařství, patřičné místo je věnováno i vztahům k českému státu resp. Přemyslovcům, které byly do značné míry vojenského charakteru, i když oba rody vázaly četné příbuzenské svazky (v závěrečné genealogii je Marie, dcera Soběslava I., která byla ženou Leopolda IV., označena jako dcera krále Soběslava – v textu je to ale správně). Snad bych tu jen upozornil na politickou prozíravost Vratislava II. (I.), který se po vítězství u Mailberku roku 1082 ani nesnažil naplnit dar Východní marky od císaře Jindřicha IV.

I. Hlaváček

Petr HLAVÁČEK, *Die böhmischen Franziskaner im ausgehenden Mittelalter. Studien zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostmitteleuropas* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur der östlichen Mitteleuropa, Bd. 40), Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2011, 252 s., ISBN 978-3-515-09674-4.

Renomovaná ediční řada Studií k dějinám a kultuře středovýchodní Evropy, vydávaná od konce devadesátých let stuttgartským vydavatelstvím Steiner (pouze první čtyři svazky byly publikovány v Berlíně a Lip-

sku), trvale přihlíží i k bohemikální problematice. Teprve poslední, v pořadí již čtyřicátý svazek je však přednostně vyhrazen českým dějinám. Petr Hlaváček se v něm zaměřil na oblast, jejímž je dnes nejlepším znalcem, a to na problematiku františkánské observance v českých zemích na přelomu středověku a novověku. Výklad stručně načrtává počátky observantského hnutí mezi italskými minority, aby potom čtenářům předestřel pozoruhodně úspěšné prosazení františkánské observance v českých zemích v druhé polovině 15. století i její stejně rychlý kolaps v brzy poté nastupujícím příboji evropské reformace. Jádro knihy tvoří tři studie, zkoumající františkánskou observanci v českých zemích postupně ze tří hledisek – nejprve z hlediska národnostního, dále pokud jde o její vztah ke vzdělání a nakonec z aspektu jejího vztahu k nekatolíkům.

Jak lze již z těchto údajů vytušit, publikace je v převážné míře německým překladem starší Hlaváčkovy monografie, která vyšla v roce 2005 pod názvem *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku* a již před lety na tomto místě recenzoval Jindřich Marek (ČČH 104, 2006, s. 429–432). V případě nynějšího, německého vydání knihy však autor obohatil text o čtyři exkurzy převážně biografického rázu, které přinášejí detailnější informace k životu a působení čtyř významných představitelů františkánské observance v českých zemích i v širší oblasti středovýchodní Evropy. V první z těchto statí Hlaváček zkoumá věrohodnost pozdní zprávy o pobytu Jana Kapistrána v Kadani, v druhé sleduje aktivitu diplomata a kardinála Gabriela Rangoniho z Verony ve středovýchodní Evropě a v Itálii, ve třetí se zabývá životní dráhou ve své době proslulého lékaře Vincence Eysacka a ve čtvrté se zaměřuje na pobyt teologa a kronikáře Eberharda Ablauffa de Rheno v českých zemích. Čtveřice těchto exkurzů tak tvoří jistý protějšek a zároveň i vhodné doplnění strukturální analýzy z první části anotovaného

svazku. Knihu posléze doplňuje soupis literatury, jmenný i místní rejstřík, několik obrazových příloh a také řada tabulek přinášejících údaje o jednotlivých františkánských kláštřích v zemích Koruny české, o jejich národnostním složení, provinčních kapitulách atd.

J. Boubín

Dejiny Bratislavy; 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Zostavili Juraj ŠEDIVÝ a Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ, Bratislava, Vydavateľstvo SLOVART 2012, 609 s., ISBN 978-80-556-0330-8.

O tom, že dějiny Bratislavy nelze pojímat jako starší i novější minulost poměrně sevřeného areálu vlastního města, ale dají se uchopit jen v kontextu širší přilehlé oblasti, se přesvědčila řada autorů. Jakoby se v tomto prostoru v malém odehrával vývoj přilehlého Podunají na styku dnešního Slovenska, Maďarska a Rakouska. S tímto vědomím zahájil ohlášenou ambiciózní pětitvazkovou řadu první díl bratislavské historie, dotážený na samý práh formování středověkého města. Více než třicet specialistů, pro tento časový úsek převážně archeologů, představilo bratislavskou oblast jako skutečnou křižovatku kultur nejen slovem, ale i bohatou obrazovou dokumentací, prokládanou četnými plánky, mapami a náčrtý. Redakce se ujali Tatiana Štefanovičová a Juraj Šedivý a jejich úkol vůbec nebyl formální, protože sestavit z kaleidoskopu dílčích a většinou hodně specializovaných vstupů ucelené dílo vyžadovalo pevnou a zároveň citlivou ruku. I proto se dá výklad sledovat ve dvou základních rovinách. Jednak v přirozené časové ose, jednak podle tematických okruhů z oblasti „politických“ dějin, etnicity, hmotné kultury, typů sídlišť, sociálního členění, náboženských představ apod. Obrovské množství informací, které je v celém díle skryto, se tak zdařilo roztrždit do přehledné

a logické soustavy s množstvím funkčních exkurzů.

Jak ani nemůže být jinak, stojí první svazek převážně na archeologii. Svými přírodními podmínkami již od pravěku lákal bratislavský prostor k usazování, podobně jako břehy Dunaje, nabízející kromě obživy také spojení „se světem“. Již doba bronzová a železná se právě v Bratislavě výrazně zapísala jedinečnými nálezy, první skutečný rozkvět však tato oblast zažila v keltském období, dokonce s opidem přímo v prostoru pozdějšího města. Na jeho sklonku a s průniky Germánů se již bratislavská oblast dostávala do sféry římské provinciální kultury včetně pokusů římských legií zachytit se v severním Naddunají. V Rusovcích, ještě na pravém břehu Dunaje, byl odkryt římský kastel Gerulata s vojenským táborem, civilním sídlištěm a pohřebišti. Nedá se zapřít souvztažnost k blízkému „rakouskému“ Carnuntu o něco výše při Dunaji. Bohatost nálezů dokumentuje běžný život i hmotnou kulturu obyvatel Gerulaty, třeba i s takovými detaily, jako je kolkovaná cihla XIV. legie s otisky vojenské obuvi a stopami psa. I markomanské války, průtahy germánských kmenů a stěhování národů s počátky Slovanů i avarského osídlení zanechaly v terénu Bratislavy i Děvině zřetelné otisky. Stále větší roli přitom začínají hrát psané historické zprávy, byť s řadou interpretačních otázek.

Další výklad možná až překvapivě stručně hodnotí velkomoravské a povelkomoravské období s důrazem na dění v Nitransku. Velký prostor je dán bitvě pod Bratislavou, kde Maďari na hlavu porazili bavorské vojsko (907) a otevřeli si cestu k ovládnutí Karpatské kotliny. O to důkladnější bilancování patří archeologickým výzkumům v Bratislavě a na Děvině, kde stávaly mohutné velkomoravské pevnosti, pod bratislavským hradem nadto provázené hustým a koncentrovaným osídlením. Zvláště hrobové nálezy jak z katastru Bratislavy, tak širšího okolí vydávají svědectví o úrovni hmotné kultury i vrstvení

tehdejší společnosti (pohřebiště u Zlatých písků aj.).

I ve formující se uherském státě Arpádovců sehrávala Bratislava, „hrad Prešov“, strategickou roli jako pohraniční pevnost v českém i bavorském (rakouském) směru. O Bratislavu a kolem Bratislavy se točily prakticky všechny boje, v nichž se v 11. a na začátku 12. století římsí panovníci z rodu Sálců snažili dosazovat své exponenty na uherský trůn. Útočnou roli, zejména za Břetislava I. (1035–1055), sehrávaly rovněž české sbory (v jiném gardu se situace opakovala za Přemysla Otakara II.). Ovládnutí Bratislavy a západního Slovenska totiž otvíralo cestu dále. V té době se Bratislava zařadila do soustavy uherských komitátů, bratislavské proboštství zaujalo důležitou pozici v církevní správě. O společnosti, její stratifikaci a vzhledu hradního i podhradního prostoru začínají v masovější míře kromě archeologických dokladů (o bratislavském archeologii jako celek má zásluhu právě Tatiana Štefanovičová) vypovídat písemné a ikonografické prameny, pozoruhodné jsou rekonstrukce některých, zvláště hradních objektů.

V té chvíli se již začaly tvořit předpoklady pro vznik středověkého města, završeného v dalším období. Nejprve pod dohledem bratislavského župana, ve 13. století už jako svébytné městské obce. Města vybaveného již nezbytnými atributy a s hosty-měšťany, kteří již pod svými jmény vystupují z pramenů. Města s vlastní pečeti, poprvé doložené na listině z roku 1302, ale s typěm zřejmě starším. Jak zakončuje Juraj Šedivý, městem se Bratislava stává v průběhu druhé třetiny 13. století (s. 439), kdy se také západní Slovensko řadí k hustě urbanizovaným krajinám Uher. Rozvoj „městské“ Bratislavy bude vyhrazen příštímu svazku, podle ohlášení nazvanému Posonium – středověké mesto na Dunaji.

Obsažná a bohatě vybavená kniha, opatřená všemi atributy vědecké práce (po-

známky, bibliografie), nejen na jednom místě sumarizuje dosavadní tříštit výzkumů a dílčích poznatků, ale především je řadí do historických souvislostí. Nabízí kontinuální obraz vývoje Bratislavy a bratislavské oblasti se vstupy na protilehlý břeh Dunaje. V závěru nechybějí ani průřezové kapitoly vybraných jevů, přesahujících časová vymezení jednotlivých období (pojmenování Bratislavy, komunikace, pevnosti na území Bratislavy, pohřební ritus aj.). Vtažení tak početného kolektivu autorů sice místy hrozí atomizací podle jednotlivých výzkumů a nálezů, avšak redaktorský se toto úskalí podařilo dobře zvládnout a vtisknout dílu pečeť celkové vyváženosti. Co bude asi obtížnější, zachovat vysoko nastavenou příčku i v dalších svazcích.

J. Žemlička

Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín. Eds. Ferdinand ULIČNÝ – Drahošlav MAGDOŠKO, Košice, Filozofická fakulta Univerzity Pavla J. Šafárika v Košiciach 2012 (= Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae 24), 334 s. + obr. přílohy, ISBN 978-80-7097-954-9.

V polovině června 1312 se u Rozhanovců poblíž Košic strhla bitva, v níž vojsko uherského krále Karla Roberta rozdrtilo moc rodu Omodejovců (Abovců) a jejich stoupenců. Nebyl to jen vážný okamžik uherských a slovenských dějin, jak ohlašuje název anotovaného sborníku, ale také jakási definitivní tečka za krátkým českým panováním v Uhrách na začátku 14. století (1301–1305). Právě Omodejovci, ale také další oligarchové jako západoslovenský Matúš Čák Trenčanský, již za posledního Arpádovce Ondřeje III. († 1301) vytvářeli hrozivou protiváhu centrální královské autority. Tento vývoj kulminoval za Ladislava V., jak byl v Uhrách zván Václav III. Právě jeho vláda z těchto důvodů ztroskotala. Až jeho anjouovský soupeř Karel Robert, když se poněkud upevnil na trůně,

mohl energicky začít s rekonstrukcí královské moci, také návratem koruně usurpovaných majetků. Na východním Slovensku byli jeho největšími soupeři a takřka nekorunovanými vládci Omodejovci, válčící hlavně s Košicemi. Až po velkém úsilí se Karlovi podařilo shromáždit dostatek sil a využít situace po náhodné smrti palatina Omodeje v roce 1311, aby moc ambiciózního rodu podlomil a nakonec zlikvidoval.

Sborník o rozhanovské bitvě má pestrou skladbu a mapuje hodně z toho podstatného, co přímo souviselo nejen s tímto střetnutím, ale i s jeho důsledky. Přispělo do něj přes dvacet autorů a člení se do několika sevřených tematických okruhů. První se koncentruje na složité vztahy mezi královskou mocí, šlechtickými magnáty a církví. Kromě dalšího zde Dominik Blánár předložil biogram Omodejovců a jejich osobních osudů před i po bitvě. Další část pojednává o vojenských aspektech klíčové srážky, tady zaujme stať Jána Lukačky o účasti pomocného sboru Matúše Čáka, spojence Omodejových synů, jehož pozicí výsledek bitvy značně otrásl. Právě v této vojenské tematice přináší sborník řadu nových detailů.

Největší a patrně nejproduktivnější výsek se koncentruje na otázky měst a jejich role v úvodní polovině 14. století. Právě s oporou ve městech se mohl Karel Robert odvážit riskantnímu útok. Následný oddíl se zabývá inspiracemi rozhanovské bitvy pro nástěnnou malbu na Slovensku, jejího vlivu na výtvarně uměleckou tvorbu a rozvoj heraldiky. Poslední, poněkud nevyhraněný oddíl završuje historiografická úvaha Ladislava Tajtáka, v kterých místech se bitva přesně odehrála a nakolik je oprávněné hovořit o srážce u Rozhanovců.

Sympatický sborník si neklade nepřiměřené cíle. Bilancuje stav bádání a po letech se zase vrací k jedné z významných událostí, která neodmyslitelně patří k uher-skému a slovenskému středověku.

J. Zemlička

Helmut HANKO, *Herzog Heinrich II. Jasmirgott. Pfalzgraf bei Rhein – Herzog von Bayern – Herzog von Österreich*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2012, 144 s., ISBN 978-5-25605-1.

V Českých dějinách Václava Novotného (I-2) přichází jméno tohoto rakouského vévody takřka na 40 stránkách. Už proto by nás tato nevelká knížka o muži kuriózního označení (které je zkomolením buď jeho arabského označení z křížové výpravy, či údajného výroku před císařem Friedrichem I.) měla zajímat, a to tím spíš, že zemřel na následky zranění, jež si přivodil pádem s koně při pokusu odvrátit český přepad svých zemí v roce 1176. Stačí si uvědomit jen dvě události širšího dosahu z jeho života: sňatek s byzantskou princeznou a to, že byl příjemcem tzv. Privilegia minus (1156) již zmíněného císaře, jež dalo vznik rakouskému vévodství, a jednu „rodinnou“ (jeho sestra byla první manželkou Vladislava II., jako krále I.), abychom s ním museli i v českých dějinách počítat. Autor sleduje přehledně Jindřichovo zakotvení v rodinné politice, ale i jeho marný boj o bavorské vévodství a pak vznik vévodství rakouského. A stejně tak si oba švagři navzájem dopřávali plnění svých zemí. Populární, ale poznámkovým aparátem, seznamem literatury i rejstříky vybavená knížka stojí za zaznamenání.

I. Hlaváček

Bożena CZWOJDRAK, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa, Wydawnictwo DiG 2012, 286 s., ISBN 978-83-7181-745-8.

V loňském roce vydalo nakladatelství DiG knihu věnovanou čtvrté manželce Vladislava II. Jagelly (1386–1434) Sofii Holszanské a jejím osudům v Polsku. Do manželství s polským panovníkem vstoupila Sofie v roce 1422 a korunovací pod-

stoupila o dvě léta později. Postupně kráľi porodila dva syny, Vladislava III. Jagelonského (*1424–1444) a Kazimíra IV. Jagelonského (*1427–1492). Život Sofie Holszanské ale zásadně změnil rok 1434, kdy se po smrti choť dostala do pozice kráľovny vdovy. V důsledku toho vstoupila aktivněji do dění domácí politiky a musela se vyrovnávat s vlivy šlechtických zájmových skupin. A právě hledání Sofiina místa i role ve spleťtí atmosféře doby sleduje polská historička Božena Czwojdrak. Přes uvedené souvislosti ale kniha nepřináší pouze biografické informace o životě této ženy, neboť již název napovídá, že se autorka zaměřila i na dvorskou družinu a dvůr Sofie Holszanské, neboť ty měly na její životní situaci a činy přímý vliv.

Publikace je rozdělena na osm celků, které uvozují úvodní vstup do problematiky bádání. Sedm z nich pak představují jednotlivé kapitoly, kde autorka nejprve postihuje pozici Sofie na dvoře za života manžela a následně po jeho smrti, přičemž klade důraz na úlohu Sofie a význam „in theatrum politicum“. Ve čtvrté kapitole podrobně popisuje hlavní místa pobytu vázaná k majetku kráľovny vdovy – Biecz, Chęciny, Nowy Sacz, Radom, Sanok. Pátá kapitola se věnuje donátorským aktivitám panovnice a to jak stavebním, tak např. i podpoře kanonizace Jacka Odrowáza, či sbírání relikvií. Šestá otvírá pohled do struktury dvora. Zde jsou doloženy funkce hofmistra, který na dvoře krále odpovídal funkci maršálka dvora, dále kuchmistr, kancléř, nebo pokladníci, číšníci, stolníci, komorníci. Ke dvoru Sofie náleželi rovněž kaplani, které autorka shrnuje pod názvem „kaple“. Vedle nich zmiňuje rovněž skupinu familie a dvořanů, po nich následují fraucimor a služebníci. Druhou polovinu knihy pak vyplňují podrobné biogramy jednotlivých členů dvora, které Božena Czwojdrak představuje v abecedním pořadí. Po závěrečném shrnutí přináší přílohy pečlivě vypracovaný itinerář pro léta 1422 až 1461, soupis hodnostářů a služebníků dvora, a konečně obrazovou přílohu.

Stručně představená publikace Boženy Czwojdrak je přínosná hned z několika pohledů. Nejprve lze říci, že se jedná o jednu z nemnoha knih věnovaných panovnícím a jejich osudům ve středověku, a za druhé jde o jednu z mála prací, které se vůbec věnují dvoru kráľoven/panovnic. V této souvislosti se nabízí jako vhodné srovnání v otázce uspořádání dvora/dvořů žen v českém prostředí. Publikace sama pak osciluje na pomezí monografického zpracování života Sofie Holszanské a strukturálně-personální analýzy dvora za využití převážně prosopografické metody. Lze jen doufat, že kniha polské badatelky přispěje k hlubšímu zájmu o dvorské prostředí středověkých žen i v našich zemích.

D. Dvořáčková-Malá

Jakub Jiří JUKL, *Jan Smiřický ze Smiřic † 1453. Vzestup a pád zakladatele slavného rodu*, České Budějovice, Nakladatelství a vydavatelství Veduta 2012, 240 s., ISBN 978-80-86829-78-4.

Juklova kniha je další z řady monografií věnovaných výrazným postavám husitské a pohusitské doby, jejichž jméno a alespoň zčásti i osudy jsou (zdánlivě) dobře známy, ovšem biografického zpracování se dosud nedočkaly (platí zde do značné míry totéž, co o nedávno vydané Papajíkově biografii Jana Čapka ze Sán). Také Jan ze Smiřic představuje typ kariéry poplatné příležitostem jeho doby – poprvé se objevuje již krátce před husitskou revolucí a jeho ambice příznačným způsobem odráží, že k raným dokladům náleží spor o čest (urozenost), kdy byl nucen svědecky prokazovat svůj původ (1417); jeho životní oblouk o 35 let později skončil na popravišti. Tragiku závěru Smiřického života podtrhuje – nelze nepřiznat – i po staletích svým způsobem dojemný kšaft, jedna z ojedinelých středověkých posledních vůlí, jež skutečně dávají nahlédnout do testátorovy mysli. Pořízen byl den před popravou a jistě právě odtud se odvíjí jeho specifčnost.

Jukl zvolil – u biografii sotva lze jinak – chronologickou osu líčení, výklad je nicméně tematicky strukturován do tří oddílů – 1. Smiřického původ, první zmínky o něm a jeho aktivity v průběhu husitské doby, 2. budování majetkové základny (a to nejen v souvislosti s vlastními majetkovými zisky, ale i sňatkovou politikou, kdy Smiřický zamířil do prostředí panského rodu Michaloviců: jeho vztahům s pány z Michalovic autor věnuje bližší pozornost), 3. politické aktivity po skončení husitské revoluce (diplomat ve službách králů Zikmunda Lucemburského a Albrechta Habsburského) a v následném období interregna (z výraznějších epizod připomeňme jeho kontakty s lužickými městy a souvislost s některými majetkovými zisky v severních Čechách, anebo jeho strategie po roce 1449, kdy dochází k polarizaci známé jakožto soupeření strakonické a poděbradské jednoty), završené popravou roku 1453. Smiřického původ a počátky kariéry z poměrně skromných poměrů jsou příspěvkem ke studiu problematiky sociálního vzestupu v pozdním středověku. Smiřický se současně ukazuje být příkladem člověka, jehož postavení vycházelo z vojenské a především politické aktivity v době husitské (do značné míry lhostejno, na které straně) a následně zástavních listin krále Zikmunda, jež v řadě případů znamenaly právní aprobaci starších úchvatů, rozsahem (a hodnotou) realizovatelných práv a pouze v podmínkách husitské doby. Jako člověk ambiciózní a politicky i nadále aktivní nakonec platí Smiřický cenu nejvyšší.

Při líčení „vzestupu a pádu“ – vtěleného do podtitulu knihy a v daném případě doslova platného – Jana Smiřického si Jukl průběžně klade otázky po tom, co prameny explicitně nezachycují, ale co je z historikova hlediska podstatné: pozadí a souvislosti řady událostí, jejichž faktografii více či méně známe, ale kontext nám uniká. Z rané doby je to např. získání hejtmanského úřadu v královském věnném městě

Mělníku v době, kdy Smiřickému bylo sotva něco přes 20 let. A na podobný problém torzovitě faktografie, jejíž interpretace se často rozbíhá (nebo může rozbíhat) do více linií, narážíme i v dalších desetiletích průběžně – a jedná se samozřejmě o úskalí s obecnou platností. Jukl přehledně sleduje, co pro jednotlivé úseky Smiřického života či jeho významnější epizody lze (více či méně) nesporně vyčíst z pramenů, jakým způsobem je to pojednáno v literatuře, a připojuje interpretaci, kterou sám pokládá za nejlogičtější – minimálně za daného stavu znalostí. Evidence faktografie je pečlivá, argumentace je promyšlená a důkladná, a namnoze přesvědčivá. Kniha je opatřena seznamem pramenů a literatury, rejstříkem, vedle černobílých fotografií v textu též barevnými obrazovými přílohami a několika rekonstrukčními mapami (především k otázkám vojenských podniků doby husitské, ale i struktury Smiřického majetkové držby).

Připomněl jsem shora Papajíkovu biografii Čapka ze Sán – a podobně jako on ve vztahu ke svému hrdinovi, dochází i Jukl k určité revizi poměrně jednoznačných (negativních) soudů o Smiřickém: snaží se jej posuzovat bez glorifikace, k níž mohou mít autoři biografii po důkladném seznámení se s danou osobou tendenci, ale ve vztahu k soudům starší literatury objektivně: vyzdvihuje jeho názorovou stálost především v otázce konfesní, jeho diplomatický talent i snahu po nalezení modu vivendi v „království dvojího lidu“, ale současně bezohlednost a cílevědomost v prosazování vlastních záměrů a zájmů, intriky jakožto jeden z dobových obvyklých instrumentů nevyjímaje.

R. Šimůnek

Olivier MARIN (éd.), *Les traités anti-hussites du dominicain Nicolas Jacquier († 1472). Une histoire du concile de Bâle et de sa postérité*, Paris, Institut d'Études Augustiniennes 2012, 244 s., ISBN 978-2-81121-261-0.

Až do basilejského koncilu představitelé církve zásadně nevedli dialog s kacíři. Jedinou mluvou s nimi bylo odsouzení, jediným povoleným postupem pak represe. K obrovskému posunu v tomto ohledu, jak Olivier Marin uvádí v úvodu k edici dvou protihusitských traktátů Mikuláše Jacquiera, došlo během několika málo let, jež uplynuly od Husovy hranice v Kostnici a prvními dvěma až třemi léty basilejského koncilu. Jacquier, jinak dominikán z dijonského konventu, se nechal za svou osobu inkorporovat ke koncilu 16. ledna 1435, takže byl přítomen celému veřejnému slyšení husitského poselstva. V diplomatických službách burgundského vévody Filipa Dobrého se objevil již v roce 1435. Snad nebude od věci dodat, že za bezmála padesát let své vlády vévoda Filip vyslal do různých končin tehdy známého světa více než 1400 poselstev, z nichž se mnohé týkaly křížových výprav proti muslimům i husitům.

Mikuláš Jacquier nebyl jen úspěšným diplomatem, ale později též i zastupujícím inkvizitorem v Lille. Jako člen řádu potírajícího hereze se plně zapojil do nelítostné kampaně proti démonům i aktérům sabbatu, kteří se v jeho době začali v myslích strážců církevního učení vynořovat jako reálné ohrožení víry. Dvěma traktáty proti stoupencům démonů se dobře zapsal u generála svého řádu, který ho jmenoval svým zástupcem v procesu kanonizace Kateřiny Sienské. Není divu, že Jacquier se svým hlubokým náboženským zaujetím měl blízko k observantskému hnutí kongregace reformovaných dominikánů, které nalezlo své oddané stoupence i v kláštorech burgundského Nizozemí od Lille na jihu až po La Haye na severu. V roce 1464 Jacquier zvolil za své sídlo konvent v Lille, odkud se vydával na kazatelské misie do širokého okolí, mimo jiné do Tournai, města, jež ve dvacátých letech bylo působištěm radikální sekty hledající oporu v husitské Praze. Ne náhodou právě při pobytu v katedrální kapitule tohoto biskupského města byl vyvolán, aby sepsal rozhovor, který před třiceti

lety vedl v Basileji s mluvčím českých kacířů Janem Rokycanou o přijímání laiků z kalicha.

Jacquier se nedal dlouho pobízet a v roce 1466 zveřejnil *Dialogus super sacra communione contra Hussitas*, v němž ve 13 kapitolkách vylíčil svoji vítěznou disputaci s Rokycanou. Zda se Jacquier v Basileji s Rokycanou osobně setkal, Olivier Marin nemůže doložit, tuto možnost však nevylučuje. Tak jako tak nezůstalo jen při této pozdní odezvě basilejského hádání o kompaktáta. Mnohé nasvědčují, že zestárlý vévoda Filip po fiasku, které utrpěla jeho expedice proti Turkům v roce 1464, začal sondovat možnost spoluúčasti na křížácké výpravě proti exkomunikovanému českému králi Jiřímu z Poděbrad. Jacquier, jenž měl značné zkušenosti z předchozích cest na východ, se přes svůj vysoký věk dobře hodil k tomuto poslání. Na jaře 1467 se Jacquier objevil s dopisem svého vévody ve Vratislavi, která již delší dobu byla ve válečném stavu s legitimním panovníkem. Počátkem června vratislavské oddíly utrpěly těžké porážky a město se zřejmě z návodu Jacquiera, jak autor usuzuje, obrátilo o pomoc na burgundského vévodu. Ten však 15. července 1467 zemřel a jeho nástupce Karel se ke křížáckému zánicení svého otce postavil zády.

Místo korouhve s křížem Jacquier držel v ruce jen pero, to však s nemenším zápalem zapojil do boje proti české herezi. Dokládá to jeho dříve neznámý spis *De quadrifaria ultime cene dominice distinctione*, který dokončil v Paříži roku 1470, dva roky před svou smrtí. Z prologu plyne, že jeho autor se na cestě do Vratislavi zastavil ve Frankfurtu nad Odrou, kde se dostal do sporu o eucharistii s místním heremitou, jinak rovněž odpůrcem utrakvismu. Ačkoli ho Jacquier nejmenuje, Marin důvtipně zjistil, že šlo o teologa Jana Hageny z místní kartouzy. Jacquier sepsal svoji polemiku z vlastní iniciativy a snad i proto, na rozdíl od *Dialogu*, nenalezla širší odezvu.

Se stejnou erudicí a vytržbeností, s jakou vylíčil Jacquierovy životní osudy, Olivier Marin rozebral i obsah jeho dvou protihusitských traktátů. Zmínky si tu zaslouží především zjištění, že Jacquier v poslední kapitole své polemiky přiznal oprávněnost doslovného výkladu proslulého Kristova výroku podle Jana 6, 53, který Jan Rokycana hájil v Basileji proti konciliárním zastáncům výkladu ryze spirituálního. Vzornou edici doprovází překlad do francouzštiny. Tento postup nelze obecně aplikovat, má však jednu nespornou výhodu. Právě překlad odhalí obtížná či sporná místa, s nimiž je třeba se vyrovnat. Marinova edice spolu s úvodní studií je znamenitým přínosem rozvíjejícímu se studiu mezinárodních kontextů husitské revoluce.

F. Šmahel

Novověk

Eduard ŠIMEK, *Tolary, pražské groše, drobné mince Ferdinanda I. (1526–1564)*, Praha, Národní muzeum 2009, 168 s. (= České, moravské a slezské mince 10.–20. století – Národní muzeum – Chaurova sbírka, svazek IV/1), ISBN 978-80-7036-270-9;

Eduard ŠIMEK, *Mince Maxmiliána II. a Rudolfa II. (1564–1576–1611)*, Praha, Národní muzeum 2011, 432 s. (= České, moravské a slezské mince 10.–20. století – Národní muzeum – Chaurova sbírka, svazek IV/2), ISBN 978-80-7036-328-7.

Kritické zpřístupnění rozsáhlé sbírky mincí, kterou vytvořili pražští starožitníci František Rudolf Chaura (1841–1910) a jeho syn Karel Chaura (1869–1945) a jež je uchována v pražském Národním muzeu, bylo dlouhodobě připravováno. Zatímco z předpokládaného osmidílného kompletu vyšel nejprve svazek věnovaný pozdně středověkým grošům (Jarmila Hásková, *Pražské groše /1500–1526/*, Praha 1991) a poté

s velkým odstupem další svazek soustředěný na tolary slezských knížat (Zuzana Holečková, *Nevládní tolarové ražby – ražby slezských knížectví*, Praha 2010), pak Eduard Šimek zpracoval mince předbělohorské doby.

Dlouholetý správce a důvěrný znalec naší největší numismatické sbírky vtělil do dvou rozsáhlých publikací plody své celoživotní analytické a katalogizační činnosti. Navázal tím na vlastní soustavný výzkum mincovních nálezů, dějin českých mincoven a měnového vývoje ve střední Evropě, čímž dodal novým katalogovým pracím nadhledu nad evidovanými jednotlivinami a zařadil je do širších historických souvislostí. Standardním popisem a vyobrazením zpřístupnil více než 1200 mincí z doby panování prvních tří Habsburků na českém trůně, pocházejících z mincoven v Kutné Hoře, Praze, Jáchymově a Českých Budějovicích. Jsou to ražby tolarového, dobíhajícího grošového a zlatníkového (krejcarového) mincovního systému. I když tento soubor nepředstavuje úplný přehled ražeb ze zemí České koruny, je vysoce reprezentativní. Pro první polovinu 16. století v něm byl příznačný dravý nástup jáchymovských ražeb, ve druhé polovině 16. století se obnovilo provozdání postavení mincovny v Kutné Hoře.

Edice připravená Eduardem Šimkem se vyznačuje precizním popisem jednotlivých ražeb (včetně bibliografických odkazů u každé položky) a jejich vyobrazeními, která jsou v tak rozsáhlém souboru cenným pramenem pro studium ikonografie, zejména portrétní, figurální a heraldické. Oba svazky přinášejí kromě instruktivního úvodu a celkové bibliografie rovněž přehled dobových právních norem (řádů, instrukcí a nařízení s určením hmotnosti a jakosti ražených mincí) a souhrnné údaje o produkci českých mincoven. Pro posouzení významu Chaurovy sbírky jsou důležité tabelární přehledy, vypovídající o zastoupení mincí v ní a ve srovnatelné (avšak pro předbělohorské období poněkud

chudší) sbírce Maxe Donebauera. Dva svazky katalogu, zpracované Eduardem Šimkem, představují významnou materiálovou pomůcku pro studium hospodářských, politických a kulturních dějin na počátku novověku.

J. Pánek

Frauenklöster im Alpenraum. Herausgegeben von Brigitte MAZOHL und Ellinor FORSTER, Innsbruck, Universitätsverlag Wagner 2012, 280 s., ISBN 978-3-7030-0491-9.

V září 2008 se v blízkosti kláštera benediktinek Säben u města Klausen (jižní Tyrolsko) sešli badatelé a badatelky (ve výrazně vyšším počtu) spojení jednak s univerzitou v Innsbrucku, jednak svým bádáním s historickým územím, které je dnes rozděleno mezi Rakousko a Itálii. Tématem konference byly ženské kláštery v alpském prostoru; tento termín byl editorkami zvolen záměrně proto, že některé příspěvky se dotýkají také území dnešního Švýcarska.

Na otázku, proč se v historiografii dostává ženským řeholním institucím menší pozornosti než jejich mužským protějškům, lze nalézt mnoho odpovědí. Promyšlení pracovních postupů klade jakoby vyšší nároky, zvláště v případech, kdy ženské společenství nevyvíjelo na první pohled patrné vnější aktivity. Ambice ženských představených po uplatnění jejich kláštera v místních nebo zemských mocenských strukturách mohly být i v minulosti jenom velmi omezené, bádání na toto téma se většinou brzo stočí k mužům z „nadřízených“ mužských klášterů nebo z příslušného biskupství. Poměrně striktní potridentská klauzura zpravidla nedovolovala řeholnicím působit mimo zdi kláštera ani např. v učitelské nebo vychovatelské roli.

Další „přítěžující okolností“ je ztráta pramenného materiálu během „soumraku“ starých ženských řádů v sekularizačních vlnách konce 18. a začátku 19. století. V následujících desetiletích dochází k rozkvětu

kongregací orientovaných na *vita activa* a postavených z kanonicko-právního hlediska na poněkud odlišných základech, což jako by dosvědčovalo exkluzivitu starších ženských řeholních institucí, které v moderním světě zastupují sice nepominutelnou, ale odlehlou a výrazně menšinovou tradici, bezprostředně dostupnou jenom zvláštním způsobem disponovaným ženám.

Čtyřletý odstup mezi konferencí a vydáním sborníku je důsledkem potíží materiálního rázu, s nimiž se tento typ publikací nezdírá potýká. Intenzivní promyšlení i návrhy řešení problémů zrcadlí relativně velká pestrost a záběr sborníku jako celku i obsah jednotlivých příspěvků. Jako klíčové bychom mohli vyzdvihnout pojmy interpretace a strategie. V druhém případě nejde jenom o strategii, jejíž součástí bylo založení toho či onoho řeholního domu, nebo o každodenní či krizové strategie ženských komunit, ale také o strategie, které používají současná média (konkrétně film), když zobrazují toto specifické prostředí.

Sborník je rozdělený do čtyř částí. První dvě s vyváženým počtem příspěvků se soustředí na otázky interpretace pramenů, a na zkoumání různých aspektů řeholního života (práce jsou spíše komplexního charakteru, a to činí statě užitečnými a zajímavými i pro badatele neobeznámené se zkoumaným regionem). Další dvě části sborníku se rovným dílem dělí o čtyři příspěvky, což jakoby naznačovalo rozpaky editorek nad obsahovou pestroostí. Texty nesporně obohacují pohled na téma, ale z historického ladění celku vyčnívají.

Časovým těžištěm sborníku je raný novověk. Směrem do středověku z něj vybíhají pouze úvodní přehledový příspěvek Julie Hörmann-Thurn und Taxis o ženských klášterech ve středověkém Tyrolsku a oblasti Trentina, který pro historika neznalého místních poměrů představuje zhuštěný solidní úvod do počátků ženských fundací na sledovaném území. Stephan Benz se v příspěvku *Geschichtsschreibung in Frauenklöstern des Alpenraums der*

frühen Neuzeit zaměřuje nejen na klášterní kroniky a formování, resp. proměny historického vědomí, jež se v nich odrážejí, ale i na svědectví a vypovídací potenciál ne-literárních památek jakými jsou náhrobky zakladatelů, znakové galerie nebo obrazové zakladatelské cykly.

Christine Schneider rozdělila stať o kronikách rakouských voršilek v 18. století do dvou základních částí. První je věnována kronikářkám, intenci vzniku kronik a pracovním přístupům jejich pisatelek (tedy jakési kronikářské strategii), v druhé části jsou rozbírány kroniky z obsahového hlediska. Do jisté míry podobný přístup zvolila také Ingrid Facchinelli v příspěvku o každodennosti a normách zrcadlících se v pramenech kláštera Säben, založeného roku 1686. Nejprve podrobila důkladné analýze kroniku, poté ji konfrontuje s normativními dokumenty, především konstitucemi, a správně poukazuje na skutečnost, že pouze toto dvojí čtení činí text kroniky interpretovatelným a zároveň poskytuje pohled na reálnou aplikaci normy.

Druhá část sborníku klade důraz na vlastní řeholní život v raném novověku. Velice inspirativní je text Eriky Kustatscher, *Die Welt (in) der Klausur – Spirituelle Ideale und realer Alltag im Brixner Klarissenkloster im 17. und 18. Jahrhundert*. Detailní analýzy relevantních dat (regionální a sociální původ řeholnic, věkové složení konventu, rozdělení úřadů, laické sestry apod.) umožňují pochopit strukturu každodenního života, vazby kláštera k Brixenu i širšímu okolí, a drobné modifikace, kterým v konkrétních podmínkách vždy podléhá výklad řehole a dalších závazných normativních dokumentů. Eva Cescutti se zabývá postavou Marie Hueberové, zakladatelky kongregace terciárek sv. Františka, na pozadí možností dívčího vzdělávání v Tyrolsku konce 17. století. Je to jediný příspěvek, který se dotýká problematiky kongregací a autorka pokládá v jeho závěru logickou otázku, zda právě tento typ instituce ve své době ženám nenabízel

(s odhlédnutím od spirituálních aspektů) širší realizaci ve výkonu povolání a vykročení z hranic obecně chápané a přijímané ženské role.

Ve stati nazvané *Zwischen Landtag und Huldigungsumtritt* se Ellinor Forster věnuje regionálním mocensko-politickým aspektům spojeným s úřadem abatyše starého benediktinského kláštera Sonnenburg a abatyše kláštera klarisek v Meranu; oba dva řeholní domy totiž měly právo zastoupení na zemském směru. Abatyše se pochopitelně neúčastňovaly sněmu osobně, ale vysílaly své zástupce, přičemž uplatňovaly poněkud odlišné strategie. Zatímco klarisky pověřovaly preláty z mužských klášterů, které měly na sněmu také své zastoupení, abatyše benediktinek vybíraly v příbuzenské a spřátelené síti šlechticů.

Povzbuzující četbou je příspěvek Christine Roilo o osudech kláštera Säben po napoleonských válkách. Komunita benediktinek se na přelomu druhého a třetího desetiletí 19. století octla kvůli nízkému počtu sester a jejich vysokému průměrnému věku na pokraji zániku, k pesimistickým vyhlídkám přispívala i odlehlost a špatná dostupnost kláštera a vysoké náklady spojené s dodávkami vody a základních potravin. Světské i církevní úřady shodně doporučovaly zrušení kláštera, ale vzhledem k symbolickému významu této instituce v rámci Tyrolska se neodvažovaly k aktivnímu kroku a věřily, že problém vyřeší čas a vymření komunity. Stárnoucí ženy přesto trvaly na splnění dvou požadavků, které podle nich mohly způsobit nový rozkvět: povolení přijímat novicky a povolení zřídit dívčí školu. Z racionálního a úředního hlediska se jednalo o nerealistická přání. Když jim však příslušné úřady vyhověly, ukázala se tato strategie v dlouhodobém horizontu zcela správná a přinesla obnovu řeholního domu.

Předposlední oddíl nabízí pohled zvnějšku ve specifické perspektivě uměleckého ztvárnění. Sigurd Paul Scheichl před-

kládá v příspěvku *Das Brigittchen von Trogen*. Conrad Ferdinand Meyers „Plautus im Nonnenkloster“ – Klostersatire oder Humanistensatire? minuciózní literárně vědný rozbor jedné povídky švýcarského spisovatele 19. století (jako prozaik je Meyer dnes zapomenut, stále však patří k významným německým lyrickým básníkům své doby), v níž se prolíná zobrazení „středověku“ a „humanismu“ s autorovými cíli působení na čtenáře v intencích tzv. kulturního boje. Selma Mahlknecht dala přednost komparaci několika filmových syžetů od poválečné doby do devadesátých let 20. století, jejichž hlavními hrdinkami jsou „jeptišky“. V závěrečném oddílu *Was bleibt?* se setkávají památkářské zkušenosti se zpracováním inventáře kláštera dominikánek („Klösterle“) v Lienzu (Herta Arnold) s esejisticky pojatým zamyšlením současně řeholnice (Sr. Klara Rieder, *Hemmschuh Tradition im Sprung nach vorne. Von der Schwierigkeit, Orte der Sehnsucht lebendig zu halten*).

Čím může přispět sborník českému bádání o ženských řeholních institucích? Kromě povzbuzení k další práci (nadějnou vlašťovkou byl mezinárodní workshop organizovaný v dubnu 2012 Veronikou Čapskou na Slezské univerzitě v Opavě a nazvaný *Piety and Fluidity between the Boundaries of Convent and World*) nabízí řadu podnětů k interpretaci pramenů (Benz, Schneider, Facchinelli), k metodám výzkumu (Kustatscher) nebo paralely mezi životními strategiemi komunit v různých částech habsburské monarchie (při četbě příspěvku Christine Roilo nelze nezpomenout na podobnou „tvrdošijnost“ pražských karmelitek postižených josefinským rušením klášterů). Pro odborníky, kteří se u nás soustavně zabývají výzkumem nejen ženských raně novověkých řeholních institucí, je to inspirativní výzva.

H. Kuchařová

Evžen STROUHAL, *Profesor Čeněk Strouhal zakladatel české experimentální fyziky*. Ve spolupráci s Emilií TĚŠÍNSKOU, Janem VALENTOU a Petrem ŽIVNÝM, Praha, Academia 2012, 296 s., ISBN 978-80-200-2061-1.

Zákonem ze dne 28. února 1882 byla pražská Karlo-Ferdinandova univerzita rozdělena podle jazykového principu na českou a německou. Zatímco německé univerzitě připadla většina ústavů, laboratoří a kabinetů, byla česká univerzita nucena budovat některé obory doslova „na koleně“. Naštěstí se jí dařilo získávat do profesorských sborů muže, kteří se svízelných podmínek nezaletkli, ale naopak se s nimi pustili do zápasu.

Jedním z nich byl Čeněk (Vincenc) Strouhal (1850–1922), rodák ze Seče u Chrudimi, který se ve svých dvaatřiceti letech stal nejmladším členem profesorského sboru tehdejší české filozofické fakulty. Jeho jmenovací dekret byl určen pro obor „experimentální fyzika“; matematicko-fyzikální a přírodovědné disciplíny se totiž v Praze přednášely na obou filozofických fakultách (české a německé) až do roku 1920. Česká univerzita o bývalého studenta ještě nerozdělené Carolo-Ferdinandaey velmi stála, neboť si již získal renomé v zahraničí. Na univerzitě ve Würzburgu pomohl vybudovat moderní fyzikální ústav a také se tam habilitoval. Díky spolupráci s americkým fyzikem Charlesem Barusem nejenže obohatil svou osobní bibliografii o důležitou publikaci o galvanických a magnetických vlastnostech oceli, která později vyšla i v české verzi, ale získal i konexe, jež na podzim 1881 vyústily v jeho jmenování profesorem fyziky v Geologickém ústředním ústavu v New Yorku. Zatímco pro toto pracoviště sháněl v Evropě fyzikální přístroje, ozvala se Praha se svou nabídkou, a Strouhal nakonec na svůj americký post rezignoval.

Autor biografie Evžena Strouhala (* 1931), vnuk Čeňka Strouhala, je odborným kruhům

i širší veřejnosti znám především jako antropolog, znalec staroegyptské medicíny, archeolog, který se v šedesátých letech zúčastnil výprav Československého egyptologického ústavu do Egypta a Nubie. Svého dědečka vícekrát připomněl v různých statích a příležitostných článcích; v roce 2012, kdy uplynulo devadesát let od úmrtí Čenka Strouhala a zároveň sto padesát let od založení Spolku pro odborné přednášky z matematiky a fyziky (pozdější Jednoty českých matematiků a fyziků), se mu podařilo vydat obsáhlý životopis svého předka.

V knize autor zdařile kombinuje postup chronologický s tematickým. Jednotlivé kapitoly jsou věnovány Strouhalovu působení na univerzitě i v mimouniverzitních institucích a spolcích, jeho vztahu ke kolegům a blízkým přátelům, politickému zaměření, rodinnému životu. Právě na Strouhalově soukromém životě si uvědomujeme, jak jemnými vazbami byla propojena kulturní elita českého národa.

Stal se oblíbeným pedagogem, který obsahem i formou svých přednášek dovedl nadchnout nejen posluchače fyziky a přírodovědných oborů, ale i mediky a farmaceuty, ba dokonce posluchače humanitních oborů, mezi nimiž patřilo k dobrému tónu zajít si párkrát „na Strouhala“. K dojmu z přednášek jistě přispíval i profesorův zjev – mezi svými vrstevníky vynikal vysokou postavou a také elegantním oblékáním.

Podle vzoru fyzikálního ústavu ve Würzburgu zavedl do výuky fyziky povinná praktická cvičení. Kromě monografií na dílčí témata vytvořil Čeněk Strouhal solidní čtyřsvazkové kompendium experimentální fyziky, na dvou svazcích se podíleli jeho žáci Bohumil Kučera a Vladimír Novák. Vyčerpávající pedagogické a organizační nasazení však způsobilo, že se po přelomu století ocitl za zenitem svých tvůrčích sil, chyběl mu čas a soustředění na soustavnou vědeckou práci, která právě tyto předpoklady vyžaduje. Značně ho pohlcovalo dlouholeté úsilí zajistit svému

oboru důstojné prostory, odpovídající tehdejší evropským parametrům. Jeho ústavu byly totiž v areálu Klementina přikázány stísněné a naprosto nevyhovující prostory, které ohromily i rakouského ministra kultu a vyučování. Jelikož stěhování do nějaké starší a třeba jinak nevyhovující budovy by bylo pouhým „flikováním“ neúnosného stavu, souhlasila nakonec i vídeňská vláda s novostavbou ústavu na Karlově. Její realizace se však vlekla, nejen z finančních důvodů, ale bylo nutné odrazet výhrady a námítky oprávněné i naprosto nekompetentní. Nový fyzikální ústav byl přes všechny překážky otevřen v lednu 1908.

Evžen Strouhal ke spolupráci na biografii přizval historičku fyzikálních oborů Emilií Těšínskou a fyzika Jana Valentu. Jejich obsáhlá kapitola, psaná s určitým odstupem a nadhledem, tak vhodně vyvažuje autorův text. Být v úzkém příbuzenském poměru k osobnosti, o níž člověk píše, přináší kromě výhod i svá úskalí. Nevyhnul se jim ani autor této publikace. Ve snaze, aby z písemného odkazu jeho dědečka nespadla pod stůl ani řádka, zevrubně cituje z jeho korespondence, a to i v případech, kdy šlo o dopisy zcela konvenční. A co je překvapující v dnešních poměrech, tak odlišných od časů staré habsburské monarchie – autor je očividně hrdý na pocty, jimiž jeho děda obdařil císař pán, konkrétně na titul dvorního rady, kterého se páni profesori museli za první republiky vzdát (asi velmi neradi!). S hrdostí připomíná i vojenská vyznamenání z první světové války, jichž se dostalo profesorovým synům Eugenovi (autorovu otci) a Emilovi.

Evžen Strouhal předstoupil před čtenáře s knihou velmi cennou, napsanou kultivovaným stylem na základě všestranného studia pramenů a literatury. Svého děda líčí v širokém kontextu sledované doby a přesvědčivě ukazuje, že dějiny vytvářejí především konkrétní lidé, nikoli nějaké neosobní síly.

M. Štemberková

Wolfgang BEHRINGER, *Kulturgeschichte des Sports. Vom antiken Olympia bis zur Gegenwart*, München, C. H. Beck 2012, 494 s., ISBN 978-3-406-63205-1.

V roce, kdy Londýn potřetí hostil letní olympijské hry, vydalo renomované nakladatelství C. H. Beck knihu se slibným názvem „Kulturní dějiny sportu“. Její autor se v ní snaží vystihnout kontinuitu vývoje sportu od počátků lidské civilizace do dnešní doby a poukázat přitom na klíčový význam raného novověku, kdy docházelo k tzv. „sportifikaci“, tedy ke zlomu v chápání těla a k proměně rámcových podmínek pro vykonávání tělocvičných aktivit.

Pro Behringera představují dějiny sportu nové téma. Do obecného povědomí se totiž zapsal především jako uznávaný odborník na čarodějnické procesy. Behringera činí mimořádným nejen jeho obdivuhodná šíře zájmu, nýbrž také interdisciplinární přístup k zpracovávané látce. Obojí se odráží například v obsáhlém díle „Der Traum vom Fliegen. Zwischen Mythos und Technik“ z roku 1991, v němž společně s Constance Ott-Koptschalijski zkoumal představy různých civilizací, zejména té evropské, o létání. Také v již čtyřikrát vydané publikaci „Kulturgeschichte des Klimas. Von der Eiszeit bis zur globalen Erwärmung“ prokázal Behringer schopnost osvojit si metody jiných oborů a při zachování vysoké vědecké úrovně prezentovat poutavou formou a s nadhledem výsledky svého bádání.

Behringerův kulturněhistorický přístup k dějinám sportu ovšem provází řada koncepčních, metodologických a stylistických problémů. V první řadě není zřejmé, co si autor přesně vytkl za cíl, neboť v úvodu jich vyjmenovává hned několik. Vedle rozboru raně novověké „sportifikace“ jako „fundamentálního procesu modernity“ si přeje zodpovědět otázku, „v jakém vztahu je evropský sport ke sportu ostatních civilizací a jaký je vztah moderního světového sportu k tradičním sportovním

kulturám v Evropě a mimo ni“. Navíc se mu zdá stav poznání v oblasti dějin sportu již dostatečně zralý k vykreslení celkového přehledu vývoje tohoto fenoménu. Také k diskusi o definici sportu se rozhodl přispět zásadním způsobem. Behringer tak uvedl čtyři odlišné záměry, z nichž každý vyžaduje jiný metodický přístup.

Z vágnosti stanovených úmyslů vyplývá fragilita struktury celé knihy, neboť ne vždy je jasné, který ze svých cílů Behringer právě sleduje. Názvy kapitol „Antické hry“, „Středověké turnaje“, „Renesance her“, „Vynalezení sportu“ a „Sport naší doby“ naznačují, že osu knihy tvoří přehledné, všeobecné, chronologické podání dějin sportu. Při důkladnějším pohledu se ovšem tato přímočarost rozplývá. Hned v první kapitole je například mezi podkapitoly „Duch Olympie“ a „Panhelénská sportovní praxe“ vklíněna pasáž o předolympijském sportu ve Středomoří, kde je nejvíce prostoru věnováno starověkému Egyptu.

Jestliže je v prvních čtyřech kapitolách dodržována určitá chronologická posloupnost, v kapitole o moderním sportu již mezi podkapitolami neexistuje ani časový, ani tematický vztah, takže se jedná o volné řazení nejrůznorodějších námětů. Podkapitolu „Nové sportovní disciplíny“ tak kupříkladu následuje podkapitola s názvem „Těžká atletika a postižení“, rozdělená do oddílů o Muhammadu Alim, Paralympiádách a Arnoldu Schwarzeneggerovi, a na ni navazuje podkapitola o fotbalu. Nepevnou strukturu rozvolňuje ještě více poslední kapitola, nazvaná „Epilog: Co je sport?“, mající formu shrnujícího závěru, doplněného ale mnoha novými postřehy a úsudky.

Místo konzistentní vnitřní struktury tak knihu drží při sobě problematická teze, totiž že sport, byť v různých tvárnostech a s odlišným posláním, existoval vždy, a že se proto jedná o „antropologickou konstantu“. Pro tezi o kontinuitě sportu nalézají Behringer argumenty zejména v podobnosti aktů:

jestliže je dnes pouliční fotbal nazýván sportem, proč by jím nemohla být nazývána středověká pouliční míčová hra? Díky této logice se v knize dostává prostoru nejrozličnějším „sportovním“ činnostem od Gilgamešova souboje a gladiátorských her v Římě přes středověké turnaje, pěštní souboje a medvědí zápasy až po současný ultramaratón a jogging.

Ačkoli se dle Behringera většina historiků kloní k tezi o kontinuitě sportu, mnozí badatelé zastávají odlišná stanoviska. Ve studii „Geneze sportu jako sociologický problém“ prokázal Norbert Elias kardinálně odlišnou funkci antického a moderního sportu a také Hans Langenfeld došel v článku „Antický sport? Speciální myšlenky k zásadnímu problému sportovních dějin“ k přesně opačným a přesvědčivějším závěrům než Behringer. Rovněž soudobé bádání o fenoménu německého „Turnen“ vynáší najevo, že turneři 19. století se vůči sportu ostře vyhraňovali a sami sebe nevnímali jako integrální součást sportovního proudu, jak se je snaží prezentovat Behringer. Místo aby dějiny sportu problematizoval, připouštěl ke slovu i stoupence opačných názorů či se intenzivněji věnoval sémantickým nuancím mezi zdánlivě ekvivalentními názvy tělocvičných činností, simplifikuje Behringer dějiny „sportu“ přenášením současné perspektivy a nomenklatury do všech období a krajů, takže vzniká falešná představa o shodnosti naprosto odlišných jevů.

Takovýto přístup k minulosti umožňuje vytvářet slovní spojení, jež vyvolávají zcela ahistorické představy. Falcká hrabata například získávají označení „sportovních knížat“, protože ve dvacátých letech 16. století podnikla několikrát denní „sportovní dovolenou“. K „sportovním fanatikům“ prý patřil mimo jiné i císař Rudolf II., trávil mnoho času v hradčanské Míčovně. Jelikož ve svých vzpomínkách učinil několik poznámek o závodu regat na Lago di Bolsena, připadl Eneasi Silviu Piccolomini přídomek „talentovaného sportovního reportéra“.

A běžecký závod mnichovských prostitutek, který podle všeho sloužil k získání nové klientely, zařadil Behringer do oddílu „Ženský sport ve středověku“, i když, jak podotýká, se jednalo o soutěž ve „zvláštní kategorii“.

Obzvláště v pasáži o středověku a raném novověku je patrný další metodologický problém. Behringer používá specifických pramenů jako filozoficko-politických traktátů, memoárové literatury, deníků a románů. Nalézt lze mezi nimi vedle již zmíněných Piccolominiho vzpomínek také „Il Libro di Corteggiano“ Baldassara Castiglione či Eseje Michela de Montaigne, tedy produkci evropských vzdělanců nahlízejících na dění své doby z intelektuálního hlediska a píšících pro vybrané publikum. Díky těmto pramenům získal Behringer příležitost barvitě vystihnout situaci v městech severní Itálie, zejména Benátkách a Florencii, nebo na dvorech v Paříži a Londýně. Výběrem pramenů se ovšem Behringer soustředil jen na velmi omezený výsek společnosti, spíše na výjimečné případy, protože tak jako byly francouzský a anglický dvůr výjimkami mezi evropskými dvory, tak byly italské signorie výjimkami mezi evropskými městy. Téměř žádné pozornosti se nedostalo široké základně sociální pyramidy. Do jaké míry jsou tedy předkládané výsledky zevšeobecnitelné?

Knihou obsahuje také množství věcných nepřesností. Friedrich Ludwig Jahn například nezaložil turnerské hřiště primárně proto, aby se tam k pravidelnému cvičení scházeli členové tajné protifrancouzské organizace „Německý svaz“, nýbrž aby mohl v přírodě cvičit a hrát různé hry s žáky berlínských škol a gymnázií. Důvod těchto chyb lze nalézt v příliš mělkém ponoru do pramenů a literatury a ve vyhledávání některých faktů na Wikipedii. Behringer to doznává již v úvodu práce: „nekontroverzní informace“ jako přehledy mistrovství nebo olympijských her nalezl právě v internetové encyklopedii. Jenomže Behringer tam ve skutečnosti čerpal mnohem více. Ne-

může být totiž náhodou, že pasáž o Emilu Zátopkovi strukturou i údaji odpovídá příspěvku o Zátopkovi na německé Wikipedii. V jiném případě, u hry Rudolfa II. v hradčanské Míčovně, se Behringer spolehl na internetové stránky, na nichž je za Míčovnu nesprávně označen Letohrádek královny Anny.

Dále je třeba zamyslet se nejen nad tím, co vše je v knize obsaženo, nýbrž také nad tématy, které Behringer ze svého konceptu vypustil. Ačkoli v úvodu deklaroval intenci nahlížet na téma v globálním měřítku, charakterizuje Behringera perspektivu ve skutečnosti silný europocentrismus, přičemž v rámci Evropy vyniká zdůrazňování osy Anglie-Francie-Německo-Itálie. Co se odehrávalo mimo tyto oblasti, je naznačeno buď jen letmo, nebo vůbec ne.

Že tyto nedostatky nejsou na první pohled zjevné, tkví v Behringerově lehkém a přesvědčivém stylu psaní, nacházejícím svůj vrchol hlavně v části zaměřené na raný novověk, tedy období Behringerova primárního badatelského zájmu. Zde pro svůj nadhled a znalost širokého kontextu podmaňuje čtenáře stylistickou suverenitou. O to více se jeho styl promění přechodem k moderní době. Zde klesá na úroveň bulvárního žurnalistu a schopnost plastickeho zpodobení minulosti se omezuje na deskriptivní výčty, jež mají s kulturními dějinami společného jen pramálo.

Kvůli svým slabinám a populárně-vědeckému charakteru nemá kniha potenci uspokojit odbornou veřejnost. Přesto má smysl ji pozorně přečíst, protože čtenáře permanentně provokuje problematikou definice sportu, to znamená otázkou, která intenzivně zaměstnává současné německé historiky sportu. Mezi pojmy „Gymnastik“, „Turnen“, „Leibesübung“, „Körperübung“, „Sport“ či „Spiel“ jsou hledány vztahy nadřazenosti a podřazenosti, zkoumá se jejich sepětí s historickými fenomény, možnost jejich užití pro pojmenování jiných skutečností a v neposlední řadě také jejich kompatibilita s nomenklaturou jiných jazyků.

Bylo by záhodno, aby ohlasy těchto debat rezonovaly také v českém prostředí.

M. Klement

Imre MOLNÁR, *The Life and Martyrdom of János Esterházy*. Dunajská Streda, Méry Ratio 2011, 411 s., fotografie a dokumenty v texte, ISBN 978-80-89286-48-5.

Maďarský historik Imre Molnár napísal a vydal už viacero prác o Jánosovi Esterházy, napríklad: János Esterházy 1901–1957, Dunajská Streda 1997, a Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskiej, Budapešť 2010, 193 s. (Recenzia Ladislava Deáka: Pamäť národa 7, 2011, č. 2, s. 107–110. Vydanie z roku 2008 má len 173 strán.)

Problém Esterházy má niekoľko aspektov: odborný, politický, justičný (právny) a morálny. Odborná rovina spočíva v tom, že maďarskí historici (z Maďarska I. Molnár, I. Janek, G. Sallai a ďalší, zo Slovenska najviac Gy. Popély a A. Simon) sústavne ignorujú výsledky historického bádania, ktoré už v minulosti jednoznačne a bez najmenších pochyb dokázalo a aj dokumentačne podložilo protištátnu a vlastizradnú činnosť Jánosa Esterházyho (Stručné zhrnutie pozri: Jaroslav Valenta, Rehabilitace Jánosa Esterházyho?, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 3, s. 25–27.) Maďarskí historici niektoré stránky Esterházyho pôsobenia alebo prekrúcajú, alebo zamlčujú a v iných prípadoch priamo klamú. Napríklad v prípade hlasovania o zákone o deportáciách Židov (tvrdia, že hlasoval proti, ale on sa zdržal hlasovania) a jeho protižidovských postojov (bol podľa nich ochrancom Židov, ale za viaceré protižidovské zákony nielen zahlasoval, ale sú známe aj jeho viaceré protižidovské výroky). Ostatne jeho zástoj v roku 2011 objektívne z pohľadu Židov zhodnotila aj Židovská náboženská obec na Slovensku (nevie o žiadnom zachránenom Židovi zásluhou Esterházyho) zatiaľ čo

židovské organizácie v Maďarsku ho naďalej obhajujú. Jeho rokovania s henleinovcami, poľskými predstaviteľmi aj slovenskými autonomistami sa prekrúcajú a ignorujú aj stanoviská slovenských židovských organizácií. Je toho naozaj len málo, čo by sa mohlo uviesť na obhajobu Esterházyho, napríklad jeho vyjadrenia odsudzujúce postup maďarských žandárov na okupovanom území južného Slovenska po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938. Ale aj v tom bol nedôsledný, pretože na druhej strane napríklad odmietol odsúdiť udalosti v Komjaticiach a Šuranoch, hoci ho na to vyzývala jeho vlastná sestra Lujza. (Lujza Esterházy, Szívek az ár ellen. Népek ütközése. Közép-európai tapasztalatok. /Srdcia proti záplave. Zrážka národov. Stredoeurópske skúsenosti./ Püski, Budapest 1991, s. 98–99.)

Politická rovina kauzy Esterházy smeruje jednak do minulosti (jednostranná a nespravodlivá kritika Československa a jeho vraj netolerantnej, šovinistickej a imperialistickej vnútornej i zahraničnej politiky má slúžiť zdôrazňovaniu „nespravodlivosti“ Trianonskej zmluvy zo 4. júna 1920 a teda aj obhajobe práva Maďarska na revíziu hraníc, útočí na „nedemokratické“ zriadenie Československa, v ktorom Česi a Slováci národnosti vraj len utláčali – ale najmä Česi) a jednak do prítomnosti a budúcnosti s jednoznačným cieľom: spochybníť súčasné hranice a povojnové usporiadanie v strednej Európe. Súvislosti so súčasťou maďarskou politikou sú až do očí bijúce: zmena názvu štátu, problematika dvojitého občianstva, odstránenie sochy Mihálya Károlyiho od parlamentu v Budapešti, zákon o trestnosti neúčtych vyjadrení o Svätej korune, budovanie polo vojenských gárd s prvkami medzivojrovej maďarskej revizionistickej symboliky a mnohé ďalšie sú na to akosi predprípravou. Žiaľ, mnohí maďarskí predstavitelia ožívujú a snívajú opäť svoj hlboko pomýlený a vskutku nereálny sen o obnovení Uhorska. To treba jednoznačne zdôrazniť

a aj poukazovať na nebezpečné dôsledky takéhoto prístupu v minulosti; súvislosti a prípadné následky takejto politiky.

Justičná (právna resp. trestnoprávna a medzinárodnoprávna) rovina je v tom, že Esterházy bol odsúdený na základe príslušných dokumentov, ktoré neopravňujú jeho rehabilitáciu. Právna situácia sa odvtedy v ničom nezmenila, naopak, nové, neskôr objavené a zverejnené dokumenty a ďalšie poznatky o jeho činnosti viny Esterházyho jednoznačne potvrdzujú.

Morálna rovina (na ňu Maďari s obľubou zabúdajú) je v tom, že zatiaľ čo Esterházy milosť dostal a nebol popravený, túto milosť nedostali skutočne nevinní ľudia, bojovníci proti fašizmu a vlastenci ako napríklad Milada Horáková, alebo Heliodor Píka, Viliam Žingor či Vladimír Clementis a mnohí ďalší, ktorých komunisti bez zľutovania popravili.

Treba zdôrazniť, že miera vedeckej objektivity Molnára ako historika je značne nepriaznivo ovplyvnená už jeho pôsobením ako tajomníka mimovládnej organizácie Rákócziho zväz v Maďarsku, ktorý rozvíja činnosť aj na Slovensku a jeho hlavným cieľom je popularizácia činnosti J. Esterházyho a najmä jeho plná rehabilitácia. V spolupráci s Esterházyho dcérou Alicou Malfatti-Esterházyho prezentuje ako anti-fašistu, demokrata, ochranca maďarskej menšiny v Československu a na Slovensku, záchrancu Židov a aj ako úprimného stúpenca slovensko-maďarského zblíženia. Je potom celkom prirodzené, že Molnár vo svojich neobjektívnych publikáciách zdôrazňuje také stránky Esterházyho činnosti, ktoré by podľa jeho názoru mohli prispieť k jeho rehabilitácii a na druhej strane prekrúca, alebo zamlčuje tie fakty, ktoré jeho viny potvrdzujú.

Molnár zámerne a veľmi účelovo kladie dôraz na politickú nevinu Jánosa Esterházyho, na jeho psychické a fyzické utrpenie a zhoršujúcu sa zákernú nemoc vo väzení. Toto prerástlo až v jeho glorifikovanie, zdôrazňuje sa jeho mučenie,

pričom sa to úplne neadekvátne stotožňuje s osudom celej maďarskej menšiny na Slovensku po roku 1945. Aj keď väčšinu Maďarov pred druhou svetovou vojnou pomýlila štvavá protičeskoslovenská agitácia Jarrossa, Esterházyho, Szüllőa a ďalších predstaviteľov Zjednotenej maďarskej strany a maďarské okupačné jednotky nadšene vítali, mnohí potom vytriezveli a pod dojmom svojho zhoršeného ekonomického i politického postavenia trpkó oľutovali pripojenie južného Slovenska k horthyovskému Maďarsku. Výrazom toho bolo najmä heslo: „Minden drága, vissza Prága!“ (Všetko je drahé, naspät' k Prahe.)

Je veľmi príznačné, že v úvode novej Molnárovej knihy sú krátke príhovory súčasných vedúcich maďarských politikov: predsedu maďarského parlamentu László Kövéra (ten v rozhovore pre české Hospodárske noviny v roku 2011 hovoril o možnosti použitia vojenskej sily proti Slovensku kvôli Gabčíkovu, ale Maďarsko pritom medzinárodný súdny spor v Haagu prehralo! – Sulík: Vyhrážanie sa vojnou nepatrí do slovníka susedov, SME, 8. júna 2011) a Zsolta Németha, štátneho tajomníka maďarského ministerstva zahraničných vecí, (ten vyhlásil v čase osamostatnenia sa Kosova, že to je cesta aj „pre nás“ t. j. pre Maďarsko v záujme revízie súčasných hraníc). Obaja politici nekriticky oslavujú Esterházyho ako „príklad“, ako mučeníka, či svätca a vyslovujú ľútosť nad prístupom Slovenska k jeho rehabilitácii. Aj podľa Némethovho tvrdenia, ktoré je v rozpore s historickou pravdou, hlasoval Esterházy proti zákonu o deportácii Židov (s. 11). Príznačné je, že hoci Esterházyho súdil Národný súd v roku 1947, podľa Kövéra to bol „slovenský komunistický režim“, ktorý vraj Esterházyho odsúdil na smrť (s. 7). Kövér tak isto úplne neadekvátne porovnáva Esterházyho so švédskym diplomatom Raoulom Wallenbergom (s. 8), ktorý po druhej svetovej vojne bez stopy zmizol v Sovietskom zväze.

Molnárova kniha obsahuje veľa faktografických nepresností a prekrutených vý-

kladov už dnes notoricky známych udalostí. Autor však spomína aj zaujímavú podrobnosť – doteraz neznámu – bohužiaľ bez toho, aby uviedol zdroj tejto závažnej informácie. Mám na mysli poznámku, že Esterházy letel na rokovania s Cianom do Ríma v októbri 1938 „na bojovom lietadle“ (s. 112). Aké bojové lietadlo to bolo, akej štátnej príslušnosti, odkiaľ letel, to sa už nedozvieme. Anglicky písaná kniha I. Molnára, hoci primárne adresovaná čitateľom a politikom v západnej Európe, môže byť názorným príkladom metódy, akou pracujú niektorí dnešní maďarskí autori aj pre tých českých historikov, ktorí neovládajú maďarský jazyk.

F. Vrábek

Ondřej PICKA, *Druhá verze Berlínského programu z roku 1971. Konec Adenauerovy CDU?* (= Teritoria, sv. 9), Praha, Dokořán 2012, 198 s., ISBN 978-80-7365-406-3.

Na prelomu šedesátých a sedmdesátých let procházela západonemecká spoločnosť proměnami, které měly zásadní vliv na její utváření po další desetiletí. V této souvislosti bývají v běžné i odborné diskusi nejčastěji zmiňovány procesy, které se odehrávaly v „levé“ části politického spektra – vzestup studentského protestního hnutí, reformy sociálně-liberální koalice, levicový terorismus, počátky tzv. nových sociálních hnutí. Spíše stranou pozornosti zatím zůstával fakt, že se na soudobý společenský a politický vývoj pokoušela adekvátně reagovat i stále nejsilnější politická strana, pravicová křesťanskodemokratická CDU/CSU. Ta se na konci šedesátých let ocitla ve zcela nové a velmi nepříjemné situaci. Ve volbách v roce 1969 sice přesvědčivě zvítězila, v důsledku koaličních preferencí menší liberální strany FDP, která se rozhodla pro vládní spolupráci se sociálními demokraty, se však CDU/CSU ocitla od roku 1949 poprvé v opozici. Jako „terapii na šok z voleb“ si strana zvolila

koncepční diskusi o svém ideovém a strategickém směřování. Ustavila komisi, která měla aktualizovat jen rok starý stranický tzv. Berlínský program. Její činnost pak pod vedením mladého ambiciózního politika (a budoucího dlouholetého kancléře) Helmuta Kohla vyústila ve vznik zcela nového dokumentu, který zpochybnil některá tradiční stranická dogmata, vyvolal ostrou polemiku mezi konzervativními a moderně smýšlejícími straníky a nakonec musel být předložen pro schválení düsseldorfskému sjezdu strany v roce 1971 v silně pozměněné podobě.

Ondřej Picka se ve čtivě napsané studii zabývá právě textem tzv. Druhé verze Berlínského programu a diskusí, která jeho vzniku předcházela. Táže se, v čem byl dokument nový a proč na sebe ve své době vázal značnou pozornost. Zabývá se motivy komise, která návrh předkládala, osobními pohnutkami Helmuta Kohla v celém procesu a osvětluje nejdůležitější sporné body programové debaty. Autor svoji přehledně strukturovanou sondu zasazuje do kontextu dosavadního bádání. Svůj vlastní výzkum opírá o studium archivních pramenů (zejména z fondů Archivu křesťansko-demokratické politiky Nadace Konrada Adenauera), o analýzu soudobých diskusí v křesťansko-demokratických časopisech, o řízená interview se zainteresovanými politickými aktéry oné doby. To vše opírá o reprezentativní výběr odborné literatury, zaměřené zejména na dějiny CDU/CSU a na biografii Helmuta Kohla. Picka se v souladu s tzv. novými politickými dějinami soustřeďuje na komunikační aspekt politiky: podstatu politických procesů se snaží poodhalit prostřednictvím podrobného rozboru dobových textů. Autor zohledňuje rovněž rozdílné přístupy jednotlivých politických generací, které se

podílely na vývoji Druhé verze Berlínského programu a na s ním svázané diskusí.

V jednotlivých kapitolách se Picka podrobněji zabývá vývojem CDU/CSU a její programatiky do konce šedesátých let a nastiňuje situaci strany na začátku následující dekády. Popisuje její názorové proudy a zájmové skupiny, charakterizuje výjimečné osobnosti a zástupce různých věkových generací. Následně se autor věnuje samé centrální programové diskusi, jejím příčinám, průběhu a tematickým okruhům, reakcím na návrh programové komise a vyvrcholení schvalovacího procesu na düsseldorfském sjezdu CDU/CSU v roce 1971. V navazující části se autor soustřeďuje na nejkonfliktnější části programu – na kapitoly o zahraniční a hospodářské politice strany a přibližuje odlišné pohledy stranické levice a pravice na centrální pojmy, jako je: demokratizace, sociálně tržní hospodářství a uvolnění (ve vztazích Západ-Východ). Picka zkoumá odlišné životní zkušenosti jednotlivých generací a z nich plynoucí rozdílné přístupy k soudobým výzvám a podrobně se věnuje i životopisu a politickému stylu jedné z hlavních postav tehdejšího dění Helmuta Kohla.

Samotnou Druhou verzi Berlínského programu a s ní spojenou debatu vnímá Picka jako „významné milníky“ v přechodu CDU/CSU od pouhé struktury podporující autoritativní vládní politiku kancléře Adenauera k moderní masové integrační straně. Vidí v ní (zejména v první, radikálnější a neschválené verzi programu) také důkaz odhodlanosti přinejmenším mladé generace CDU/CSU k reformám (zejména v sociální, právní a vzdělávací oblasti a ve sféře východní politiky), ale i upřímnou snahu o kritickou reflexi reality Spolkové republiky.

Z. Lízová

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Jaroslav Kolár (18. 9. 1929 – 12. 2. 2013)

V únoru letošního roku zemřel doc. PhDr. Jaroslav Kolár, CSc. Po absolvování Filozofické fakulty Karlovy univerzity byl po dlouhá léta (1953–1991) pracovníkem Ústavu pro českou literaturu ČSAV, resp. AV ČR. V roce 1991 se habilitoval na FF UK, kde v té době i přednášel. Za uplynulých šest desetiletí vytvořil Jaroslav Kolár rozsáhlé literárně-vědní, literárně-historické a kulturně-historiografické dílo.¹ Svoji pozornost zaměřoval na českou literaturu od středověku (např. *Codex gigas*, literatura husitské doby) přes literaturu humanismu (jak dobové dějepisectví, tak humanistické básnictví) až po tvorbu obrozeneckého období a moderní literaturu. Kromě analytických studií se Jaroslav Kolár rozsáhle věnoval práci editorské (kupříkladu texty Tomáše ze Štútného, Václava Hájka z Libočan, Marka Bydžovského z Florentina, Jana Amose Komenského, ale též např. texty lidových her, vedle toho také edice moderních autorů, např. Karla Čapka a Karla Poláčka). Nepřísluší mi však naprosto hodnotit Kolárovo dílo v jeho plném rozsahu.

Na základě, doznávám, značně subjektivního výběru bych na tomto místě chtěl poukázat na dvě z mnoha oblastí badatelské činnosti Jaroslava Kolára. Připomenout tak kupříkladu zasluhuje pozornost, kterou věnoval povaze toho, co někdy označoval jako „literární“ či „kulturní horizont“ českého měšťanstva (zejména 16. a 17. století), někdy pro to volil zaběhlý termín „mentality“, a co bylo v jeho pohledu vytvářeno literární tvorbou různého žánru a rozdílné socio-kulturní proveniencí a zároveň to bylo na pomezí

1 Bibliografie Jaroslava Kolára je v: Jaroslav KOLÁR, *Návraty bez konce. Studie k starší české literatuře*, Brno 1999, s. 333–358; Jaroslav KOLÁR, *Sondy. Marginálie k historickému myšlení o české literatuře*, Brno 2007, s. 189–195.

lidové kultury s nespočetnými přesahy do ní. Vedle řady studií, které na tomto poli publikoval, nutno především zmínit, že Jaroslav Kolár uvedl do českého prostředí svým překladem klasické dílo M. M. Bachtina, François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance (1975). Do téže badatelské oblasti spadá i Kolárova edice Frantova práva a jiné kratochvíle (1977). Rozpracovával tak problematiku, která se zejména od devadesátých let stala ve světovém dějepisectví zajímavou v rámci inovativních směrů, jakými je např. tzv. historická antropologie či New Cultural History. Právě tak tím, že „literární horizont“ měšťanstva 16. a 17. století zahrnoval nemalou měrou náboženské texty, se prostupují Kolárovy studie s tím, co je v posledních desetiletích pojednáváno zejména v německojazyčném dějepisectví jako tzv. raněnovověká „konfesionalizace“. Badatelé se zájmem o tato témata tak nemohou práce Jaroslava Kolára opomenout.

Druhou oblastí badatelské činnosti Jaroslava Kolára, kterou bych zde chtěl více připomenout, je jeho podíl na vzniku skupiny zejména českých a (západo)německých badatelů, zaměřených na studium humanismu a renesance, kteří se začali pravidelně setkávat od druhé poloviny osmdesátých let. Na jejím vzniku z německé strany měli tehdy podíl především Hans-Bernd Harder a Hans Rothe.² Badatelské zájmy v tomto okruhu dalece překračují literárně-vědní zájem německé slavistiky či bohemistiky. Pozornost je naopak zaměřena na široce pojatou (elitní) kulturu včetně náboženských otázek, výtvarného umění a vědy. I v tomto případě se Jaroslav Kolár podílel na vytvoření badatelského prostoru, který je stále možno využívat a který umožňuje českému dějepisectví kultury, vědy, umění a literatury podílet se na bádáních, která jsou relevantní z hlediska vývoje historických věd obecně.

Měl jsem to štěstí, že jsem se mohl s Jaroslavem Kolárem setkat již na přelomu osmdesátých a devadesátých let. Ještě jako student jsem jej poznal jako kolegu a přítele svého otce. Záhy jsem se s ním začal setkávat díky jeho podílu na snahách o vydání některých otcových textů z pozůstalosti. Naše setkání nebyla v posledních dvaceti letech sice nijak častá, byla to však setkání velmi milá, spojená s pracovními i osobními rozhovory. Jaroslav Kolár při nich dovedl vždy spojit odbornou věcnost s vtipem a osobní přívětivostí. Poznal jsem jej tak nejen jako velmi precizně pracujícího analytického badatele, ale také jako člověka, který vždy, bylo-li to nutné, dokázal, i s přispěním svého smyslu pro humor, čelit nepřizní poměrů, ať již politických, ať – v posledních letech – zdravotních, a tvořit vědecké, kulturní, životní hodnoty. Vytvářel kolem sebe prostředí, ve kterém bylo velmi poučné a odborně přínosné být, ve kterém však bylo zároveň také nesmírně milé lidsky pobývat. Setkávání s Jaroslavem Kolárem nám bude velmi chybět. Vzpomínka na něj budí pro nás oporou. Jeho celoživotní dílo vybízí v mnoha směrech k navazování.

Jan Horský

2 Z těchto setkání vznikly mj. sborníky: Hans-Bernd HARDER – Hans ROTHE – Jaroslav KOLÁR – Slavomír WOLLMAN (eds.), *Studien zum Humanismus in den Böhmisches Ländern*, Köln–Wien 1988; Hans-Bernd HARDER – Hans ROTHE – Jaroslav KOLÁR – Slavomír WOLLMAN (eds.), *Später Humanismus in der Krone Böhmen 1570–1620* (= Studien zum Humanismus in den Böhmisches Ländern, Teil IV), Dresden 1998.

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Miloslav Petrušek (15. 10. 1936 – 19. 8. 2012)

Když 19. srpna 2012 zemřel Miloslav Petrušek, české společenské vědy nepochybně ztratily jednu ze svých nejvzdělanějších a také nejcharismatictějších osobností. Přestože se vědecky a akademicky po převážnou část svého profesního života profiloval jako sociolog, zřejmě každý z jeho kolegů, studentů a žáků by rád dosvědčil, že profesor Petrušek byl vším jiným jen ne hodnotově neutrálním, distancovaným a nadřazeným pozorovatelem dění kolem sebe. Byl to učenec, který vždy autenticky prosazoval to, co se dnes poněkud bezobsačně označuje jako „veřejná relevance“ vědeckého poznání a bádání. Ať již byly předmětem jeho zájmu jednotlivé osobnosti dějin sociologie nebo dějiny sociologických teorií, metod či idejí nebo vývoj soudobých společností, vždy se v jeho úsilí zřetelně odrážela starost a péče o to, aby jeho jednání bylo nějakým způsobem „užitečné“ – pro jeho obor, pro vědu, pro jeho studenty, pro širší veřejnost, pro vzdělanost vůbec. Historicky někdy příznivou, jindy nepříznivou shodou okolností a zvláště pak svým vlastním přičiněním M. Petrušek ve svém životě dostal a využil nespočet příležitostí, aby tuto starost a péči prakticky každodenně mohl projevovat ku prospěchu svého okolí.

Miloslav Petrušek se narodil 15. října 1936 ve Zlíně a později v odloučení od rodného kraje stále připomínal – také vtipnými verši a lahodným zpěvem – svůj původ z pomezí Slovácka a Valašska. V padesátých letech vystudoval filozofii a dějepis na Masarykově univerzitě v Brně. Své studium ukončil roku 1959 prací *Světový názor T. G. Masaryka*, jehož dílu se potom systematicky věnoval po celý svůj život a Masaryka často označoval za svého intelektuálního hrdinu. V roce 1964 přišel do Prahy, kde se významným způsobem podílel na činnosti proslulého týmu vedeného Pavlem Machoninem, který realizoval na tehdejší dobu průlomový výzkum československé společnosti (P. Machonin et al., *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*, 1969). V Praze se M. Petrušek plně

zapojil do intelektuální a institucionální obnovy sociologie, spolupodílel se na vydání *Malého sociologického slovníku*, vydal svou první monografii (*Sociometrie*, 1969), stal se iniciátorem řady publikačních a překladatelských aktivit, zúčastnil se mnoha dnes již legendárních setkání se zahraničními kolegy.

Po srpnu 1968, kdy se sociologie opět stala podezřelou a „podvratnou“ disciplínou, nastalo pro M. Petruska zřejmě nejvíce sklíčující období jeho života. Postupně byl zbaven činnosti, jež pro něho znamenala nejvíce, totiž přednášení, a byl nucen se po dlouhá léta živit jako pomocný knihovník. Během normalizačního období pochopitelně nemohl ani standardně publikovat v oficiálních časopisech a nakladatelstvích, nepočítáme-li dvě učebnice, jež se mu podařilo vydat v malých nákladech (*Úvod do studia sociologie*, 1978; *Úvod do obecné sociologie*, 1985), v podstatě jako příručky pro studium sociologie. Od poloviny osmdesátých let se začalo objevovat více příležitostí k zveřejňování práce neoficiálních autorů, zejména prostřednictvím samizdatových vydání. Na konci osmdesátých let se podílel na vydávání časopisu *Sociologický obzor* (1987–1989), v roce 1986 zveřejnil pod pseudonymem monografii *Alternativa* (v roce 1992 přetištěno jako *Alternativní sociologie*).

Na změny po roce 1989 byl M. Petruska skvěle připraven a roli izolovaného intelektuála v jeho životním příběhu vystřídala úloha odhodlaného institucionálního tvůrce a obnovitele. Již v roce 1990 se rozhodujícím způsobem podílel na založení a ideovém formování Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. V letech 1991–1996 zde působil jako děkan, v letech 1997–2000 zastával svou akademicky nejvýznamnější funkci prorektora Univerzity Karlovy pro studijní záležitosti. Přes své vytížení v mnoha akademických institucích zvládal stěží uvěřitelné objemy přednášek, často více než dvacet hodin týdně. Byl si přitom plně vědom skutečnosti, že institucionální obnovu sociologie musí doprovázet intelektuální vzepětí a vzrušení, že si česká sociologie musí projít paradigmatickými válkami škol, spory o její podobu jako vědecké disciplíny, debatami o smyslu a poslání sociologického bádání nebo generačními obměnami, které nutně musely probíhat jinak než v zemích, kde nebyl vývoj oboru na tak dlouhou dobu nepřírozeně přerušen. Právě pro tuto situaci byl M. Petruska svým osobnostním založením takřka dokonale vybaven.

V akademických debatách nikdy nepotřeboval mít poslední slovo, již jen svou přítomností akademické prostředí kultivoval. Pro něho neexistovala jednoduchá a jednoznačná řešení, byla to radost a opojení – v jeho podání vždy velmi nakažlivé – z nevyčerpatelnosti zdrojů pro sociologickou analýzu spíše než autoritativní rozhodování o tom, jak se věci mají. Byl to člověk okouzlený procesem poznávání, který toto okouzlení rozdával svým mírně chraplavým hlasem i svými knížkami na všechny strany.

K zakladatelským činům M. Petruska je nezbytné připočítat podíl na vybudování významného sociologického nakladatelství SLON, které sehrálo a díky jeho manželce Aleně Miltové nadále sehrává zásadní roli jak ve zpřístupňování překladů klíčové zahraniční literatury, tak i v poskytování publikačních příležitostí pro české autory. Pro „dohánění“ vyspělejších sociologií měly zásadní vliv také monografie, jež M. Petruska vydal na začátku devadesátých let (např. *Sociologie a literatura*, 1990 nebo *Teorie a metoda v moderní sociologii*, 1993), stejně jako skutečně monumentální *Velký sociologický slovník* (1996) nebo učebnice *Sociologické školy, směry a paradigmata* (1994), na jejichž vydání se významnou měrou podílel. V novém tisíciletí M. Petruska publikoval stěžejní knihy, které vyvolaly zájem i mimo odborné kruhy, zejména *Společnosti pozdní doby* (2006), *Společnost naší doby* (2011) nebo jeho poslední knihu *České sociální vědy v exilu* (2011).

Ať již ve svých textech, přednáškách či veřejných vystoupeních, Miloslav Petrussek opakovaně zdůrazňoval nezbytnost historické reflexe. Sám si z rozmanitých zdrojů zformoval osobitý přístup k dějinám svého oboru, společnosti i českého národa. V dnes již legendárních přednáškách *Společnosti pozdní doby* a *Myslitelé pozdní doby* nebo v čtyřsemestrálních *Dějninách sociologie* nezaměnitelným způsobem ukazoval, co vše je opomíjeno ve standardních interpretacích historických událostí, jakým způsobem se v dějinách projevuje „zapomínání“, jak se „objevuje“ dávno již objevené, jak omezené a omezující bývají analýzy, jež se neopírají o historický výzkum. I když nebyl typem vědce trávícího veškerý svůj pracovní čas bádáním v archívech a kouzlo jeho myšlení spočívalo především v intelektuálním mistrovství osobité interpretace, jeho tvorba se opírala o historické přístupy daleko více než o rigidní sociologické metody. Silou intuice dokázal velmi přesně rozlišit, kdy se v historickém bádání projevují spíše ideologické a partikulární zájmy než autentická vůle porozumět naší minulosti, abychom vůbec byli schopni přemýšlet o povaze naší doby.

Česká věda ztrácí v osobě Miloslava Petruska oddaného zastánce tradičních vědeckých hodnot, česká veřejnost přichází o originálního pozorovatele a veřejného intelektuála v dobrém slova smyslu, česká sociologie o svou morální autoritu a oporu v časech dobrých i zlých a čeští studenti přicházejí o nevyčerpatelný zdroj inspirace i o nejzdatnějšího a rétoricky nepřekonatelného přednášejícího. V každém případě je to ztráta, na kterou jsme se nemohli připravit.

Jan Balon

Konec dějin nebo konec dějepiscectví?

† MILOSLAV PETRUSEK

*Čím je nám historické
dění časově bližší, tím
více se naše soudy
o něm rozcházejí.*

Jacob Burckhardt, 1875

1.

Ideu „konce dějin“ si člověk současnosti spojuje se jménem amerického politologa a sociologa Francise Fukuyamy, který vydal (na základě časopiseckého článku, který vzbudil spíše skandál než pozornost) knihu nazvanou *Konec dějin a poslední člověk*. Ačkoliv se ideje „konce dějin“ vlastně pod tlakem událostí (irácká válka, probuzení Číny, neklid na Středním východě, imigrační pohyby v Evropě) vzdal, shrnuje ústřední myšlenku této knihy ve spise, který následoval a měl příznačný název *Důvěra: sociální ktnosti a cesta k rozkvětu*, takto: „Monarchismus, fašismus, liberální demokracie a komunismus se naruživě srážely v boji o prvenství v politické sféře, v ekonomice však státy vstupovaly na divergentní cesty korporativismu, protekcionismu, svobodného trhu a centrálního plánování. Dnes nicméně všechny rozvinuté země buď již mají liberálně demokratické instituce, nebo se snaží je ustavit a v hospodářském ohledu se mnohé obracejí k trhu a orientují se na participaci v globální kapitalistické dělbě práce. Tento pohyb... je oním koncem dějin, koncem v marxovsko-hegeliánském smyslu chápání dějin jako všeobjímající evoluce lidských společenství ve směru k jakémusi předurčenému cíli“.¹

Idea „konce dějin“, jakkoliv se trochu přičí zdravému rozumu (cožpak dějiny mohou skončit jinak než se zánikem lidstva? může existovat „bezdějinná společnost“?), není ideou novou, naznačuje to ostatně Fukuyama sám, který ji převzal od svého učitele, starého marxizujícího hegeliána Kojěva (podle něhož lze „evropské společenství pokládat za institucionální vyjádření konce dějin a konce filozofie“). „Konec dějin“ je podle Fukuyamy podmíněn dvěma paralelními procesy – rozvojem přírodovědy, která se technicizuje, a proto současně globalizuje, a lidskou touhou po uznání. Právě liberální demokracie je pozitivní výslednicí směřování obou tendencí, je „nejspravedlivějším režimem v aktuální skutečnosti“, jakkoliv lidé nikdy nebudou mít pocit úplného uznání (což může být dynamizující silou vývoje, o níž Fukuyama mluví jako o „revoluci z rostoucích očekávání“). Co nejvíce liberální demokracii ohrožuje, není technický rozvoj (jak si myslel Patočka či Heidegger), ale fanatická touha po rovném uznání, jakkoliv se historicky několikrát (v případě SSSR za cenu milionových lidských obětí) ukázalo, že s tímto experimentem neradno si zahrávat. Některé reziduální i nově vzniklé nerovnosti prostě nelze odstranit a nutno je vzít jako neměnný sociální fakt.

1 Francis FUKUYAMA, *Dověřije. Socialnyje dobroditěli i puť k procvetaniju*, Moskva 2007, s. 14. Srov. TÝŽ, *Velký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*, Praha 2006; TÝŽ, *The End of History and the Last Man*, Free Press 1992. Srov. též: Stanislav HEČKO, *Francis Fukuyama – konec dějin a poslední člověk*, Britské listy, 1. 8. 2003.

Charles van Dorsen (1967) kdysi uspořádal všechny možné ideje pokroku (obecně vlastně dějinného pohybu) a vydělil jednu orientaci, kterou nazval franko-anglickým termínem „pokrok směřující k *plateau out*“, tedy k dosažení jakéhosi vrcholu, nad nímž už nic není, kde se tedy končí dějiny a – řečeno s Fukuyamou – řeší se jen každodenní problémy.² Podle Dorsena (a má pravdu) není „marxistické milénium úplně statické, ale třídní boj tam končí, takže pokrok není nezbytný“, je to osobitá eschatologie se zánikem tříd, soukromého vlastnictví, buržoazní rodiny a státu, která se proměnila v ideologii, jíž ovšem nakonec nikdo nevěřil. Ale představme si, jakou konkrétní podobu konce dějin měla třeba u Leninova souputníka a Stalinova úhlavního nepřítele Lva Trockého: „Život v budoucnosti nebude monotónní. Člověk bude nezměřitelně silnější, moudřejší a jemnější, jeho tělo bude harmoničtější, jeho pohyby rytmičtější, jeho hlas muzikálnější. Průměrný lidský typ dosáhne výšin Aristotelových, Goethových, ba i Marxových a nad těmito hřebeny se budou tyčit další vrcholky“.⁵

2.

Idea konce dějin měla své „racionální jádro“ v představě „naplnění“, proto ji najdeme u sv. Augustina (naplnění dějin spásy), u Hegela (vtělení absolutního ducha do absolutistického pruského státu) a u Marxe (konec třídní společnosti). Fukuyamova teorie „konce dějin“ (původní verze z roku 1992) se nejprve setkala s živým (i když někdy nesouhlasným) ohlasem. Jejím hlavním oponentem se stal, jak známo, Paul Huntington, který již v roce 1996 proti v podstatě harmonické teorii Fukuyamové – podle níž „možná zakoušíme konec dějin jako takových; jinými slovy: dospíváme ke konečnému bodu vývoje lidské ideologie, čehož výsledkem je univerzální přijetí západní liberální demokracie jako konečné formy politického zřízení“, a která je tedy jednou z forem tzv. paradigmatu euforie a harmonie – postavil odlišné varianty vývoje, zejména variantu dvou světů („my a oni“), pluralitní variantu 184 národních států a konečně „paradigma naprostého chaosu“.⁴ Podle žádného z Huntingtonových paradigmat (kromě Fukuyamova) svět ke konci dějin nespěje a rozhodně nespěje do stadia pohody, poklidu a míru.

Od roku 1993, kdy Huntingtonova studie (a potom kniha) vyšla, uplynulo více než desetiletí a zdá se, jako by dějiny či světový vývoj dávaly za pravdu spíše jemu než harmonickému Fukuyamovi: konflikt s islámem (či islamismem) zdá se jeho tezi o „střetu civilizací“ (nikoliv ideologií) potvrzovat. V rozhovoru s polským časopisem *Polityka* (17. listopadu 2001) na otázku, co je možné učinit, aby lokální konflikty, jichž je svět plný, nepřerostly v „globální válku“, odpověděl: 1. stát, který náleží k určitému civilizačnímu okruhu, se nesmí angažovat v konfliktech, které tento okruh přesahují, pokud sám není ohrožen; 2. je nutné přestat přemýšlet o tom, že celé lidstvo touží po integraci v jedinou civilizaci, a konečně 3. musíme se naučit koexistovat, nikoliv vnučovat naše hodnoty jiným.

Přes všechna zjednodušení se zdá, že Huntington je realističtější v svém pohledu či výhledu do budoucnosti – dějiny nekončí, možná začíná nová epocha, ale nevíme jaká.

Sociologie neumí předvídat, většinou se v makropředpovědích strašně zmýlí (podobně jako se zmýlíla politická věda, pokud jde o budoucnost SSSR). Je však dobře si uvědomit, že ve hře v této diskusi jsou dva centrální pojmy – civilizace („civilizační okruh“) a dějiny

2 Karel GALLA, *Pokrok jako idea a společenská skutečnost*, Praha 1930.

3 Cit. dle Charles van DORSEN, *The Idea of Progress*, New York–London 1967, s. 254.

4 Samuel P. HUNTINGTON, *Střet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu*, Praha 2001.

(ve smyslu dějinného toku, pohybu, směřování). Huntington snad přesvědčivě shrnul dlouholeté diskuse o tom, co to civilizace je (sporu se postupně účastnili, jak známo, oba bratři Weberové, tedy Max i Alfred, Durkheim, Spengler, Sorokin, Eisenstadt, Braudel, Wallerstein, Toynbee, ale i náš Jaroslav Krejčí nebo již dávno – v šedesátých letech 19. století – jako jeden z prvních Rus Danilevskij). Huntington shrnuje: 1. existuje rozdíl mezi civilizací v singuláru (který předpokládá jednu dominantní civilizaci, jež je ostatním vzorem a vzhledem k níž jsou ostatní zaostalé) a civilizacemi v plurálu, které jsou obrazem a výrazem specifického způsobu civilizovanosti; 2. civilizace a kultura není totéž, ale dramatický rozdíl mezi nimi, jak jej zavedli Němci, je bezdůvodný – „civilizace je kultura ve velkém“; 3. civilizace jsou komplexní celky, prvkům civilizace nelze porozumět bez odkazu na civilizaci jako celek, „civilizace je nejširší kulturní entitou“; 4. civilizace jsou „smrtebné“, ale dlouhodobě, vyvíjejí se obvykle od „doby potíží“ k univerzálnímu státu a poté k úpadku a rozpadu; 5. učenci se v podstatě shodují ve výčtu civilizací, minulých i současných (McNeill 8, Braudel 9, Rostovani 7, Toynbee 11, Spengler 8 apod.). Melko podle Huntingtona konstatuje, že rozumná shoda panuje v tom, že existovalo 12 civilizací, přičemž sedm z nich již neexistuje (mezopotamská, egyptská, krétská, antická, byzantská, mayská a incká), pět zbývajících existuje (čínská, japonská, indická, islámská a západní), Huntington vyděluje ještě ruskou ortodoxní civilizaci, latinskoamerickou a možná i africkou. Má takové velké globální „parcelování“ světa smysl? Asi má – potud, pokud nejde pouze o účelovou konstrukci, ale o dělení, které má alespoň analytickou hodnotu a pomáhá nám lépe porozumět světu. Oba slavní autoři konce 20. století nám tedy předkládají dva zcela protichůdné vývojové scénáře – romanticko poklidný a konfliktně dramatický. Rozhodnout mezi nimi je nesnadné, ne-li nemožné, jakkoliv množství lokálních konfliktů a paradoxní tendence ke vzniku samostatných malých států by spíše svědčila pro huntingtonovskou tezi. Nemáme na mysli platnost teze o „střetu civilizací“, ale spíše její obecné „pochmurné ladění“, jakýsi dějinný pesimismus. Paradox naší doby totiž spočívá v tom, že země „prvního světa“ si dramatickosti stavu věcí neuvědomují, žijíce v poklidu svého absolutního blahobytu.

3.

Zajímat nás ale ještě může, ba musí druhá komponenta celé úvahy, totiž – dějiny. Již Lévi-Strauss si kdysi povšimnul, že společnosti se od sebe výrazně liší tím, nakolik mají „historické vědomí“: jsou společnosti „chladné“, které jsou „bezdějinné“, nemají vědomí své historicity, a společnosti „horké“, které své dějiny prožívají, interpretují, svádějí o ně zápasy atd.

Pravděpodobně nejnovější sociologickou teorii dějinnosti předložil proslulý zakladatel „teorie postindustriální společnosti“ americký sociolog Daniel Bell, který v rozsáhlém (knižním) rozhovoru s ruským sociologem a ekonomem Vladimírem Inozemcevem formuloval tuto tezi: „Myslím, že dějiny jsou západním vynálezem a je možné o nich mluvit asi od počátku 17. století. Do té doby lidé žili pouze událostmi... V jednotlivých zemích probíhalo to či ono, ale neskládalo se to v systémy nebo modely, které by bylo možné zobecnit do podoby vědecké teorie dějin. To mělo příčinu v tom, že až do 18. století se celé dějiny – jak Západu, tak ostatního světa – odehrávaly jako dějiny impérií: egyptského, babylonského, asyrského, římského či evropského, toho či onoho... Opravdové dějiny začaly v 17. a 18. století v souvislosti se dvěma fundamentálními jevy – s objevením Ameriky... a desakralizací lidského společenství“.⁵

⁵ Daniel BELL – Vladimír INOZEMCEV, *Epocha razoblačennosti. Razmyšlenija o XXI věke*, Moskva 2007, s. 22.

Adam Smith navrhl první velkou periodizaci dějin a potom Marx a po něm (mimo jiné, protože de facto každý sociolog navrhl nějakou „periodizaci“, například Spencer dělil vývoj na etapu militární a industriální, Durkheim na epochu s dominantní mechanickou a poté organickou solidaritou) se svou kacířskou ideou Karl Wittfogel (1896–1988). Wittfogel byl první, kdo ukázal na důležitost vláh, dešťů, říčních toků atd. (proto se jeho teorie označuje jako hydraulická). Systémy, jež jsou závislé na vodě, vyžadují centralizovaný systém dělby vody (a práce na manipulaci s ní) – viz Egypt, Mezopotámie, Indie. Podle Wittfogela tak vznikly dva systémy vlastnictví – soukromé, podmíněné dostupností vody, a státní, opřené o centralizovanou kontrolu nad vodními zdroji.

Proč, proboha, otáže se zvědavý čtenář, se nám připomíná cosi prastarého, *anno dazumal*? Nikoliv proto, že Wittfogel vztáhnul svou koncepci centralizované moci na bývalý sovětský systém, který sice nestál na vodních tocích (jenom chtěl v megalomanských plánech obracet jejich tok), ale na centralizovaném vlastnictví, ale proto, že přece evidentně stojíme v situaci, přesněji – na prahu situace –, kdy může dojít k boji o vodní zdroje. Vody je nedostatek, jenom my tady, v Evropě a Severní Americe, o tom zatím nechceme vědět. Zatím. Jsou země, které umírají žízní a které se mohou – vyzbrojeny mačetami – vydat na pochod. I to je apokalyptická vize, ale je vždycky lépe být připraven na uskutečnění katastrofického scénáře než spokojeně usínat nad milostnou romancí.

Dějiny neskončily a nekončí, jestliže tyto „scénáře“ jsou více či méně pravděpodobné: ostatně kromě potenciální vodní katastrofy stojíme před problémem vyčerpání ropných zdrojů, znečištění ovzduší (planeta je jistě modrá, nikoliv zelená, jak nás poprvé informoval Jurij Gagarin), srážky s terorismem, neukončených a nekončících lokálních válek, jež odčerpají zdroje vyspělých zemí a mladé generace válčících stran se tam nenaučí nikdy ničemu jinému než jak zacházet s kalašnikovem... ne, dějiny nekončí. A zdaleka nejsme na pokraji civilizačního zlomu, v němž již nebude velkých problémů, pouze ty drobné, každodenní – tuto supermoderní vizi z 90. let 20. století musel i její tvůrce opustit a nahradit ji zcela jinou, „moralistnější“, že totiž moderní ekonomiky nebudou fungovat, když se součástí ekonomiky nestane kultura nebo naopak, nebude-li kultura integrována do sociálního a ekonomického systému s platným systémem hodnot. A mezi těmi hodnotami je nejdůležitější – důvěra. Je asi nutné se obávat, že k dosažení stadia, v němž se bude naše společnost měřit nikoliv výší HDP a množstvím vyrobených automobilů a postavených dálnic, ale mírou vzájemné důvěry v ekonomice a společenském životě, máme ještě poměrně daleko. A trvalé odkazování na to, jak nás komunismus devastoval, již přestalo mít smysl: ti, kdo zásadně porušují normy mravnosti a důvěry, ani zdaleka nejsou odhrocenci komunistické ideologie, ale spíše gründerkého kapitalismu, jehož nám ovšem nebylo třeba.

Ulrich Beck, který spojuje vcelku právem vizi o konci dějin s kategorickým lpěním na vývoji modernity a na jejím spění k vrcholu, označil ideu konce dějin za „špatný vtíp“.

4.

Říká se (ale to zajisté není tvrzení jednoznačně ověřené), že nejvýznamnější sociologickou knihou poslední čtvrtiny 20. století byl spis Ulricha Becka *Riziková společnost* (1986).⁶ Podstatou jeho knihy, která zahrnuje rozbor všech podstatných stránek sociálního života (třídní a sociální struktura, nezaměstnanost, individualismus, rodinný život a jeho proměny, životní styl, „biografické modely“, výdělečná práce a příprava na ni, role vědy a vědění, škola a univerzity a konečně politika a politické systémy), je teze, že jsme dosáhli

6 Ulrich BECK, *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*, Praha 2004.

stadia, kdy naše navýsost racionální počiny produkují navýsost neracionální důsledky, většinou škodlivé a v řadě případů s globálním přesahem.

Beck – ostatně stejně jako většina historiků – ví, že dějiny jsou také přehlídkou tragédií, válek, hladomorů, vražd, plenění a znásilňování, ví spolu s historiky a filozofy o „tragickém pocitu lidstva a národů“ (jak to formuloval španělský filozof Unamuno). Jacob Burckhardt ve studii, kterou mám neobyčejně rád, totiž *O štěstí a neštěstí v dějinách*, napsal neuvěřitelně předvídavou úvahu, kterou bychom si ve světle svých nedávných zkušeností měli zapamatovat: „Existují stagnující národy, které po celá staletí zůstávají stejné a tím budí dojem, jako by byly spokojeny. Většinou je to však účinek despotismu. Ten se dostavuje sám od sebe, jakmile je třeba bránit dosaženou formu státu a společnosti proti působení protichůdných sil, a to všemi i nejkrajnějšími prostředky. První generace je přitom ještě velmi nešťastná, ale následující už za tohoto předpokladu vyrůstají a nakonec posvěcují to, co nemohou a nechťejí měnit a snad to ještě vychvalují jako největší štěstí“.⁷

Proč připomínáme tuto starou myšlenku – zdánlivě tak vzdálenou teorii rizikové společnosti? Ze dvou důvodů:

1. Naše zkušenost s totalitarismem, která nepochybně měla formativní vliv zejména na tři generace Čechů a Slováků, prošla zhruba oněmi burckhardtovskými fázemi, ač nebyly zamýšleny, rozhodně těmi, kdo byli nejprve „urazeni a poníženi“, potom zpacifikování a nakonec uloženi k apatickému spánku chalupářské společnosti, kterou rozhýbat bylo téměř nemožné. Na počátku se přece zdálo, že národ povstane „co jeden muž“, ale šel k volbám „co jeden muž“ a zvolil si totalitarismus, po intervenci 1968 se odehrálo drama podle téhož scénáře, nejprve vzepětí a potom hluboký normalizační spánek (nezamýšlený efekt okupace). Burckhardt v podstatě nabízí přirozený výklad (mluví sice o staletích, ale my žijeme v „akcelerovaných společnostech“) toho, co jsou nezamýšlené důsledky a jak snadno se s nimi společnosti smiřují. Ostatně ruské dějiny (jako obrovský sled lidských tragédií, válek, hladomorů a zločinů, ba genocid) by toho asi byly nejlepším svědectvím (což není ani výraz neúcty k ruskému národu a jeho dějinám a už vůbec ne politického konjunkturalismu, podle něhož „co ruské jest, od ďábla jest“).

2. Burckhardt zná „neštěstí v lidských dějinách“, chápe, že velikáni, které dnes (snad ještě) uctíváme, ani zdaleka nemuseli být velikány pro své současníky. To podstatné ale sděluje v jedné věticičce – „představy o štěstí, které by spočívaly v setrvávání v určitém stavu, jsou samy o sobě nesprávné. Tak jako opomíjíme primitivní nebo přírodní stav, kde je jeden jako druhý, jedno století jako druhé, až nastane zlomem dějinný život, musíme si říci: setrvávání by vedlo k ustrnutí a ke smrti“.⁸ Toto je teze ovšem „modernistická“, v níž je „zakódována“ představa vývoje a vzestupu, snad i pokroku, tedy představy, jichž se zejména postmoderní myšlení (včetně historiografie) vzdává.

O postmodernismu zde nepovedeme spor a kritiku „velkých vyprávění“ ponecháme povolánějším.⁹ Jde o to, že naše společnost opravdu nemůže žít v naivní představě lineárního pokroku (aniž by jej kategoricky odmítla), musí si být vědoma rizik, jimž je vystavena, a jejich dějinných souvislostí. Podstata Beckovy ideje – s krajním zjednodušením – spočívá totiž v tom, že ačkoliv všechny společnosti znaly „rizika“, žily v nich a s nimi, naše společnost poprvé žije ohrožena globálním rizikem – každé ohrožení lokální se může proměnit

7 Jacob BURCKHARDT, *Úvahy o světových dějinách*, Praha 1971, s. 200.

8 J. BURCKHARDT, *Úvahy o světových dějinách*, s. 199.

9 Srov. Joyce APPLEBEYOVÁ – Lynn HUNTOVÁ – Margaret JACOBOVÁ, *Jak říkat pravdu o dějinách: Historie, věda a historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno 2002.

v ohrožení globální a riziko zdánlivě nepatrné se může proměnit v kontinentální katastrofu. Z tohoto hlediska je málo pochopitelné, proč si tolik libujeme v katastrofických filmech. Že bychom v nich viděli předobraz vlastní budoucnosti?

5.

Skončí-li dějiny, pak jedinečně globální katastrofou. Konec dějepisectví však může být součástí kulturní či spíše nekulturní státní politiky a neumětelství historiků samotných. Dovolují si zformulovat čtyři hypotézy o možném zániku dějepisectví (pojem zániku nechť je brán *cum grano salis* – od dob Kosmových se dějepisectví proměňovalo, ale nikdy nezmizelo úplně, ostatně u společností s dějinným vědomím to ani není možné). Zánikem rozumím devaluaci, dehonestaci, ponížení a marginalizaci dějepisectví jako oboru a jako nezbytné součásti pohledu příslušníků národa („národ není sprosté slovo“, říkal Dušan Třeštík) na sebe sama, na svou vlastní „identitu“.¹⁰

Tedy – především se dějepisectví může pomalu vytrácet tím, že institucionálně, ministerským příkazem etc. bude omezen počet hodin výuky a že bude nutně koncipována tak, že se stane málo srozumitelnou (a paralelně s tím bude ovšem redukován počet vysokoškolských studentů historie). Tendence k tomu lze již zaznamenat a navíc – i dějepisectví je možné „pragmatizovat“, vyučovat výběrově jen to, co je „užitečné“. Ale kdo o tom rozhodne? A existuje v dějepisectví užitečnost ve smyslu řekneme ekonomickém či pragmatickém? Jistý problém lze vidět i v úsilí vyprávět dějiny jaksi „globálně“ – příkladem je učebnice francouzsko-německých dějin, která je jistě pozoruhodným pokusem, ale zatím jen pokusem. Budeme tedy psát – a stálo by to za to? – společné dějiny česko-německé či česko-polské? Nebo jen „vybrané kapitoly“ z oněch dějinných momentů, kdy jsme se spíše potýkali, než stýkali (slovy Emanuela Rádlu)? A pokud jde o tu pragmatičnost, připomenu slova Marca Blocha z jeho knihy *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo* – „i kdybychom měli dojít k závěru, že historie není s to poskytnout člověku jinou službu, museli bychom jistě v její prospěch vyzvednout alespoň to, že je zábavná“.¹¹ Ostatně – to je výzva i didaktická a pedagogická.

Druhým významným ohrožením je samozřejmě to, že historici přestanou ovládat své řemeslo. Ano, ono řemeslo, jak mu rozumí Marc Bloch, když píše, že „věda nemusí být určena jen svým předmětem, ale její meze se dají právě tak dobře stanovit podle povahy jejích metod“.¹² Zvládnutí metodologie až po nuance pomocných věd historických je naprosto nezbytné, žádné „vyprávění“ to nepřeklene, ať postmoderní kritici historiografie říkají cokoli. Dávno víme, že klasické pozitivistické volání, že historiografie má popsat „jak to vlastně bylo“ (Ranke v polovině 19. století), je *passé*, rekonstrukce minulosti je současně její konstrukcí a interpretací, ale tato rekonstrukce má své poměrně přesně stanovené meze – a pro ně platí stará klasická „kritika pramenů“, stejně jako platila pro Palackého. Kromě toho a navíc – historiografie si musí být vědoma svého sepětí se sociologií, ostatně Marc Bloch (příznávám, že autor mnou milovaný, z jeho knížečky jsem se kdysi učil sociologickou metodologií) píše – říká-li Fustel de Coulange, že budeme-li se zabývat člověkem-jedincem, pak to bude filozofie, budeme-li se však zabývat člověkem společenským, bude to historie. A pak ještě cituje Luciena Febvra – „nikoliv člověk, opakujeme,

10 Dušan TŘEŠTÍK, *Češi, jejich národ, stát, dějiny a pravdy v transformaci*, Brno 1999; TÝŽ, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005.

11 Marc BLOCH, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*, Praha 1967, s. 11.

12 *Tamtéž*, s. 47.

nikdy člověk. Lidské společnosti, organizované skupiny“.¹⁵ Jinými slovy – řemeslo a vědomí souvislosti. Jistě – existuje i radikální stanovisko Paula Veyna, který sociologii nepokládá za vědu vůbec, a proto žádné vazby historie a sociologie nelze ani *pro futuro* předpokládat.¹⁴ Ale existuje i opačné stanovisko, které si formulovali sociologové sami – sociologie tím, že se „historizovala“ (a začalo to již Marxem, potom Weberem atd.), se vlastně zřekla možnosti být vědou, která usiluje o stanovení zákonitostí – dějiny popisují „jednotlivé události (événements)“ nebo (v případě školy Annales) dlouhodobé procesy, neusilují však o stanovení zákonitostí dějin, to je počínání pošetilé. Sociologie tím, že se historizovala, se pustila právě do takové pošetilsti – na dějinná fakta chce naroubovat vědění o soudobých společnostech a z toho upéct dort jako pejsek s kočičkou (bez čapkovské metafory o tom píše přesvědčivě Jonathan Turner).

Třetím nebezpečím je to, co se stává ve všech autokratických režimech, které jsou oněmi proslulými „držiteli jedné pravdy“: zánik skutečné historiografie je předznamenán úpadkem a potom koncem plurality interpretací událostí, procesů a stavů minulých. Trváme na tom (to je druhá stránka věci), že interpretace mají meze – nesmějí být tím, co v pramenech vůbec nemá oporu, a už vůbec ne jejich falzifikací. Pluralita interpretací činí historiografii nejen zajímavou, ale i dramatickou, jakkoliv nikdy nezapomínáme, že za interpretací se skrývá ten, kdo interpretuje, že interpretátory mohou být skupiny, strany, mocné klany, ale i silné skupiny ve vědeckých komunitách – což je ovšem samostatné téma sociologie vědění. Netvrdíme – tak daleko nejdeme –, že interpretátory „tvorí historická fakta“, že dějiny „konstruuje“, protože musíme mít respekt k tomu, že „minulost je přímo svou podstatou veličina už navždy neproměnná“.¹⁵ Ale i „neproměnnými událostmi“, které se prostě již staly, se mají hrát podivné interpretační hrátky – mohou být nebezpečné a zneužitelné, ale jejich zánik by byl zánikem historiografie samotné.

A konečně čtvrtým nebezpečím je dramatizace sporu mezi těmi, jimž Dušan Třeštík říkal „faktopisci“ a „dějepisci“. Faktopisci v podstatě patří do oné staré školy, která si byla jista tím, že aplikací ověřených metodických postupů („kritiky faktů“), srovnáváním a hodnocením toho, co nám zachovaly prameny, se dobereme rekonstrukce „pravé minulosti“. Proti nim stojí „dějepisci“, kteří si jsou vědomi toho, že dějiny a minulost nejsou identické a že minulost v úplnosti (a už vůbec ne jenom na základě pramenů) nemůžeme rekonstruovat. Základní teze „dějepisců“ vychází již z Burckhardtova *dicta*, že dějinami se stává jen taková minulost, která zřetelně souvisí s přítomností a budoucností. Tento potenciální spor by se stal absurdní, kdyby faktopisci popřeli, že dějiny se vždycky vztahují k přítomnosti (a nikoliv naopak), že – jak říká Lévi-Strauss – dějiny francouzské revoluce bude vyprávět jinak rojalista a jinak jakobín (a proto jejich vyprávění bude a je také odlišně fixováno v pramenech), a kdyby dějepisci na druhé straně prohlásili klasickou metodu kritiky pramenů a pečlivou práci s daty, fakty a materiály za zbytečné či nadbytečné, protože dějiny jsou konec konců jenom „vyprávěním“ z různých úhlů – a ty musíme respektovat. Tedy – ani absolutismus pramenů ani relativita vyprávění problém neřeší: jako vždy existuje komplementární, doplňující se cesta hledání – a to může být vzájemně kritické, ale nikdy by nemělo být apriorně hostilní či dokonce nenávislné.

13 *Tamtéž*, s. 172.

14 Srov. Paul VEYNE, *Ako pisať o dejinách*, Bratislava 1998, s. 180n.

15 M. BLOCH, *Obrana historie*, s. 56.

Na památku Miloslava Petruska, velkého sociologa, který dobře rozuměl historii, připojíme (v mírně zkrácené podobě) jeho esej *Konec dějin nebo konec dějepisectví?* Původně tento text vyšel ve sborníku Jana KOHNOVÁ (ed.), *Dějepis a občanská společnost – Sborník přednášek, XXI. letní škola historie*, Praha, Vydavatelství Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 2009, s. 9–18, ISBN 978-80-7290-401-5.

Tato malotirážní publikace sloužila především pro posluchače Letní školy historie, proto hrozilo reálné nebezpečí, že by Petruskův text mohl natrvalo zmizet z obzoru odborné české historiografie. Takovou ztrátu bychom pokládali za škodu oboru, ale doufáme, že reedice v ČČH jí zabrání.

Knihy došlé redakci

- Mimmo FRANZINELLI – Alessandro GIACONE, Il riformismo alla prova 2010. Il primo governo Moro nei documenti e nelle parole dei protagonisti (ottobre 1963–agosto 1964). Milano, Fondazione Giangiacomo Feltrinelli 2012. LXIII, 675 s.
- Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ – Marie RYANTOVÁ – Martin KUČERA (eds.), Korespondence T.G. Masaryk – Josef Kaizl. TGM – JK, Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2011. 340 s.
- Marie BUŇATOVÁ, Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1601. Kiel, Solivagus-Verlag 2011. 341 s.
- Jaroslav DIBELKA, Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2012. 202 s.
- Jens EBERT (ed.), Polní pošta ze Stalingradu. Listopad 1942 – leden 1943. Praha, Academia 2012. 335 s.
- Harvard Ukrainian studies. Cambridge, Mass., Harvard Ukrainian Research Institute 1–4 (2009–2010).
- Hereditas monasteriorum. Półrocznik wyd. przez Pracownię Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych (LARHCOR) w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław, CEEOL 1, 2012.
- Zuzana HOLEČKOVÁ, České, moravské a slezské mince 10.–20. století. Národní muzeum – Chaurova sbírka. Sv. VI.2, Rodové ražby a ražby olomouckého biskupství a arcibiskupství = Family coinage and the coinage of the Olomouc bishopric and archbishopric. Praha, Národní muzeum 2012. 380 s.
- Zdeněk JINDRA, Der Bahnbrecher des Stahl- und Eisenbahnzeitalters. Die Firma Fried. Krupp/Essen von der Gründung der Gusstahlfabrik bis zur Entwicklung zum „Nationalwerk“ und weltbekannten Kanonenlieferanten (1811 bis Anfang der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts). Stuttgart, Steiner 2013. 643 s.
- Thomas KRZENCK, Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer. Gleichen, Muster-Schmidt 2011. 204 s., il.
- Steffen LEINS, Das Prager Münzkonsortium 1622/23. Ein Kapitalgeschäft im Dreißigjährigen Krieg am Rand der Katastrophe. Münster, Aschendorff 2012. 208 s.
- Petr LOZOVIUK (ed.), Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. 242 s.
- Jiří MILITKÝ – Lenka VACINOVÁ. Keltské, římské a raně byzantské mince. (3. století před Kristem až 7. století po Kristu) = Celtic, Roman and early Byzantine coins. (3rd century BC – 7th century AD). Národní muzeum – Chaurova sbírka. Svazek X. Praha, Národní muzeum, 2012. 208 s.
- Karel MÜLLER, Heraldické památky Těšínska. Český Těšín, Muzeum Těšínska, 2012. 175 s.
- Tomáš PARMA (ed.), Dal Bohemicum al Nepomuceno. La cultura ceca e la formazione sacerdotale in un contesto di scontri nazionalisti e di coesistenza. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2011. 276 s.
- František PALACKÝ, Vpád Mongolů v roce 1241. Kritické sestavení a přehlednutí všech dostupných pramenů, se zvláštním ohledem na porážku Mongolů u Olomouce. [Z německého originálu ... přeložila Dana Mentzlová, latinské pasáže převedl a ediční

- poznámku sestavil Karel Nesměrák, pasáž z Lüneburské kroniky ze středověké němčiny přeložila Jana Maroszová]. Praha, Česká společnost rukopisná 2012. 44 s.
- Éva SOMOGYI (ed.), Die Ministerratsprotokolle Österreichs und der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1848–1918. Ser. 2, Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1867–1918. 1, 2. 1870–1871. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. LXXXV, 413 s.
 - Jens STRECKERT, Die Hauptstadt Lateinamerikas: eine Geschichte der Lateinamerikaner im Paris der Dritten Republik (1870–1940). Köln, Weimar, Wien, Böhlau 2013. 340 s.
 - Jiří ŠÍL, Vincenc Prasek (1843–1912). Má vůle je mým osudem. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd 2010. 253 s., il.
 - Roman VONDRA, Peníze v moderních českých dějinách. Praha, Academia 2012. 276 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archivní časopis. Roč. 62, 2012, č. 4:

Eva GREGOROVÍČOVÁ, Tři kapitoly k pořádání Rodinného archivu toskánských Habsburků. Petr Leopold, Ferdinand IV., Ludvík Salvátor, s. 341–369. – Eva DRAŠAROVÁ – Michal ĎUROVIČ, Deset roků od velké vody aneb poučili jsme se z krizového vývoje alespoň v Národním archivu?, s. 370–406.

Byzantinoslavica. Roč. 70, 2012, č. 1–2:

Lubomíra Havlíková sexagenarian, s. 11–14. – Martin HURBANIČ, A topographical note concerning the Avar siege of Constantinople: the question of the localization of St. Callinicus Bridge, s. 15–24. – Lubomíra HAVLÍKOVÁ, Milada Paulová et son monde byzantin. Contribution à la relation entre M. Paulová et J. Hussey, s. 25–52. – Julia JANČÁRKOVÁ, G. A. Ostrogorskij i Archeologičeskij institut im. N. P. Kondakova v Prage, s. 53–75. – Václav JEŽEK, Byzantium and Ethiopian monasticism, s. 97–112. – Eirini AFENTOULIDOU-LEITGEB, Language and style of the Dioptra, s. 113–150. – Petr Balcárek, Two Byzantine Slabs of Near-Eastern Origin. A New Contribution to Byzantine Iconography, s. 131–139. – Michael GRÜNBART, Treffen auf neutralem Boden. Zu politischen Begegnungen im byzantinischen Mittelalter, s. 140–155. – Dmytro GORDIYENKO, The Byzantine-Bulgarian Confrontation in the first Half of the 10th Century and Kyivan Rus', s. 156–166. – Frederick LAURITZEN, Psellos the Hesychast. A Neoplatonic reading of the Transfiguration on Mt. Tabor (Theologica I.11 Gautier), s. 167–179. – Alexander SIDERAS, Zur literarischen Sphragis des Gregorios Antiochos, s. 180–191. – Ljudmila AVILUŠKINA, Chronika Michaila Gliky v Pražskom kodekse. [Praga Strahov. gr. D.G. III. 6 (olim Řec. B. 2)], s. 192–199. – Agnieszka KOZANECKA-KOZAKIEWICZ, Michael IX Palaiologos, s. 200–220. – Basilis MESSIS, Le catholicon du monastère de Saint-Démétrius à Tsajézi sur le mont Kissavos en Thessalie orientale: question de périodes architecturales, s. 221–240. – Elena ENE-VASILESCU, A Case of Power and Subversion? The Fresco of St. Anna Nursing the Child Mary from the Monastery of Zaum, s. 241–272. – Alexander ZANEMONETS, The Date and Addressee of John Eugenicos' Logos Antirrheticos, s. 273–282. – Ionut Alexandru TUDORIE, Alexander Alexandrovich Vasiliev (1867–1953): The Patriarch of the Byzantine Studies, s. 283–323. – Rudolf S. STEFEC, Neue Dokumente zu kretischen Kopisten des 15. Jahrhunderts, s. 324–340.

Časopis Slezského zemského muzea – série B. Vědy historické. Roč. 60, 2011, č. 3:

Oldřich HÁJEK – Milan PŮČEK – Jiří NOVOSÁK, Marketing muzeí: případová studie muzeí Zlínského kraje, s. 201–212. – Adriana MERTA-STASZCZAK, Zagospodarowanie architektury rezydencjonalnej i jej otoczenia przez Agencję Nieruchomości Rolnych Oddział Terenowy we Wrocławiu jako element rozwoju obszarów wiejskich na Dolnym Śląsku, s. 213–224. – Alena VITÁKOVÁ, Žena vedle muže. K mezilidským vztahům v 1. československém armádním sboru v SSSR v letech 1942–1945, s. 225–241. – Kamila POLÁKOVÁ – Jana HORÁKOVÁ, Historie vzniku fondu vzpomínek pamětníků v Muzeu revolučních bojů a osvobození, s. 245–253. – Michaela ZÁVODNÁ, Blízko a přece daleko! Dopravní spojení Ostravska s Hlučínskem v letech 1901–1938, s. 255–274. – Sylva PRACNÁ, Divadelní pracoviště Slezského zemského muzea a jeho sbírková základna (u příležitosti 55 let od jeho založení), s. 275–286.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 120, 2012, č. 1:

Tomáš DURDÍK, Úvodem ke stodvacátému ročníku Časopisu Společnosti přátel starožitností, s. 1–3. – Jiří ŠPĚT, Přehled dějin Společnosti přátel starožitností. Část I. Vznik a počátky Společnosti, s. 4–11. – Klára BENEŠOVSKÁ, Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310. Rekapitulace projektu z ročního odstupu, s. 12–26. – Jiří FRÖHLICH, Archeologické nálezy z píseckého hradu. (Stručný přehled), s. 27–35. – Josef HLOŽEK, Předhradí středověkých hradů v Čechách – proč právě předhradí?, s. 36–47. – Daniel KOVÁŘ, K otázce datování a funkce opevnění tvrze Žumberka, s. 48–56. – Vojtěch KAŠPAR, Výroční zpráva Společnosti přátel starožitností za rok 2011, s. 59–60.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 120, 2012, č. 2:

Jiří ŠPĚT, Přehled dějin Společnosti přátel starožitností. Část II. Podíl Společnosti na rozvoji historické a vlastivědné práce i ochrany kulturního dědictví do první světové války, s. 65–98. – Zbyněk MORAVEC, Archeologická sbírka Ostravského muzea v proměnách času (do roku 2005), s. 99–118. – Patrik LÍBAL, Žák a mistr – Architekt Karel Stráník jako učedník a prostředník Le Corbusiera, s. 119–124.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 99, 2012, č. 5:

Daniela STAVĚLOVÁ, Tanec v literární tvorbě Boženy Němcové: fikce, nebo fakta?, s. 259–279. – Irena ŠTĚPÁNOVÁ, Slovenské obrazy Boženy Němcové, s. 281–298. – Jaroslav OTČENÁŠEK, Pohádky a pověsti Boženy Němcové – adaptace lidových podání, s. 299–306. – Marie BAHENSKÁ, Liberální matka Božena Němcová, s. 307–318. – Milena SECKÁ, Lásky Ferdinanda Pravoslava Fingerhuta Náprstka. Kultura a strava české vlastenecké společnosti 2. poloviny 19. století pohledem Náprstkova deníku, s. 319–337. – Věra SVOBODOVÁ, Společenské zpěvníky jako kulturní fenomén českého národního obrození, s. 339–361.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 99, 2012, č. 4:

Michal GÄRTNER – Dušan DRBOHLAV, Akulturace expatriotů v českém prostředí (vyšší manažeři versus „český lid“), s. 385–406. – Lenka J. BUDILOVÁ, „Ať se neztratí jméno“. Jména a pojmenovávání u bulharských Čechů, s. 407–425. – Václav ZEMAN, Typologie saských náboženských vlivů a jejich projevů u evangelických obyvatel severočeského příhraničí v 19. století, s. 427–444. – Zdeňka DOHNALOVÁ, Pohledy na smrt očima řeholních sester, s. 445–462. – Petr HRTÁNEK – Petra KNESPLOVÁ, Pohádky jako prototypy apokryfních reprodukcí v současné české próze, s. 463–477.

Dějiny a současnost. Roč. 55, 2015, č. 1:

Ivana KYZOUROVÁ, Proměny Pražského hradu 1918–2012. Mýty, fakta, historie, s. 10–14. – Josef TOMEŠ, „Stal jsem se vyvrhelem“. Bohumil Němec a prezidentská volba 1935, s. 15–17. – Jan FROLÍK, Nekoneční závazek. Třetí nádvoří Pražského hradu, archeologický výzkum a památková péče, s. 18–21. – Václav BŮŽEK, Zámek Viléma z Rožmberka v Českém Krumlově. Poselství odpovědnosti za vznešenou výlučnost, s. 22–24. – Jakub BACHTÍK, Přelom na Václavském náměstí. Dům čp. 1601–II na Václavském náměstí dostal druhou šanci na prohlášení památkou. Případ přináší naději na změnu přístupu k ochraně památek v Praze, s. 26–28. – Zdeněk HOJDA, S pohledem upřeným k Miramare aneb Osudy habsburských pomníků v italském Terstu, s. 28–29. – Michal MACHÁČEK, Slovenské dějiny na své lidi teprve čekají. Mládí Gustáva Husáka, s. 30–33. – Vít VLNAS – Tomáš WINTER, Nechtěné dítě se vrátilo do své kolébky. Muchova Slovanská epopěj ve Veletržním paláci, s. 34–36. – Martin ŠORM, „Člověk nadaný duchem a paměť se musí potýkat se svou minulostí.“ S historikem Martinem Aurellem nejen o podstatě rytířství a jeho obrazu, s. 37–40. – Miroslav HROCH, Eric Hobsbawm. Historik, s nímž odešlo 20. století, s. 41–43.

Dějiny a současnost. Roč. 55, 2015, č. 2:

Ivo CERMAN, Lidé nejsou bozi. Spravedlivá společnost a stát, s. 10–14. – Bedřich LOEWENSTEIN, Hledání ztraceného ráje. O duchu utopií, s. 14–18. – Marek HRUBEC, Boj o spravedlnost, boj o uznání. Mezi ideálem a rezignací, s. 19–23. – Rostislav SMÍŠEK, Zámek Jana Adama z Questenberka v Jaroměřicích nad Rokytnou. Místo vzpomínky a sebe prezentace, s. 24–25. – Jiří MARTÍNEK, Tragédie z Babího Jaru. Od nezájmu k pomníkové „inflaci“, s. 28–29. – Petr SEDLÁK, Druhý extrém? Silné a slabé stránky revize výkladu komunistické diktatury, s. 32–35. – Miloslava MELANOVÁ, Heinrich von Liebieg. Mecenáš, který se vrací do historické paměti, s. 36–39. – Petr JÄGER, Může kostel vlastnit kostel? Právní poznámky k historizující debatě o církevních restitucích, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 55, 2015, č. 3:

Josef ŽEMLIČKA, Královská dcera, nebo podvodnice? Hádanka o Vilémě, údajné sestře svatě Anežky České, s. 10–14. – Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Královské dcery na dvoře Václava II., s. 14–18. – Eva DOLEŽALOVÁ, Markéta Přemyslovna a Dagmar Dánská. Zapomenutá a znovunalezená princezna, s. 19–22. – Zdeněk DRAGON, Pátrání po ostatcích Anežky České. Proroctví o zlepšení poměrů v Čechách, s. 23–24. – Milan SVOBODA, Paměť rodu a urozeného jedince. Erbovní galerie na hradě Frýdlant z roku 1593, s. 26–27. – Jaroslav PINKAS – Vojtěch RIPKA, Rozumět dějepisařům. Učitelé o výuce soudobých dějin, s. 32–35. – Pavla STÁTNÍKOVÁ – Prokop REMEŠ, Mariana a francouzská okupace Prahy. Život na statku ve středních Čechách v první polovině 18. století, s. 36–39. – Jiří NEDVĚD, Démon nesouhlasu. Sto let Dominika Tatarky, s. 40. – Martin MAREK, Bařův koncern za války? Ke způsobům psaní bařovské historie, s. 41–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 45, 2012, č. 3:

Reinhard SIEGMUND-SCHULTZE, German-speaking migration of mathematicians to and from Czechoslovakia, caused by National Socialism in Germany, s. 141–166. – Doubravka OLŠÁKOVÁ, Československá věda a výzkum a centrální model plánování v letech 1946–1960, s. 167–181. – Pavel PECHÁČEK, Dobyvatelé ultrafialového světa, s. 182–192.

Folia Historica Bohemica. Roč. 27, 2012, č. 2:

Pavel KŮRKA, Jak nepřesvědčit protivníka o víře. Setkání katolíka a nekatolíka jako téma dialogu, s. 225–236. – Pavel MATLAS, Z poddaného sirotka Jiříka Albrechta urozeným vladykou Zbudovským z Ebenberka. K sociální a geografické mobilitě a kariérním strategiím v Čechách v 1. polovině 17. století, s. 237–261. – Rostislav SMÍŠEK, Císařský dvůr v polovině 17. století očima nejvyššího hofmistra arciknížete Leopolda Viléma. Deník Jana Adolfa ze Schwarzenberku z roku 1657, s. 263–314. – Zdeněk HOJDA, Dva jezuitské deníky z diplomatických misí. K úloze členů jezuitského řádu v mezinárodní diplomacii 17. století, s. 315–328. – Jan ŽUPANIČ, Heraldika rakouské židovské šlechty, s. 329–341.

Forum Brunense. 2011:

Jiří VANĚK, Pozůstalost velitele špilberské pevnosti plukovníka Georga Jacoba Ogilvyho z roku 1661 (k 350. výročí úmrtí), s. 7–24. – Jiří VANĚK, Posádka špilberské pevnosti 1630–1750 v záznamech svatojakubských farních matrik (1. část), s. 25–53. – Miroslava MENŠÍKOVÁ, Vrchní představený špilberské trestnice Mořic Smrček, s. 55–64. – Pavel KOŠTÁL, Jaroslav Skalický, osudy jednotlivce v soukolí války, s. 65–86. – Karel ALTMAN, Mezi Polenkou a Stopkou (Úloha hostinských zařízení v životě českého korza v Brně), s. 87–103. – Gustav NOVOTNÝ, Začátečnická léta MUDr. Jaroslava Bakeše ve Vídni (1895–1902), s. 105–118. – Lenka KUDĚLKOVÁ, Z historie obchodního a obytného domu Convalaria v Brně, s. 119–127. – Vendula HROMÁDKOVÁ – Aleš NAVRÁTIL – Petr VACHŮT, Průzkum krypty kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábrdovicích v roce 1988, s. 133–135. – Jan PERNIČKA, Měditiskaři Bedřich Pfeiler a František Schöder a Schöderovi synové – mědirytec a ocelorytec Gustav Jiří, fotograf a měditiskař Adolf Jan, s. 137–149. – Jan PERNIČKA, Jan Jiří Pokorný a brněnské mědiryctví a měditiskařství koncem 18. a na začátku 19. století, s. 151–166. – Dagmar BAUMANNOVÁ, Silvio Pellico a „Le mie prigioni“, s. 169–177. – Dušan RIEDL, Dvě moravské bojovnice za práva ženy, s. 179–192. – Barbora SVÁTKOVÁ, Umění jako stav duše. Tvůrčí dílny a animační programy Muzea města Brna, s. 195–203. – Blanka KACLLE, Unikátní záchrana v Muzeu města Brna – středověká studna z náměstí Svobody (2003–2006), s. 211–216. – Ctibor NEČAS, Uměleckoprůmyslové muzeum v Brně: zapomenutá epizoda z dějin jeho knihovny, s. 261–262.

Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy. Roč. 3, 2012, č. 2:

Claude DIEBOLT – Jean-Luc DEMEULEMEESTER, Quo vadis? Jaká je budoucnost hospodářských dějin ve Francii? Zamyšlení a doporučení dvou ekonomů, s. 129–143. – Pavel ZATLOUKAL, Kroměřížská architektura 19. století. II. část, s. 144–163. – Michal CHVOJKA, „Zwischen zentraler Reformbestrebung und lokaler Reformanpassung“. Die Gestaltung der „Polizey“ in Brünn zur Zeit des Kaisers Leopold II. (1790–1792), s. 164–176. – Hana VORLOVÁ, Gotické skulptury ze sbírek Lichnovských na zámku Hradec nad Moravicí, s. 177–190. – Lumír DOKOUPIL (ed.), Z korespondence Ladislava Hosáka s Františkem Kutnarem (K čtyřicátému výročí úmrtí prof. PhDr. Ladislava Hosáka), s. 191–207. – Miroslav LACKO, Montánno-historický výskum na Slovensku po roku 1989, s. 208–241.

Historický obzor. Roč. 23, 2012, č. 11/12:

Martin NEJEDLÝ, „Pohleďte do zrcadla úsměvných zrudností!“. Lesk a trýzně 15. století očima dvorských služebníků (IV. část), s. 242–256. – Lenka ŠÍNOVÁ, Příběh carevna favorita. Ernst Johann von Biron, s. 256–261. – Lukáš NOVOTNÝ, Diplomatické a politické vztahy Rakousko-Uherska a Japonska v letech 1900–1914, s. 262–271. – Zuzana VAŠÁKOVÁ,

Jazyky ve výchově šlechtických dětí v 19. a na počátku 20. století, s. 271–278. – Martin KOVÁŘ, Čtyřicet let od Zázraku aneb Tak tedy ještě jednou Sbohem, Danny Boy..., s. 278–281. – Miroslav ŠEDIVÝ, Velké bitvy světových dějin. Bitva u Nezibu, 1839, s. 282–284.

Historický obzor. Roč. 24, 2013, č. 1/2:

Roman KODET, Rakousko-Uhersko a Východní krize 1875–1878, s. 2–9. – Miriam TŮMOVÁ, Italští váleční zajatci v Rakousku-Uhersku za první světové války, s. 10–18. – Petr SLÁDEČEK, Katastrofa vzducholodi Italia na stránkách českého tisku, s. 18–25. – Tomáš JAROŠ, Blízkovýchodní politika Německa na přelomu 20. a 21. století, s. 23–35. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Vilém z Rožmberka (1535–1592), s. 35–38. – Roman KODET, Velké bitvy světových dějin. Poltava (1709), s. 39–45.

Hospodářské dějiny. Economic History. Roč. 26, 2011, č. 1:

Radek LIPOVSKI, Pozůstalostní agenda v osvícenském zákonodárství 1740–1790, s. 3–36. – Petr POPELKA, Firma „Gebrüder Klein“ jako příklad rodinného velkopodnikání éry průmyslové revoluce, s. 37–67. – Milan MYŠKA, Tlach und Keil. Kapitola z historie slezské rodinné firmy éry industrializace (1809–1918), s. 68–90. – Antonie DOLEŽALOVÁ, Čtyři životní role Karla Engliše (1880–1961), s. 91–102.

Hospodářské dějiny. Economic History. Roč. 26, 2011, č. 2:

Radek LIPOVSKI, Vybrané právní aspekty pozůstalostní agendy v „době postosvícenské“ (1789/1790–1848), s. 125–155. – Michaela ZÁVODNÁ, Městská kolejová doprava v rakouském železničním zákonodárství do roku 1914 na příkladu Brna, Ostravy a Olomouce, s. 154–173. – Jaromír PATOČKA, Hospodářská situace majetkových komplexů šlechtických rodů Waldstein-Wartenberg, Lobkowicz, Fürstenberg a Schönborn na počátku 20. století, s. 174–210.

Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost. 8, 2011:

Pavla KORITENSKÁ, Spisovatel Ignát Herrmann a jeho práce věnované městu Hradec Králové, s. 11–21. – Iva KOŠTÁLOVÁ, Počátek první světové války v Hradci Králové, s. 23–45. – Vlastimil MÁLEK, Statek a ves Kratonohy ve světle nejstarších písemných zpráv (od počátku 14. do konce 15. století), s. 45–63. – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, Status animarum. Důležitý archivní pramen k vývoji obyvatelstva pevnostního Hradce Králové v první polovině 19. století, s. 65–174. – Jiří URBAN, Soumrak selského rodu Vršťalů ze Žlunic, s. 175–205. – Marcela VÍŠKOVÁ, Výsledky antropologického zpracování kosterního materiálu ze hřbitova kolem katedrály sv. Ducha v Hradci Králové, s. 209–220. – Martina VÍTKOVÁ, Dva palcáty, tři pavézy, kalich a Nepřemožitelný. Příběh dvou soutěží na sochu Jana Žižky z Trocnova pro Hradec Králové, s. 221–236. – Martina VÍTKOVÁ, Dary a odkazy. Sbírky galerie v letech 1921–1939, s. 237–250.

Mediaevalia Historica Bohemica. 14, 2011, č. 1:

David KALHOUS, Od Libice ke Kolínu, s. 7–70. – Tomáš KLIMEK, Lokalizace míst a ploch v terénu prostřednictvím určení blízkosti v textech českého středověku z 12.–14. století, s. 71–117. – Mlada HOLÁ, Finanční správa Vratislavského knížectví a její písemnosti za Jana Lucemburského a Karla IV., s. 119–154. – Luděk GALUŠKA, Prof. PhDr. Vilém Hrubý, DrSc., s. 174–175. – Pavel KRAFL, Z činnosti Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy při HŮ AV ČR, s. 176–178.

Mediaevalia Historica Bohemica. 14, 2011, č. 2:

Zdeněk ŽALUD, Prameny k přírodním naukám a medicíně u dvora Václava II., s. 7–23. – Tomáš KLIMEK, Určování směru v textech českého středověku z 12.–14. století, s. 25–59. – Jakub RAZIM, Der stolze Chärdenaere. Postava Jindřicha Korutanského v dobovém veřejném mínění a na stránkách dvorské literatury, s. 61–89. – Jiří STOČES, Původ a studium bratří Konráda a Konstantina z Vechty, s. 91–112. – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Loketský spor se Šliky v osmdesátých letech 15. století, s. 113–146. – REDAKCE, K životnímu jubileu Miloslava Polívky, s. 165–169.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 15, 2012, č. 1:

Josef ŽEMLIČKA, Česká krajina ve středověké transformaci, s. 7–43. – Markéta NOVOTNÁ, Sen o strážci hradu Karlštejna, s. 45–78. – Martin NODL, Středověk a memoáry počátku 21. věku, s. 81–86. – Robert ŠIMŮNEK, Havelské město pražské ve středověku [konference], s. 129–130.

Moderní dějiny. Roč. 20, 2012, č. 2:

Jiří MATĚJČEK, 19. století v nás – co přetrvalo, s. 1–16. – Milan HLAVAČKA, Bekämpfung der Armut in den böhmischen Ländern im 19. Jahrhundert: Eine institutionelle und legislative Übersicht, s. 17–40. – Pavel BEK, Spolky českých železničářů v sociálních a národnostních zápasech v Rakousko-Uhersku (1870–1918), s. 41–60. – Martin KLEČACKÝ, Národní výbor a četnictvo: převzetí rakouského četnictva do služeb nového československého státu (1918–1920), s. 61–82. – Andrej TÓTH, Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. II. díl, s. 83–137. – Daniel BARÁNEK, Židovská náboženská obec Frýdek-Místek v letech 1918–1942. Asimilace Židů do většinové společnosti, s. 139–176. – Eva PALIVODOVÁ, Ideální obraz „obránce hranic“ komunistického Československa v letech 1948–1956, s. 177–210. – Jaroslav MILLER, Neznámý příběh českého exilu: Josef Kučík a Sdružení Lidé dobré vůle v Západní Austrálii, 1950–1969, s. 211–253. – Waldemar ŁAZUGA – Mariusz MENZ, Kontinuita nebo změna? Haličští konzervativci vůči projevům demokratizace, emancipace a modernizace v Rakousku na přelomu 19. a 20. století, s. 235–244. – Josef HARNA, Profesor Robert Kvaček osmdesátiletý, s. 248–250.

Numismatický sborník. 25, 2010 (2011):

Július FRÖHLICH, Unikátny keltský statér s nápisom DEVI[L]. K spoločensko-hospodárskej organizácii stredodunajských Keltov, s. 3–22. – Jiří LUKAS, Denáry tzv. karolinského typu (C 40–45) a otázka jejich časového zařazení, s. 23–60. – Witold GARBACZEWSKI, Diversity in unity. Once again about birds on Bohemian deniers, s. 61–70. – Marek BUDAJ – Jan VIDEMAN, Neskoroštedoveký hromadný nález mincí z Divišova (okr. Benešov). K nálezu vzácného denára Jána Hunyadiho a Georga Brankovića z roku 1451 v Posázaví, s. 71–79. – Vojtěch BRÁDLE, Struktura oběživa v Čechách druhé poloviny 17. století. K výpovědní hodnotě nálezů mincí, s. 81–136. – Marek CAJTHAML, Dva neznámé portrétní pečetní žetony, s. 137–140.

Olomoucký archivní sborník. 2012:

Bohdan KAŇÁK – Miloslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2011, s. 9–16. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě v roce 2011, s. 17–22. – Ivana KUBÍČKOVÁ, K zpřístupnění fondů farních archivů v SOKA Olomouc, s. 22–30. – Jitka BALATKOVÁ, Prameny k dějinám Církve čes-

koslovenské husitské v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě, s. 51–55. – Bohdan KAŇÁK, Příspěvek k analýze pojmového spojení Němec – cizozemec z šedesátých let 15. století, s. 59–46. – Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Pečeti ze 16. století – Velký Týnec, Ostrovy, Nové Sady a Lazce u Olomouce, s. 47–53. – Eva FIEDLEROVÁ – Václav MATOUŠEK, Rytina obléhání Olomouce v letech 1643–1644 v díle Matthiase Meriana, s. 54–72. – Hana SEICHTEROVÁ, Pečeti městeček a obcí bývalého sovineckého panství, s. 75–92. – Jiří VIDLIČKA, K minulosti kapitulního zámku ve Velkém Týnci, s. 93–103. – Ingrid SILNÁ, Pěvecký sbor v Husově sboru ve Velké Bystrici, s. 104–110. – Ingrid SILNÁ, Šedesát let mužského pěveckého sboru Haná, s. 111–116. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Jubileum docenta PhDr. Miloše Kouřila, s. 119–120. – Jan ŠTĚPÁN, PhDr. Antonín Roubic by se letos dožil 80 let, s. 121–122. – Bohdan KAŇÁK, Výstava „Olomouc v proměnách staletí“ v historické budově olomoucké tvrze, s. 123–127.

Památky archeologické. Roč. 105, 2012:

René KYSELÝ, Paleoeconomika lengyelského období a eneolitu Čech a Moravy z pohledu archeozoologie, s. 5–70. – Michal ERNĚE, Jantar v české únětické kultuře – k počátkům jantarové stezky, s. 71–172. – Milan SALAŠ – Marta DOČKALOVÁ – Ladislava HORÁČKOVÁ – Ivana JAROŠOVÁ – Jarmila NEDBALOVÁ – Miriam NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ – Jan PETŘÍK – Martina ROBLÍČKOVÁ – Lenka VARGOVÁ, Mladobronzová kumulace lidských skeletů na Cezavách u Blučiny (okr. Brno-venkov) a její environmentální kontext, s. 173–231. – David VÍCH, Kladky – neznámé hradiště na severozápadní Moravě. Možnosti detektorového průzkumu v archeologii, s. 233–272. – Miloslav CHYTRÁČEK – Alžběta DANIELISOVÁ – Petr POKORNÝ – Petr KOČÁR – René KYSELÝ – Tomáš KYNCL – Jiří SÁDLO – Ladislav ŠMEJDA – Jan ZAVŘEL, Vzestupy a pády regionálního mocenského centra. Přehled současného stavu poznání pravěkého opevněného areálu na Vladaři v západních Čechách, s. 273–358. – Petr HRUBÝ – Petr HEJHAL – Aleš HOCH – Petr KOČÁR – Karel MALÝ – Lenka MACHÁŇOVÁ – Libor PETR – Jindřich ŠTELCL, Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku, s. 339–418.

Památky středních Čech. Roč. 26, 2012, č. 1:

Jan ŽIŽKA, Myslivna čp. 19 v Horuších – nedokončený dvůr sedleckého kláštera, s. 1–11. – Petra NAČERADSKÁ, K historii bývalé myslivny v Horuších, s. 12–17. – Vratislav RYŠAVÝ, Další možná interpretace stavebního vývoje tzv. Nového zámku v Hořovicích, s. 18–28. – Jiří ADAMOVIČ – Alfréd SCHUBERT, Historie zapsaná do skal. Cesty zasekané do pískovcových skal v oblasti mezi Mšenem a Vidimí, s. 29–38. – Alexandra BUREŠOVÁ, Obnovy fasád měšťanských domů severovýchodní strany náměstí Míru v Mělníku, s. 39–46. – Jindřich NUSEK, K architektonickým fragmentům z Vlašimi a Chotýšan, s. 47–49. – Vladislav RAZÍM, Zničené kostely severních Čech 1945–1989 aneb memento a dlouhé stíny minulosti, s. 50–59.

Památky středních Čech. Roč. 26, 2012, č. 2:

Ernest FÁBIK, Poslední roubené vesnické stavby na severním Benešovsku, s. 1–15. – Petr MANDAŽIEV, Vedlejší objekt (čp. 58) při Místodržitelském letohrádku a některé další stavby v pražské Stromovce, s. 16–31. – Jana SVOBODOVÁ, Železniční most v Žampachu poblíž Jílového u Prahy. Technická památka a její obnova, s. 32–38. – Vratislav RYŠAVÝ, Původní plány pozdně barokní fary v Jesenicích, s. 39–40. – Jan ŽIŽKA, Ze stavebněhistorických průzkumů archivu NPU ÚOP středních Čech v Praze, s. 41. – Olga NOVOSADOVÁ – Mojmír HORYNA, Hořovice, Státní zámek, s. 42–54. – Jan ŽIŽKA, Několik poznámek

k podobě „Nového“ zámku v Hořovicích, s. 55–64. – KOL. AUT., Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2011), s. 65–72.

Průzkumy památek. Roč. 19, 2012, č. 1:

Jiří VARHANÍK, Průzkum a dokumentace v současné právní úpravě státní památkové péče, s. 1–6. – Robert ŠIMŮNEK, Smečno v pozdním středověku. Počátky rezidenčního města Bořitů z Martinic, s. 7–30. – Jindřich ZÁHORKA – Pavel ZAHRADNÍK, Zámek v Krásném Dvoře, s. 31–54. – Petr MACEK, Klasicizující tendence a jejich místo v barokní architektuře, s. 55–62. – Martina FLEKAČOVÁ, Architektura a urbanismus Valašského Meziříčí ve 20. století, s. 63–86. – Jan KYPTA – Jan VESELÝ, Obytná stavba v parkánu hradu Dívčího Kamene, s. 87–101. – Miloš BUROŇ – Jiří SLAVÍK, „Patra jsou nezajímavá“. Výsledky operativního průzkumu a dokumentace domu čp. 41 na Velkém náměstí v Hradci Králové, s. 102–115. – Jiří JAROŠ – Zdeňka MÍCHALOVÁ, Konstrukce krovu severní věže poutního kostela Narození Panny Marie ve Vranově u Brna, s. 116–125. – Jaroslav PANÁČEK, K ikonografii augustiniánského kláštera v České Lípě, s. 126–131. – Pavel ZAHRADNÍK – Vladislav RAZÍM, Potřeba metodiky archivního (historického) průzkumu v rámci SHP, s. 132–134. – Jan ŽIŽKA, O metodice průzkumu hospodářských dvorů, s. 134–137.

Rakovnický historický sborník. 7, 2011:

Jiří HRBEK, Císařský hon na krivoklátském panství v roce 1721, s. 5–27. – Zuzana PEŠKOVÁ, Velkorysé návsi na Rakovnicku, s. 29–75. – Veronika ŠTĚPÁNOVÁ, Buškovský statek. Historie rakovnického zádušního dvora v Hříškově, s. 77–108. – Jan ČERNÝ, Jest víska vnově vystavená nedaleko od města Nového Strašecího, kteráž městu náležející, kteráž Pecínov se jmenuje, s. 109–136. – Jitka JANEČKOVÁ, První archivní štace Fridolína Macháčka v Rakovnicku, s. 137–163. – Bohdan ZILYNSKYJ, Prázdninový pobyt Jaromíra Čelakovského na Rakovnicku v roce 1914, s. 165–176. – David HUBENÝ, Rakovnicko za druhé republiky, s. 177–221. – Václav VODVÁŘKA, Klíčava známá i neznámá aneb aniculus vetitus, říčka zapovězená, s. 223–242.

RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově. 2011:

Balázs KOMORÓCZY – Sandra SÁZELOVÁ, Příspěvek k výskytu bobra evropského ve středním Podyjí, s. 70–77. – Petr KOS – Ivo BARTOŇ – Lukáš KAPITÁN, Předběžný geoarcheologický průzkum jeskyně ve Vrbici, s. 87–87. – Blanka VANĚČKOVÁ, Augusta Šebestová – moderní žena 19. století, s. 90–95. – Soňa NEZHODOVÁ, Arizace židovského majetku v Hustopečích, s. 96–114. – Šárka PROKEŠOVÁ, ANNO DOMINI 1961 – Zkáza farního kostela sv. Václava v Hustopečích, s. 115–126. – Dobromila BRICHTOVÁ, Dietrichsteinská svatba 22. července 1515, s. 127–136. – Stanislava VRBKOVÁ, Čtvrt století kytarového festivalu v Mikulově z archivu vzpomínek jeho zakladatelů, s. 137–196.

Sborník archivních prací. Roč. 57, 2012, č. 2:

Kateřina PAŘÍZKOVÁ, Pražská korunovace krále Matyáše dne 23. května 1611 ve světle dobových pramenů, s. 275–368. – Mária NOVÁKOVÁ, Vztah státu a jeho zamestnanca na území Slovenska v rokoch 1867–1990 vo svetle osobného spisu štátneho zamestnanca, s. 369–408. – David HUBENÝ – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTŮVÍČEK, Hubert Ripka: Záznamy o rozhovorech s Edvardem Benešem 1939–1944, s. 409–490. – Ivan HLAVÁČEK, Paginae historiae jako specifický fenomén českého archivního tisku, s. 491–499.

Sborník muzea Karlovarského kraje. 19, 2011:

Pavel ZAHRADNÍK, Stavební dějiny premonstrátského kláštera Teplá (I. část), s. 7–72. – Zbyněk ČERNÝ, Elias Dollhopf (1703–1773) barokní malíř západních Čech, s. 73–164. – Lubomír ZEMAN, Slavní architekti a stavitelé v Lázních Kyselka aneb hvězdné nebe nad Kyselkou, s. 165–200. – Simona MARKOVÁ, Architektura Chebu v letech 1918–1945, s. 201–252. – Karel ŘEHÁČEK, Osídlovací úřad a Fond národní obnovy v Karlových Varech v letech 1945–1950, s. 253–256.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – historie. Roč. 66, 2012, č. 1–2:

Jiří SLÁMA, PhDr. Rudolf Turek a bádání o českém raném středověku, s. 5–12. – Karel SKLENÁŘ, Rudolf Turek v Národním muzeu, s. 13–18. – Michal LUTOVSKÝ, Rudolf Turek a slovanské mohyly v Čechách, s. 19–24. – Zdeněk PETRÁŇ, Rudolf Turek a problematika počátků českého mincovnictví, s. 25–30. – Luděk BENEŠ – Filip KRÁSNÝ, Rudolf Turek a Muzeum Mladoboleslavská, s. 31–34. – Jiří KOŠTA – Jan MAŘÍK, Archeologické výzkumy Rudolfa Turka na akropoli libického sídliště – evidence fondu, digitalizace terénní dokumentace a databázové zpracování, s. 35–42. – Pavla TOMANOVÁ, Sonda S. Vyhodnocení části fondu ze systematického výzkumu Rudolfa Turka na akropoli libického hradiště z roku 1950, s. 43–55. – Naďa PROFANTOVÁ, Několik náhodných nálezů z Libice nad Cidlinou a jejich význam pro poznání dálkových kontaktů, s. 55–62. – Petr CHARVÁT, „Světská nádhera vždy k účtě ponouká“: přepych přemyslovských dvorů, s. 63–66. – Roman KŘIVÁNEK – Jan MAŘÍK, Nedestruktivní výzkum akropole libického hradiště, s. 67–70. – Jiří HOŠEK – Jiří KOŠTA – Jan MAŘÍK, Nálezy raně středověkých mečů v aglomeraci raně středověkého hradiště v Libici nad Cidlinou, s. 71–87.

Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – historie. Roč. 66, 2012, č. 3–4:

Ivo BUDIL, Riskantní soužití: antropologie a archeologie v Německu na přelomu devatenáctého a dvacátého století v širších historických souvislostech, s. 5–10. – Klaudia DAŇOVÁ, Děti na pohřebiskách starší doby bronzové, s. 17–26. – Gertrúda BŘEZINOVÁ – Július JAKAB – Jozef VLADÁR, Fenomén – pohreby v nádobách. Ludské kosti v zásobnici karpatskej mohylovej kultúry v Nitre, s. 27–38. – Jaroslava PAVELKOVÁ – Václav FURMÁNEK, Demografická charakteristika kulturního komplexu jihovýchodních popelnicových polí, s. 39–45. – Ivana JAROŠOVÁ – Tomáš ZACHAR – Gejza TRGINA, Antropologický rozbor kosterních pozůstatků lidu lužické kultury ze žárového pohřebiště v Žiaru nad Hronom–Horných Opatovicích: příspěvek k problematice počtu obyvatel na sídlištích lužické kultury v mladší době bronzové na středním Slovensku, s. 47–59. – Marcela VÍŠKOVÁ – Ivana JAROŠOVÁ – Jaroslav JIŘÍK – Jiří VÁVRA – Milan KUCHARÍK, Populace z doby stěhování národů z pohřebiště v Praze-Zličíně z pohledu fyzické antropologie a archeologie, s. 61–70. – Milan HANULIAK – Ivan KUZMA – Branislav KOLENA, Kategorizácia jedincov pochovaných v opevnenom sídlisku z 9.-10. storočia v Mužle-Čenkove, s. 71–79. – Miluše DOBISÍKOVÁ – Jaromír BENEŠ – Jan VLADAŘ – Jana RICHTEROVÁ, Archeologický a antropologický výzkum pohřebiště u kostela sv. Kateřiny ve Volarech, jižní Čechy, s. 81–95.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. Roč. 55, 2011, sv. 55:

Zdeněk DOUBRAVSKÝ, Kavalířské cesty za vzděláním Bukůvků z Bukůvky a jejich vrstevníků v předbělohorském období, s. 3–20. – Alena TURKOVÁ, Pavlínin dvůr a rodina Chiari, s. 21–30. – Jan ODEHNAL, Proměny krajiny na Šumpersku ve druhé polovině 20. století, s. 31–40. – Jakub HALAMA, Archeologové konečně na hradě Brníčku, s. 41–42. – Jan MUNZAR, Starý tisk o povodňové katastrofě v Šumperku v létě 1591, s. 43–45. – Zdeněk

FIŠER, Moravský historik Rudolf Dvořák. K 150. výročí narození, s. 45–55. – Petr MOŽNÝ, Šumperský velitel – plukovník Karel Čejka, s. 55–59. – Petr MOŽNÝ, Plukovník pěchoty Bohumil Borecký, s. 59–62. – Bohuslav FOJT – Oldřich VODA, Stříbro moravskoslezských Jeseníků, s. 63–64. – Magda ZMRHALOVÁ, Vzpomínka na prof. MUDr. Jana Kabelíka, DrSc. (1891–1979), s. 64–66.

Severní Morava. Vlastivědný sborník. 56, 2012, sv. 56:

Lenka KIKOSOVÁ, Umělecká tvorba malíře Ignáce Oderlického v okrese Šumperk, s. 3–14. – Magda ZMRHALOVÁ, K odkazu profesora Jana Kabelíka aneb nejen o konopí, s. 15–24. – Jakub HALAMA – Miriam NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ, Došlo ve středověkém domě v Mohelnici k dramatické události?, s. 25–27. – Věra ČULÍKOVÁ – Jakub HALAMA – Magda ZMRHALOVÁ, Makrozbytky léčivých rostlin z raně novověké výplně městského příkopu v Šumperku, s. 28–30. – Zbyněk ŽOUŽELKA, Richard Schmitz (1885–1954). Politická kariéra mohelnického rodáka ve službách První rakouské republiky, s. 30–40. – Petr MOŽNÝ, Plukovník generálního štábu František Krátký brigádní generál in memoriam, s. 40–43. – Petr MOŽNÝ, Major pěchoty Jaroslav Evald podplukovník in memoriam, s. 44–48. – Milena FILIPOVÁ, Osudy České čtvrti v Šumperku ve 20. století, s. 48–55. – Magda ZMRHALOVÁ, 100 let od vysazení kamzíků do Hrubého Jeseníku, s. 55–63. – B. FOJT – O. VODA, Zlato moravskoslezských Jeseníků, s. 63–68.

Slovácko. Společenskovoědní sborník pro moravsko-slovenské pomezí. Roč. 53, 2011 [vyd. 2012]:

Romana HABATOVÁ, Labl, maríka, kabát, halena... Příspěvek k typologii mužských svrchních oděvních součástí na Slovácku (na příkladu sbírek Slováckého muzea v Uherském Hradišti) – 1. část, s. 11–58. – Marta KONDROVÁ, Mužské soukenné vesty – *korduly* ve sbírkách Slováckého muzea, s. 59–84. – Ludmila TARCALOVÁ, Kroj – živý fenomén současnosti, s. 85–92. – Petr ČÍNHAL, Hudební nástroje ve sbírkách Slováckého muzea v Uherském Hradišti, s. 93–105. – Andrea HUSSEINIOVÁ, Manufakturní a tovární produkce keramiky na Moravě. Sběrka Františka Kretze v Moravské galerii v Brně, s. 107–112. – Olga FLORIÁNOVÁ, Současná podoba lidového stavitelství na jižním Kroměřížsku, s. 113–135. – Zdeněk SCHENK, Nové sídliště kultury s lineární keramikou v Hluku (okr. Uherské Hradiště), s. 161–167. – David VÁLEK – Martin KUČA – Miriam NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ – Miroslav VAŠKOVÝCH, Lengyelské sídliště staršího stupně z Ostrožské Lhoty (okr. Uherské Hradiště), s. 169–194. – Zdeněk SCHENK – Jan MIKULÍK, Předběžné výsledky záchranného archeologického výzkumu na Velehradě, s. 195–216. – Dana MENOŠKOVÁ, Znak pánů z Lomnice na reliéfech kachlů z Uherského Hradiště, s. 217–225. – Miroslav VAŠKOVÝCH, Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu barokního mostu na Velehradě, s. 227–238. – Tomáš CHRÁSTEK, Zpráva o výzkumech v Uherském Hradišti, Masarykovo náměstí, čp. 21 a čp. 327, s. 239–250. – Jan ZAPLETAL, Obecní finance a hospodářské poměry v Uherském Brodě, Uherském Ostrohu a Veselí nad Moravou v procesu modernizace na přelomu 19. a 20. století, s. 255–268. – Jaroslav RYCHTALÍK, Málem zapomenutí hrdinové odboje na Uherskobrodsku za 2. světové války. Učitel Jan Rychtalík a jeho blízcí spolupracovníci, s. 269–282. – Marek JUNEK, Počátky katolické akce v Gottwaldovském kraji a na Veselsku, s. 283–290. – Pavel PORTL, Příslušníci krajského velitelství Státní bezpečnosti Uherské Hradiště ve světle personálních spisů, s. 291–304. – Milan KŘÁPEK, Život a dílo Otakara Borůvky, s. 305–316. – Jana MACHÁČKOVÁ, Jan Jiří Heinisch – Křest knížete Bungů sv. Františkem Xaverským. Pokus o identifikaci skupiny evropsky oděných mužů a interpretaci scény, s. 331–344. – Jaroslav PELIKÁN, Joža Uprka a Slovácko. K 150. výročí umělceva narození, s. 345–352.

Středočeský sborník historický. 37, 2011:

Jaroslav PÁNEK, Za ideálem a pravdou. Cesta Stanislava Poláka od regionální historie k životopisu T. G. Masaryka, s. 6–23. – Václava HORČÁKOVÁ, Výběrová bibliografie prací Stanislava Poláka, s. 24–34. – Eva PROCHÁZKOVÁ, Rožmberská enkláva ve středních Čechách, s. 35–53. – Eva ŠMILAUEROVÁ, Založení kostela a kláštera Panny Marie di Loreta v Jílovém, s. 54–65. – Dana HRADILOVÁ, Podnikatelská rodina Daubků, s. 66–91. – Petr HERTEL, Průběh a výsledky první pozemkové reformy na velkostatku Louňovice pod Blaníkem, s. 92–120. – Hana KUČEROVÁ, Proces vzniku Spořitelny města Kolína. Stavba nové reprezentativní budovy v letech 1924–1926, s. 121–160. – Jan KRŠKO, Jednota Katolického duchovenstva v letech 1918–1920 a vznik Církve československé na Rakovnicku, Křivoklátsku a Slánsku, s. 161–193. – Dalibor STÁTNIČEK, Státní okresní archiv Mělník, s. 240–252. – Jan RACEK, Historie a současnost kralupského muzejnictví, s. 253–265. – Eva SEMOTANOVÁ – Josef ŽEMLIČKA, Miloslav Polívka šedesátiletý, s. 267–268. – Václava HORČÁKOVÁ, Výběrová bibliografie prací Miloslava Polívky, s. 267–276. – Vladimíra HRADECKÁ, Bibliografie prací Bořivoje Indry z let 2002–2010. (K nedožitým 80. narozeninám), s. 277–279.

Studia Comeniana et historica. 41, 2011, sv. 85–86:

Pavel PANOCH, Ecclesiastical Emblematics in Baroque Bohemia and Moravia. New Findings, s. 5–36. – Martin HOLÝ, Pedagogický reformátor Johannes Sturm, štrasburská škola a české země v prvním století novověku, s. 35–52. – Marie HANZELKOVÁ, Kliment Bosák a Beneš Optát z Telče jako hymnografové, s. 53–68. – Jiřina PAVLÍKOVÁ, Vánoční hry ze sbírky Julia Feifalíka Lidové hry z Moravy, s. 69–77. – Karla STRNADOVÁ, K pamětní knize Martina Zikmundka, s. 78–96. – Barbora BYTUSOVÁ, Reflexe kultu Panny Marie hostýnské v kramářských tiscích, s. 97–117. – Petra MODŘÍKOVÁ, Parataktické vyjádření temporálních vztahů v Komenského díle, s. 118–129. – Sixtus BOLOM-KOTARI, Véra v krajině 19. století (příklady z moravských pomezí), s. 130–142.

Studia historica Brunensia. Roč. 58, 2011, č. 1:

Pavel BOČEK, Rus na cestě k ruskému pravoslaví, s. 3–9. – Tomáš ČERNUŠÁK, Hlavní stereotypy v korespondenci pražského nuncia Caetaniho z let 1608–1609 a jejich proměny, s. 11–23. – Catherine HOREL, Multikulturní města habsburské říše v letech 1880–1914, s. 25–43. – Hugh Mc LEOD, Náboženská krize šedesátých let, s. 45–73. – Jiří HANUŠ, Koncilní změny v českém prostředí. Úvodní poznámky o možnostech reformy místní katolické církve, s. 75–95.

Studia historica Brunensia. Roč. 58, 2011, č. 2:

Valentina LEPRI, The spread of Italian political culture during the Renaissance: remarks on the first fortunes of Guicciardini's works, s. 3–12. – Vojtěch KROUŽIL, Juan de Borja a nastupující katolická reforma na dvoře císaře Rudolfa II. v letech 1578–1579, s. 13–34. – Milan STRMISKA, Turek a osmanská expanze v chorvatské a srbské literatuře do poloviny 17. století, s. 35–49. – Tomáš PÁNEK, Brněnský historický seminář v meziválečném období, s. 51–84. – Jiří NĚMEC, Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze, s. 85–105.

Umění. Roč. 60, 2012, č. 5:

Pavel KALINA, Hericiis et leporibus: Giovanni Bellini's St Jerome in Washington and the Idea of the Hermit's Life in Italy and Central Europe in the Early 16th Century,

s. 346–362. – Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK, The Bydžov Altarpiece and Its Denominational Transformations, s. 363–383. – Mariana HOLÁ, Fascinován průmyslem. Fotografické práce Vladimíra Hipmana ze třicátých až padesátých let 20. století, s. 384–400. – Igor FOGAŠ – Ivo HLOBIL, Oplakávání od brněnských minoritů: restaurování a interpretace, s. 401–407. – Jiří PADRTA, Poezie lepených papírů. [Ed. a úvod]: Marika SVOBODOVÁ, s. 408–424.

Vlastivědný sborník Novojičínska. 60, 2010:

Pavel STABRAVA, Nová zjištění z příborského žárového pohřebiště pod kopcem „Šibeňákem“, s. 31. – Stanislav PODŽORNÝ, Jan Sarkander a jeho rodina v Příboře, s. 32–51. – Anna HRČKOVÁ, Rači oči ve vině uživej. Formy péče o tělesné zdraví v lokalitách okresu Nový Jičín, s. 52–74. – Pavel ŠUSTALA, Počátky obecní samosprávy a první starostové na Novojičínsku, s. 75–85. – Tomáš BALETKA, Zlomky z životního příběhu interbrigadisty Josefa Trlici (1908–1941), s. 86–107. – Jiří POMETLO, Inspirační zdroje a stylová východiska architektury kina v Novém Jičíně, s. 108–125. – Pavel ŠOPÁK, Poznámky k dílu Rudolfa Kobiely, s. 126–136. – Renata KAFKOVÁ, Počátky elektrické energie v Novém Jičíně. (Budování novojičínské elektrárny před první světovou válkou), s. 137–140. – Pavel DVOŘÁK, Průmysl Novojičínska a velká hospodářská krize (1929–1934), s. 141–155. – Pavel DVOŘÁK, Návštěva Edvarda Beneše na Novojičínsku (červenec 1946), s. 156–162.

Vlastivědný sborník Novojičínska. 61, 2011:

Vratislav JANÁK – Jaroslav ZEŽULČÍK, Vzpomínka na Emanuela Grepla, s. 3–5. – Michal MACEK, Dílna umělecké grafiky Nový Jičín v letech 1969–1984. Pokus navázat na tiskařskou tradici Karla Kryla a Ferdinanda Scittiho v podmínkách „reálného socialismu“, s. 6–49. – Renata KAFKOVÁ, Německý politický spolek aneb počátky politického života v Novém Jičíně, s. 50–58. – Radek POLÁCH, August Bielka rytíř von Karltru a počátky Spolku Novojičínských ve Vídni, s. 59–66. – Hana PRYMUSOVÁ, České ženské hnutí na Novojičínsku v 1. polovině 20. století, s. 67–78. – Romana ROSSOVÁ, Zámek v Jeseníku nad Odrou, s. 79–94. – Jan ŠTĚPÁN, P. Klemens František Černochoch, langovský rodák, s. 95–108. – Anna HRČKOVÁ, Emancipovaný muž aneb fousatá matka, s. 109–114. – Oldřiška FRŮHBAUEROVÁ, Paleontologická sbírka P. Josefa Slavíčka, s. 115–119. – Karel MÜLLER – Radek POLÁCH, Soubor odlišných pečetí z vídeňského císařského dvora ve sbírce Muzea Novojičínska, s. 137–150. – Aleš KNÁPEK, Plátový kabátec ze Starého Jičína, s. 151–156. – Karel MÜLLER – Radek POLÁCH, Další zjištěné heraldické památky. (Dodatek č. 2 k soupisu heraldických památek Novojičínska), s. 157–163.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 49, 2012, č. 3:

Pavel KOBLASA, Dírná a Zálší po úmrtí Františka Adama hraběte Wratislawa z Mitrowicz, s. 161–163. – Jiří CUKR, Kaple sv. Václava v Zalinách na Českokubějovicku, s. 164–176. – Lucie SWIERCZEKOVÁ, „Je to Zátkova? Ptá se každý, kdo chce pít opravdu dobrou limonádu“, aneb zátkovské podnikání, s. 177–185. – Jiří FRÖHLICH – Ondřej CHVOJKA, Nález středověkého palcátu v Kolodějích nad Lužnicí, s. 186–189. – Jan MÜLLER, Rozhledna na Kleti v krásné literatuře, s. 190–194. – Zuzana PIVCOVÁ, Bombardování Českých Budějovic na konci války, s. 195–198. – Oldřich ŠEDA, K opožděnému 50. výročí vzniku regionální archivní výstavy Hluboká 1960, s. 199–202. – Martin ZEMAN, Čimelice jako místo posledního odpočinku polního zbrojmistra Františka hraběte Gyulaye, s. 203–209.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. 18, 2011:

Jaroslav PÁNEK, Poslední Rožmberkové jako český a evropský fenomén, s. 15–35. – Pavla STUHLÁ, Kající misie na území prachatického vikariátu v polovině 18. století, s. 37–60. – Zdeněk POLANSKÝ, Dopravní a komunikační revoluce ve volyňské části Pošumaví. Průběh revoluce zorným úhlem periferie, s. 61–76. – František KUBŮ, Osudy pošumavských zámečků od Bílé hory do současnosti. II. Čkyně, s. 77–112. – Václav STARÝ, Dačický varhanář Václav Pantoček a Netolice, s. 115–130. – Václav STARÝ, Pořízení varhan v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Netolicích v 17. století, s. 131–140. – Eliška HOMOLKOVÁ, Pamětní knihy fary v Němčicích (1759–1939), s. 141–174. – Jan Antonín MAGER, Rod malíře a grafika Josefa Krejse, s. 177–195. – Pavel FENCL, MUDr. Jan Antonín Mager sedmdesátiletý, s. 199–202. – František KUBŮ, Rožmberská výstava v Prachatickém muzeu, s. 205–206. – Pavel FENCL, Expozice věnovaná sv. Janu Nepomuku Neumannovi v Prachatickém muzeu, s. 207–208. – Zuzana THOMOVÁ, Nedestruktivní archeologický výzkum rožmberské hrobky v kostele Nanebevzetí P. Marie ve Vyšším Brodě, s. 211–225. – Jiří FRÖHLICH – Jan LHOTÁK, Archeologické nálezy ze Svatoboru u Sušice, s. 225–237. – František KUBŮ – Petr ZAVŘEL, Výzkum Zlaté stezky v Německu dokončen, s. 239–247. – Marek PARKMAN, Archeologický průzkum v kapli sv. Floriána ve Volarech, s. 249–265. – Vlastislav OURODA, Drobný příspěvek ke stavebnímu vývoji areálu tvrze ve Smrčně, s. 269–275. – Václav STARÝ, K dějinám církevní správy a kostela sv. Vojtěcha ve Lštění u Vimperka ve 14.–17. století, s. 279–294. – Václav STARÝ, Poustevníci u kostela sv. Vojtěcha ve Lštění v 16.–18. století, s. 295–306. – Václav STARÝ, Z dějin literátského bratrstva v Netolicích v 16.–17. století, s. 307–321. – František KOTĚŠOVEC, Sokol v pamětních knihách města Netolice, s. 323–331. – Daniel KOVÁŘ, Příspěvek k nejstarším dějinám Stögrovy huti u Volar, s. 335–336.

Židovská ročenka. 2011/2012:

Pavel SLÁDEK, Rabbi Šelomo Jiccaki-Raši. Život učence 11. věku, s. 7–37. – Věra KOUBOVÁ, Průlom kruhových hradeb. Jürg Amann na cestě k Franzi Kafkovi, s. 50–68. – Jindřich TOMAN, Příběh podané ruky, s. 69–85. – Jiří FIEDLER, My níže podepsaní. Potíže se založením hostouňského hřbitova a jiné petice z 18. století, s. 86–99. – Jitka MLSOVÁ CHMELÍKOVÁ, Rabín Israel Schapira, s. 100–105.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

Do tohoto čísla přispěli:

Dr. Phil. Ivo CERMAN, Ph.D., Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice, cerman@ff.jcu.cz

PhDr. David EMLER, Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, emler@fsv.cuni.cz

Doc. PhDr. Josef GRULICH, Ph.D., Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Branišovská ulice 31a, 370 05 České Budějovice, grulich@ff.jcu.cz

PhDr. Jiří HRBEK, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, hrbek.jiri@seznam.cz

PhDr. Petr KREUZ, Dr., Magistrát hlavního města Prahy, odbor Archiv hlavního města Prahy, Archivní 6, 140 00 Praha 4, Petr.Kreuz@praha.eu

Prof. PhDr. Robert KVAČEK, CSc., Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1